

Doktori (PhD) értekezés

SZABÓ-ZSOLDOS GÁBOR

**TENDENCIÁK ÉS VÁLTOZÁSOK
NAGY-BRITANNIA DÉL-AFRIKAI GYARMATPOLITIKÁJÁBAN
(1846–1881)**

**Debrecen
2015**

**TENDENCIÁK ÉS VÁLTOZÁSOK
NAGY-BRITANNIA DÉL-AFRIKAI GYARMATPOLITIKÁJÁBAN
(1846–1881)**

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a történelem tudományágban

Írta: **Szabó-Zsoldos Gábor** okleveles néprajz szakos bölcész
és történelem szakos bölcész és tanár

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája
(Történelem programja) keretében

Témavezető: Dr. *Boanár Eszket*
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 20... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 20... ..

Nyilatkozat

Én Szabó-Zsoldos Gábor teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Debrecen, 2015. szeptember 17.

.....
Szabó-Zsoldos Gábor
doktorjelölt

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	6
A téma historiográfiai hátterének bemutatása.....	8
A dolgozatban felhasznált források.....	17
Hipotézis és az alkalmazott tudományos módszerek.....	21
Témaválasztás indoklása.....	26
1. Afrika déli része a 19. század derekán	30
A nagy hármas – britek, búrok, afrikaiak – Falak és tömbök.....	31
Törésvonalak a nagy hármas elemein belül.....	45
Hajszálrepedések, vagy válaszfalak? Érdekkellentétek és különbségek a részecsoportokon belül.....	51
2. Az Afrika déli részével kapcsolatos brit gyarmatpolitika keretei, színterei és intézményi háttere	58
A Colonial Office intézményrendszere és a hivatalos brit gyarmatpolitika háromszögének csúcsai.....	59
A hivatalos gyarmatpolitikára nyomást gyakorló érdekcsoportok.....	71
3. Lord Henry George Grey és a dél-afrikai föderális egység kérdése (1846–1852)	84
Earl Grey gyarmatpolitikájának általános jellemzői.....	85
Earl Grey első „Dél-Afrika terve”.....	89
Earl Grey második „Dél-Afrika terve”.....	92
Earl Grey föderatív elképzelése az Ngami-tó kapcsán.....	92
Earl Grey és Afrika déli része az 1870-es, 1880-as években.....	104
Earl Grey javaslatai a jövőre vonatkozóan.....	108
Earl Grey és a dél-afrikai föderális egység.....	114
4. Sir George Grey és az aktív gyarmati jelenlét tendenciája (1854–1861)	116
Sir George Grey és a gyarmatok.....	117
Sir George Grey Dél-Afrikában.....	121
Az aktív gyarmati jelenlét és Sir George Grey bennszülött politikája.....	123
Sir George Grey és a dél-afrikai egység.....	137

Sir George Grey dél-afrikai tevékenysége.....	146
5. Carnarvon negyedik earlje és a dél-afrikai egység létrehozása (1874–1881).....	148
Carnarvon és a gyarmatpolitika.....	148
Carnarvon dél-afrikai gyarmatpolitikájának előzményei, gyökerei és karaktere.....	154
A Dél-afrikai Unió koncepciója.....	173
Transvaal és a Dél-afrikai Unió.....	178
Carnarvon koncepciójának összeomlása.....	185
Carnarvon rendszere.....	192
6. Tendenciák Nagy-Britannia dél-afrikai gyarmatpolitikájában.....	194
Lokális töréspontok: Fokföld.....	197
Lokális töréspontok: óslakos-fóbia.....	198
Lokális töréspontok: búr-fóbia.....	202
Más hatalmak megjelenése a térségben.....	205
Tervezés és kivitelezés.....	210
Visszarendeződés.....	217
Következtetések.....	224
Felhasznált források.....	228
Bibliográfia	239
Térképek.....	247
Absztrakt.....	253
Summary.....	254

Bevezetés

Afrika déli része a 19. század második felében számos etnikai, gazdasági, kulturális és főképp politikai határ által rendkívül tagolt terület volt. A szubkontinensen jelenlévő politikai tényezők közt a legerősebbnek, legbefolyásosabbnak tekinthető Nagy-Britannia gyarmatpolitikáján keresztül meghatározó módon befolyásolta a terület fejlődésének ütemét, viszonyait, történetét. A brit gyarmatpolitika vizsgálata, feldolgozása nélkül a közelmúlt, a 20. század Dél-Afrikájában lezajló folyamatok (például az afrikáner nacionalizmus születése és megerősödése, az európai–afrikai viszony alakulása) sem érhetőek meg teljesen.

A térséggel kapcsolatos brit gyarmatpolitikát a korábbiaktól eltérő szempontból, különböző tendenciákat vizsgálva közelítettem meg. A dolgozat fő csapásirányát az említett tendenciák és az Afrika déli részének heterogenitása, széttagoaltsága közti viszony elemzése és ismertetése adta.

Dél-Afrika, ill. Afrika déli részének kutatásával 2008-ban kezdtem el foglalkozni. Akkor a búr háború, vagy más néven a dél-afrikai háború (1899–1902) magyar vonatkozásai keltették fel a térség iránt az érdeklődésem. Egyetemi tanulmányaim végén, részben témavezetőm inspirálására, fordultam egy jóval nagyobb probléma és intervallum felé.

Abban, hogy eljuthattam a doktori értekezés megírásáig, a dolgozat befejezéséig, többeknek volt szerepe. Hálás vagyok a családomnak, édesanyámnak és az öcsémnek, hogy a kezdettől segítettek abban, hogy doktori tanulmányokat folytassak és kutassak. Nagy köszönettel tartozom témavezetőmnek, Dr. Bodnár Erzsébetnek, aki elindított a kutatóvá válás útján, 2008 óta folyamatosan támogatott, biztatott, ha akadályhoz értem, vagy elbizonytalanodtam, akkor tanácsokat adott. Sikereimet, eredményeimet jelentős mértékben neki köszönhetem.

Az egyetemes történelem Magyarországról történő kutatásának lehetőségei még manapság is sokakban kételyeket támasztanak. A források és a szakirodalom elérése az internet korában (főleg angolszász vonatkozású téma esetén) már korántsem számítanak elérhetetlennek. Az elemzett dokumentumok megszerzésében sokat jelentett, hogy két alkalommal végezhettem ösztöndíj segítségével kutatásokat Londonban, a National Archives és a British Library gyűjteményében. Szakirodalom beszerzése, valamint szakmai konzultációk, instrukciók terén pedig rendkívül hasznos volt, hogy az International Visegrad Fund Intra-Visegrad ösztöndíjasaként egy félévet tölthettem a poznan-i Adam Miczkiewicz Egyetem Holland és Dél-afrikai Tanulmányok tanszékén. Köszönettel tartozom a tanszék

összes munkatársának, különösen Prof. Jerzy Koch tanszékvezető úrnak. Az online tárhelyeken, adatbázisokban található dokumentumok, a brit parlamenti iratok elérésében Bárány Attila tanár úr segített sokat.

A téma historiográfiai háttérének bemutatása

Dél-Afrika 19. századi történetének historiográfiai összefoglalása nem egyszerű vállalkozás. A Brit Birodalom, vagy más megközelítés alapján a Brit Világrendszer¹ eme részéről számtalan történetírói munka látott napvilágot. Jelen esetben pontosan az átláthatóság és terjedelmi okokból csak azokat a műveket érintem, amelyek szorosabb értelemben kapcsolódnak a dolgozatban vizsgált problémákhoz és tendenciákhoz.

A kutatott kérdéskör szakirodalmának ismertetésekor véleményem szerint több út és különböző fajta módszer áll rendelkezésre. Az első és talán egyben a leglogikusabbnak tűnő megoldás, hogy a fejezet kronologikus rendben, felsorolásszerűen vegye végig egymásután az Afrika déli részével kapcsolatos brit gyarmatpolitikával foglalkozó műveket. Ezzel szemben más módon, problémakörökre fókuszálva, vagy műfajok szerint, például a nagy összefoglaló munkáktól a monográfiákon át a tanulmány szintű feldolgozásokig (nagyobb kérdésektől a részproblémák felé haladva) csoportosítva is be lehet mutatni témám historiográfiáját. Véleményem szerint jelen esetben a legkézenfekvőbb és leghatékonyabb megoldást az említett metódusok vegyítése, a téma történetírásának történetében új megközelítéseket hozó könyvek, tanulmányok bemutatása kínálja. A nagy összefoglalások kiemelése többek között azért fontos, mert amellett, hogy egy-egy téma történetírásában korszakokat nyithatnak, vagy zárhatnak le, számos esetben ezek a kötetek nagymértékben befolyásolják a társadalomban a szubkontinens történetének voantkozásában kialakult képet.

Az Afrika déli részével kapcsolatos brit gyarmatpolitika történetírásának történetében több nagy szintézissel találkozhatunk.² Kronológiai sorrendben az első, a két világháború közti időszakban kiadott nyolckötetes *The Cambridge History of the British Empire* sorozat, amelynek utolsó, *South Africa, Rhodesia and the Protectorates*³ c. része. A kötet szakmai

¹ John Darwin megközelítése szerint a Brit Birodalom megnevezés helyett a Brit Világrendszer a megfelelő, mivel az nem a központi, birodalmi akaratra alapozódott, hanem sokszínű, patchwork jellegű elemek összeillesztéséből, egybentartásából állt. Ezt az álláspontot támasztja alá, hogy a világrendszer rendkívül eltérő státuszú területeket (támaszpontoktól a koronagyarmatokon keresztül a domíniumokig) magába foglaló konglomerátum és nagyszámú alkotmányos, diplomáciai, politikai, gazdasági és kulturális kapcsolat összessége volt. DARWIN, John: *The Empire Project. The Rise and Fall of the British World-System, 1830–1970*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

² A kiemelt nagy összegző jellegű munkák közül nem mindegyik spektruma szorítkozik csak Afrika déli részére. Véleményem szerint fontos, hogy a fent említett okok miatt, a birodalmi, vagy kontinens szintű összefoglalások a vizsgált kérdéskört érintő részei, fejezetei is helyet kapjanak ebben a historiográfiai összefoglalóban.

³ BENIANS, E. A. (ed.): *The Cambridge History of the British Empire VIII. South Africa, Rhodesia and the Protectorates*, Cambridge University Press, Cambridge, 1936.

tanácsadója, Eric Anderson Walker⁴ által képviselt irányvonal, a szubkontinens 19. századi történetét „London-centrikus” megközelítés alapján, a Colonial Office szerepét középpontba állítva, azt hangsúlyozva vizsgálta. A dél-afrikai egység létrehozását alapvetően három tényezőre vezeti vissza: 1., a széttagozottság okozta „káosz” felszámolása (a gyenge kis telepes csoportok képtelenek lennének hatékony ellenállást kifejteni egy általános afrikai felkeléssel szemben); 2., az egységes brit–búr unió bázisa lehetne a Fokföldtől a Zambézi-ig létrehozni kívánt önkormányzati jogokkal bíró telepes gyarmatok csoportjának.⁵ Továbbá a kötet előszeretettel közelíti meg a korszakot, 3., a telepes-őslakos konfliktus aspektusából, hangsúlyozva az afrikaiak ellenséges, harcias voltát.⁶

Walker nézetei a későbbiekben sem változtak érdemben. Az 1957-ben megjelent *History of Southern Africa* c. könyvében is a közös (brit gyarmatok–búr köztársaságok) bennszülött politikát, a bantuk civilizálását és a gyémántmezők birtoklása körüli konfliktus békés rendezését jelölte meg a szubkontinens egyesítését célzó brit törekvések (1870-es évek) eredőjeként.⁷

Szintén a két világháború közti időszakban született meg a Dél-afrikai Konföderációval kapcsolatos, az 1870-es évek brit egyesítő koncepcióit és a búr köztársaságok, valamint Nagy-Britannia viszonyát vizsgáló egyik legfontosabb könyv, a dél-afrikai történész, Cornelis de Kiewiet *The Imperial Factor in South Africa*⁸ c. munkája.⁹ A mű jelentőségét mutatja, hogy hibái ellenére, a térség történetével foglalkozó kutatók mind a mai napig használják, hivatkoznak rá. De Kiewiet a „birodalmi faktor” fontosságát hangsúlyozta, és úgy vélte, hogy az anyaország a telepesek (lokális szint) túlkapásaitól tartva kívánta megőrizni az őslakosokkal kapcsolatos politika (native policy) feletti birodalmi kontrollt. Ahogyan az Andrew Porter által szerkesztett *Oxford History of the British Empire* historiográfiai összefoglalójában olvasható, ennek többek között az a tényező állhatott a háttérben, hogy a szakirodalomban liberálisként számon tartott irányvonalhoz tartozó de

⁴ WINKS, Robin W. (ed.): *The Oxford History of the British Empire V. Historiography*, Oxford University Press, Oxford, 1999. 518.

⁵ BENIANS: 457.

⁶ Például a sorozat szerkesztői szerint az 1870–1880-as években a búrok körében a britek iránt fokozódó ellenérzés „*csupán a felszín, ami mögött fehér ember és a színes bőrűek viszonyának állandó kérdése húzódik meg.*” In *uo.* 487.

⁷ WALKER, Eric A.: *A History of Southern Africa*, Longmans, Green and Co, London, 1957. 354.

⁸ DE KIEWIET, C. W.: *The Imperial Factor in South Africa. A Study in Politics and Economics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1937.

⁹ Annak ellenére, hogy de Kiewiet esetében a későbbi korok kutatói elsősorban a *The Imperial Factor in South Africa* c. könyvét emelik ki, nem szabad kifelejteni a búr köztársaságok és a brit gyarmatpolitika viszonyának eseménytörténetét bemutató munkájáról: DE KIEWIET, C. W.: *British Colonial Policy and the South African Republics, 1848–1872.*, Cambridge University Press, Cambridge, 1929.

Kiewiet tartott a 20. század első felében fokozatosan erősödő afrikáner nacionalizmus és szeparatizmus térnyerésétől.¹⁰

1963-ban látott napvilágot John S. Galbraith *Reluctant Empire. British Policy on the South African Frontier 1834–1854*¹¹ c. könyve. Galbraith szerint a dél-afrikai brit ellenőrzés alatt álló területek növekedésének okát Fokföld keleti határánál kell keresni, ahol a telepések és az afrikaiak viszonyát, szinte a 19. század első évtizedeitől kezdve, folyamatosan kisebb-nagyobb fegyveres konfliktusok jellemezték.¹² Az anyaország pedig vonakodva bár, de főleg a brit érdekeket féltve (a térség biztonsága, a Nagy-Britanniára nehezedő gyarmati katonai költségek csökkentése) tűzoltóként segítette a telepeseket. Galbraith véleménye szerint így járult hozzá kénytelen-kelletlen módon a brit gyarmatpolitika Fokföld fokozatos növekedéséhez.

A dél-afrikai egységgel kapcsolatban a következő megkerülhetetlen jelentőségű kutató, Clement Francis Goodfellow, akinek *Great Britain and South African Confederation, 1870–1881*¹³ c. munkája máig az egyetlen monografikus szintű feldolgozása a Dél-afrikai Konföderáció történetének. Goodfellow mellett, hogy de Kiewiet kutatásaival szemben már számottevően szélesebb forrásbázissal operált, és egy igen pontos eseménytörténeti összefoglalót adott az 1870–1881 közti dél-afrikai brit gyarmatpolitikáról, a Colonial Office vezetőinek és a gyarmatpolitika irányítóinak mentális jellemzőit, és azoknak a szubkontinens egyesítésére gyakorolt hatásait is megvizsgálta. A szerző úgy vélte, hogy a Carnarvon negyedik earlje által kidolgozott koncepció (amelynek célja a dél-afrikai brit gyarmatok és a búr köztársaságok egyesítése volt) mögött hosszú távú birodalmi stratégiai megfontolások állhattak. Egészen pontosan az a törekvés, hogy az összbirodalom számára kulcsfontosságú Simon's Bay-ben található haditengerészeti és katonai bázis, (amelyen keresztül Nagy-Britannia a század elejétől kezdve ellenőrizni tudta a Jóreménység-fokán át, az India, mint elsőszámú gyarmat felé haladó tengerészeti útvonalat) számára is stabil és biztonságos háttérteremtést teremtsen. Egy, az anyaországhoz hűséges egységes dél-afrikai domínium, amely ellenőrzése alatt tarthatta volna a szubkontinens partvidékét, megnehezítette volna annak a lehetőségét, hogy más hatalmak vessék meg lábukat Afrika déli részén, ezzel veszélyeztetve

¹⁰ WINKS: 519.

¹¹ GALBRAITH, John S.: *Reluctant Empire: British Policy on the South African Frontier 1834–1854*, Greenwood Press, Westport, 1978.

¹² GALBRAITH, John S.: *Turbulent Frontier*. Comparative Studies in Society and History 2. no. 2. (1960), 150–168.

¹³ GOODFELLOW, C. F.: *Great Britain and South African Confederation, 1870–1881*, Oxford University Press, Cape Town, 1966.

Nagy-Britanniának a térségben betöltött pozícióját.¹⁴ Ezeknek a törekvéseknek a forrását Goodfellow, a téma kutatói közül máig egyedülálló módon és szakmai vitákat indukálva, Carnarvon személyiségében jelölte meg.¹⁵

Goodfellow geopolitika központú elméletére nagy hatást gyakorolhatott Ronald Robinson, John Gallagher és Alice Denny *Africa and the Victorians*¹⁶ c. műve. A szerzőtrío szerint az Afrika déli részével kapcsolatos brit gyarmatpolitika elsődleges célja és irányelve a 19. század szinte teljes hossza alatt nem változott jelentős mértékben a század elején az ifj. William Pitt kormányzati ciklusa alatt kidolgozotthoz képest. Ez nem volt más, mint a Jóreménység-fokának, az India felé vezető tengerészeti útvonalon elhelyezkedő stratégiaileg kiemelt fontossággal bíró bázisnak (mintegy második Gibraltar) a biztosítása.

Goodfellow könyvének megjelenése után három évvel született meg Monica Wilson és Leonard Thompson szerkesztésében a két kötetes *The Oxford History of South Africa I-II*.¹⁷ Az összefoglalás szerzői már igen nagy hangsúlyt fektettek a szubkontinens gazdaság- és társadalomtörténetére, valamint a telepes-öslakos viszony bemutatására.¹⁸ A brit gyarmatpolitikával és a dél-afrikai egységgel kapcsolatban azonban nem hoztak új megközelítést, hanem a korábbiakat interpretálták.

De Kiewiet és Goodfellow London-központú megközelítéseikhez képest jelentős változást jelentettek Shula Marks és Anthony Atmore kutatásainak eredményei. Az 1974-ben megjelent, a *The Imperial Factor in South Africa in the Nineteenth Century: Towards a*

¹⁴ Bár Walker és irányvonalának követői is kifejtették, hogy az egységnek nagy előnye lett volna, hogy hosszú távon távol tartott volna más hatalmakat (ő is Németországot emelte ki Transvaal kapcsán) Afrika déli részétől, Goodfellow-al szemben úgy vélték, hogy a Jóreménység-fokának jelentősége az Szezei-csatorna 1869-es megnyitását követően oly mértékben csökkent, hogy a brit gyarmatpolitika figyelme a partoktól a belső területekre irányult. In BENIANS: 449. Goodfellow (hasonlóan a Robinson – Gallagher – Denny szerzőtríoéhoz) viszont pontosan azon a véleményen volt, hogy a partvonalak, a stratégiaileg fontos kikötőhelyek (mint például Simon's Bay, keleten a Delagoa-öböl, vagy a délnyugat-afrikai partvidéken Walvis Bay) biztosítása állt a brit gyarmatpolitika középpontjában. In GOODFELLOW: 114.

¹⁵ Tette ezt a szerző egyébként úgy, hogy ezt a faktort csak bizonyos elemeit tekintve fejtette ki, sőt nyomatékosította is, hogy a Dél-afrikai Konföderáció létrehozására tett kísérlet mögött álló motivációk pontos feltérképezéséhez Carnarvon személyiségével kapcsolatban további pszichológiai és történeti kutatások szükségeltetnek. In GOODFELLOW: 216.

¹⁶ GALLAGHER, John – ROBINSON, Ronald – DENNY, Alice: *Africa and the Victorians. The Official Mind of Imperialism*, Macmillan & Co LTD, London, 1961.

¹⁷ WILSON, Monica – THOMPSON, Leonard: *The Oxford History of South Africa I-II*, Clarendon Press, Oxford, 1969.

¹⁸ Érdekeségként jegyzem meg, hogy Dél-afrikai Köztársaságban a megjelenés idejében még jelentős cenzúra miatt a dél-afrikai kiadásból a szerkesztők kénytelenek voltak a Leo Kuper által az afrikáner nacionalizmusról megírt részt, a Monica Wilson által megírt *The Growth of Peasant Communities* és a Francis Wilson nevéhez kötődő *Farming* c. fejezeteket kivenni. Sőt, ezzel egy időszakban több kutató elhagyta Dél-Afrikát és Dél-Rhodesiát. In WINKS: 530.

*Reassessment*¹⁹ c. nagyhatású tanulmányukban Marks és Atmore bár elismerik de Kiewiet és Goodfellow eredményeit, a „geopolitikai és a liberális iskola” tagjaival szemben egy merőben más kontextusba helyezték a dél-afrikai egység kérdését.²⁰ Szerintük ugyanis, bár a stratégiai érdekek is teljesen logikusnak tűnnek, nem elsősorban birodalmi és védelmi, hanem többek között a brit gazdasági–kereskedelmi érdekek védelme, Nagy-Britannia gazdaságának szerkezetében végbement változások, 1867-ben felfedezett óriási dél-afrikai gyémántmezők²¹ álltak a térséggel kapcsolatos brit gyarmatpolitika háttérében.²² Atmore és Marks úgy véli, hogy a Nagy-Britannia és Dél-Afrika kapcsolatát korábban kutató történészek túlságosan elhanyagolták a brit gyarmatpolitika gazdasági aspektusainak a vizsgálatát. A szerzők a tanulmányban rámutattak arra, hogy a gyémántkitermelés által jelentkező megnövekedett munkaerőigény motiválhatta a szubkontinens széttagoltságának felszámolásában leginkább a brit gyarmatpolitika irányítóit. A bányászathoz szükséges munkások (afrikaiak) nagy számban vándoroltak a brit ellenőrzésen kívül eső területekről is a lelőhelyekhez. Atmore és Marks szerint pedig pontosan ez a térség gazdaságában és társadalmában végbement változás, valamint Nagy-Britannia gazdasági érdekeinek a védelme vezethettek a Dél-afrikai Konföderáció létrehozására, a politikai határok lebontására tett kísérlethez.

Abból a tényből következően, hogy Shula Marks volt a szerzője a *The Cambridge History of Africa VI.*²³ kötetében a Dél-Afrika történetét 1867–1886 között bemutató fejezetnek, itt már az előbbiekben ismertetett nézetek domináltak.

A későbbiek során voltak, akik elegyítették a két megközelítést, mint például D. M. Schreuder a *The Scramble for Southern Africa, 1877–1895*²⁴ c. könyvében, de Marks és

¹⁹ ATMORE, A. – MARKS, S.: *The Imperial Factor in South Africa in the Nineteenth Century: Towards a Reassessment*. The Journal of Imperial and Commonwealth History 3. no. 1. (1974), 105–139.

²⁰ Hipotézisüknek négy meghatározó eleme van: 1., Az 1870–1880-as évekig Dél-Afrika különböző eredetű etnikai és társadalmi csoportjai közti erőviszonyt (Fokföldet kivéve) az egyensúly jellemezte. 2., Ez a kiegyenlített helyzet azonban az említett időintervallumban (politikai és gazdasági értelemben) a fehér telepesek számára billent el. 3., Ez az átrendeződés főleg Nagy-Britannia imperialista beavatkozásának volt köszönhető, amely szoros összefüggésben állt a térség tőkés gazdaságának fejlődésével. 4., Nagy-Britannia intervenciója, szemben a liberális történészek (Macmillan, de Kiewiet) által állítottakkal, nem az afrikaiak védelmében történt, hanem a brit gazdasági érdekek szavatolásáért (és ehhez csak részben volt köze az Indiába vezető útvonalnak, Fokföld stratégiai helyzetének). In *uo.*, 107–108., 125.

²¹ A gyémántkitermelés Afrika déli részének társadalmára gyakorolt hatásainak fontosságát, a munkamigráció jelentőségét már Walker is kiemelte, a dél-afrikai egység koncepciójával, a brit gyarmatpolitika irányvonalával először Atmore és Marks kötötték össze.

²² Transvaal anektálásában ennek a gondolatmenetnek megfelelően két motivációs tényezőt emeltek ki: 1., a Dél-afrikai Köztársaság anektálásával megoldhatókká válhattak volna a szubkontinentet jellemző munkaerő problémák, ezen felül új piac nyílt volna a brit áruk számára, 2., Transvaal mezőgazdasági potenciálja és nyersanyagkincsei (arany, kobalt, vasérc) szintén számottevő vonzerőt jelentettek. In *uo.*, 125.

²³ ROLAND Oliver – SANDERSON, G. N.: *The Cambridge History of Africa VI.*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

Atmore elméletének is akadtak követői. Közülük kiemelkedik Norman A. Etherington, aki több további elemmel bővítette az említett páros által megkezdett irányvonalat. Etherington kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a dél-afrikai egység létrehozásában Natal volt a leginkább érdekelt. Az 1979-ben megjelent, *Labour Supply and the Genesis of South African Confederation in the 1870s*²⁵ c. tanulmányában kifejti, hogy a natali üetvények a gyémántbányászathoz hasonlóan, szintén jelentős számban foglalkoztattak a szubkontinens belső területeiről származó afrikaiakat. A munkaerő-utánpótlás megfelelő fenntartása, a délkelet-afrikai területek kínálta lehetőségek kiaknázása, amelyek a natali szubimperializmus legfontosabb törekvései voltak a dél-afrikai egységen belül, könnyen megvalósíthatóak lettek volna. Ebből kiindulva Etherington úgy véli, hogy Carnarvonra a legjelentősebb hatást az 1877-ben Transvaal annectálásával megbízott, korábban natali bennszülött politikát irányító Theophilus Shepstone gyakorolta, és a natali lobbi akarata érvényesült akkor, amikor Nagy-Britannia ellenőrzése alá vonta a búr köztársaságot. Mindezek mellett van még egy jelentős kérdés, amelyben eltérés fedezhető fel Goodfellow és Etherington között. Amíg az előbbi kutató szerint a konföderációs politika bukása főleg azért következett be, mert a szubkontinens még nem volt elég „érett” rá, addig Etherington meg van arról győződve, hogy a szubkontinens megváltozott gazdasági és társadalmi kondícióinak következtében a lokalitás (gyarmatok) által az egységre támasztott igények cáfolják a korábbi álláspontot.

A dél-afrikai egység létrehozása mögött álló motivációkról szóló vitába az 1980-as évek végén kapcsolódott be R. L. Cope, aki három tanulmányában²⁶ foglalkozott az említett problémakörrel. Cope több ízben tételesen cáfolta de Kiewiet és Goodfellow megközelítéseit. Szerinte az 1870-es években az anyaország már nem törekedett arra, hogy az afrikaiak védelmében ellensúlyt képezzen a telepések túlkapásaival szemben. Sőt Nagy-Britannia célja, látva az őslakosok óriási számbeli fölényét a telepésekkel szemben, a fehérek uralmának hosszú távú biztosítása volt. Cope olvasatában az „új őslakos politika”, a birodalmi kontroll

²⁴ SCHREUDER, D. M.: *The Scramble for Southern Africa, 1877–1895*, Cambridge University Press, New York, 2009. Schreuder-el kapcsolatban nem szabad elfeledkezni a másik jelentős munkájáról, amelyben Gladstone második kormányának dél-afrikai gyarmatpolitikájával, az 1881-es pretoriai és az 1884-es londoni konvenciók hátterével foglalkozik. SCHREUDER, D. M.: *Gladstone and Kruger. Liberal Government and Colonial 'Home Rule' 1880–1885*, Routledge & Kegan Paul, London, 1969.

²⁵ ETHERINGTON, Norman A.: *Labour Supply and the Genesis of South African Confederation in the 1870s*. The Journal of African History 20. no. 2. (1970), 235–253.

²⁶ COPE, R. L.: *Strategic and Socio-Economic Explanations for Carnarvon's South African Confederation Policy: The Historiography and the Evidence*. History in Africa 13. (1986), 13–34.; *Local Imperatives and Imperial Policy: The Sources of Lord Carnarvon's South African Confederation Policy*. The International Journal of African Historical Studies 20. no. 4. (1987), 601–626.; *C. W. de Kiewiet, the Imperial Factor, and South African 'Native Policy'*. Journal of Southern African Studies 15. no. 3. (1989), 486–505.

lényege pedig az volt, hogy az afrikaiakat, a telepesek munkaerőigényét hosszú távon megoldandó, az egységes dél-afrikai domínium munkásosztályává transzformálja. Ez egyben szavatolta volna a telepesek pozícióit, és a fehérektől való gazdasági függésből eredően felszámolta volna az őslakosok ellenállását. A carnarvoni konföderációs politika célja a már felsoroltak mellett az volt, hogy az egységes, stabil dél-afrikai domínium számottevő módon meggyorsítaná a térség modernizációját, nyersanyagaiban rejlő gazdasági potenciál kamatoztatását, és más hatalmakat távol tartva nyitva tartaná a brit kereskedelem és gazdaság szereplői számára a kontinens belső területei felé vezető utat. Abban pedig, hogy az Afrika déli részével kapcsolatos brit gyarmatpolitika ilyen irányba fordult, Cope szerint nagy része volt a különböző dél-afrikai lobbiknak, érdekcsoportoknak. Szemben azzal, hogy cáfolja de Kiewiet és Goodfellow eredményeit arra hivatkozva, hogy nincs olyan forrás, amellyel bizonyítani lehet, hogy Carnarvon koncepciója mögött egyértelműen és kizárólag csak geostratégiai eredetű motiváció állhatott. Véleményem szerint ő sem tudott pontos és minden kétséget kizáró választ adni arra a kérdésre, hogy milyen tényezők mozdíthatták el a Colonial Office-t a dél-afrikai egység létrehozásának irányába.

Ezt a rövid historiográfiai összefoglalót keretbe fogja a legfrissebb, 2010–2011-ben megjelent két kötetes *The Cambridge History of South Africa I-II* (az alfejezetben ismertetett első és utolsó munka is Cambridge-i Egyetem kiadásában látott napvilágot). A sorozatból az első rész foglalkozik az általam vizsgált időintervallummal.²⁷ A korábbi nagy szintézis jellegű vállalkozásokhoz képest a *Cambridge History of South Africa* több elemében is eltérést mutat. Míg a korábbiak, mint például a *The Oxford History of South Africa II.*, vagy a már szintén említett *The Oxford History of the British Empire* gyakorlatilag egymás mellett tünteti fel a dél-afrikai egységgel kapcsolatos különböző elméleteket, ugyanolyan legitimitást adva ezzel a Goodfellow, vagy mások által kidolgozott megközelítéseknek, viszont a *Cambridge History of South Africa* első kötet szerkesztői egyértelműen elkötelezték magukat a Shula Marks és Anthony Atmore nevével fémjelzett irányvonal mellett. Ez abból a szempontból nem tekinthető véletlennek, ha azt vesszük, hogy az 1860-tól 1881-ig tartó időszakról foglalkozó fejezet szerzője Normann A. Etherington, akit az említett szerzőpáros követőjeként tarthatunk számon. Véleményem szerint a fejezet címe *Diamonds: The Short- and Long-Term Impact*²⁸ is jól mutatja, hogy Etherington a gyémántmezők feltárása okozta változásokat tartja az egyik legfontosabb olyan tényezőnek, amely hosszú távon befolyásolta a szubkontinens történelmét.

²⁷ HAMILTON, Carolyn – MBENGA, Bernard K. – ROSS, Robert (eds.): *The Cambridge History of South Africa I. From Early Times to 1885*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

²⁸ Uo., 376–391.

A gyémántbányászat ugyanis szerinte az Afrika déli részén korábban is jelenlévő problémák felerősítése (pl.: telepes–öslakos, brit–búr ellentét) mellett még új konfliktusforrásokat (pl.: munkaerőhiány, a hagyományos afrikai társadalmi struktúrák, berendezkedések erodálódása) is generált. Továbbá úgy vélekedik, hogy a dél-afrikai egység létrehozásában a birodalmi politikát leginkább az motiválta, hogy a kitermelés és a munkaerő migráció következtében a politikai értelemben szétagolt szubkontinens gyakorlatilag egy gazdasági egységgé vált és Londonban a natali gyarmati lobb hatására döntöttek a szétagolt szubkontinens átszervezése mellett.

Összegzésként elmondható, hogy bár több mint ötven év eltelt már könyveik első megjelenése óta, Goodfellow munkássága, főleg a dél-afrikai egység és szűkebb értelemben véve a Dél-afrikai Konföderáció eseménytörténetével kapcsolatban, mind a mai napig megkerülhetetlen jelentőségű. Az 1970-es, majd 80-as években született munkák következtében a kutatások fókuszja a geopolitika és a birodalmi stratégia kérdéseiről átkerült a gyémántmezőknek, a lokális érdekcsoportoknak és a térség gazdasági és társadalmi változásainak a politikára (helyi és birodalmi szinten egyaránt) gyakorolt hatásának a vizsgálatára.²⁹

Az említett folyamatot a téma historiográfiájában jelentős túlzásokkal, de akár nevezhetnénk egyfajta visszarendeződésnek is. Hiszen a 20. század elején, a második angol–búr háború, vagy más néven a dél-afrikai háború (1899–1902) árnyékában megírt *Imperialism: A Study*³⁰ c. nagy jelentőségű könyvében John A. Hobson, a gyarmati terjeszkedés mögött álló elsődleges okként kereskedelmi és gazdasági érdekeket jelölte meg. Mindezek mellett pedig egy folyamatos hangsúlyeltolódás is kimutatható: a korábbi London centrikus, a Dél-Afrikával kapcsolatos gyarmatpolitika irányításának központjaként abszolút csak a Colonial Office-t megjelölő nézet helyét felváltotta a dél-afrikai lobbik kiemelése és a lokális folyamatok, a térségben lezajlott gazdasági és társadalmi változások vizsgálata. Ezzel párhuzamosan az afrikai és európaiak közti viszonyrendszer más aspektusai kerültek a

²⁹ Természetesen találhatunk az ellenkezőjére is példát a közelmúltban megjelent és elismert kutatók tollából származó szakmunkák körében. John Darwin például a Dél-afrikai Konföderáció létrehozásával kapcsolatban főleg a stratégiai előnyöket, és a Galbraith által fémjelzett határpolitikai megközelítést emeli ki a Brit Birodalommal foglalkozó, egyébként egy, a korábbiaktól eltérő birodalom értelmezési megközelítést bemutató könyvében. Az ok véleményem szerint az, hogy Darwin birodalmi kontextusban vizsgálta Afrika déli részét. In DARWIN: 217–225.

³⁰ HOBSON, John A.: *Imperialism: A Study*, James Nisbet & Co., London, 1902.

kutatások fókuszába. Az összefoglaló jellegű munkák³¹ pedig a legfrissebb *The Cambridge History of South Africa*-ig, a korábbi nézeteket interpretálták.

³¹ Mint például: THOMPSON, Leonard: *A History of South Africa*, Yale University Press, New Haven, 1990.; vagy DAVENPORT, T. R. H.: *South Africa: A Modern History*, University of Toronto Press, Toronto and Buffalo, 1987. Hasonló módszert követett az egyes eseményekről, mint például Transvaal anektálásáról, igen pontos és olvasmányos narratívát adó Thomas Pakenham is. In PAKENHAM, Thomas: *The Scramble for Africa 1876–1912*, Abacus, London, 1992. Ebbe a sorba illeszkedik bele továbbá az UNESCO által kiadott monstre Afrika történeti sorozat J. F. Ade Ajayi által szerkesztett VI. kötete, amely bár Goodfellow eredményeire is szép számban támaszkodik, elsősorban az Atmore–Marks páros által fémjelzett irányvonalat követi. In ADE AJAYI, J. F. (ed.): *General History of Africa VI. Africa in the Nineteenth Century until the 1880s*, Heinemann, Párizs, 2000. 166–167. A sorozat következő kötete pedig az afrikaiak függetlenségének felszámolására és az őslakosok ellenállására helyezi a fő hangsúlyt. In BOAHEN, A. Adu (ed.): *General History of Africa VII. Africa under Colonial Domination 1880–1935*, Heinemann, Párizs, 2000. 194–220.

A dolgozatban felhasznált források

A dolgozat témájával foglalkozó, azt érintő szakirodalom feldolgozásához hasonlóan, az Afrika déli részével kapcsolatos brit gyarmatpolitika óriási dokumentumanyagának rendszerezése, összefogása és feldolgozása nem kis kihívás elé állítja a kutatót. A vizsgálatba bevont forrásokat típusuk (például: primer – másodlagos), műfajuk és fellelhetőségük (például: levéltári – online források) szerint is több csoportba lehet elkülöníteni.³² A kutatás kezdeti stádiumában azt tűztem ki célul, hogy négy nagy terület, dimenzió forrásanyagát emelem be az elemezni szánt dokumentumok körébe, ezek:

- 1., a kormányzati politika (elsősorban a Colonial Office) hivatalos dokumentumai;
- 2., parlamenti források;
- 3., a sajtó és a közvélemény forrásai;
- 4., személyes dokumentumok (private papers).

Amennyiben a kutatás során elemzett dokumentumokat természetük (hivatalos – nem hivatalos) alapján rendszerezzük, a hivatalos források első csoportját az Afrika déli részével kapcsolatos gyarmatpolitika londoni irányítói, (a brit Gyarmatügyi Minisztérium, a Colonial Office vezetői) és a brit érdekek gyarmatokon történő érvényesítéséért felelős gyarmati tisztségviselők, kormányzók (Governor), főbiztosok (High Commissioner), alkormányzók (Lieutenant Governor) közti levelezés anyaga alkotja. A helyszínrre, Afrika déli részére küldött minisztériumi utasítások, valamint a gyarmatpolitika helyi reprezentánsai által továbbított jelentések, amelyekhez számtalan esetben csatoltak más dokumentumokat is (többek között petíciókat, kérvényeket, térképeket, útleírásokat, újságcikkeket, beszédeket) tetemes mennyiségűek. A kutatás szempontjából nagyon fontos információt hordoznak, amelyek alapján végig lehet követni a hivatalos gyarmatpolitika ívének alakulását. A levelekhez két úton lehet hozzáférni. Elsőként az ún. bizalmas nyomtatványokat (*confidential prints*) tartom fontosnak kiemelni, amelyek a londoni The National Archives gyűjteményében található meg. A brit nemzeti levéltár ad otthont többek között a Colonial Office iratanyagának, így a dél-afrikai gyarmatpolitikával kapcsolatos összes hivatalos

³² A dél-afrikai brit gyarmatpolitika forrásairól írt magyar nyelven részletesen Búr Gábor. BÚR Gábor: *Az 1905-ös konzervatív-liberális őrsváltás és a brit gyarmatpolitika változásai Dél-Afrikában*, in FRANK Tibor (ed.): *Angliától Nagy-Britanniáig*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 238–255.

dokumentumnak. Az említett iratok, kötetekbe rendezve a CO 879-es helyrajzi szám³³ alatt kronológiai sorrendben lelhetők fel.

A levéltári kutatás mellett még más módon is el lehet érni a Colonial Office és a dél-afrikai gyarmati tisztviselők levelezésének egy részét. Az ún. *House of Commons Parliamentary Papers*³⁴ internetes adatbázisa hozzáférést biztosít a brit parlamenti dokumentumokhoz. A 19. századi katalógus alapján is böngészhető netes gyűjteményben, tematikus kötetekbe rendezve található meg a kiadásuk idejében a törvényhozás számára összeállított levelek. Ide a szerkesztés során az eredeti bizalmas dokumentumoknak csak egy része került beillesztésre.

A hivatalos dokumentumok egy másik csoportját képezik az Afrika déli részével kapcsolatos gyarmati, vagy a birodalmi törvények, törvényjavaslatok, rendeletek, alkotmányok szövegei. Közülük érdemesnek tartom kiemelni, a korábbi vizsgálatok során véleményem szerint csak érintőlegesen kutatott Transvaali Kormányzati Közlönyt (Transvaal Government Gazette – Staat Courant Der Zuid-Afrikaansche Republiek), vagy a brit ellenőrzés alatt álló Dél-afrikai Köztársaságban kiadott rendeletek gyűjteményét (Transvaal Certified Ordinances).³⁵

Nagy segítsége lassan egy évszázada a szubkontinens történetével foglalkozó kutatóknak a G. W. Eybers által szerkesztett *Select Constitutional Documents Illustrating South African History, 1795–1910*³⁶ c. kötet. A forrásgyűjtemény 19. század jelentősebb, Afrika déli részéhez kapcsolódóan napvilágot látott hivatalos politikai dokumentumait (az eredetileg holland nyelvű iratok esetében a fordítás mellett az eredeti változat is olvasható) tartalmazza.

A kormányzati eredetű hivatalos források egy másik nagyon fontos, ám mellőzött osztályát adják a Gyarmatügyi Minisztérium által évente megjelentetett összefoglalók (*The Colonial Office List*). Ezek a kis kötetek a Colonial Office adott és múltbeli szervezeti struktúrájának, személyzeti állományának a bemutatását követően, különböző mélységben közölnek adatokat minden brit gyarmatról (Fokföld esetében többek között az évi

³³ A CO 879-es azonosító alatt található kötetek egészen pontosan a Gyarmatügyi Minisztérium Afrikával kapcsolatos bizalmas nyomtatványait foglalják magukba. A kutatott időintervallumhoz a CO 879/1-CO 879/18-as számú kötetek tartoznak.

³⁴ <http://parlipapers.chadwyck.co.uk/marketing/index.jsp> (letöltés ideje: 2013. február 15. 15:26)

³⁵ Mindkét forráscsoportot a The National Archives-ban végzett kutatás során értem el. Transvaal Government Gazette – Staat Courant Der Zuid-Afrikaansche Republiek, 1869–1881, National Archives (NA) CO 294/1-5; Transvaal Certified Ordinances, 1880–1881, NA CO 292/1

³⁶ EYBERS, G. W. (ed.): *Select Constitutional Documents Illustrating South African History, 1795–1910*, George Routledge & Sons, London, 1918.

átlagcsapadék mennyiségéről, az etnikai összetételről, egészen a gyarmat adósságállományával bezárólag). Hasonlóan a Gyarmatügyi Minisztérium listáihoz, szintén statisztikai jellegű információkkal szolgálnak éves lebontásban egy-egy gyarmatról az ún. *Blue Book* kötetek.

A vizsgálatba bevontam az interneten is elérhető és kereshető³⁷, kétkamarás brit törvényhozás Hansard-féle vitanapló köteteit (Hansard's Parliamentary Debates), amelyek alapján arról kaphatunk képet, hogy az Afrika déli részével kapcsolatos brit gyarmatpolitika hogyan jelent meg, hogyan képezte tárgyát a parlamentben zajló politikai diskurzusoknak.

A következő vizsgálati kört a kortárs sajtó és közvélemény forrásai képezik. Természetesen itt is több alkategóriába lehet továbbcizellálni a kutatásba bevont írásokat. Talán az egyik legkézenfekvőbb az első alkategória az újságokban, különböző sajtótermékekben a szubkontinensről megjelent cikkek csoportja. A vizsgálat során törekedtem arra, hogy elérjem a jelentősebb brit sajtótermékeket (*Fortnightly Review*, *The Manchester Guardian*, *The Observer*, *The Times*).³⁸

A közvélemény forrásaihoz tartoznak az általában egy aktuális problémára fókuszáló pamfletek, írásos politikai állásfoglalások, vélemények. Volt rá példa, hogy egy-egy fontossabbnak ítélt, a brit parlamentben megtartott beszéd a Hansard-féle kötetekből kivéve önálló kis füzetként is kiadásra került. Továbbá előfordult, hogy egy politikus, mint például Earl Grey³⁹ a szubkontinenssel kapcsolatos brit gyarmatpolitikáról, vagy általában véve a gyarmatpolitikáról, gyarmatosításról vallott nézeteit könyv formájában osztotta meg a közvéleménnyel.

Úgy vélem, hogy ehhez a vizsgálati körhöz tartoznak még a kortárs politikai biográfiák is. Első olvasásra talán furcsának tűnhet ez a kategorizálás, főleg, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy az ehhez a műfajhoz tartozó munkák például de Kiewiet könyveiben még a szakirodalmi bázis elemeit képezték. Véleményem szerint azonban ezek a könyvek (a vizsgált korszakban népszerű műfaj) számos esetben az adott politikus körüli mítoszok kialakulását táplálták, így egyes kérdések felül, míg mások alulreprezentáltak a kortárs politikai biográfiákban.

A források negyedik csoportjához a brit gyarmatpolitika alakításában, végrehajtásában résztvevő politikusoknak, például a Colonial Office munkatársainak személyes

³⁷ <http://hansard.millbanksystems.com/> (letöltés ideje: 2013. február 18. 15:42)

³⁸ A szubkontinensen született sajtó vizsgálatára sajnos csak közvetett módon volt lehetőségem. A kormányzók és főbiztosok, a Gyarmatügyi Minisztériumnak küldött jelentéseikhez gyakran mellékeltek helyi lapokban megjelent írásokat.

³⁹ EARL GREY: *The Colonial Policy of Lord John Russell's Administration I-II.*, Richard Bentley, London, 1853.

dokumentumai tartoznak (*private papers*). Az ebbe a csoportba (tartozó kiemelten kezelt politikusok, mint például Carnarvon negyedik earljének, vagy Kimberley earljének) naplók, visszaemlékezések, magánlevelezés egy része nyomtatásban, szerkesztett formában is megjelent.⁴⁰ A személyes iratok másik, kézirat formájában fennmaradt része pedig levéltári kutatás során érhető el.

Az értekezésben idézett forrásrészleteknél, szemelvényeknél minden esetben megadtam lábjegyzetben az eredeti (túlnyomó többségében angol és kis százalékban holland) szövegeket is. Ennek két oka van. Az egyik, hogy ismereteim szerint az érintett írások magyar nyelven eddig még nem láttak napvilágot. Másrészt így a fordítások összevethetőek az eredeti, forrásnyelven megírt változatokkal.

Összegzésként elmondható, hogy a 20. század során folyamatosan bővült az Afrika déli részével foglalkozó történeti kutatásokba bevont források köre. Például amíg de Kiewiet elsősorban a hivatalos dokumentumokra koncentrált, addig Goodfellow már nagymértékben hagyatkozott a személyes iratokra. Atmore és Marks kritikája szerint pedig az Afrika déli részének 19. századi történelméről kialakult képet számottevő módon torzította az a tény, hogy a kutatások főleg a politikum által előállított dokumentumok elemzésére szorítkoztak.⁴¹

Annak ellenére, hogy a felsorolt forráscsoportoknak egy része már tárgyát képezte korábbi vizsgálatoknak, mégis lehet még új, korábban nem kutatott anyagokra bukkanni.⁴² Kutatásom alatt törekedtem arra, hogy a források lehető legszélesebb körét meg tudjam szólaltatni. Ennek következtében, véleményem szerint, dolgozatom megfelel az Atmore és Marks által meghatározottaknak.

⁴⁰ Például: ARTHUR, George (ed.): *The Letters of Lord and Lady Wolseley, 1870–1911*, William Heinemann, London, 1922.; GORDON, Peter (ed.): *The Political Diaries of the Fourth Earl of Carnarvon, 1857–1890: Colonial Secretary and Lord Lieutenant of Ireland*, Cambridge University Press, London, 2011.; HAWKINS, John – POWELL, John (eds.): *The Journal of John Wodehouse First Earl of Kimberley for 1862–1902*, Royal Historical Society, Cambridge University Press, 1997.

⁴¹ ATMORE – MARKS: *The Imperial Factor*, 106.

⁴² A The National Archives gyűjteményében folytatott kutatás alkalmával találtam Sir Bartle Frere Afrika déli részével kapcsolatos írásos hagyatékának egy részére (NA CO 959/1), amelyet 1927-ben adományozott, feltehetőleg a Gyarmatügyi Minisztérium könyvtárának Frere egyik unokája.

Hipotézis és az alkalmazott tudományos módszerek

Anthony Atmore és Shula Marks 1974-ben megjelent korszakos jelentőségű, *The Imperial Factor in South Africa in the Nineteenth Century: Towards a Reassessment* c. tanulmányukban több, a saját kutatásomra, és a téma vizsgálatával kapcsolatos tudományos attitűdömről vonatkozóan is érvényes bírói kritikát és iránymutatást fogalmazott meg. Atmore és Marks interpretálva Ronald Robinson és John Gallagher *The Imperialism of Free Trade* c. tanulmányát, úgy nyilatkoztak, hogy minden, a brit gyarmatosítással, vagy általában a birodalmak történetével foglalkozó történész „ki van szolgáltatva a saját, birodalomról alkotott hipotézisének, aminek következtében a végső konklúziót alapjaiban határozza meg az eredeti feltevés látószöge.”⁴³ A szerzőpáros továbbá azon a véleményen volt, hogy a korábbi vizsgálatok során felhasznált források jellege szintén már eleve determinálta a kutatások eredményeit, kifutását. Mivel a kutatók főleg politikai természetű dokumentumokkal dolgoztak, ezért a dél-afrikai brit gyarmatpolitikával kapcsolatban megjelent feldolgozások nagy része csak, és kizárólag a politika oldaláról közelítette ezt a kérdéskört. Jelentős mértékben leszűkítve ezzel a probléma vizsgálatának és elemzésének értelmezéstartományát a politika dimenziójára. Ezen felül a harmadik fontos szempont, amely szignifikáns módon torzította a témával kapcsolatos korábbi kutatások eredményeit, a kutatók ideológiai beágyazottsága, háttere (liberális, afrikáner nacionalista, radikális), valamint az aktuális dél-afrikai politikai kondíciókhoz való viszonya.⁴⁴

⁴³ „[...] at the mercy of his own particular concept of empire; his final interpretation rests upon the scope of his original hypothesis.” In Robinson és Gallagher *The Imperialism of Free Trade* c. tanulmányát idézi ATMORE–MARKS: *The Imperial Factor*, 1.

⁴⁴ Mind a mai napig heves viták zajlanak a dél-afrikai és főleg az afrikáner történészek berkein belül a gyarmatosítással, vagy az angol–búr konfliktussal kapcsolatban. Különösen szenzitív témának tekinthető a búr háború, vagy más néven a dél-afrikai háború (1899–1902) és a koncentrációs táborok problémája. A közelmúltban Elizabeth van Heyningen kutatásai okán alakult ki vita. Van Heyningen állítása szerint abban, hogy a búr háború britek által felállított koncentrációs táboraiban magas volt a búr civil lakosság halálzási aránya (különösen a gyerekek és az idősek körében), maguk az áldozatok is komoly szerepet játszottak, mivel például nem ismerték a modern higiénia követelményeit. A fokföldi kutató állításait heves reakciók követték az afrikáner közvélemény különböző szegmenseiben. A történettudomány oldaláról Fransjohan Pretorius volt, aki kritikát fogalmazott meg. Pretorius szerint van Heyningen túlságosan általánosít, amely egy ilyen nehezen kutatható kérdés (higiénia) és érzékeny terület kapcsán igen problematikus. In VAN HEYNINGEN, Elizabeth: *A Tool for Modernization? The Boer Concentration Camps of the South African War*. South African Journal of Science 106. no. 5/6. (2010), 58–67.; *“Fools Rush in”: Writing a History of the Concentration Camps of the South African War*. Historia 55. no. 2. (2010), 12–33.; *Concentration Camps of the Anglo–Boer War – A Social History*, Jacana Media, Auckland Park, 2013.; PRETORIUS, Fransjohan: *Toiletpraatjies Stink*. Die Burger (3 Jul. 2010); *The White Concentration Camps of the Anglo Boer War: A Debate without End*. Historia 55. no. 2. (2010), 34–49.; *Kampboek kyk nuut, maar nie elke insig kop*. Beeld (2 Jun. 2013)

Kutatásom abból a hipotézisből indult ki, hogy Nagy-Britannia dél-afrikai gyarmatpolitikáját a 19. század második felében különböző tendenciák és változások jellemezték. Úgy vélem, jogosan merülhet fel a kérdés, hogy milyen módszertan alapján terveztem a brit gyarmatpolitika tendenciáit kutatni. A kérdés megválaszolása azonban korántsem egyszerű, mivel a korábbi kutatások más-más szempontokból közelítették meg (lásd. A téma historiográfiai háttere c. fejezet) a szubkontinenssel kapcsolatos brit gyarmatpolitikát.

Úgy vélem, Afrika déli részével kapcsolatban kutatásom a korábbi munkákhoz, feldolgozásokhoz képest egy új aspektust tud kínálni. A tendenciakutatás módszertanáról szóló művek, és történetírói nézetek összegyűjtése nem egyszerű feladat. Kronológiai sorrendben az első munka, amelynek a címe felmerülhet, az amerikai történész Henry Adams *The Tendency of History*⁴⁵ c. irányadó pozitivista írása. Adams rövid tanulmánya azonban nem különböző történelmi problémaköröket jellemző tendenciákról, hanem a történettudomány azon tendenciaszerű törekvéséről szól, hogy a természettudományokhoz váljon hasonlatossá. Értekezésem természetesen nem pozitivista szellemben készült. Ezen felül szeretném leszögezni, hogy a brit gyarmatpolitika tendenciáinak egymáshoz való viszonyát nem a marxista történelmi dialektika, dialektikus materializmus szempontjából közelítettem meg. Annál is inkább fontosnak tartom ezt kiemelni, mert bár egyes tendenciák, irányvonalak egymáshoz való viszonya (aktív beavatkozás – passzív gyarmati jelenlét) és a brit gyarmatpolitikában betöltött szerepe mutathat egyfajta hullámzást, viszont ez nem jellemző az összes vizsgált tendenciára.

Az eddig felsoroltakhoz képest jóval közelebb áll a jelen dolgozat témájához Paul Kennedy *Continuity and Discontinuity in British Imperialism 1815–1914*⁴⁶ c. tanulmánya. Kennedy munkájának fókuszában valójában két történetírói nézet összevetése áll: az első Robinson és Gallagher nézete, mely szerint a Brit Birodalom alatt nem csupán a formálisan az anyaországhoz csatolt, elfoglalt területek értendők, hanem azok is, amelyekre informális, gazdasági és kereskedelmi úton terjesztette ki befolyásukat a britek. Ennek a gondolatmenetnek megfelelően, Nagy-Britannia a 19. században folyamatosan gyarapította gyarmati pozícióit. A másik megközelítés alapján viszont az új imperializmus kora, a gazdasági és politikai értelemben is megerősödő feltörekvő hatalmak, mint például

⁴⁵ ADAMS, Henry: *The Tendency of History*. Annual report of the American Historical Association (1894), 17–23. http://www.historians.org/info/aha_history/hbadams.htm (letöltés ideje: 2013. február 14. 14:41)

⁴⁶ KENNEDY, Paul: *Continuity and Discontinuity in British Imperialism 1815–1914*, in ELDRIDGE, C. C. (ed.): *British Imperialism in the Nineteenth Century*, Macmillan, Hong Kong, 1984. 20–38.

Németország, az Egyesült Államok jelentette fenyegetés ösztönözte arra a „fáradt Titánt”⁴⁷, hogy további területek anektálásával biztosítsa a brit érdekeket. Azt a kérdést azonban, hogy kimutatható-e folytonosság a brit gyarmatpolitikában, vagy sem, Paul Kennedy nem tisztázta minden kétséget kizáróan.

Hipotézisem szerint Nagy-Britannia Afrika déli részével kapcsolatos gyarmatpolitikája kevésbé statikus, mint ahogyan azt a Robinson és Gallagher az *Africa and the Victorians*⁴⁸ c. könyvükben állítják. Ugyanakkor viszont nem pusztán *ad hoc* jellegű döntések, nem csupán az adott kihívásokra kreált válaszok sorozata, amint arra Galbraith következtetett.⁴⁹ Azaz a dél-afrikai brit gyarmatpolitika irányának elemzését és bemutatását nem lehet kizárólag egy egyetlen lineáris folyamatként leírni. Sem úgy, mintha a Colonial Office minden tervszerű hozzáállást nélkülözve csak a helyi események után futva alakította volna a szubkontinensre vonatkozó elképzeléseit. Feltevésem alapján, és abban az esetben is, ha a vizsgált kérdést nem csak a gyarmatpolitika dinamikájának szemszögéből boncoljuk, a legcélravezetőbb, ha ezt a problémakört tendenciák, tendenciaszerű folyamatok és változások elemzésével közelítjük meg, ügyelve ugyanakkor arra, hogy a kutatás kezdeti stádiumában megjelölt, kialakított hipotézis ne uralja, és ne torzítsa a vizsgálat eredményét.

Annak ellenére, hogy feltevésem egy új aspektust kínál a dél-afrikai brit gyarmatpolitika vizsgálatához, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy Nagy-Britannia és a szubkontinens viszonyát már a kortársak közül is volt, aki hasonlóképen próbálta meg leírni. James Anthony Froude 1880. január 6-án az edinburghi Filozófia Intézetben megtartott előadásában utalt a dél-afrikai brit gyarmatpolitikában bizonyos időközönként visszatérő trendekre, vonulatokra: „Így nyilatkoztak a politikusok és az újságok huszonöt évvel ezelőtt, majd ez ismétlődött hét évvel ezelőtt; most pedig még csak kikászálódóban vagyunk a legnehezebb helyzetből, amibe Dél-Afrikában valaha belebonyolódtunk. A „kell” és „muszáj” ugyanannyira hatástalan a mi esetünkben, mint amennyire gyermekeinkében is lesz. Úgy, ahogyan az évszakok is váltják egymást, újdonsült, de hasonló problémák sora folytatódni fog és újra visszaszáll ránk, amíg mi – a brit nép – hozzá nem fogunk a kérdés gyökerének megértéséhez.”⁵⁰

⁴⁷ KENNEDY: 38.

⁴⁸ ROBINSON – GALLAGHER – DENNY: 60.

⁴⁹ GALBRAITH: *Reluctant Empire*, 276.

⁵⁰ „So newspapers and politicians said five-and-twenty years ago, so they repeated seven years ago; yet here we are just emerging from the worst affair that we ever were engaged in there. Our 'shalls' and 'musts' are as ineffectual as the 'shalls' and 'musts' of children. As sure as the leaves come when summer comes, fresh troubles of the same kind will continue to return upon us, unless we – the British people – set ourselves to understand how they are brought about.” In FROUDE, James Anthony: *Two Lectures on South Africa*, Longmans, Green and co., London, 1880. 3.

A vizsgálat során, többek között a Froude által az idézett sorokban megjelölt jelenségek, „*hasonló problémák sora*” mellett, több nagy tendencia kutatására fókuszáltam.

Úgy vélem, Nagy-Britannia dél-afrikai gyarmatpolitikájának alakulásában két tendencia váltakozásának volt meghatározó szerepe. Ezek közül az első, amellyel a dolgozatban behatóbban foglalkozni fogok: a dél-afrikai egység és az aktívabb brit gyarmati jelenlét, beavatkozás tendenciája. Hipotézisem szerint a dél-afrikai brit gyarmatpolitika egyik meghatározó tendenciáját azok a brit törekvések alkotják, amelyek célja széttagolt szubkontinens (elsősorban a brit gyarmatok és a búr telepes közösségek, köztársaságok) Union Jack alatt történő egyesítése és egy egységes, föderális alapon megszervezett, britek által irányított fehér (de brit többségű), az anyaországhoz hűséges domínium létrehozása volt. A dél-afrikai egység megteremtése érdekében a brit gyarmatpolitika irányítóinak egy csoportja (például Carnarvon negyedik earlje, vagy Sir Bartle Frere) az anyaország gyarmati aktivitásának fokozását tartotta a legcélravezetőbbnek.

Az elsővel ellentétes irányú a dolgozatban érintett második tendencia: a vonakodás és kivonulás (*reluctance and abandonment*), a passzív gyarmati jelenlét irányelve. Az aktív beavatkozást támogatók táborával szemben, a brit gyarmatpolitika vezetői között tekintélyes volt azoknak a köre (Earl Granville, Edward Cardwell), akik elsősorban a nagymértékű gyarmati költségeknek a hazai adófizetőkre nehezedő súlyára hivatkozva az anyaország dél-afrikai szerepvállalásának csökkentésére törekedtek. Mindezek mellett különböző politikai szereplők (pl.: Edward Fairfield) radikálisabb megoldást sürgettek: Nagy-Britannia kivonulását a szubkontinensről.⁵¹

Az őslakosokkal való viszony az Afrika déli részével kapcsolatos gyarmatpolitika egyik legfontosabb dimenziója. Hipotézisem szerint a Colonial Office vezetői (és a gyarmati tisztviselők) által az afrikaiakkal való konfliktusok, problémák rendezésére kidolgozott koncepciók egyik központi, tendenciaszerűen kimutatható elemei a civilizáció és a munka.

A Froude által hangsúlyozott „*hasonló problémák sora*” mellett más tényezők is segítettek abban, hogy a különböző eseményeket, folyamatokat az elemzés során rendszerezni tudjam, illetve, hogy a különböző tendenciákat egymástól el tudjam különíteni. A vizsgálat folyamán különböző motívumokat, az adott tendenciára jellemző politikai eszközöket (őslakos politika kérdésében például a munka, mint civilizációs eszköz szerepe) emeltem ki,

⁵¹ Az első két tendencia között átmenetet képez egy harmadik irányvonal. A Colonial Office vezetőinek egy csoportja (például Kimberley első earlje) úgy vélte, hogy a szubkontinens egyesítése és egy egységes, önkormányzati jogokkal bíró brit gyarmat megszervezése részint békés megoldást kínálna az adott aktuális helyi politikai, gazdasági és kulturális eredetű konfliktusok, ellentétek feloldására, ugyanakkor lehetőséget is szolgálna a brit szerepvállalás és a gyarmati költségek fokozatos csökkentésére.

amelyek segítségével könnyebben nyomon követhetővé váltak a brit gyarmatpolitika irányvonalai.

A dolgozat⁵², a felsorolt tendenciák ismertetése mellett a következő kérdésekre kíván választ adni:

1., Kimutatható-e kontinuitás Nagy-Britannia Afrika déli részével kapcsolatos gyarmatpolitikájában?

2., Milyen tényezők állhatnak a brit gyarmatpolitika kontinuitása, tendenciái, vagy a változásai, diszkontinuitása mögött?

⁵² A felsorolt kérdések, tendenciák a dolgozatban három korszak, három egység koncepció kapcsán kerülnek bemutatásra. Earl Grey (1846–1852), Sir George Grey (1854–1862) és Carnarvon negyedik earlje (1874–1881) által fémjelzett periódusok kiválasztásánál a dél-afrikai egység létrehozására kidolgozott hivatalos terv, vagy kísérlet megléte jelentette az elsődleges okot.

A témaválasztás indoklása

Az Afrika déli részével kapcsolatos brit gyarmatpolitika, a szubkontinens gyarmatosítása sokat vitatott, komplex történeti kérdés. A Brit Birodalomról, a gyarmatosításról, de szorosabb értelemben véve Dél-Afrika 19. századi történelméről számtalan könyv, monográfia, tanulmány látott napvilágot. Mindezek mellett azonban, úgy vélem, hogy a téma korántsem tekinthető „túlkutatottnak”, vagy „túlírtnak”.

Afrika déli részének történetével, a brit gyarmatpolitikával foglalkozó jelentős munkák, a téma természeténél fogva, angol nyelvűek. Mindezek mellett azonban fontosnak tartom kiemelni, hogy bár az angollal összevetve, nyilván nem olyan nagy számban, de jelentek meg magyar kutatók tollából is a szubkontinens történetét bemutató kötetek és tanulmányok. Az Afrika történetnek jelentős magyar alakjai is vannak, elég, ha Sík Endre francia és angol nyelven is megjelent, számos külföldi könyvtár gyűjteményében is megtalálható⁵³ négy kötetes *Fekete-Afrika története I-IV.*⁵⁴ c. sorozatra gondolunk. Ez mind a mai napig az egyetlen nagy, magyar szerző által megírt, és magyarul megjelent összefoglaló jellegű munka Afrika történetéről. A szubkontinens gyarmatosításának, vagy az Afrika déli részével kapcsolatos 19. századi brit gyarmatpolitika problémáival, kérdéseivel eddig csak érintőlegesen foglalkozott a hazai történetírás. Dolgozatom részben ezt a hiányt igyekszik pótolni.

Véleményem szerint a témaválasztás indoklása kapcsán három kérdés megválaszolása kell, hogy a középpontban álljon: a vizsgálat térbeli határainak kijelölése, a kutatott időintervallum meghatározása és a dolgozat által kínált új elemek, a dolgozat novum voltának vázolósa.

Bár első pillantásra a dolgozat címében található meghatározás (*dél-afrikai*) alapján egyértelműnek tűnik, hogy melyek a vizsgálat térbeli határai, mégis úgy vélem, hogy főleg az angolszász szakirodalom ismeretének fényében a földrajzi korlátok rövid ismertetése nem érdektelen. A vizsgált terület megnevezésére a hazai közbeszédben, nyelvhasználatban egyetlen terminus van használatban, amely politikai és földrajzi értelemben is: Dél-Afrika. Az angolszász terminológia cizelláltabb, hiszen a *South Africa* mellett a *Southern Africa* elnevezés is, tudományos és nem tudományos közegekben ugyanúgy elfogadott. A két változat más-más földrajzi, politikai határokkal rendelkezik. Az előbbi, amely formailag lényegében

⁵³ BÚR Gábor: *Sík Endre, Afrika történetírója*, in BÚR Gábor: *Afrika-történeti tanulmányok*, Mundus Novus, Budapest, 2011. 269.

⁵⁴ SÍK Endre: *Fekete-Afrika története I-IV.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964–1964–1972–1973.

(szemantikai értelemben már felfedezhetők különbségek) megegyezik a magyar Dél-Afrikával. A South Africa elsősorban a mai Dél-afrikai Köztársaság területét fedi le. Ezzel szemben a Southern Africa elnevezés használata és magyar nyelven történő interpretálása már jóval több kérdést vet fel. Az angolszász szakirodalomban Southern Africa főleg a Zambézi-tól délre található területet, régiót jelenti.⁵⁵ A magyar nyelven történő használatára nem egyszerű példákat találni. A dolgozatban *Southern Africa*, Afrika déli része fordításban olvasható.⁵⁶ A kutatás során is ezzel a kerettel operáltam.

Véleményem szerint, az Afrika déli része alatt értendő egységbe azok a területek tartoznak, amelyekre a brit gyarmatpolitika Fokföldön keresztül befolyásolt, kontrollált, vagy kapcsolatban volt. Ha ennek a gondolatmenetnek a mentén topográfiai értelemben akarjuk kijelölni a vizsgált terület határait, akkor Afrika déli része a Jóreménység fokától a Limpopo-ig, a Delagoa-öböltől Betsuánföldre tartott. A politikai tagoltságot tekintve ide tartoztak: Fokföld, Natal, (a kutatott időintervallumban még két másik brit gyarmatot tarthatunk számon: Nyugat-Griqua-földet – Griqualand West és Brit-Kaffer-földet – British Kaffraria), a búr telepes közösségek (később köztársaságok), és a megjelölt határokon belül található független afrikai népek által ellenőrzött területek. Natal és az őslakos csoportok megjelölése ebben a felsorolásban első ránézésre talán problematikusnak tűnhet. Natal esetében, bár a gyarmat a politikai struktúrájának fejlődése során önálló intézményrendszerre tett szert, létrehozása, valamint gazdasági kapcsolatrendszere elválaszthatatlan Fokföldtől. Az afrikaiak esetében a magyarázat kézenfekvő: Nagy-Britannia ugyanis az ún. Fokföldön székelő

⁵⁵ A Southern Africa napjainkban hivatalos szinten történő használatára eltérő példákat találhatunk. Amíg az ENSZ regionális felosztása szerint a Southern Africa régióba ma Botswana, Lesotho, Namíbia, a Sváziföld és a Dél-afrikai Köztársaság tartoznak. A Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (Southern African Development Community – SADC), amely nevében szintén ott található a Southern Africa megjelölés már jóval nagyobb területet fed le (Angola, Botswana, Kongói Demokratikus Köztársaság, Lesotho, Madagaszkár, Malawi, Mauritius, Mozambique, Namíbia, Seychelle-szigetek, Dél-afrikai Köztársaság, Sváziföld, Tanzánia, Zambia, Zimbabwe): <http://www.sadc.int/member-states/> (letöltés ideje: 2013. február 19. 16:42).

⁵⁶ Más földrajzi elnevezések magyarrá történő fordítása is kihívás elé állítja a fordítót. Így például a magyar közbeszéd nem disztingvál a jelenlegi dél-afrikai állam, a Dél-afrikai Köztársaság és a 19. század második felében fennálló búr állam, a Dél-afrikai Köztársaság között. Ezzel szemben az angol, holland és afrikánsz nyelvben is különbözik a két állam megnevezése. Napjaink Dél-afrikai Köztársasága angolul: Republic of South Africa, hollandul: Republiek Zuid-Afrika, afrikánszul: Republiek van Suid-Afrika. Ezzel szemben a búr köztársaság angolul: South African Republic, hollandul: Zuid-Afrikaansche Republiek. A magyar használatot megkönnyítheti, hogy angolszász nyelvterületen a Dél-afrikai Köztársaság (búr) elnevezés szinonimájaként használatban van egy másik: Transvaal, amely főleg az állam földrajzi elhelyezkedésére utalt, hiszen jelentése: a Vaal-folyón túl. A dolgozatban mindazonáltal mind a Dél-afrikai Köztársaság és Transvaal kifejezést is alkalmazom, az előbbi alatt természetesen a búr köztársaságot értendő. Inkább szemantikai, mintsem fordítási probléma az, hogy a szubkontinens főleg holland eredetű fehér telepes lakosságának megjelölésére milyen fogalmat használunk: búr, holland anyanyelvű telepesek, afrikánerek (lásd az *Afrika déli része a 19. század derekán* fejezetben).

főbiztoson keresztül (High Commissioner), amely tisztség viselője megegyezett a fokföldi kormányzóéval, tartotta a kapcsolatot a határain belül és túl élő őslakosokkal.

A térbeli korlátok ezen kijelölése mellett szóló harmadik érv, magyarázat a források vizsgálata során született meg. A kutatott, különböző dél-afrikai egység koncepciók kidolgozóinak mindegyike az említett határokon belül gondolkozott. Mindezek mellett, mivel ezeknek a terveknek a túlnyomó többsége a szubkontinens politikai és gazdasági széttagoltságának megszüntetését a brit gyarmatok és a búr köztársaságok egyesítésében látta, ezért az értekezés megírásakor megkülönböztetett figyelmet fordítottam Nagy-Britannia, a brit gyarmatok és búr telepes közösségek viszonyára.

A vizsgálat időbeli korlátainak (1846–1881) kijelölése kevesebb kérdést vetett fel. Meghatározása az előzőekhez hasonló logika mentén zajlott. A kutatott időintervallum kezdetét Sir Henry George Grey, a harmadik Earl Grey gyarmat és hadügyminiszteri ciklusának kezdete adja. Earl Grey adminisztrációja alatt merült fel ugyanis a brit gyarmatpolitika irányítóinak körében először a dél-afrikai föderális egység kérdése. A disszertációban bemutatott korszak végét pedig a szubkontinens széttagoltságának felszámolására tett első jelentős, a Colonial Office vezetése által kezdeményezett kísérlet, a Carnarvon negyedik earljének nevével fémjelzett koncepció bukását jelentő, Transvaal függetlenségét négyévnyi brit uralom után helyreállító 1881. augusztus 3-án megkötött pretoriai konvenció jelenti.

Anthony Atmore és Shula Marks, ahogyan már korábban is említettem, három kritérium alapján vizsgálták meg a szubkontinenssel kapcsolatos brit gyarmatpolitikával foglalkozó feldolgozásokat:

- 1., a hipotézis mennyire határozza meg, vagy uralkodik el a kutatáson;
- 2., a felhasznált források köre milyen mértékben torzítja a vizsgálatok eredményét;
- 3., a kutatók ideológiai háttere (liberális, radikális, afrikáner nacionalista), az adott aktuális és múltbeli dél-afrikai politikai kondíciókhoz való viszonya milyen hatással van a kutatások kifizetésére.

Törekedtem arra, hogy a felsorolt három szempontot kutatásom és a disszertáció megírása során szem előtt tartsam. Ennek megfelelően, összegzésképpen fontosnak tartom kiemelni, hogy igyekeztem elkerülni azt a csapdát, hogy a vizsgálat kezdeti stádiumában felállított hipotézis, elképzelés uralkodjon a kutatásomon, így például az eredeti koncepció többször kisebb átalakításokra, javításokra szorult. A kutatás forrásaival kapcsolatban elmondható, hogy a korábbi vizsgálatok zömével szemben, a forrásbázis egyenmőségéből fakadó esetleges torzulásokat elkerülendő, nem pusztán csak hivatalos dokumentumokkal

dolgoztam, hanem célom volt, hogy a források lehető legszélesebb körét tudjam a dolgozatban „megszólaltatni”.

Disszertációm, mindamelllett, hogy az első a témában magyar kutatótól, magyar nyelven született munka, széles forrásbázisra, illetve korábban nem kutatott dokumentumok vizsgálatára alapozva kínál új megközelítést az Afrika déli részével kapcsolatos 19. századi brit gyarmatpolitika földolgozásához.

1. Afrika déli része a 19. század derekán

Repedések és törésvonalak

Afrika déli részét a 19. század majdnem teljes hossza alatt politikai, gazdasági, etnikai, kulturális széttagoltság jellemezte. Ha az etnikai határvonalakat vesszük alapul⁵⁷, akkor úgy tűnhet, hogy három elem egymáshoz való viszonya, viszonyrendszere határozhatta meg a szubkontinens történeti fejlődését. Ez a három csoport pedig: a britek, a térség holland nyelvű telepes lakossága és az afrikaiak. Véleményem szerint, azonban ez a modell nem teljesen, vagy csak részben és komoly fenntartásokkal alkalmas az Afrika déli részét a 19. század második felében jellemző kondíciók átfogó leírására. E helyett, a térség heterogenitását csak egyik aspektusából megragadó szemlélet helyett, a szubkontinentet sok esetben még mind a mai napig jellemző különböző eredetű törésvonalak vizsgálata és bemutatása, komplexebb megközelítése szükséges. Ezt az állítást igazolhatja, hogy számos esetben a nagy politikai, vagy etnikai határok (a már említett hármas felosztás) mögött további éles választóvonalak húzódtak meg. Ráadásul mint az majd a disszertáció további részeiben látható lesz, ezek a határok csak egyes esetekben mutattak a kiemelt hármasság tömbösödése felé. Gyakoribb volt a nagy csoportokon belüli ellentétek okán, a például különböző etnikai háttérű alcsoportok közti kapcsolatok, vagy érdekezésszerűség kialakulása.

A fejezet felépítése némiképpen szembemelve a fent leírtakkal (főleg praktikus, gyakorlati megfontolásból), a politikai-etnikai határvonalak alapján kialakult csoportosítás logikáját (brit gyarmatok, búr telepes – Voortrekker közösségek, független afrikai csoportok) követi. Mivel a dolgozat majd 40 évnyi időszakot fog össze, amely során gazdasági, vagy politikai kondícióit tekintve egyes brit gyarmatok, vagy éppen búr köztársaságok nagy változásokon mentek keresztül. Így a fejezet megírásakor a bemutatni kívánt tendenciák jobb megértése végett, nem egy statikus pillanatkép (Afrika déli részének gazdasági, politikai, stb. állapota 1846-ban) ábrázolására, hanem egy általános összegzésre, a vizsgált korszak végéig jelenlévő széttagoltság és heterogenitás ismertetésére törekedtem. A nagy, etnikai választóvonalak mentén kialakult három tömb bemutatását a nagy csoportokon belüli repedések és törésvonalak további három szintjének áttekintése követi.

⁵⁷ Ezt a nézetet sugallja MacMillan, Bantu, Boer, and Briton c. könyve, MACMILLAN, William M.: *Bantu, Boer, and Briton: The Making of the South African Native Problem*, Clarendon Press, Oxford, 1963.

A nagy hármass – britek, búrok, afrikaiak – Falak és tömbök

Nagy-Britannia által ellenőrzött területek

Több szempontból kézenfekvőbbnek érzem a brit gyarmatok elnevezés helyett a Nagy-Britannia által ellenőrzött területek terminus használatát. Ennek az elsődleges oka, hogy a vizsgált időintervallumban Nagy-Britannia ellenőrző tevékenysége (közvetlenül, vagy gyarmatain keresztül) több esetben is túlnyúlt gyarmatainak határán (pl.: Nyugat-Griquaaföld mint gyarmat megszervezésére csak 1871-ben került sor, noha az anyaország már korábban is jelentős kontrollt gyakorolt a terület fölött).

A vizsgált időintervallumban négy brit gyarmatot tartunk számon tartani: Fokföld, Natal, Brit Kafferföld, Nyugat-Griquaaföld. A felsorolt négy közül azonban csupán kettő, Fokföld és Natal, amelyek a kutatott időszak kezdetétől a végéig önálló adminisztrációval rendelkező különálló gyarmatként állt fenn, míg Brit Kafferföld 1865-től, Nyugat-Griquaaföld 1881-től kezdve Fokföld részévé vált.

Amellett, hogy brit ellenőrzés alatt álló területek, a búr telepes közösségek és az afrikai népek is politikai berendezkedés, vagy gazdasági szerkezet terén óriási mértékben különböztek, a brit gyarmatok egymással összevetve igen heterogén képet mutattak. A politikai berendezkedés és a gazdaság terén is a legidősebb brit gyarmat, a hollandoktól 1806-ban elfoglalt Fokföld (Cape Colony)⁵⁸ volt a legfejlettebb állapotban.⁵⁹ Ezt a státuszt pedig az értekezésben vizsgált periódus teljes hossza alatt sikerült megőrizni.

A brit ellenőrzés alatt lévő területek körén belül Fokföld politikai struktúrájának a fejlődése mutatta a legprogresszívebb, legdinamikusabb képet. A gyarmat, a Brit Birodalmon vagy világszerte belül betöltött politikai státuszának a változása, alakulása nagymértékben hasonlít, a más, domíniumi státuszt, széles önkormányzati jogokat elérő

⁵⁸ Cape Colony elnevezés fordítására is több variáció kínálkozik: Fokföld, Fokgyarmat. Az utóbbi változat az Afrika déli részéről korábban megjelent magyar írásokban teljes mértékben elfogadott és megszokott volt, szemantikai értelemben valóban Cape Colony-t jelöli. A dolgozat megírásakor viszont a modernebb munkákban gyakoribb Fokföld megnevezéssel operáltam, amely viszont némi félreértésre adhat okot, hiszen ez a politikai mellett a földrajzi egységet is takarhatja. A disszertációban Fokföld alatt Cape Colony brit gyarmat értendő, politikai, közigazgatási és nem földrajzi értelemben.

⁵⁹ A Jóreménység-fokát Nagy-Britannia 1806-ban foglalta el a hollandoktól, egészen pontosan, a napóleoni vazallusállam, a Batáviai Köztársaság seregeit megverve 1806 januárjában, a blaauwberg-i csatában. A brit csapatok ekkor már nem először harcoltak Fokföldön. Nagy-Britannia már 1795-ben kísérletet tett arra, hogy kiaknázza azt a lehetőséget, amelyet a forradalmi Franciaország hollandiai expanziója kínált. A britek 1795. augusztus 7-én, a muizenberg-i csatában vereséget mértek a Holland Kelet-indiai Társaság csapataira, de az első brit uralom csupán 1802-ig tartott, amikor az amiensi béke újra a hollandok ellenőrzése alá helyezte a Jóreménység-fokát.

telepes gyarmatok, mint például Kanada, vagy Új-Zéland által bejárt pálya ívéhez.⁶⁰ Az értekezésben elemzett időszak kezdetén, az 1840-es évek derekán Fokföld még lényegében „klasszikus” koronagyarmat (crown colony). A gyarmat belső politikai rendszerét és az anyaországgal való kapcsolatot tekintve ez nem jelent mást, minthogy a gyarmati adminisztráció élén a brit kormány által kinevezett kormányzó állt. A kormányzó munkáját segítő törvényhozási (Legislative Council) és végrehajtási (Executive Council) szervek tagjait pedig a kormányzón keresztül szintén a Korona nevezte ki. Bár a kormányzó az anyaország kormánya felé tartozott felelősséggel, a London és Fokváros közti óriási távolság miatt, a Fokföld irányításához, a döntéshozatalhoz szükséges hatalom a gyarmat vezetőjének kezében összpontosult. Ezen a helyzeten szerettek volna a telepesek (holland és brit eredetűek egyaránt) változtatni, és az 1830-as, 1840-es évektől kezdve petíciókban kérték az anyaország kormányát, tegye lehetővé, hogy a gyarmat lakosságának (ezen elsősorban magukat a fehér telepeseket értették) választások útján legyen beleszólása először a törvényhozói, majd később a végrehajtói hatalom birtokosainak összetételébe: *„Az Őfelségéhez fordult kérvényezők ezért alázatosan kéri, hogy e kolónia kormánya a Nagy-Britannia kormányának formája és elvei szerint a lehető leggyorsabban átalakíttassék, úgy, hogy az álljon a Korona akaratából kinevezett Kormányzóból, a szintén a Korona által kinevezett Végrehajtó Tanácsból (kormány) és egy Törvényhozói Gyűlésből, amelynek képviselőit a nép szabadon választja meg.”*⁶¹

Fokföld politikai fejlődésében jelentős mérföldkövet képez az 1852-es alkotmány, amely figyelembe véve a telepesek igényeit, képviseleti alapra helyezte az immár kétkamarás törvényhozás mindkét házát (Legislative Council – felsőház; Legislative Assembly –

⁶⁰ Adminisztráció, politikai struktúra alapján a koronagyarmatok több típusát különböztethetjük meg. A legcsekélyebb autonómiával rendelkeztek azok a gyarmatok, amelyeket közvetlenül a kormányzó irányított (pl.: Gibraltár, Szent Ilona). A következő szintet azok a területek képzik, ahol a kormányzó mellett már törvényhozó és/ vagy végrehajtó tanácsok is osztoznak a hatalom gyakorlásán – ezen testületek tagjait viszont a Korona nevezte ki (pl.: Brit Honduras, Sierra Leone). A koronagyarmatokon belül legszélesebb autonómiával azok a területek rendelkeztek, ahol a törvényhozás padosraiban, a Korona által kinevezettek mellett helyben megválasztott képviselők is helyet foglalhattak (pl.: Bermuda, Fokföld 1852–1872 között). A telepes gyarmatok autonómiájának, önkormányzati jogainak bővülése is a vázolt rendszerhez hasonló módon zajlott. A kompozit, vegyes törvényhozás elérését követően, a teljes mértékben képviseleten alapuló törvényhozás és a képviseleti kormányzat (representative government) elérése volt a soron lévő lépés. A legmagasabb fejlettségi szintet pedig természetesen az anyaországtól független, teljes belső autonómia, a választók felé felelős kormányzati rendszer (responsible government) jelentette.

⁶¹ *“Your Majesty’s petitioners therefore humbly pray, that the government of this country may as speedily as possible be assimilated in principle and form to that of Great Britain, and that it may be composed of a Governor appointed by the Crown, an Executive Council also appointed by the Crown, and a Legislative Assembly, composed of representatives freely elected by the people.”* In The Humble Petition of the Inhabitants of Cape Town and its Vicinity, 20 Dec. 1841., in EYBERS: 43.

alsóház).⁶² A fokföldi alkotmány más szempontból is kiemelkedő fontossággal bír, mivel vagyoni állapottól⁶³, és a térség esetében szinte egyedülálló módon nem származástól, børszíntől, vagy felekezeti hovatartozástól tette függővé a választójog birtoklását. A szakirodalomban ezért színvak alkotmánynak szokták nevezni. Az alkotmány által meghúzott vagyoni küszöb, és ebben, a témával kapcsolatos legtöbb szakirodalom egyetért, viszont inkább a fehér lakosságnak kedvezett.⁶⁴ A következő nagy változást Fokföld politikai rendszerébe az 1872-es alkotmánymódosítás hozta, amely alapján már a törvényhozás mindkét háza mellett a kormány is a választók felé tartozott felelősséggel (responsible government). Ettől kezdve Fokföld, belső ügyeit tekintve, teljes önállóságot élvezett, domíniumi státuszra emelkedett (a kontinensen található brit gyarmatok közül először).

Megszervezésük kronológiai sorrendjét tekintve és politikai berendezkedésük alapján is a második brit gyarmat Natal. A gyarmat megszerzése szoros összefüggésben állt a nagy trekkel, Fokföld holland anyanyelvű lakosainak nagy exodusával. A Fokföldet elhagyó telepesek a brit kontrolltól mentes, független új hazát kerestek a szubkontinens belső területein, valamint keleti partvidékén, ahol 1840 októberében megalapították a Natali Köztársaságot. Ez a kezdeményezés azonban nem volt hosszú életű, ugyanis Fokföld vezetése, élén Sir George Napier kormányzóval (1838–1844), tartva attól, hogy a telepes köztársaság megbolygatva az afrikaiakat, veszélyt jelenthet Fokföld egyébként sem problémamentes keleti határára, 1839-ben csapatokat küldött a térségbe, majd 1845-ben hivatalosan is megtörtént Natal anektálása.⁶⁵ Natal számára az anyaország 1856-ban biztosította a képviseleti kormányzás lehetőségét, amely végül 1875-ben részben csorbításra került.⁶⁶ A natali törvényhozás, a Legislative Council 16 tagja közül 12 választás, 4 kinevezés útján lett képviselő. Az 1856-os natali alkotmány is, hasonlóan az 1852-es fokföldi

⁶² A felsőház létszáma: 15 fő volt, amelyhez még hozzájött, a gyűlést vezető Legfelsőbb Bíróság elnöke is. A tanács döntésképes volt, ha már 5 képviselő jelen volt, abban az esetben pedig, ha szavazategyenlőség alakult volna ki, az elnök választása bírt döntő jelentőséggel. Az alsóház létszáma 46 fő volt és már 12 képviselővel határozatképes volt a gyűlés. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a 15 felsőházi képviselő közül, az alkotmányban megszabottak szerint, 8 fő Fokföld nyugati (Stellenbosch, Caledon, Swellendam, George, Beaufort, the Paarl, Worcester, Malmesbury, Clanwilliam, Fokváros), 7 fő a gyarmat keleti (Albany, Uitenhage, Port Elizabeth, Fort Beaufort, Victoria, Albert, Somerset, Graaf-Reinet, Cradock, Colesberg, Graham's Town) tartományaiból kellett, hogy kikerüljön. Ezzel szemben viszont az alsóház összetételével kapcsolatban az alkotmány semmilyen ehhez hasonló kitéletet nem tett. In *The Cape of Good Hope Constitution Ordinance*, in EYBERS: 46–47.

⁶³ A voksoláshoz szükséges cenzus a következő volt: a regisztrációt megelőző 12 hónapig kellett, hogy a választó 25 fontnyi értékű ingatlannal bírjon, vagy pedig szintén az említett évben évi 50 fontnyi jövedelemmel, vagy 25 fontnyi bérrel, amelyhez koszt és kvártély is társult, bírnia. In *uo.*, 48.

⁶⁴ FLINT, J. E. (ed.): *The Cambridge History of Africa V*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976. 382.

⁶⁵ *Uo.*, 372–374.

⁶⁶ Charter of Natal, in EYBERS: 188-194.; Constitution Amendment Law, 1875, in EYBERS: 199–200.

alkotmányhoz, a hivatalviselés és a választójog birtoklása kapcsán nem tett bírszín szerint különbséget a gyarmat lakosai között. A választójog birtoklásához szükséges vagyoni küszöböt tekintve viszont számottevő a két gyarmat közti különbség. Míg Fokföld esetében a gyarmat lakosainak a voksoláson való részvételhez, bírszínétől függetlenül, például elég volt 25 fontnyi értékkel bíró ingatlannal rendelkezniük,⁶⁷ addig Natalban, a fehérek és a színes bőrűek számára egyaránt, ez az érték a duplája, azaz 50 font volt.⁶⁸ Érdekességként jegyzem meg, hogy 1877-ben Fokföldön egy farm gazdasági intézőjének átlagos havibére, 3 font 11 shilling volt (amelyhez még „koszt és kvártély” is társult), egy napszámos átlagos napi keresete, a munkaadó által biztosított élelmiszer mellett, 2 shilling 10 penny összeget tett ki.⁶⁹ Ezeknek az adatoknak az ismeretében kijelenthető, hogy az említett fokföldi 25 fontos küszöb nem tekinthető túl magasnak.

A fokföldi és natali census közti különbség gyökereit, véleményem szerint, a két gyarmat társadalma, lakosságának etnikai összetétele közti eltérésben találhatjuk meg. Ezen a gyarmaton élt és koncentrált a szubkontinens európai eredetű lakosságának zöme.⁷⁰ Egészen pontosan több fehér élt Fokföldön, mint az összes többi Afrika déli részén található gyarmaton, vagy búr köztársaságban összevéve. Natalban viszont jóval csekélyebb (6,38%) volt az európai telepések aránya, akik Fokfölddel összehasonlítva jócskán több afrikaival éltek együtt.⁷¹ Natalban tehát jóval nagyobb arányú volt az őslakosok fölénye, mint Fokföldön és ez a tény állhatott a választójog eléréséhez szükséges magasabb vagyoni küszöb meghatározásának hátterében.

Amint azt már korábban említettem, a kutatott időintervallumban, a két, szinte a 19. század végéig önálló gyarmat (Fokföld és Natal⁷²) mellett két másik, külön adminisztrációval csak rövidtávon rendelkező brit gyarmatot tarthatunk számon: Brit Kafferföld és Nyugat-Griqua-föld.

A két gyarmat közül, megszervezésük kronológiai sorrendjében Brit Kafferföld az első. A British Kaffria néven 1847-ben létrehozott gyarmat, a Keiskamma és a Kei-folyók közt terült el. Megszervezése szoros összefüggésben állt a Fokföld keleti határának körzetében élő xhosák és az európai telepések közti, konfliktusmentesnek korántsem

⁶⁷ The Cape of Good Hope Constitution Ordinance, in EYBERS: 48.

⁶⁸ Law.— Disqualifying certain Natives from exercising Electoral Franchise, in EYBERS: 195.

⁶⁹ Colonial Office List 1879, 51.

⁷⁰ Colonial Office List 1877, 50.

⁷¹ Colonial Office List 1879, 122.

⁷² Natal esetében ez az állítás csak részben igaz, hiszen a területet 1844. május 31-én Fokföld annektálta és 1845. április 30-án lett különálló gyarmat.

nevezhető viszonyal. A történetírás kilenc, a xhosák és az európaiak közt vívott háborút tart számon, amelyek közül az elsők még a britek dél-afrikai térnyerése előtti időkhöz nyúlnak vissza. A brit gyarmatpolitika a folyamatos határ menti incidensekre már 1835-ben úgy próbált válaszolni, hogy a Kei-folyóig ellenőrzése alá vonta a xhosák által lakott területeket (Queen Adelaide Province). Végül, a hetedik háborút (1846–1847) követően annektálta Sir Harry Smith, Fokföld kormányzója (1847–1852) az említett folyók közti térséget, King Williams Town központtal, különálló koronagyarmatnak nyilvánítva azt. Smith a főnökök uralmát, hatalmát megtörendő, a közösségek korábbi vezetőit hivatalnokokkal kívánta felváltani.⁷³ Fokföld egyik következő kormányzója, Sir George Grey (1854–1861) már más szempontból közelítette meg ezt a kérdést: európai (német) telepesekkel kívánta pacifizálni Brit Kafferföldet (szemben Earl Grey elgondolásával).⁷⁴ A xhosák erejének megfogyatkozásában nagy szerepet játszott a tetőpontját 1857-ben és 1858 elején elérő ún. jószág-mészárlás (*cattle-killing*). Nongquawuse, xhosa próféta szerint, ha az afrikaiak leölik jószágait és elpusztítják a termést, akkor az elhunyt őseik visszatérnek és kiűzik a fehéreket.⁷⁵ A tömeges méreteket öltött méészárlás óriási katasztrófába torkollott,⁷⁶ a xhosák lélekszáma kétharmaddal csökkent (105 ezer főről 25 ezer főre).⁷⁷ A gyarmat közigazgatásának vezetője 1860-ig biztosi (Chief Commissioner), majd 1860-tól alkormányzói rangban (a fokföldi kormányzó alá rendelve, vele aktívan kapcsolatot tartva) látta el feladatait (Lieutenant Governor). Brit Kafferföld politikai struktúráját tekintve a koronagyarmatok azon csoportjába tartozott, ahol a területet közvetlenül a kormányzó (jelen esetben alkormányzó) irányította, bármilyen törvényhozói vagy végrehajtói testület nélkülözve. A gyarmat 1865-ben vált Fokföld részévé⁷⁸, és ezt követően Ciskei néven tartották számon.⁷⁹

⁷³ DAVENPORT: 133.

⁷⁴ PRICE, Richard: *Making Empire. Colonial Encounters and the Creation of Imperial Rule in Nineteenth-Century Africa*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008. 273.

⁷⁵ Uo., 284.

⁷⁶ Richard Price kutatásai szerint, bár valószínűleg a babona és a hiedelmek főnökökre gyakorolt hatása vezethetett ide, a tragédia elhatalmasodásában Sir George Grey-nek is része lehetett. Grey ugyanis, tudva, hogy a jószágállomány, amely nagy részben a vezetők gazdasági erejének letéteményese volt, lemészárlásával a xhosa vezetők hatalma, ereje meg fog rogni. Ezért, Price szerint Grey tervszerűen hagyta, hogy a jószág-mészárlásban hívő főnökök megőrizhessék pozícióikat. In uo., 284.

⁷⁷ Uo., 336.

⁷⁸ Act to make provision for the Incorporation of British Kaffraria with the Cape Colony of the Cape of Good Hope, and to increase the number of the Members of both Houses of Parliament of the said Colony, in EYBERS: 59–61.

⁷⁹ DAVENPORT: 136.

Nyugat-Griqualand (Griqualand West) megszerzése szoros összefüggésben állt a térségben 1867-ben felfedezett óriási gyémántmezőkkel.⁸⁰ A lelőhelyek feltárása először a területen élő griquák (félvérek, kevert eredetű népcsoport)⁸¹ életét forgatta fel. A gyémántszerzés, a gyors meggazdagodás reményében gyorsan és nagy számban érkeztek szerencsevadászok az egyik griqua vezető, Nicholas Waterboer által ellenőrzött terület szomszédságába. Az akkor még csak felszíni bányászat központját jelentő, későbbi Kimberley városa és térsége feletti ellenőrzés vitát generált a Waterboer vezette nyugati griquak, Oranje Szabad Állam, Transvaal, valamint a tshapingok⁸² és Fokföld között. A már-már anarchikus és kaotikus helyzet megoldásában nagy szerepe volt az ügyel kapcsolatban döntésre felkért natali alkormányzónak, Robert William Keate-nek (1867–1872), aki 1871 októberében Waterboer-nak ítélte oda a vitatott területet.⁸³ Waterboer pedig, miután a britek garantálták, hogy területi szuverenitása megmarad, még 1871-ben lemondott Nagy-Britannia számára a térségről, amelyet így a fokföldi kormányzó, Sir Henry Barkly (1870–1877) annektált és brit gyarmatnak nyilvánított.⁸⁴ Nyugat-Griqualand politikai berendezkedését tekintve a koronagyarmat és a képviseleti kormányzat között helyezkedett el.⁸⁵ A nyugat-griqualand törvényhozásba, hasonlóan a natali kompozit, vegyes rendszerhez, választás és kinevezés útján kerültek be a képviselők. A nyolcfős Legislative Council négy tagja a választások, míg négy fő kinevezés által lett képviselő.⁸⁶ Nyugat-Griqualand különálló gyarmati adminisztrációja 1880 októberében ért véget, amikor is a gyarmat Fokföldbe olvadt.⁸⁷

Az említettek mellett még három másik területet emelhetünk ki, amelyek ugyan nem rendelkeztek saját adminisztrációval, a Colonial Office nem szervezte ezeket a térségeket külön gyarmatba, de a vizsgált időszakban végig, vagy annak bizonyos éveiben brit ellenőrzés alatt álltak: Baszútó-föld, Kelet-Griqualand és Fingoföld. Mind a három terület Fokföld részévé vált.

⁸⁰ Az európaiak az első gyémántot 1867-ben, Hopetown közelében találták meg.

⁸¹ A griquak eredetét részletesebben lásd *A nagy hármas – a 3b: britek, búrok, bennszülöttek – Falak és tömbök* c. fejezetben.

⁸² A tswanakhhoz tartozó csoport.

⁸³ ROLAND – SANDERSON: 362–363.

⁸⁴ DAVENPORT: 146.

⁸⁵ Colonial Office List 1876, 66.

⁸⁶ Colonial Office List 1879, 85.

⁸⁷ GOODFELLOW: 197.

Búr telepes közösségek

Ebben a felsorolásban második elemként szereplő búr telepes közösségek, politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági kondíciókat tekintve jelentős mértékben eltérnek a brit ellenőrzés alatt álló területektől. Felmerülhet újra a kérdés, hogy miért nem inkább a búr köztársaságok kifejezéssel éltem a dolgozat ezen fejezetének megírása során. A válasz részben egyszerű: a kutatott időszak kezdetén, sőt a Vaal folyón túli telepesek esetén egészen az 1850-es évek végéig nem beszélhetünk szilárd adminisztrációval, politika struktúrával rendelkező szuverén államokról, köztársaságokról (ez az állítás részben a Dél-afrikai Köztársasággal kapcsolatban a vizsgált időintervallum végéig fennáll) – inkább kisebb, egymással rendkívül laza kapcsolatban álló közösségekről.

Az eddig bemutatottakhoz hasonlóan, ebben az esetben is kérdéseket vehet fel a helyes fogalomhasználat. Mi a legadekvátabb megnevezés, amit a szubkontinens fehér telepes társadalmának túlnyomó részét alkotó, holland nyelvű tagjainak megjelölésére használhatunk? A szakirodalom és a források alapján, több lehetőség közül válogathatunk: búr (*Boer*), afrikáner (*Afrikaner*), holland anyanyelvű (*Dutch speaking colonists*) telepesek. Bizonyos szempontból mind a három terminusnak van egy közös metszete, ugyanakkor mindegyik más és más csoportot jelöl meg. Amíg a búr kifejezést, amely a holland földműves szóból származik szűkebben vett értelemben véve elsősorban a Fokföld határait a nagy trek során elhagyó telepesekre szokás használni (a brit forrásokban is az 1840-es évektől kezdve), addig a 19. század végén kialakult afrikáner alatt érthetjük az afrikánsz nyelvet beszélőket, vagy egy tágabb értelmezés szerint a szubkontinens nem brit eredetű fehér telepeseit. A holland anyanyelvű telepesek fogalom használata tűnhet a legkevésbé problémamentesnek, amely véleményem szerint a leginkább lényegre törő és pontos. Ez az állítás még akkor is igaz, ha tisztában vagyunk vele, azoknak a telepeseknek a gyökerei, akik anyanyelvüknek a hollandot, vagy később az afrikánszt tekintették, nem csak Németalföldre nyúlnak vissza.⁸⁸ A 17. század végén a vallási üldöztetés elől Franciaországból Fokföldre vándorolt hugenottákat, akiknek nagy szerepe volt a szubkontinens borkultúrájának felvirágzásában, nyelvi és kulturális értelemben véve is a holland nyelvű telepes társadalomba asszimilálódtak, hasonlóan a 19. század első felében német területekről érkezett telepesekhez, akik az anglicizálódás helyett a

⁸⁸ A Jóreménység-fokát és a környező területeket 1652-től kezdve ellenőrző Holland Kelet-indiai társaság telepített hollandokat le a térségben.

hugenottákhoz hasonló útra léptek.⁸⁹ A disszertáció során ezért az imént vázoltak alapján fogom használni az említett három kifejezést.

Fokföld holland nyelvű telepeseinek egy része (megközelítőleg 10 ezer ember) 1834–1846 között elhagyta a brit ellenőrzés alatt álló területek határait, hogy Nagy-Britanniától függetlenül keressen új hazát.⁹⁰ Ez a folyamat, a nagy trek (Die Groot Trek) kiemelkedő helyet foglal el mind a mai napig az afrikánerek történeti tudatában. A Fokföldet elhagyó búroknak számos nehézséggel kellett szembenéznük: az afrikaiakkal vívott kegyetlen harcok⁹¹ mellett a brit ellenőrzés alól való függetlenedés is komoly kihívást jelentett számukra.⁹² A kivándorlók (voortrekker) több köztársaságot hoztak létre. A sorban az első a már említett rendkívül rövid életű Natali Köztársaság volt. Azok a búrok sem voltak kezdetben sokkal jobb helyzetben, akik az Oranje és a Vaal folyók közti területen, vagy éppen a Vaalon túl telepedtek meg, mivel az anyaország – többek között fenntartva, hogy a kivándorlók ugyanúgy brit alattvalók maradtak⁹³, valamint a búr telepések által újonnan lakott területek anektálásával⁹⁴ – újra ellenőrzése alá hajtotta a tőle függetlenedni kívánókat.

Az 1850-es évek derekára két köztársaság, két nagy voortrekker csoport helyzete szilárdult meg: Transvaalé, vagy más néven a Dél-afrikai Köztársaságé, amely 1852-es sand riveri konvenció⁹⁵, és Oranje Szabad Államé, amely pedig 1854-es bloemfonteini konvenció

⁸⁹ A 19. század derekán, második felében is több francia (pl.: Petrus Jacobus Joubert), vagy német (pl.: Paul Kruger) eredetű névvel találkozhatunk, a búr közösségek politikai vezetői között.

⁹⁰ A nagy trek mögött, amely tetőpontját 1836-ban érte el, számos mozgatórugó állt. A búrok egy részének az volt a benyomása, hogy a britek felszámolták a hagyományos intézményeiket és helyette saját nézeteiknek megfelelően szabják újra a gyarmat arculatát. A rabszolgaság felszámolása, a kompenzáció körüli bonyodalmak, a félelem attól, hogy Nagy-Britannia vöröskabátosokat farag majd belőlük, valamint az a benyomás, hogy a fokföldi brit adminisztráció képtelen rendet teremteni és szavatolni a farmok biztonságát motiválta a búrokat abban, hogy elhagyják a brit ellenőrzés alatt álló területek határát. In HAMILTON – MBENGA – ROSS: 288.; GALBRAITH: *Reluctant Empire*, 180.

⁹¹ Fontosnak tartom kiemelni, hogy a nagy trek során a búr telepések nem üres területekre hatoltak be, hanem helyenként komoly harcot kellett vívniuk az afrikaiakkal. Ráadásul a búr közösségeknek azzal is számolniuk kellett, hogy az anyagyarmat, Fokföld és Nagy-Britannia sem engedi el a kezüket, hanem vándorlásukat a brit gyarmati adminisztráció figyelemmel fogja követni vándorlásukat. Érdekes viszont, hogy annak ellenére, hogy az exodus elsődleges célja a brit, gyarmati iga lerázása, a búrok pontosan a gyarmati terjeszkedés ütemét gyorsították meg a térségben, mivel a britek folyamatosan követték a közösségeket.

⁹² Nagyon jó példa erre az ún. 1847-es Kip folyó incidens. A búrok 1847. július 10-én megegyeztek M’Pande zulu kiállyal, hogy a Thukela és a Buffalo folyók, valamint a Drakensberg hegység által határolt területet a telepések számára adja. Még ugyanazon év végén viszont az említett régió a britek ellenőrzése alatt állt, a legtöbb búr telepes pedig tovább folytatta vándorlását. In LEŚNIEWSKI, MICHAŁ: *Chronology of the Kip River Affair of 1847*. Werkwinkel 9. no. 1. (2014), 24.

⁹³ Proclamation. – By His Excellency Major-General Sir George Thomas Napier, K.C.B., in EYBERS: 164–166.

⁹⁴ Treaty between Sir Pereregrine Maitland and Adam Kok, Chief of the Philippolis Griquas, in EYBERS: 261–269.

⁹⁵ The Sand River Convention, NA CO 879/18 no. 237

által nyerte el a britektől való függetlenséget.⁹⁶ Annak ellenére, hogy a Dél-afrikai Köztársaság (1858) és Oranje Szabad Állam alkotmánya (1854) (Grondwet) is az amerikai alkotmányt vette mintául, különbségeket fedezhetünk fel a két dokumentum összevetésekor.⁹⁷ Mindkét köztársaságban csak az ún. burgher-jog birtokosai vehettek részt a választásokon, sőt Transvaalban még azt is kikötötte az alkotmány, hogy csak a holland református gyülekezetek tagjai viselhettek hivatalt, vagy lehettek a rendkívül erős jogokkal bíró törvényhozás, az egykamarás Volksraad képviselői.⁹⁸ A színes bőrűek számára egyik köztársaságban sem volt lehetőség a közéletben való részvételre. Az Oranje Szabad Állam 1854-ben elfogadott alkotmánya (Grondwet) pontosan meghatározta, hogy ki tekinthető burghernek: „*Oranje Szabad Államban burgher az lehet aki:*

1. Minden, az Állam területén született fehér személy;

2. Minden fehér személy, aki egy éve az Állam területén él és neve mellett legalább 2000 Rd [rix dollár] értékű ingatlan lett regisztrálva tulajdonként”.⁹⁹

A transvaali Volksraad határozatban zárta el az ország színes bőrű lakosságát a közügyekben való részvételtől: „[...] *ők [minden színes bőrű] sosem kaphatnak polgárjogot és az soha nem ruházható rájuk.*”¹⁰⁰

Mindkét köztársaság élén az 5 évre közvetlenül megválasztott elnök (kormány és államfő egyben) állt, akivel szemben a törvényhozás képviselői komoly ellensúlyt képeztek. A transvaali alkotmány szövege szerint: „*A Végrehajtó Tanács (Executive Council) elnöke az első és legmagasabb tisztség*” a köztársaságban és „*minden köztisztviselő felett áll.*”¹⁰¹ Az elnök mellett még a Dél-afrikai Köztársaság esetén fontos kiemelni egy másik pozíciót: a Commandant-General, a hadsereg parancsnoka, befolyásos, a politikában is aktív szerepet vállaló vezető volt és a Végrehajtó Tanács tagja.¹⁰² Fontosnak tartom továbbá, hogy röviden

⁹⁶ The Bloemfontein Convention, in EYBERS: 281–285.

⁹⁷ GOODFELLOW: 8.

⁹⁸ The Grondwet of the South African Republic, in EYBERS: 368.

⁹⁹ „*The Burghers of the Orange Free State shall be:*

1. All white persons born in the State;

2. All white persons who have resided in the State for one year and have immovable property registered in their names to the value of at least 2000 Rds.” In Constitution of the Orange Free State, in EYBERS: 286.

¹⁰⁰ „[...] *they may never be given or granted rights of burghership.*” In Resolution of the Volksraad, 18 Jun. 1855, in EYBERS: 362.

¹⁰¹ The Grondwet of the South African Republic, in EYBERS: 376.

¹⁰² A katonai főparancsnok politikai hatalmának eredete véleményem szerint a nagy trek idejére vezethető vissza, amikor az afrikaiakkal vívott folyamatos háborúk megkövetelték a folyamatos szilárd központi–katonai vezetést. Oranje Szabad Állam esetén a kommandant-general tisztség hatályát az 1854-es alkotmány már csak háború idejére korlátozta. A Dél-afrikai Köztársaságban csupán a Volksraad 1873. június 7-i döntése alapján korlátozták a legfőbb katonai parancsnok hivatalát a háborús időkre. In Uo., 384.

bemutassam a búr köztársaságok hadszervezetét, valamint a katonai és részben közigazgatási, igazságügyi struktúrájának is tartópilléreit képező, Veldcornet (angolul Field-cornet) tisztséget. Mind a két országban, háborús konfliktus idején a 16 és 60 év közötti, fizikális értelemben hadra fogható férfiak (fehérek és színes bőrűekre egyaránt érvényes volt) számára hadkötelezettséget rendeltek el. A köztársaságok területe nagyobb (district) és azokon belül kisebb (veldkornetschap) körzetekre volt felosztva. A nagy körzetek élén maximum két parancsnok (kommandant) állhatott, a veldkornetschap-okat a körzeti vezetők, a veldcornet-ek irányították.¹⁰³ A veldcornet-ek, amellet, hogy háború esetén a körzetükben létrehozott katonai egység, a commando-t parancsnokolták, számos más feladattal is bírtak. Hasonlóképpen az angolszász világ sheriffjéhez, a veldcornet felelt a körzetén belül hadra fogható férfiak számontartásáért, a rend fenntartásáért, egyes esetekben még jogot is szolgáltatott, Oranje Szabad Államban például mediációt végzett vitás felek között¹⁰⁴. A Dél-afrikai Köztársaságban a hadszervezeti és bűnüldözési feladatok mellett még némely, a bennszülött-politikával kapcsolatos feladatok is a veldcornet-ekre hárultak. A színes bőrűeknek például a költözéshez a veldcornet-től kellett, hogy írásos engedélyt kérjenek.¹⁰⁵

Afrikaiak

Az afrikaiak¹⁰⁶, a búr telepes közösségekhez, vagy a brit ellenőrzés alatt álló területekhez hasonlóan csak bizonyos limitek között képezték vizsgálat tárgyát: a brit gyarmatpolitika a dolgozatban bemutatott tendenciáinak vonatkozásában.

Egyfelől nyelvi-kulturális szempontból lehet kategorizálni az Afrika déli részének őslakos csoportjait, közösségeit. Ennek megfelelően két nagy körrel találkozhatunk: a koisan (Khoi-San) és a bantu nyelvcsaládhoz tartozó népek. Másrészt a kontinens déli részének afrikai közösségeit regionális, valamint a nagyobb csoportokhoz való tartozásuk szerint is

¹⁰³ Mind a két köztársaságban választották a katonai tisztségeket betöltő személyeket. A veldcornet-eket, és az altiszteket, az assistent-veldcornet-eket és a kommandant-okat, az adott körzetben (tisztségtől függően) burgher joggal bírók egyszerű többséggel választották meg. A kommandant-general megválasztása az egész országra kiterjedt. In *The Grondwet of the South African Republic*, in EYBERS: 385. Oranje Szabad Állam hadszervezete csak kis mértékben tért el ettől a rendszertől. Ott ugyanis a district-ek élén álló parancsnokot veldkommandant-nak hívták. Háborús időkben pedig nem az egész ország burgher joggal bíró lakossága, hanem a veldcornet-ek és a veldkommandant-ok választják meg maguk közül a kommandant-general-t. In *Constitution of the Orange Free State*, in EYBERS: 295.

¹⁰⁴ *Instructions to the Field-Cornets of the Orange Free State*, in EYBERS: 298.

¹⁰⁵ *Instructions to the Field-Cornets*, in EYBERS: 413.

¹⁰⁶ A dolgozatban törekedtem a megfelelő szóhasználatra, a bennszülött helyett az afrikai megnevezést használva az őslakosokra. Csak a forrásokból származó idézetek kapcsán lehet találkozni a disszertációban a bennszülött kifejezéssel, amelynek oka, hogy a fordításoknál törekedtem a pontos korabeli célnyelvi regiszter használatra és a vizsgált korszakban ez még széles körben elfogadott és használt szó volt.

érdemes jelen esetben bemutatni. Ez a megközelítés abból a szempontból is praktikusabbnak tűnik, mivel a koisan nyelveket beszélő csoportok jelentős része a 18. század során identitását veszítve, megszűnt különálló törzseknek lenni. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy az általuk lakott területek elhelyezkedése okán ezek az őslakosok érintkeztek először az európai telepesekkel.¹⁰⁷ A bantu törzseket a legkézenfekvőbb a sotho (pl.: baszútó, pedi, venda) – tswana (pl.: tlhaping) – nguni (pl.: északi: zulu, szvázi, ndbele; déli: xhosa, mfengu/fingo) kulturális határok mentén kettéosztani.

A Kalahári sivatag peremvidékén élő tswana törzsek, közösségek, mint például a tlhaping társadalmi hierarchiája előkelőkből (dikgoshana), közrendűekből (batlanka) és szolgákból (malata) épült fel. Egyes megközelítések szerint a szubkontinens afrikai csoportjait, gazdasági rendszereik szerint két halmazra lehet osztani: a nyugati (sotho-tswana) és keleti (nguni) típusura. A nyugati körhöz tartozó tswana törzsek proxemikája három részre tagolódik: a központra (metse), amely mindenképpen letelepedett életformát igényelt, mezőgazdasági művelésre igénybe vett területekre és legeltetésre és vadászatra használt mezőkre. Ahhoz, hogy az így kialakított gazdasági-társadalmi rendszer olajozottan működjön, az említett hármas területhasználat pontos szabályozására volt szükség. Ezt a feladatot a gyűlés, a pitso töltötte be.¹⁰⁸

A sotho törzseket is érdemes elhelyezkedésüknek megfelelően két nagy csoportra bontanunk: északira és délire. Az északi sotho törzsek közül, a Dél-afrikai Köztársasággal vívott harcaik miatt is érdemes kiemelni a Transvaal északi részén élt pediket. Egyik legkiemelkedőbb vezetőjük, Sekwati (1824–1860) sikere a több mint száz kisebb törzs, közösség feletti uralom kiépítése volt. A Soutpansbergtől a Vaal folyóig tartó „Pedi Birodalmat” nem egy törzs uralmaként kell elképzelni, hanem sok törzs, hódítás és házassági politika segítségével összefogott föderációjaként. Ennek a rendszernek és a jelentős számban beszerzett lőfegyverek¹⁰⁹ sikeres alkalmazásának köszönhetően tudta például 1876-ban

¹⁰⁷ DAVENPORT: 6.; A 19. század első felében többségük vagy a városokba és környékükre települt, vagy keresztény missziók körül élt. In AJAYI: 133.

¹⁰⁸ OKIHIRO, Gary Y.: *Precolonial Economic Change among the Tlhaping, c. 1795–1817*. The International Journal of African Historical Studies 17. no. 1. (1984), 64.; ROSS, Robert: *A Concise History of South Africa*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003. 18.; LEGASSICK, Martin Chatfield: *The Politics of South African Frontier: The Griqua, the Sotho – Tswana, and the Missionaries, 1780–1840*, Basler Afrika Bibliographien, Basel, 2010. 23–24.

¹⁰⁹ STOREY, William Kelleher: *Guns, Race, and Power in Colonial South Africa*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011. 111–117.; Storey véleménye szerint rendkívül erős az afrikaiak lőfegyverhasználatával kapcsolatban, a közvéleményben és részben a történetírásban is uralkodó, rasszista gyökerű tévhit, amely szerint az őslakosok nem rendelkeztek olyan mély ismeretekkel például a puskák terén. In STOREY, William Kelleher: *Guns, Race, and Skill in Nineteenth-Century Southern Africa*. Technology and Culture 45. no. 4. (2004), 710.

visszaverni I. Sekhukhune (1862–1881) Thomas François Burgers, transvaali elnök (1872–1877) által indított 1876-os offenzívát, amely jelentős részben hozzájárult Burgers bukásához.

A déli sotho törzsek társadalmi struktúrájának alapját a falvak képezték. A baszútó uralkodók közül kiemelkedő jelentőségű Moshweshwe, aki dinasztiaát alapított. A kivételes képességekkel bíró vezető érdeklődött a nyugati, európai kultúra iránt és beengedte az általa ellenőrzött területekre a misszionáriusokat. Ezen felül Moshweshwe baszútó harcosai szintén rendelkeztek lőfegyverrel, amely számottevő mértékben megnövelte az európaiakkal folytatott háborúk során a déli sotho törzsekhez tartozók harcértékét.¹¹⁰

Az északi nguni közösségek, mint például a zulu, vagy az abból kiágazó szvázi és ndebele törzsek erősen centralizált, militarizált társadalmi struktúrákban éltek. A közbeszédben ezek közül a törzsek közül a leginkább ismert zuluk egyik fő stratégiájának központi eleme a szomszédos, környező gyengébb törzsek fölötti uralom kiterjesztése volt, anélkül, hogy ezeket a csoportokat hosszú távon ellenségeiké tették volna. Ennek a stratégiának a mentén például a legyőzött törzsfők megtarthatták eredeti pozícióikat, egyedül természetesen csak a hadszervezet irányítására nem terjedt ki hatalmuk. A zuluk Shaka uralkodása alatt 1817–1828 között hadjáratokat indítottak déli irányba, benyomultak Pondo földre (Pondoland) egészen az Umzimvubu folyóig, amely aztán a Trans-Kei régióon belül az afrikai népek, csoportok vándorlásának láncreakcióját (ekkor kényszerültek elhagyni eredeti élethelyüket a déli ngunik csoportjába tartozó mfenguk/fingok is) indította el, átrendezve a szubkontinens etnikai térképét (mfecane). A zuluk sikerének kulcsa részben a Shaka nevéhez köthető életkor alapú hadszervezeti (age-regiment) rendszerben rejlett. Az említett struktúra lényege az volt, hogy a zulu hadsereg egységeibe az egykorú, de mindenféleképpen különböző falvakból származó fiatalokat szedtek össze, akiket egységeikkel együtt szétszórtak a királyság szerte, ahol a harcosok éltek és dolgoztak, illetve központi engedéllyel házasodhattak, amíg az egységet fel nem számolták. Így ezen a rendszeren keresztül a zulu vezetők nem pusztán az általuk ellenőrzött területek hadi potenciálját, de a munka és a népesedéspolitikát is közvetlenül kontrollálni tudták. Továbbá, mivel ez a hadszervezeti struktúra a leigázott törzsek, népek ifjait is érintette, így nagyban csökkentette a szeparatizmus, vagy a királyságon belüli konfliktusok eszkalálódásának esélyeit. Az életkor alapú katonai struktúra sikere a válasz arra a kérdésre is, hogy a korábban már bemutatott afrikai közösségekkel szemben, a zuluk, gazák, ndbelék, vagy éppen a szvázik

¹¹⁰ STOREY: Guns, Race and Power, 96–98, 111–117.

esetében miért nem beszélhetünk a lőfegyverek tömeges és sikeres alkalmazásáról.¹¹¹ Annak ellenére, hogy az uralkodók, vezetők törekedtek a puszkák beszerzésére, a jól és szigorúan szervezett közösségek rendszere nem fért össze a lőfegyverek alkalmazásával, amelyek csak akkor kezdtek teret nyerni ezeknek a csoportoknak a körében, amikor az eredeti struktúra már erodált. Mindezek mellett, mivel saját szisztémájuk hosszú távon is jól működött, ezért az északi nguni népek vezetőit nem ösztönözte semmi sem, hogy ezen változtassanak.

A déli ngunik csoportjába tartozó xhosákról és mfengukról már korábban Brit Kafferföld, vagy a mfcane kapcsán ejtettem szót. Ezeknek a népeknek, csoportoknak az esetében minden egyes falu önálló gazdasági egység, amely saját vezetőjének irányítása alatt állt. A földművelésre, illetve legeltetésre megfelelő területekért pedig verseny alakult ki a falvak között. Bár azonos volt a nyelvük, és a kultúrájuk is közös volt, a déli nguni törzsek megőrizték különállásukat. A laza politikai struktúra és a nagyfokú széttagoltság következtében a déli ngunik nem egyesültek nagyobb fokú politikai konglomerátumokba. Egy másik differenciát is felfedezhetünk az északi és déli ngunik összehasonlításakor. A déliek, mint például a xhosák nagymértékben használtak lőfegyvereket, amelyeket sikeresen vetettek be az európai telepésekkel vívott harcaik során. Érdemesnek tartom megemlíteni, hogy bár a korabeli és bizonyos fenntartásokkal ez a nézet napjaink, Afrika déli részével kapcsolatos közbeszédre is igaz. Az európaiak a zulukat tartották a legjelentősebb ellenfélnek és ennek következtében egy fajta mítosz is kialakult a gyarmatosítókra nagy veszélyt jelentő zulu harcosok körül, a britek, a búrok, de még a Holland Kelet-indiai Társaság is messze a xhosákkal vívta a legtöbb háborút (szám szerint kilencet).

Van még egy csoport, amely a fejezet csoportosítása alapján a telepések és az őslakosok között helyezkedik el: a griquák. A griquák¹¹² eredetének kérdését viták övezik. Egyes megközelítések szerint ez a félvér csoport a khoikhoiok és az európaiak keveredéséből

¹¹¹ A zulu harcos, az *impi*, akinek fő fegyvere a rövid lándzsa volt, a közelharcban, a kézitusában jeleskedett. Az *impik*, a támadó hadműveletek során, az ellenséges területen szerezték be a szükséges élelmet, ha a hadi cselekmények a királyság területein belül zajlottak, akkor pedig kénytelen volt saját népétől elvenni az élelmiszert. Részint ezeknek az okoknak, és a zulu harctéri taktikának, köszönhetően a zuluk elsősorban az offenzív hadműveletekben, az ellenség lerohanásában voltak sikeresek. In DAVENPORT: 525.

¹¹² A griqua elnevezés eredetére vonatkozóan is több nézet alakult ki. 1815-ben John Campbell tiszteletes, a Londoni Missziós Társaság (London Missionary Society) munkatársa az Oranje folyótól északra talált egy közösségre, akik magukat fattyaknak (Bastards) nevezték. Campbell viszont ezt pejoratívnak tartotta, helyette ezért a griqua elnevezést használta, mivel szerinte az ehhez a közösségekhez tartozók a zöme egy Griqua nevű embertől származott. Valójában, nagyobb rá az esély, hogy a griqua egy a Fokvárostól száz mérföldre északra élt khoikhoi törzs, a chariguriqua-ból ered. In ROSS, Robert: *Adam Kok's Griquas: A Study in the Development of Stratification in South Africa*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976. 12.

jött létre.¹¹³ A griquák ősei Fokföldről a 18. század közepén kerülhettek az Oranje folyó völgyébe (a későbbi Nyugat-Griqua föld területe). A griquák között Kok-klán került vezető pozícióba. A terület, amelyen ezek a közösségek éltek, a 19. század elejére egyre zsúfoltabbá vált, amely szükségessé tette a vízlelőhelyek és a legelőterületek használatának szervezett elosztását, egyfajta centralizáltabb politikai hatalom kialakítását. Részen ennek a folyamatnak, részben családjaik vagyonának köszönhetően alakult ki a kapitányi (Kaptyn) tisztség, amelyet az összes többi jelentős pozícióval együtt a Kok és a Barends családok tagjai töltöttek be.¹¹⁴ A Kok-Barends dominanciájú rendszer erodálódását egy másik griqua, Andries Waterboer használta ki, aki mozgalma élén eltávolította végül Kok-ot és Barends-et Griquatownból (a griquák központja), és 1819 végén választás útján ő lett az új kapitány.¹¹⁵ Kok és követői kezdetben délebbre vonultak, és Philippolis központtal próbálták megszervezni saját közösségük életét.¹¹⁶ Innen viszont Oranje Szabad Állam és Fokföld között őrlődve 1861-ben körülbelül 2000 griqua vándorolt a Drakensberg-hegység túloldalára¹¹⁷, ahol (natali közreműködéssel) Kokstad központtal létrehozták az egyébként saját bankjeggyel rendelkező Kelet-Griqua földet (Griqualand East), amelyet Nagy-Britannia 1874-ben annektált. A mezőgazdasággal, állattartással foglalkozó griquák nagyon jó kereskedelmi kapcsolatokat építettek ki Fokfölddel – összekötötték az európai kereskedőket a szubkontinens belső részeivel.¹¹⁸ Ezt az állítást alátámaszthatja, hogy a griquák már az 1820-as években kb. 500 puskával rendelkeztek, amely nagy előnyt jelentett a környező afrikai népekkel, vagy a búrokkal szemben is.¹¹⁹

Az alábbi alfejezetből véleményem szerint láthatóak a nagy hármás, az afrikai csoportok, brit ellenőrzés alatt álló területek és a búr telepes közösségek, köztársaságok politikai berendezkedései közti jelentős differenciák. A szubkontinens politikai egységeinek spektruma a különböző politikai struktúrával bíró koronagyarmatoktól, a széles autonómiával bíró Fokföldön, a köztársaságoktól egészen a bennszülött királyságokig, népekig tart. Arra a

¹¹³ MORRIS, Alan G.: *The Griqua and the Khoikhoi: Biology, Ethnicity and the Construction of Identity*. Kronos no. 24. (1997), 106–118.

¹¹⁴ ROSS: Adam Kok's, 15.

¹¹⁵ Uo., 19.

¹¹⁶ Amely területre a griquák jogát, különböző engedményekért (pl.: brit biztos vigyáz a területen élő brit alattvalók érdekeire; Kok kapitány 300 fegyverest kell, hogy a brit biztos számára bocsájtson) 1846-ban Nagy-Britannia szerződésben ismerte el. In Treaty between Sir Peregrine Maitland and Adam Kok, Chief of the Philippolis Griquas, in EYBERS: 261–269.

¹¹⁷ ROSS: Adam Kok's, 94.

¹¹⁸ A griquák a 19. század elején befogadták a misszionáriusokat, akik által nagyrészüket keresztény hitre tértek.

¹¹⁹ Uo., 16.

kérdésre pedig, hogy miért csak a politikai rendszerek szintjén mutattam be ebben a fejezetben az említett három tömböt és alcsoportjaikat, a válasz az, hogy a nagy választó falak mögötti tömbökön belül olyan mértékű a gazdasági, társadalmi cizellálódás, hogy annak jelentősége egy újabb alfejezetet igényelt.

Törésvonalak a „nagy hármas” elemein belül

Nagy-Britannia által ellenőrzött területek

A 1840-es és az 1880-as évek között brit ellenőrzés alatt álló területek közti különbségek egyes aspektusairól már esett szó az előzőekben. Így például a gyarmatok különféle politikai státuszáról, vagy a gyarmatok politikai rendszerei közti eltérésekről. Ez a tagolódás (brit – búr – afrikai) viszont talán az Afrika déli részének történetével csak érintő jelleggel foglalkozók számára sem ismeretlen. Ebből a szempontból nézve a nagy választóvonalakon belüli különbségek, ellentétek ismertetése új szempontot kínálhat a már meglévő megközelítések mellett. Ráadásul a nagy falak mögötti csoportok korántsem képeztek homogén tömböket, a részelemek közti eltérések pedig, hipotézisem szerint számottevő hatást gyakoroltak a brit gyarmatpolitika ívére.

A Nagy-Britannia által Afrika déli részén ellenőrzött területek gyarmatok kevésbé alapos kutatása, összehasonlítása esetén is szembetűnőek a szignifikáns különbségek. Az első és talán az egyik legfontosabb eltérést, amelyre már szintén történt utalás, a gyarmatok társadalmának etnikai összetételében találjuk. A négy gyarmatot összevetve az egész vizsgált 40 éves periódus alatt Fokföldön élt és koncentrált a legtöbb európai eredetű telepes, több mint az összes brit gyarmaton, vagy búr köztársaságban összevéve. Fokföld 720984 fős összlakosságának, egy 1875-ből származó adat szerint, kicsit kevesebb, mint a harmadát (236783 fő) tették ki a fehér telepesek, a kétharmadát (473384 fő) pedig a színes bőrűek adták (a 473384 főből 98561 fő hottentotta, 73506 fő a fingo, 214133 fő kaffer és becsuán, 87184 fő félvér és egyéb csoporthoz tartozó).¹²⁰ Ezzel szemben Natal 1876-ban számlált 356517 fős összlakosságának csak elenyésző töredékét, 6,38%-át (22759 fő) adták az európai származású telepesek, akik 316711 főnyi afrikaival éltek együtt a gyarmaton.¹²¹ Érdemesnek tartom megjegyezni, hogy a Gyarmatügyi Minisztérium adatai szerint az 1870-es évek derekára már

¹²⁰ Colonial Office List 1877, 50.

¹²¹ Colonial Office List 1879, 122.

mind a két gyarmat területén jelentős számú ázsiai származású munkás élt (Natal területén 17047 fő, Fokföldön 10817 fő maláj).¹²² Brit Kafferföld rövid önálló gyarmati adminisztrációjának idejéből fennmaradt adatok szerint 1849-ben a terület 67358 főnyi lakossal bírt, amelyből 500 fő (1,3%) volt európai eredetű (az adminisztrációt ellátó személyzet és a katonák),¹²³ míg a fennmaradó 66858 fő színes bőrű volt.¹²⁴ Nyugat-Griqua föld esetében a Gyarmatügyi Minisztérium hivatalos listáiban csak hozzávetőleges adatot találunk a terület lakosságáról (1881-ben 50000 fő).¹²⁵

Az etnikai, demográfiai jellemzők mellett, más mutatók terén, például a gazdaság szerkezete, vagy teljesítőképessége terén is nagyarányú az eltérés a brit gyarmatok között. Elsősorban klimatikus okokból a bor és gyapjútermelés voltak Fokföld gazdaságának két legfontosabb ágazatai. A gyarmat ezekből a cikkekből jelentős mennyiségben exportált, elsősorban az anyaországba.¹²⁶ Ezzel szemben Natalban, ahol jóval magasabb az éves átlagcsapadék aránya, nagy ültetvényes gazdaságokon cukornádat és gyapotot állítottak elő. Nyugat-Griqua föld gazdaságának szerkezete, csakúgy, mint a gyarmat története összefonódott a gyémántkitermeléssel.

Ha összevetjük a brit gyarmatok bevételeit, akkor láthatjuk, hogy toronymagasan Fokföld produkálta a legjobb adatokat (az 1878–1879-es évben: 2082889£).¹²⁷ Ebben a rangsorban második Natal (1879-ben: 473478£)¹²⁸, míg az utolsó Nyugat-Griqua föld (112789£)¹²⁹.

Az eddig közölt adatokból jól látható, hogy a brit gyarmatok közül Fokföld minden aspektusból kiemelkedik.¹³⁰ Sőt ez az állítás akkor is megállja a helyét, ha a gazdaság, vagy a

¹²² Colonial Office List 1879, 122.; Colonial Office List 1877, 50.

¹²³ Véleményem szerint beszédes adat, hogy a hivatkozott forrás szerint, (amely külön feltünteti a gyarmaton élő férfiak és nők arányát) a Brit Kafferföldön lakó európaiak mindegyike férfi volt. In Cape of Good Hope. Return of the white and coloured population of the Cape of Good Hope, in the several districts of the eastern and western divisions; and also of British Kaffraria. HCPP 1852 (124), 1.

¹²⁴ A gyarmaton élő xhosák száma a jószág-mészárlás utáni éhezés következtében a kutatások szerint 1858 derekára 105 ezer főről 25 ezer főre csökkent.

¹²⁵ Colonial Office List 1881, 18.; A gyarmaton élő griquák létszámát a kutatások 500–2000 főre teszik. In MORRIS: 112.

¹²⁶ ROLAND – SANDERSON: 86.

¹²⁷ 1879-ben a Fokföldről kivitt áruk értéke: 3885860£, az importált javaké: 7080225£. In Colonial Office List 1881: 59.

¹²⁸ Ugyanebben az évben a gyarmat területéről exportált javak értéke: 583711£; az importált áruké: 2176356£. In Colonial Office List 1881, 126.

¹²⁹ Colonial Office List 1881, 90.

¹³⁰ Természetesen a dolgozatban vizsgált 40 év alatt voltak változások az összes brit gyarmat társadalmának és gazdaságának szerkezetében is, például Fokföld bevétele 1850-ben még 245785£ volt és ez a szám 1878–1879-re 2082889£-ra ugrott. Az a tendencia viszont, hogy Fokföld a legerősebb brit gyarmat (az első hely a búr köztársaságokkal összevetve is igaz) a vizsgált korszakban végig igaz.

politika mellett olyan más területeket vizsgálunk meg, mint az oktatás, vagy a kultúra. Fokföld, az egész térséget tekintve egyedülálló módon, 1873-tól kezdve rendelkezett egyetemmel (University of Cape of Good Hope).¹³¹

A politikai rendszer, az önkormányzati státusz, a gazdaság szerkezete, a társadalom etnikai összetétele és az oktatás mellett van még egy aspektus, amelyben különböztek egymástól a brit ellenőrzés alatt álló területek. Ez pedig az anyaországgal való viszony minősége. A gyarmatpolitika iratanyagait tanulmányozva úgy tűnhet, mintha Nagy-Britannia eltérő attitűddel viszonyult volna Fokföldhöz és Natalhoz. Bizonyos időszakokban, például azt követően, hogy Fokföld 1872-ben széleskörű belső autonómiát kapott, több ízben előfordult, hogy az anyaországtól immár független fokföldi törvényhozás és végrehajtás nem értve egyet a Colonial Office aktuális, a szubkontinenssel kapcsolatos irányvonalával, gátját képezte annak, hogy a brit kormány érdekeit érvényre juttassa Afrika déli részén. Ebből az okból, Nagy-Britannia gyarmatpolitikájának irányítói több alkalommal kísérletet tettek arra, hogy Fokföldről Natalba kerüljön át a brit gyarmatpolitika súlypontja. „Jó gyarmatként” ezért Natal az önkormányzati jogok szélesítésére kapott ígéretet.¹³² Ráadásul a gazdaság terén éles rivalizálás alakult ki a két gyarmat között. Fokföld és Natal versengtek a belső területek erőforrásainak (például munkaerő) és piacának (a térség és a világ többi része, főleg az anyaország közti kereskedelem) kiaknázásáért.¹³³

Bár itt most főleg a Fokföld és Natal közti különbségek kaptak nagyobb hangsúlyt. A felsorolt szempontok alapján (politikai rendszer, gazdaság, etnikai összetétel), a térségben első számú brit gyarmatként, és a dél-afrikai brit gyarmati terjeszkedés „motorjaként és futóműveként” számon tartott Fokföld és Nyugat-Griqua-föld, vagy Brit-Kafferföld között még nagyobb a különbség.

Búr telepes közösségek

A közbeszédben, sőt még egyes esetekben ez az Afrikával foglalkozó szakirodalomra is igaz, a holland anyanyelvű és a búr telepes közösségeket egy homogén tömbként kezelik. Ez a megközelítés viszont könnyen tévútra vezethet, mivel a búrok a 19. század teljes hossza alatt

¹³¹ Colonial Office List 1879, 53.

¹³² Fordítva is igaz az állítás, London az önkormányzati jogok szélesítéseként számára előnyös feltételeket szabott. Ezek általában az afrikaiakkal kapcsolatos politika reformja (a CO berkein belül uralkodó nézet szerint ugyanis a natali telepesek, létszámbeli hátrányuk miatt nem megfelelő módon kormányozták az őslakosokat), vagy a dél-afrikai egység koncepciójának támogatása voltak. In GOODFELLOW: 182.

¹³³ Ebben a versenyben Natal, természetesen helyzeténél fogva igyekezte kihasználni az Indiai-óceán adta lehetőségeket. In LE CORDEUR, B. A.: *Natal, the Cape and the Indian Ocean, 1846–1880*. The Journal of African History 7. no. 2. (1966), 247.

egy alkalommal sem alkottak, sem politikai, sem gazdasági, és sem kulturális szempontból egynemű egységet. Sőt amint ebből az alfejezetből látni lehet, bizonyos szempontból ugyan annyira tagolt és cizellált konglomerátumról van szó, mint a brit ellenőrzés alatt álló területek esetében.

A Fokföld határait a nagy trek során elhagyó, különböző kivándorló búr csapatok között is voltak már különbségek. Sőt, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy Fokföld nem teljes holland anyanyelvű telepes társadalmából lett elvándorló, akkor már a trek megindulásának pillanatában differenciálódott ez a telepes csoport, a távozókra (kb. 10 ezer fő) és a Fokföldön maradókra. Fontosnak tartom kiemelni, hogy az utóbbi körbe tartozók voltak többségben.¹³⁴ A voortrekkerek közti megosztottság első tünete 1836–1837-ben abban mutatkozott meg, hogy körükben vita bontakozott ki azzal kapcsolatban, hogy hol lenne a legmegfelelőbb új hazát keresniük. Az egyik csoport élén a befolyásos, nagy tekintéllyel bíró Hendrik Potgieter állt, aki északra tervezte vezetni a búrokat, a későbbi Transvaal területére. Potgieter-el szemben, a másik csapat és vezetői Gerrit Maritz és Piet Retief¹³⁵ pedig úgy vélték, hogy a csapadékosabb Natal jelenti a búrok számára az „ígéret földjét”.¹³⁶ Ez a vita a voortrekkerekben belüli szakadáshoz vezetett.

A búr telepes közösségek tekintetében az 1852-es sand riveri konvenció, valamint az 1854-es bloemfonteini konvenciók, a Nagy-Britanniától való függetlenség kivívása és a letelepedés, a két köztársaság megalakítása újabb elemekkel bővítette a búrokon belüli eltérések, különbségek és nem utolsósorban, az ellentétek körét. A két köztársaság alkotmánya (a Dél-afrikai Köztársaság alkotmánya sokkal részletesebb és nagyobb terjedelmű, mint Oranje Szabad Államé), politikai struktúrája (például a burgher jog birtoklásával kapcsolatos kritériumok) közti differenciáról már esett szó az előző alfejezetben. Mindezekon túl Oranje Szabad Állam és a Dél-afrikai Köztársaság viszonya a 19. század második felében számos alkalommal volt konfliktusoktól terhes. Ezek közül néhányat, a

¹³⁴ 1840-re, azaz a nagy trek végére Fokföld telepes lakossága csupán 10 százalékkal csökkent, néhány kelet-fokföldi tartomány pedig az európaiak ötödét veszítette el. In HAMILTON – MBENGA – ROSS: 288.

¹³⁵ A natali voortrekker csoportot számos csapás érte. Először Maritz halt meg betegségben, majd a kezdeti sikereket követően Dingane zulu király (1795–1840) 1838 februárjában megegyezést színlelve törbe csalta Piet Retief-et és követőivel együtt lemészárolta. Ez könnyen a natali búr jelenlét végét is jelenthette volna, de 1838. december 16-án egy másik voortrekker vezető, Andries Pretorius (Pretoria városának neve az ő családnévéről származik) a kulcsfontosságú blood river-i csatában legyőzte Dingane csapatait. Az ütközetre a búrok isteni jelként tekintettek, jelentősége mind a mai napig jelentős az afrikáner történelmi tudatban.

¹³⁶ A rendkívül mélyen vallásos, kálvinista voortrekkerek ideológiája szerint, hasonlóképpen az Ószövetségi zsidókhoz, a búrok számára is létezik az ígéret földje – Afrika déli részén. Ennek a megszerzéséhez viszont, csakúgy, mint a zsidóknak a filiszteusokkal, a voortrekkereknek a számukra kijelölt területen élő afrikaiakkal kell harcot folytatniuk.

teljesség igénye nélkül és az alfejezet terjedelmére tekintettel, a probléma szemléltetése végett érdemesnek tartok röviden bemutatni.

Az első ilyen kiélezett helyzet az 1850-es évek végéhez köthető, amikor a már említett Andries Pretoriusnak, Transvaal egyik alapítójának fia, Marthinus Wessel Pretorius (Transvaal elnöke: 1857–1860, 1864–1866, 1866–1871 és Oranje Szabad Állam elnöke: 1860–1863) többször tett kísérletet arra, hogy a két köztársaságot egyesítse. Törekvései azonban minden alkalommal zátonyra futottak, főleg Oranje Szabad Állam ellenállásán, amelyet Nagy-Britannia is támogatott. A Szabad Állam második elnöke, Jacobus Nicolaas Boshoff (1855–1859) kitartott az általa vezetett állam függetlensége mellett. Boshoff akaratának ellenére, Pretorius-t 1860-ban Oranje Szabad Állam elnökévé is megválasztották, így még ha rövid időre is, az elnök, Pretorius személyében egyesült a két köztársaság. Pretorius-sal és az egyesítési politikával egyet nem értők viszont még a harcot is vállalták volna a két köztársaság különállásának helyreállításáért. A szembenállás 1860-ban kis híján fegyveres konfliktushoz vezetett. Pretorius végül elállt az egyesítéstől, mivel tervének megvalósításához a Vaal folyó mindkét partján kevés támogatóval rendelkezett.

Ennek az éles szembenállásnak a mértéke Pretorius visszavonulásával csökkent. A két búr köztársaság közti különbség viszont számos aspektust tekintve fennmaradt az 1870-es években is. A legjelentősebb talán, főleg a dolgozat témáját tekintve az Oranje Szabad Állam és a Dél-afrikai Köztársaság Nagy-Britanniával ápolt viszonya, politikai kapcsolatainak különbözősége. Véleményem szerint Oranje Szabad Állam viszonya Nagy-Britanniával, a 19. század második felének egyes szakaszaiban¹³⁷ kiegyensúlyozottabb volt, mint Transvaalé. Némiképpen ezt az állítást támasztja alá, hogy Sir Johannes Brand, Oranje Szabad Állam elnöke (1866–1884) 1882-ben Viktória királynőtől lovagi címet kapott, a köztársaság területén pedig, nemzeti ünnepek híján, bevett szokás volt, hogy Viktória királynő születésnapját ünnepelte a lakosság.¹³⁸

¹³⁷ Ez alól kivételt képez a gyémántmezők birtoklása felett kialakult konfliktus az 1860-as évek végétől az 1870-es évek derekáig.

¹³⁸ DE KIEWIET: *The Imperial Factor*, 93.; Érdeklődésként jegyzem meg, hogy Transvaal területén Shepstone rendeletben tette állami ünneppé Viktória születésnapját 1877 tavaszán. In *Government Notice—No 29,1877*. Transvaal Government Gazette/Transvaalsche Gouvernements Courant 1. no. 5. (12 May 1877), 1. NA CO 294/3.

Afrikaiak

Az afrikaiak és a színes bőrűek (griqua) közötti választóvonalakról, ellentétekről már esett szó. A törzsek és a társadalmi szerveződés magasabb fokán álló közösségek, csoportok közti politikai fragmentáció mértéke, az összetűzések, érdekellentétek aránya véleményem szerint legalább akkora, sőt talán nagyobb volt, mint az európai eredetű „tömbökön” belül. Az őslakos csoportok egymás között vívott küzdelmének jelentősége a közbeszédben talán az afrikaiak és az európaiak közti harcokéval szemben alulértékelt. Ennek ellenére a különböző népek, csoportok közti összeütközések is jelentősen hozzájárultak a szubkontinens politikai, gazdasági és főként etnikai arculatának átalakulásához. Elegendő csupán, ha csak a mfecane (a zuluk nyelvén ez a szó zúzást, szétszóródást jelent) által okozott pusztításra és az előrenyomuló Dingiswayo, vagy később Shaka zulu harcosai elől menekülő törzsek, közösségek, mint például a mfengu vándorlására gondolunk. Ezen felül kiemelhetünk még egy a politikai színterén zajlott konfliktust, amelyet Shaka, és a korábban az ő szolgálatában állt harcos és vezér Mzilikazi folytattak egymással. Mzilikazi 1823-ban lázadt fel Shaka ellen, majd népével, az ndebele törzsszel kiszakadtak a zuluk kötelékeiből és először a későbbi Transvaalban, majd mivel a búrok kiszorították őket, nyugatabbra, a mai Zambia területén telepedtek meg.

Hajszálrepedések, vagy válaszfalak? Érdekellentétek és különbségek a részcsoportokon belül

Az előző két alfejezet alapján úgy vélem láthatóak azok a választóvonalak, amelyek elkülönítik egymástól a három nagy tömböt (britek, búrok, afrikaiak), ezen felül azok a különbségek, vagy ellentétek is érzékelhetőek, amelyek a nagy csoportokat cizellálták. Ez az a két szint, amelyre akkor is következtetni lehet, ha Afrika déli részének történetével kapcsolatosan csak kevés információval bírunk. Az eddig említettek mellett a szubkontinens politikai, gazdasági, kulturális és adott esetben etnikai fragmentációjának van egy harmadik szintje is. Ez a kör, amely a fejezet logikája szerint a legbelsőbb halmaz, azokat a repedéseket foglalja magába, amelyek az előző alfejezetben bemutatott alcsoportokon (gyarmaton, köztársaságon, vagy afrikai közösségen) belül jöttek létre.

A brit ellenőrzés alatt álló területeken, gyarmatokon kimutatható számos törésvonal közül, a legkomplexebbet, amelynek hatása volt a brit gyarmatpolitika tendenciáinak alakulására, tartom fontosnak röviden bemutatni. Ez a probléma pedig a Fokföld nyugati (Western Province tartományai: Stellenbosch, Caledon, Swellendam, George, Beaufort, the Paarl, Worcester, Malmesbury, Clanwilliam, Fokváros) és keleti tartományai (Eastern Province tartományai: Albany, Uitenhage, Port Elizabeth, Fort Beaufort, Victoria, Albert, Somerset, Graaf-Reinet, Cradock, Colesberg, Graham's Town) közt kialakult ellentét. A gyarmat két része számos aspektusból különbözött egymástól. A Fokváros központú nyugati tartomány volt az a terület, ahol az európaiak (kezdetben a Holland Kelet-indiai Társaság) először megvetették lábukat és ez volt az a terület, amelyet Nagy-Britannia 1806-ban megszerzett. Némiképpen ennek a ténynek köszönhetően a nyugati tartományok telepes társadalmának zömét a holland anyanyelvűek adták. Ezzel szemben a keleti tartományok megszervezésére csak a brit uralmat követően, a 19. század első felében került sor. 1820-ban 10 ezer telepes érkezett Nagy-Britanniából (a telepítés részben a napóleoni háborúkat követő társadalmi feszültségek levezetését szolgálta) Afrika déli részére, akik a Great Fish és a Sundays folyó közti területen (Zuurveld), a később Albany-nak nevezett tartományban telepedtek le.¹³⁹ Az etnikai összetétel különbözősége mellett, ha összevetjük Fokföld két felét a gazdaság szerkezetét középpontba állítva, akkor is jelentős differenciákat fedezhetünk föl. Amíg a nyugati tartományok elsődleges kiviteli cikke a terület mediterrán klímája miatt a bor volt, addig keleten a gyapjú dominált. A merinói juh gyapjójának előállítására 1827-ben

¹³⁹ FLINT: 362.

kezdődött meg a keleti tartományokban, és hamar elterjedt. Olyannyira, hogy 1826-ban még 98 ezer font értékben exportált a gyarmat bort és csak 545 font értékben gyapjút. Ez az arány viszont már 1842-ben számottevő mértékben megváltozott, méghozzá a keleti tartományok javára (43 ezer font értékű bor és 42 ezer fontnyi gyapjú kivétel).¹⁴⁰ Ennek a folyamatnak köszönhetően a keleti tartományok gazdasági ereje gyorsan és szignifikánsan megugrott. Annak ellenére viszont, hogy Fokföld gazdaságának súlypontja a 19. század derekára keletre került¹⁴¹ (amit jól példáz az is, hogy a keleti Port Elizabeth kikötőváros forgalma meghaladta Fokvárosét), a gyarmat törvényhozásának, a végrehajtói hatalomnak és a gyarmati közigazgatásnak a központja továbbra is Fokváros maradt. Mindezekon túl, az 1852-es fokföldi alkotmány rögzítette a nyugati tartományok fölényét, ugyanis a dokumentum meghatározta, hogy a 15 felsőházi képviselő közül 8 nyugati és 7 keleti származású kellett, hogy legyen.¹⁴² Ráadásul, mivel a törvényhozás központja Fokváros volt, ezért a keleti régió képviselőinek hosszú és költséges utat kellett megtenniük, ahhoz, hogy részt vegyenek a törvényalkotásban, amellyel viszont nyugati kollégáiknak kevesebb gondja akadt. Ezekből az okokból kiindulva Eastern Province területe a 19. század derekától kezdve a szeparatizmus táptalajává vált. A Fokföld kettéválását akarók petíciókkal fordultak a brit kormányhoz, amelyek célja az volt, hogy az egyébként gazdagabb és brit dominanciájú keleti tartományok, a főleg holland többségű, tőlük szerényebb gazdasági mutatókkal rendelkező, de a politika terén nagyobb súllyal bíró Fokvárostól és Western Province-től függetlenül külön, önálló gyarmati adminisztráció alá kerüljenek.¹⁴³

A búr telepes közösségek csoportján belül is található a Fokföldet megosztó törésvonalakhoz hasonló megosztottságot, ellentéteket. Ez az állítás hatványozottan igaz, az egyik búr köztársaság, Transvaal esetében. A „hajszálrepedések” egyik csoportja, hasonlóan a fokföldi választóvonalhoz (Nyugat–Kelet), a Dél-afrikai Köztársaság esetében is találkozunk regionális jellegű választóvonalakkal. A búr köztársaság esetében viszont, nem az ország keleti és nyugati fele, mintsem inkább a központ (Pretoria) és egyes tartományok

¹⁴⁰ ROLAND – SANDERSON: 86.

¹⁴¹ Érdekes adalék még, hogy bár Fokváros 1879-es adatok szerint nagy előnnyel a legnépesebb (45240 lakos) fokföldi város, addig a második helyen (Port Elizabeth: 13049 lakos) és harmadik helyen (Grahamstown: 6903 lakos) is keleti város végzett. Sőt, az első kilenc legnagyobb fokföldi város között csak három nyugatit (Fokváros: 45240 lakos, Paarl: 5760 lakos, Worcester: 3788 lakos) és hat keletit találunk (Port Elizabeth: 13049 lakos, Graham’s-town: 6903 lakos, King William’s Town: 5169 lakos, Graaf-Reinet: 562 lakos, Queenstown: 2320 lakos, East London: 2134 lakos). In Colonial Office List 1879, 53.

¹⁴² The Cape of Good Hope Constitution Ordinance, in EYBERS: 46–47.

¹⁴³ Copy of the Report of the Committee of Resident Householdors of Port Elizabeth appointed to consider the „Franchise”, in Sir H. G. Smith to Earl Grey, 21 Jan. 1851. In Further papers relative to the establishment of a representative assembly at the Cape of Good Hope. HCPP [1362], 139.

(Zoutpansberg, Lydenburg), a központi hatalom és a lokalitás, a lokális politikai erők között. Az egyén–államhatalom, helyi közösség–központi irányítás konfliktusok egy jelentős hányadát a voortrekkerek még Fokföldről cipelték magukkal, ahol ezek a kérdések már jóval a britek feltűnése előtt is problémák forrása volt, akkor még a Holland Kelet-indiai Társasággal.

Egyes megközelítések szerint, a holland anyanyelvű telepes csoportok közti ellentétek a nagy trek idején elcsitultak, amiben nagy szerepet játszhatott a közös ellenség (Nagy-Britannia, az őslakosok) fölénye, és a voortrekkerek rendkívül kiszolgáltatott helyzete. Ezt viszont cáfolja az a tény, hogy a kivándorlókon belül már 1837-ben szakadásra került sor. Ráadásul a búrok hadszervezete, a kommandó, amelyen belül a választott vezető, parancsnok nagy tekintéllyel és befolyással bírt (akihez a vezetése alá tartozók erősen kötődtek), szintén a búrokon belüli kisebb-nagyobb közösségek kialakulásához vezetett. Részben ezek a tényezők vezettek ahhoz, hogy 1852-ben, a sand river-i konvenció megkötésének pillanatában a Vaal folyótól északra három egymástól különálló búr telepes közösség, köztársaság létezett: Zoutpansberg, a Dél-afrikai Köztársaság¹⁴⁴ és Lydenburg. Maga a dokumentum pedig a „*Vaal folyón túli emigráns farmerek*”-nek nevezi a búr felet, és nem említi meg az egyik köztársaságot sem.¹⁴⁵ A különböző köztársaságok egyesülése az 1850-es években a közös törvényhozás, végrehajtói hatalom kiépülésén keresztül ment végbe. Mindezek ellenére, pontosan a trek alatt kialakult kommandókra és a veldkornettekre alapuló rendszer konzerválta a 19. század végéig a köztársaságon belüli kisebb frakciók fennmaradását. Az egy kommandóhoz való tartozás, a parancsnok nagy tekintélye nagymértékben befolyásolta a tartományok, körzetek és Pretoria viszonyát. Elég, ha csak azt vesszük figyelembe, hogy a veldkornettek feladata volt a körzetükbe tartozó, a választásokon való részvételre jogosult burgherek listájának összeállítása.¹⁴⁶

A központi hatalom és a lokalitás konfliktusát más elemek is cizellálták. A felekezeti kérdések már a trek során komoly szerephez jutottak a kivándorlókon belül kialakult vitákban.¹⁴⁷ Ennek következménye érhető tetten az 1858-as transvaali alkotmányban, amely részletesen foglalkozott egyházi kérdésekkel. Az alkotmány kikötötte, hogy a Holland

¹⁴⁴ A Dél-afrikai Köztársaság elnevezést hivatalosan, 1853. szeptember 19-én fogadta el a Volksraad. In Resolution of the Volksraad, 19 Sep. 1853, in EYBERS: 360.

¹⁴⁵ The Sand River Convention. NA, CO 879/18 no. 237., 1.

¹⁴⁶ Instructions to the Field-Cornets, in EYBERS: 410–416.

¹⁴⁷ A Piet Retief vezette tábor tagjait például kötelezték, hogy tartsák távol magukat James Archbell metodista misszionáriustól és az angol lekipásztoroktól. Akik nem tartották ehhez magukat, azokat kizárták a közösségből. In DAVENPORT: 77.

Református Egyház (Nederduitsch-Hervormde Kerk) az államegyház. A dokumentum továbbá megtiltotta azoknak az egyházaknak, felekezeteknek a jelenlétét a köztársaság területén, amelyeknek tanításai nem a heidelbergi katekizmuson alapultak.¹⁴⁸ A Vaal-on túl élő voortrekkerek zöme, a fokföldi zsinattól (Cape Synod) független transvaali egyházat szeretett volna, kivéve Lydenburg lakóit, akik fenntartották a kapcsolatot a fokföldi egyházzal. A felekezeti konfliktus 1856-ban szakadáshoz vezetett Pretoria és a keleti tartomány között.¹⁴⁹ A Lydenburgi Köztársaság különállását tárgyalások útján, csak négy év alatt, 1860-ra sikerült felszámolni, amikor a két állam újra egyesült.¹⁵⁰

A felekezeti jellegű eltérések politikára gyakorolt befolyása a 19. század későbbi évtizedeiben is jelen volt a Dél-afrikai Köztársaságban. Egészen pontosan az 1870-es évek elején élesedett ki újra a felekezeti konfliktus a köztársaság különböző politikai erői között. A probléma oka az volt, hogy a transvaali elnöki székért harcba szálló, majd azt a választásokon 1871-ben elnyerő, egyébként lelkész Thomas François Burgers, liberális vallási¹⁵¹ nézeteket vallott, amelyekkel hollandiai, utrechti teológiai tanulmányai során ismerkedett meg. Transvaalban ezeknek az elveknek a mentén, a liberálisabb református egyházat támogatta, a konzervatívabb Nederduitsch-Hervormde Kerk-el szemben. Az ellenzék ellene indított támadásainak egyik fő csapásiránya is Burgers teológiai nézetei mentén alakult ki. A későbbi elnök, Paul Kruger (1883–1900) memoárjában úgy emlékezett vissza, hogy 1871-ben a következő gondolatokkal üdvözölte az új elnököt, annak beiktatási ünnepségén: *„Kegyelmes Uram, mindent megtettem annak érdekében, hogy megakadályozzam az Ön megválasztását, elsősorban az Ön vallási nézetei okán, amelyek számomra tévesnek tűnnek. Mivel azonban Önt a többség most megválasztotta, jó republikánus lévén meghajlok a nép döntése előtt és*

¹⁴⁸ Ezeket a rendelkezéseket a zömét a 19. század második felében hatályon kívül helyezték, vagy mérsékelték. In *The Grondwet of the South African Republic*, in EYBERS: 366.

¹⁴⁹ A felekezeti konfliktus következtében a transvaali bíróság az alkotmány megsértésének vádjában bűnösnek találta a Volksraad nyolc lydenburg-i képviselőjét. Válaszképpen 1856-ban a törvényhozásban már nem jelentek meg a lydenburg-i képviselők, sőt a keleti tartomány felállította saját Volksraad-ját és kormányát. A különállás idején Pretoriában üléselő Volksraad fogadta el 1858-ban, a már említett transvaali alkotmányt.

¹⁵⁰ Az egyesülés formai kereteit biztosító dokumentum, amelyet 1859. november 24-én írtak alá a két fél képviselői, rendezte a köztársaságok közti korábbi vitás kérdéseket, például kikötötte, hogy *„a Lijdenburgi Holland Református Egyház sosem kényszeríthető arra, hogy más egyház igazgatásába asszimilálódjon”* („*The Dutch Reformed Congregation at Lijdenburg shall never be forced to assimilate its form of church government to that of any other congregation.*”) In *Resouliton of the Volksraad*, Sep. 1858, in EYBERS: 425.

¹⁵¹ Tanára, Cornelis Willem Opzoomer professzor liberális teológiai nézetei nagy hatást gyakoroltak rá. Burgers a racionalitást hirdette, valamint kételkedett a Biblia szó szerinti igazságában.

*bízom abban, hogy Ön buzgóbb hívő, mint azt gondoltam, mely esetben teljes szívemből gratulálni fogok Önnek.*¹⁵²

Az afrikai közösségek egymás közti, sőt csoporton belüli politikai természetű, a vezető pozícióért zajlott küzdelme nem volt ritka jelenség. Sőt, talán jóval gyakoribb, mint az első két nagy tömb esetében. Így például a griquák esetében a Kok-klán és követői, valamint a Waterboer közti küzdelmet, a kaptányi tisztségért, a griquák vezetéséért emelhetjük ki. A xhosa falvak egymással is versenyben álltak a jobb minőségű legelőkért, területekért. Szintén ebbe a kategóriába tartozik az ndebele (matabele) vezér Mzilikazi és Shaka harca, vagy a zulu vezérek egymás közti rivalizálása

A fejezetben bemutatottak alapján, véleményem szerint jól látható, hogy Afrika déli része a 19. század második felében politikai, gazdasági, kulturális és etnikai viszonylatban is rendkívül heterogén képet mutatott. Ennek a megosztottságnak csak egyik szintjét képezik a hármasság nagy tömb, a britek, búrok és afrikaiak, vagy az európaiak és az őslakosok közti válaszfalak. A nagy csoportokon, vagy részecsoportokon belüli törésvonalak és hajszáltrepedések viszont legalább olyan nagy hatással voltak a szubkontinenssel kapcsolatos gyarmatpolitika tendenciáinak alakulására, mint a brit–búr–afrikai viszonyrendszer aktuális állapota.

Az említett töréspontokra és választóvonalakra azonban nem szabad úgy tekintenünk, mint hermetikusan záró és áthatolhatatlan falakra. A vizsgált időintervallumban a szubkontinens történetét ugyanis meg lehet közelíteni az Afrika déli részét behálózó interetnikus kapcsolatok rendszereként is. A különböző tömbökhöz tartozó alcsoportok között kialakult kontaktok körébe nem pusztán, például a nyugat-griqua földi brit kereskedők és az afrikai közösségek közt zajlott fegyverkereskedelem értendő, hanem a kapcsolatok a gazdaság mellett kiterjedtek a kultúra és a politika dimenziójára is.

A három tömb (és a hozzájuk tartozó csoportok és alcsoportok) egymáshoz való viszonyát és az említett jelenséget jól példázza a nagy trek és az általa okozott következmények sora. A voortrekkerek a britek elől vándorolva nyomultak be az afrikaiak által ellenőrzött területekre. Ez a folyamat nem pusztán területszerzést és harcot jelentett, hanem eltérő gazdasági rendszerek közti kapcsolat létrejöttét is, mivel az európaiak által

¹⁵² „Your Honor, I have done my best to prevent your election, principally, because of your religious views, which appear to me to be mistaken. But as you have now been elected by the majority, I submit as a good republican to this vote of the people, trusting that you are a more earnest believer than I thought, in which case I congratulate you with all my heart.” In KRUGER, Paul: *The Memoirs of Paul Kruger*, The Century Co., New York, 1902. 108.

Afrika déli részén kiépített gazdaság az őslakos munkaerőn nyugodott. Az afrikai közösségek vezetői felismerték, hogy ez az új szisztéma, az őslakos munkaerőnek a gyarmati gazdaságba való becsatornázása, a tradicionális társadalmak és rendszerek erodálódásához vezet. A kör ezen a ponton zárul be újra, mivel a búroktól tartva, illetve ellenük, az afrikaiak a misszionáriusokhoz, vagy a britekhez fordultak segítségért.

Amint az a fentebb vázolt folyamatból látszik, nem teljes az a módszer, amely a szubkontinens történetét csak az őslakos–európai ellentét, vagy a brit–búr–afrikai hármaskonfliktus halmazaként írja le.¹⁵³ A különböző tömbökhöz tartozó csoportok, alcsoportok között kialakult viszonyrendszerre egyik kiváló példa szintén a trek idejéhez kötődik. Hendrik Potgieter voortrekker vezért, például az ndbelék elleni harcban a tswanákhoz tartozó rolongok és griqua csoportok is támogatták.¹⁵⁴

Két kérdés is felmerülhet a szubkontinens politikai, gazdasági egységeinek bemutatása során felhasznált adatok kapcsán. Az egyik, hogy miért a korabeli hivatalos adatokat használtam fel például Fokföld társadalmi összetételének ismertetése során, ha a későbbi korok vizsgálatai adott esetben más, vagy pontosabb eredményeket produkáltak a terület őslakosainak számáról. A fő okom ennek a módszertani megoldásnak az alkalmazására az volt, hogy a Colonial Office hivatalnokai, akik a brit gyarmatpolitika irányvonalát meghatározták, ezekkel az adatokkal operáltak. Mivel ezeknek az információknak az ismeretében hoztak meg döntéseket, amelyek a brit gyarmatpolitika tendenciáinak alakulásában kulcs szerepet játszottak, ezért fontosnak tartottam, hogy a dolgozatban ezeknek a tendenciáknak a feltárásakor az említett eredeti adatokkal dolgozzak.

A másik elem, amely kérdéseket vethet fel, az, hogy miért főleg az 1870-es évek derekáról, vagy végéről származnak túlnyomó többségben az említett numerizált információk. Továbbá természetesen még szélesebb körben és nagyobb mélységben is lehetett volna információkat közölni a szubkontinens politikai, gazdasági egységeiről, azonban ez már jócskán túlmutatott volna a dolgozat látókörén, terjedelmén. Ezen felül törekedtem arra, hogy főleg azokat a pontokat ragadjam meg az értekezés ezen részében, amelyek a további fejezetekben bemutatott tendenciák alakulásának irányára hatás gyakoroltak.

¹⁵³ Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ne találják ezekre a konstellációkra példát az 1846–1881 közti időszakban, sőt a Carnarvon negyedik earlje által kidolgozott rendszer pontosan az afrikai–európai törésvonalban rejlő lehetőségeket kívánta kiaknázni/arra alapozódott.

¹⁵⁴ FLINT: 369–370.; Vagy egy másik nagyon jó példával a zulu háború szolgál (1879), amikor számos natali főnök, mint például Thetheleku, Mqhawe, Phakade, Zikhali és utódja, Ncwadi is csapatokat biztosított a britek rendelkezésére, mivel tartottak a zuluk 1820-as, 1830-as évekhez hasonló megerősödésétől. In LAMBERT, John: *Chiefship in Early Colonial Natal, 1843–1879*. Journal of Southern African Studies 21. no. 2. (1995), 284.

Az Afrika déli részével kapcsolatban, ebben a fejezetben és a dolgozat további részeiben a hármas felosztás (brit–búr–afrikai) valójában inkább négyes, mivel nem szabad elfeledkeznünk az anyaország, Nagy-Britannia kontrolláló tevékenységéről sem, amelynek viszonya a gyarmataival számos esetben egy negyedik törésvonalat képezett az eddig bemutatott három mellett.

2. Az Afrika déli részével kapcsolatos brit gyarmatpolitika keretei, színterei és intézményi háttere

A gyarmatügyek problémájának komplexitását jól mutatja, hogy a gyarmatokkal kapcsolatos munkában, kérdésekben a 19. század második felében (természetesen az adott probléma jellegétől függően) legalább hét minisztérium volt érintve: a külügyi (Foreign Office), hadügyi (War Office), haditengerészeti (Board of Admiralty), kereskedelmi (Board of Trade), bizonyos kérdésekben az Indiáért felelős (India Office) tárcák és a kincstár (Treasury). Ennek ellenére az az intézmény, amelynek hatáskörében összpontosultak ezek az ügyek, és amely a gyarmatok megfelelő adminisztrációjáért volt felelős, az a Colonial Office, azaz a Gyarmatügyi Minisztérium volt.

Az Afrika déli részével kapcsolatos gyarmatpolitika több szintjét különíthetjük el. A problémakört eltérő módokon is elemeire lehet bontani. Elhelyezkedés, lokalitás alapján: London (centrum) – gyarmati adminisztráció (Afrika déli része), illetve politikai szerepkörüknek, feladataiknak megfelelően is elválaszthatjuk egymástól a szinteket. Ha a két megközelítést vegyítve, a hivatalos és nem hivatalos elemeket rendszerezük, akkor a következő struktúrát kapjuk. A gyarmatpolitika hivatalos irányvonalát befolyásoló döntések, egy a Birodalmi Kormány és Parlament (amelyen belül a főszerep természetesen a Colonial Office-é) (London-centrum) – a gyarmati tisztviselők: kormányzók, alkormányzók, főbiztosok (gyarmatok) – és a gyarmatok önkormányzati jogainak szélesedésével, a gyarmati kormányzatok és törvényhozások (gyarmatok) alkotta háromszögben születtek meg. Emellett a háromszög mellett viszont, még nem szabad elfeledkeznünk a külső tényezőkről, amelyek próbáltak nyomást gyakorolni a brit gyarmatpolitikára. Ezen a körön belül két csoportot tartok fontosnak kiemelni: a nagy-britanniai humanitárius és filantróp szervezeteket és a gyarmati lobbikat (civil szféra).

Amellett, hogy a tendenciák megértéséhez a brit gyarmatpolitika intézményrendszerének, mechanizmusának legalább vázlatos ismerete elengedhetetlen, azért is fontosnak tartottam, hogy egy fejezetet ennek a kérdésnek szenteljek, mert ismereteim szerint, magyarul még nem áll rendelkezésre irodalom ebben a kérdésben.

A Colonial Office intézményrendszere és a hivatalos brit gyarmatpolitika háromszögének csúcsai

Hivatalos politika I.: A Colonial Office struktúrája (centrum)

Az alcímben és a fenti felsorolásban megjelölt háromszög két „csúcsa” a Colonial Office-hoz köthető. Ez a két elem: maga a Londonban székelő minisztérium (centrum) és a gyarmatokon működő adminisztráció (gyarmatok). (Valójában a harmadik elem, a gyarmati kormányzatok és törvényhozások sem voltak a Colonial Office-től teljes mértékben függetlenek.)

A londoni kormány és a brit törvényhozás csak limitált körben foglalkozott az Afrika déli részét és általában a gyarmatokat érintő kérdésekkel. A Hansard-féle parlamenti vitanapló kötetek már kevésbé alapos vizsgálatának esetén is könnyen észrevehető, hogy a 19. század első felében még igencsak ritkán merült fel a Westminsterben zajló politikai vitákban Fokföld, vagy a szubkontinens.¹⁵⁵ Ez az állapot az 1840-es évektől kezdett megváltozni, majd az 1860-as évtized kivételével, fokozatos emelkedést mutatott a vizsgált periódus végéig. Az is behatárolható, hogy melyek azok a problémakörök, amelyekre Afrika déli részének összefüggésében a brit parlamenti képviselők a ház falain belül reflektáltak. A legtöbb ilyen parlamenti felszólalás konfliktusokkal, krízis helyzetekkel, háborúkkal és főleg a gyarmati jelenlét költségeivel foglalkozott. Ezen felül vita tárgyát képezték még egyes esetekben a gyarmati tisztviselők személyét övező kérdések is (bár főként a kormányzók és alkormányzók gyarmati tevékenysége). Így, a konstansnak mondható emelkedés mellett, egyfajta hullámváz mutatható ki ebben a dimenzióban is: egyes konfliktusok alkalmával¹⁵⁶ megszorodtak a fokföldi, natali vagy éppen transvaali témájú felszólalások, viták. A Nagy-Britannia Afrika déli részén található gyarmatait érintő problémák megoldásában több minisztérium is érdekelt volt, a gyarmatügyek szinte teljes mértékben a Colonial Office-ra hárultak.

A Gyarmatügyi Minisztérium belső architektúrája és hivatali drillje több változtatást és reformot is megélt a vizsgált negyven év alatt. Az egyik legjelentősebb módosítás, amely végbement az apparátuson 1854-ben történt, amikor a Colonial Office önálló minisztériummá vált.¹⁵⁷ Korábban, így például Earl Grey adminisztrációja alatt is, a gyarmat- és a hadügyek

¹⁵⁵ A Hansard kötetek internetes adatbázisának (<http://hansard.millbanksystems.com>) keresőjébe betáplált különböző keresőszavak, mint például Fokföld, vagy Dél-Afrika alapján a honlap évtizedekre, évekre, sőt hónapokra, vagy napokra lebontva statisztikaszzerűen megadja, hogy az adott szó hányszor, milyen gyakorisággal fordul elő a vitanaplókban.

¹⁵⁶ Például a fegyverszállítás kérdése Earl Grey minisztersége alatt, vagy három évtizeddel később a zulu háború.

¹⁵⁷ BLAKELY, Brian: *The Colonial Office, 1868–1892*, Duke University Press, Durham, 1972. 15.

irányítása egy tárca alá tartozott (a minisztériumot akkor War and Colonial Office-nak hívták). A 19. század derekán azonban a gyarmati feladatok és kihívások növekedése szükségessé tette, hogy a gyarmatügyek irányítása külön minisztériumot kapjon.

A Colonial Office élén álló miniszter (Secretary of State for War and the Colonies, majd 1854-től Secretary of State for the Colonies) alatt több államtitkár, munkacsoport helyezkedett el. A minisztert követő egyik legszélesebb hatáskörrel és legnagyobb feladattal az állandó gyarmatügyi államtitkári (Permanent Under-Secretary of State for the Colonies) pozíció járt. Amint az a nevében is benne van, ez az államtitkári tisztség egyfajta állandóságot, kontinuitást képzett a brit gyarmatpolitikában. Ennek az elsődleges okát abban találhatjuk meg, hogy a gyarmatügyi miniszterrel szemben, akinek a személye, a kormány tagjaként a választások eredményének, vagy az adott aktuálpolitikai helyzetnek megfelelően változott, ez a lehetőség a Permanent Under-Secretary esetében nem állt fenn. A pozíció jelentette stabilitást igazolja, hogy a vizsgált időintervallumban 19-szer volt változás a Colonial Office élén és ebből csupán három politikus volt,¹⁵⁸ aki kétszer is betöltötte ugyanezt a tisztséget. Ezzel szemben 1846–1881 között csak négy állandó gyarmatügyi államtitkárt tarthatunk számon: Sir James Stephen-t (1835–1847), Herman Merivale-t (1847–1859), Sir Frederic Rogers-t (1859–1871) és Sir Robert George Wyndham Herbert-et (1871–1892).¹⁵⁹ Az adott államtitkár nézetei, személye jelentős mértékben befolyásolta, sőt meghatározta a Colonial Office arculatát, munkáját. A hosszú hivatali időből származó nagy tapasztalat pedig gyarmatügyekben az egyik legnagyobb kompetenciával bíró tisztségviselővé tették az államtitkárt.

A miniszter munkáját segítette továbbá az ún. parlamenti államtitkár (Parliamentary Under-Secretary of State for the Colonies), akinek a személye és munkája már kevésbé a szakpolitikával, mintsem a kormányzati politikával és kormányzati kommunikációval volt összefüggésben. Feladata elsősorban a Colonial Office és a kormányzat gyarmatpolitikájának a brit törvényhozásban történő reprezentálása volt. A gyarmatügyi miniszter távollétében például a parlamenti államtitkár válaszolt a parlamentben a gyarmatokkal és a Gyarmatügyi Minisztériummal kapcsolatos kérdésekre.

Az államtitkárok alatt egy szinttel a helyettes államtitkárok (Assistant Under-Secretary of State for the Colonies) helyezkedtek el a Colonial Office hivatali hierarchiájában. Ez a kör

¹⁵⁸ Newcastle ötödik hercege, Henry Pelham-Clinton: 1852–1854, 1859–1864; Carnarvon negyedik earlje, Henry Howard Molyneux: 1866–1867, 1874–1878; Kimberley első earlje, John Wodehouse: 1870–1874, 1880–1882.

¹⁵⁹ Colonial Office List 1881, 12.

már részproblémákkal, területekkel foglalkozott és nem az egész Brit Világrendszert érintő gyarmati kérdésekkel. Például az egyik helyettes államtitkári tisztséget 1871–1892 között betöltő Robert Henry Meade hatáskörébe többek között a pénzügyek, közmunka, hadügyek, és a minisztérium működtetését érintő problémák tartoztak. A felsoroltak mellett még egyes térségek, gyarmatok (egészen pontosan: Ceylon, Hong Kong, Labuan, Straits Settlements¹⁶⁰ és Nyugat-Afrika) is az ő feladatainak körét szélesítették.¹⁶¹ Eredetileg a minisztérium két helyettes államtitkárt foglalkoztatott egyszerre.¹⁶² Ez a helyzet 1874-ben változott meg, amikor plusz egy fővel bővült a Colonial Office helyettes államtitkárainak köre.¹⁶³

A helyettes államtitkárok alatt már a következő szintet a hivatalnoki (clerk) stáb alkotta. A hivatalnokok között is volt egy több lépcsős hierarchia, amelynek élén az ún. főhivatalnok (chief clerk) állt. Egy fokkal lentebb helyezkedtek el a ranglétrán az első hivatalnokok (principal clerks), akiket az első (first class clerks) és a másodosztályú hivatalnokok (second class clerks) követtek. Részben ehhez a körhöz tartoztak a miniszter és az államtitkárok személyi titkárai (private secretaries). Egy szinttel lentebb helyezkedtek el az első (first class assistant clerks) és másodosztályú (second class assistant clerks) segédhivatalnokok. A Colonial Office hivatalnoki hierarchiájának legalsó szintjét a csak mechanikus munkával foglalkozó másolók (copyists) képezték.¹⁶⁴

A Gyarmatügyi Minisztérium munkájának, a gyarmatok igazgatásának egyik alappilléret képezte a hivatal belső struktúrája, az ún. nagy (földrajzi) osztályok. A különböző gyarmatokhoz kapcsolódó kérdések, problémák attól függően, hogy az adott gyarmat melyik térségben helyezkedett el, kerültek a (vizsgált időintervallum nagy részében) négy nagy osztály munkatársainak asztalára. A négy osztály: nyugat-indiai, keleti, afrikai és mediterrán, észak-amerikai és ausztrál voltak. Ez, a Stephen nevéhez köthető struktúra, kisebb-nagyobb változtatásokkal, de gyakorlatilag a 19. század végéig megmaradt.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Brit gyarmat Délkelet-Ázsiában, amely magában foglalta Szingapúrt, és a mai Malajzia területeit.

¹⁶¹ Colonial Office List 1878, 15.

¹⁶² A helyettes államtitkárok számának kettőről három főre való növelése, már az 1860-as évek végén, Granville miniszterségének ideje alatt (1868–1870) felmerült. Elsősorban jogi kérdések, problémák kezelésére kerestek egy jogász szakembert (Rogers egészen pontosan Henry Holland-ra gondolt, aki a minisztérium jogi tanácsadója volt), aki az előzetes tervek szerint a harmadik helyettes államtitkár lett volna. In BLAKELEY: 27.

¹⁶³ 1874-ben lett helyettes államtitkár William Rolle Malcolm és Sir Julian Pauncefote, akik Meade-vel együtt hárman dolgoztak ugyanabban a rangban. In Colonial Office List 1875, 9.

¹⁶⁴ Érdeklődésként jegyzem meg, hogy a Gyarmatügyi Minisztérium listáiban a szerkesztők olyan pontosan rögzítették a hivatal munkatársainak körét, hogy még a portások nevét is föltüntették. In Colonial Office List 1875, 9.

¹⁶⁵ Ez a felosztás többször is megváltozott a 19. század második felében. Először, a minisztérium költségeinek ésszerűsítése végett, Herbert tanácsára 1872-ben a négy osztályt vonták össze kettőbe (nyugati-indiai és keleti

A Gyarmatügyi Minisztérium falain belül zajló munka menete és jellege több változáson ment át a vizsgált periódusban. A Colonial Office, a centrum és a gyarmatok közti kapcsolat alapvető és meghatározó csatornája és fő eszköze egészen az 1870-es évek derekáig, a levélposta, a gyarmati tisztviselők és a minisztérium közti levelezés volt. A levelek Afrika déli részéről hajón jutottak el Londonba. A küldemény számára a több száz kilométeres út a 19. század derekán hét hetet, két hónapot vett igénybe.¹⁶⁶ Az az 1849. március 26-án keltezett levél például, amelyben Sir H. G. Smith, Fokföld kormányzója arról tudósítja a gyarmatügyi minisztert, Earl Grey-t, hogy elfoglalta a Vaal és az Oranje folyók közti területet, 1849. május 17-én ért célba.¹⁶⁷ A hajóút időtartama a technikai fejlődésnek, a gőzhajózásnak köszönhetően az 1870-es évek derekára már valamelyest csökkent. Sir Henry Barkley, fokföldi kormányzó 1874. december 7-én megírt levele, a fokvárosi kormányzói palotából, majdnem egy hónappal a feladást követően, 1875. január 11-én érkezett meg Carnarvon-hoz.¹⁶⁸

A levelek, amikor beérkeztek a Gyarmatügyi Minisztériumba, akkor egy meghatározott drill szerint kerültek a megfelelő kézbe. A levél köröztetés rendje szerint a küldeményt a regisztrációt követően a megfelelő osztály senior hivatalnokához juttatták (senior clerk), aki a hozzá beosztott junior hivatalnokokkal (junior clerk) összegyűjtette az adott ügyhöz kapcsolatos múltbeli iratokat, készített egy összegzést és egyes esetekben javaslatot tett a következő lépésre. Ezt az anyagot továbbították a helyettes államtitkárokhoz, vagy az állandó államtitkárhoz, akik az információk ismeretében javaslatokat fogalmaztak meg a minisztérium politikai vezetői számára. Ha a döntés megszületett, akkor az információ visszakerült a már említett senior hivatalnokhoz, aki felügyelte a válasz előkészítését (a fontosabb ügyekben ez a munka az államtitkárokra hárult). Mindegyik választervezet véglegesítéséhez szükség volt az állandó államtitkár, vagy a miniszter jóváhagyására. Ezután a junior hivatalnokok, vagy a másolók előkészítették aláírásra a másolatot, amely a jóváhagyást követően kész volt a postázásra.¹⁶⁹ Az 1850-es évek közepén ennek a bonyolult belső munkarendnek következtében a minisztériumon belül csak kb. 10 ember vett részt

osztály; észak-amerikai, ausztrál, afrikai és mediterrán osztály), majd 1874-ben a második nagy osztályból leválasztották és önálló részlegbe osztották az afrikai és mediterrán ügyeket.

¹⁶⁶ Egy levél útja Londontól Sydneyig 1846-ban 124 napot, vissza pedig 138 napot igényelt. in BLAKELEY: 64.

¹⁶⁷ Smith to Earl Grey, 26 Marc. 1849. In Cape of Good Hope. Correspondence with the Governor of the Cape of Good Hope relative to assumption of sovereignty over the territory between the Vaal and Orange Rivers. HCPP 1851 [1360], 1.

¹⁶⁸ Barkley to Carnarvon, 1 Dec. 1874. In Further Correspondence respecting the Affairs of Griqua-Land West and the Diamond Fields. HCPP [C.1342], 1.

¹⁶⁹ BLAKELEY: 6.

valamilyen formában a Colonial Office politikájának alakulásában.¹⁷⁰ Ez a helyzet gyökeresen megváltozott először az 1860-as évek végén, majd az 1870-es évtized első felében.

A Gyarmatügyi Minisztérium az 1860-as években megérett a változásra. A bemutatott bonyolult levélköröztetési rendszer, valamint az, hogy a hivatal vezetőinek keze alatt kellett, hogy az összes kisebb-nagyobb ügy keresztülfusson, nem bízva semmilyen, akár kis jelentőségű problémát a fiatalabb hivatalnokokra,¹⁷¹ lassúvá és nehézkesé tették a hivatal ügyvitelét. A hivatalnokok számára nem volt meghatározott munkaidő,¹⁷² a Colonial Office működése nem volt uniformizálva, ha valaki belépett a minisztérium ajtaján, inkább érezhette magát egy klubban, mintsem egy kormányzati komplexumban, ráadásul az épület, amelyben a brit gyarmatok ügyeit intézték, igen rossz állapotban volt. Ezen felül a Gyarmatügyi Minisztérium vezetői rétegének zömét idős, a változásokra csak kis mértékben nyitott „veterán tisztviselők” adták, mint például Frederick Rogers.¹⁷³

1870–1872-re az említett sokat tapasztalt vezetők elhagyták a Gyarmatügyi Minisztériumot, helyüket pedig olyan fiatalabb kollégáik vették át, akik 1855–1871 közötti időszakban kompetitív felvételin keresztül lettek a Colonial Office munkatársai, mint például a már említett Robert George Wyndham Herbert, Robert Henry Meade (helyettes államtitkár, 1872–1892, majd állandó államtitkár 1892–1896) és Henry Holland. Bár az átalakítás, a reformok motorjának főleg Herbert és részben Meade tekinthetők, nem szabad elfelejtenni

¹⁷⁰ A két politikai irányító, az állandó államtitkár, a helyettes államtitkár, a kivonatolást végző hivatalnok (précis writer), a főhivatalnok és a négy junior hivatalnok. In *uo*.

¹⁷¹ A Colonial Office rekrutációja a következőképpen zajlott az 1870-es évek elejéig: a miniszter kijelölte a szerinte megfelelő embereket, majd a Civil Service Commission megvizsgálta a jelölteket, akiknek két vizsgát kellett sikeresen teljesíteniük. Ez alapján került be az 1870-es években vezető pozíciókat betöltők egy része. Az 1870-es évek elején annyi változás történt, hogy hiány esetén a bekerülést a nyílt versenytől tették függővé, a felvételt pedig az újságokban hirdették meg, amely így mindenki (magasabb rendű hivatalnokoknál a korhatár 18–24 év, az alsóbbak esetén 17–19 év volt) számára nyitott és elérhetővé vált. Az írásbeli felvételi vizsga összetétele viszont nem változott túl sokat. Az 1879-es minisztériumi lista szerint, a magasabb beosztásúak számára a max. 7625 pontos tesztből, a legnagyobb részt, 1500 pontot a klasszikus (antik görög, római irodalom és történelem) műveltség bizonyításával lehetett elérni, majd ezután következett a matematika (1250 pont), a természettudományok (1000 pont) és a sorban csak utolsó a politikai gazdaságtan (375 pont). In *Colonial Office List 1879*, 13.

¹⁷² A hivatalnokok délelőtt általában 11:30–12:00 körül érkeztek meg és kb. 17:30–18:00-ig dolgoztak.

¹⁷³ Annak az okai, hogy a Colonial Office vezető hivatalnokai idősebb emberek voltak, főleg a minisztérium hierarchiájában, munkabeosztásában és előléptetési rendszerében keresendők. Az 1860-as évek végéig a CO fiatal hivatalnokainak zöme napjai túlnyomó többségét másolással, írással, vagy dokumentumok rendszerezésével töltötte. Ahhoz pedig, hogy előrébb léphessen, nem volt ritka, hogy akár húsz évig ugyanazt a mechanikus munkát kellett végeznie. A minisztérium vezetői, mint például Rogers szerint, ez az idő és munka szükséges is volt a fiatal munkatársak számára, hogy alaposan megtanulják a hivatal ügyvitelét és kellő tapasztalatot szerezzenek. A következő eset jó példa a ranglétrán való lassú előrehaladásra: Charles Cox, aki 1872–1879 között volt a Gyarmatügyi Minisztérium főhivatalnoka, 43 a Colonial Office szolgálatában eltöltött év (1829. április 1-én kezdte pályafutását) után jutott el erre a szintre. In *Colonial Office List 1874*, 9.

arról, hogy már maga Rogers is több nagy változás kezdeményezője volt. Rogers volt, akinek a javaslatára (1870. március 31-én életbelépett rendelet) a négy földrajzi osztály mellett létrehozták az ún. általános osztályt (General Department), amely a Colonial Office működését felügyelte (az osztály hatáskörébe tartozott például az archiválás is). Ezen felül szintén Rogers nevéhez köthető a helyettes államtitkárok kettőről három főre való bővítése és az a javaslat, mely szerint a fiatal hivatalnokok több fizetést kapjanak (Rogers ezzel a lépéssel akarta vonzóbbá tenni a tehetséges, egyetemet végzett fiatalok számára a CO-t, a Külügy Minisztériummal, vagy a Kincstárral szemben). Herbert első körben, részben a Kincstár (Treasury) és a kormány kiadáscsökkentő javaslatai, részint saját elképzelései nyomán tervezte ésszerűsíteni a minisztérium működését. Így többek közt összevont földrajzi osztályokat, megváltoztatta a hivatalnokok eloszlását az egyes területek között, uniformizálta a munkaidőt (ettől kezdve az összes hivatalnok számára 11:15 volt a munkakezdés ideje).¹⁷⁴

Herbert 1872-es reformjai azon a tévedésen alapultak, hogy a CO munkája nem fog megugrani a jövőben, ezért csak a meglévő erőforrásokat kell jobban, ésszerűbben elosztani. Nem telt el azonban sok idő, és az 1870-es évek első felének eseményei, fejleményei bebizonyították, hogy további változásokra van szükség a Gyarmatügyi Minisztérium berkein belül. Az új kihívásokat két problémakörbe lehet csoportosítani: a Colonial Office munkájának növekedése és a munka sebességének felgyorsulása. Először is fontos kiemelni, hogy a Gyarmatügyi Minisztériumnak új problémaforrásokkal kellett foglalkoznia (például Aranypart, vagy Fíji).¹⁷⁵ A távíró, amelyet bár már használtak 1872 előtt is (Fokváros és az anyaország között 1879-ben épült ki a távíró összeköttetés), valójában a jelentősége az ashanti (1873–1874) és a Perak (1875) háborúkban vált megkérdőjelezhetetlenné nagyarányban felgyorsította¹⁷⁶ a CO életét és megváltoztatta a korábban inkább klubhoz hasonló légkörét (a táviratok hivatali időtől függetlenül futottak be, így a korábbi levélköröztetési rendszer többé már nem volt praktikus). Ráadásul a minisztérium átvállalt sok tennivalót például a koronagyarmatok igazgatása terén, amely az egyébként is megugrott feladatok számával

¹⁷⁴ BLAKELEY: 58–59.

¹⁷⁵ A problémák gyarapodásával a Gyarmatügyi Minisztériumba befutó levelek száma is számottevő módon megnőtt: 1853-ban 11519, 1878-ban már 16942, majd egy évvel később, főleg a zulu háború miatt már 20524 levelet kellett a CO hivatalnokainak feldolgozniuk. A minisztérium Afrika osztálya 1870-ben még 2910, 1873-ban már 3587 levelet kapott. in BLAKELEY: 62–63.

¹⁷⁶ Sir Garnet Wolseley pretoriai főhadiszállásán 1880. március 10-ére keltezett levelét 1880. április 15-én vették át a Gyarmatügyi Minisztériumban. In Trade in Arms. NA CO 879/17 no. 222., 7. Ehhez képest, Sir G. Pomeroy Colley Pietermaritzburg-ban 1880. december 19-én megírt távirata, amelyben informálta a gyarmatügyi minisztert arról, hogy a búrok Heidelbergben saját kormányt alakítottak még aznap megérkezett a minisztériumba. In Telegrams to and from South Africa, from April 27th to 31st December, 1880. NA CO 879/17 no. 223., 24.

egyetemben arra kényszerítette a hivatalnokokat, hogy egy-egy problémakörre specializálódjanak. A Gyarmatügyi Minisztérium átalakulása az 1870-es évek derekán tehát a megnövekedett mennyiségű munka, a gyorsaság és a specializáció hármasa mentén történt.

Amíg Herbert korábban csökkentette volna a Colonial Office munkatársainak számát, addig az 1874-ben hivatalba lépő új miniszter, Carnarvon, a minisztériumra nehezedő nagyobb teher és munka miatt jócskán növelte az állományt. A magasabb osztályú hivatalnokok száma 18-ról 22-re nőtt (ők már nyílt versenyen keresztül jutottak a hivatalba). A táviratok folyamatos fogadása és azonnali feldolgozása miatt hivatalnokokat neveztek ki (resident clerks), akik a hivatali időn túl is fogadták a beérkező küldeményeket. Nagyon fontos változás volt továbbá az 1850-es és 1860-as évekhez képest, hogy egyre több területen kaptak egyre nagyobb felelősséggel járó munkát a hivatalnokok. Amíg Granville minisztersége alatt már az is nagy eredménynek számított,¹⁷⁷ hogy a helyettes államtitkárok is aláírhattak helyette utasításokat, (főképp, hogy korábban ezt a miniszteren kívül csak az állandó államtitkár tehetette meg), addig Carnarvon második miniszterségére a hivatalnoki réteg egyes részproblémákban egyre nagyobb területet kapott. Amíg a Colonial Office vezetői, az állandó államtitkár és a helyettes államtitkárok főleg a válság helyzetek megoldására koncentráltak, addig a hivatalnokok (magasabb osztályú) egy-egy általánosabb kérdésre specializálódtak (pl.: pénzügy, biztonságpolitika). Mindemellett már a másodosztályú hivatalnokok sem foglalkoztak mechanikus munkával, hanem az a kisegítő hivatalnokok (supplementary clerks) feladata lett. A minisztérium életében a feladatok eloszlásában és a hierarchiában végbement változás mértékét, úgy vélem mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy amíg a már említett Charles Cox 43 évnyi szolgálatot követően lett főhivatalnok,¹⁷⁸ addig utódja, Richard P. Ebdon mindezt már 21, a Colonial Office-ban töltött év után elérte.¹⁷⁹

Ezeknek az átalakításoknak köszönhetően a Gyarmatügyi Minisztérium egy modern belső struktúrára, jól képzett és jól fizetett hivatalnok állományra tett szert, amely hatékonyabban tudott szembenézni a folyamatosan gyarapodó brit gyarmatok és az új technikai eszközök jelentette kihívásokkal. A reformok sikerét bizonyítja, hogy 1882 után már csak kisebb változtatásokra volt szükség a Colonial Office működési mechanizmusát tekintve.

¹⁷⁷ Ehhez jelentősen hozzájárultak olyan körülmények, minthogy Granville vállaira a Gyarmatügyi Minisztérium vezetése mellett még egyéb más súlyos terhek nehezedtek, mint a felsőházi liberálisok vezetése, amelynek következtében kevesebb ideje és energiája maradt a minisztérium ügyeire. Így praktikus volt számára, ha a kisebb fontossággal bíró ügyeket beosztottjaira bízhatta.

¹⁷⁸ Colonial Office List 1874, 9.

¹⁷⁹ Colonial Office List 1879, 14.

Hivatalos politika II.: A brit gyarmati adminisztráció irányítása Afrika déli részén (gyarmatok)

A fejezet struktúrája szerint (centrum – gyarmatok; és a gyarmatpolitika hivatalos szférái – a hivatalos intézményrendszeren kívüli, de arra nyomást gyakorló lobbik és szervezetek felosztás) a következő elem a brit gyarmatpolitikát a helyszínen, a gyarmatokon reprezentáló gyarmati adminisztráció és annak vezetése: kormányzók (Governor), főbiztosok (High Commissioner), adminisztrátorok (Administrator¹⁸⁰) és alkormányzók (Lieutenant-Governor).

A Colonial Office gyarmatokon dolgozó tisztviselőinek (vagy ahogyan a szakirodalom nevezi őket a *men on the spot*) a munkája hosszú időn keresztül (és ez nem csak Afrika déli esetében igaz) két szinten volt rendkívül fontos az anyaország számára:

1., ők számítottak túlnyomó többségben a Gyarmatügyi Miniszter elsődleges gyarmati információforrásának. A minisztérium munkatársai, a kormányzói, alkormányzói jelentések alapján alakították ki az adott területtel kapcsolatos politikai irányvonalat.

2., Ezen felül a Colonial Office politikájának kimeneti oldalát is a gyarmatokon dolgozó brit adminisztráció adta. A központban meghozott döntések, a Londonban kidolgozott gyarmatpolitika végrehajtásának súlya is az ő vállukra nehezedett. A kormányzók és alkormányzók képviselték az anyaországot (a gyarmati társadalom szemében) a gyarmatokon, személyük a siker és a kudarc záloga is volt egyben. Ráadásul mivel London és a szubkontinens közti kommunikáció 1879-ig a korábban már ismertetett tények alapján igencsak nehézkes és lassú volt, a kormányzók és az alkormányzók krízis helyzetben gyorsan kellett, hogy helyben megfelelő döntéseket hozzanak, amelyeket az anyaország kormánya, a Colonial Office már csak lekövetni (értékelni, de még gyakrabban kritizálni) tudott. Így, gyakorlatilag szinte a vizsgált periódus végéig a gyarmati adminisztráció vezetői bizonyos keretek között ugyan, de nagyfokú önállóságot élveztek.

A Colonial Office londoni munkatársainak szemében a gyarmatokon dolgozó kollégáik egyszerre voltak tiszteltre méltóak (mivel az általuk barbárnak tartott őslakosokkal és például Herbert szavaival élve „*mosdatlanokkal*” kellett dolgozniuk) és némiképpen lenézettek is.¹⁸¹ A negatív kép, és az esetenként rendkívül negatív otthoni és gyarmati reputáció, részben a tisztviselők rekrutációjára vezethető vissza. Egészen pontosan arra, hogy a Colonial Office nem mindig fordított kellő figyelmet arra, hogy a megfelelő emberek kerüljenek a megfelelő pozícióba. Gyakori volt, hogy politikusok rokonai, otthon vagy esetleg

¹⁸⁰ Transvaal 1877–1881 közti brit megszállásakor nevezték a terület gyarmati igazgatásának vezetésével megbízott tisztviselőt adminisztrátornak.

¹⁸¹ BLAKELEY: 31.

korábban már más területen és gyarmaton kudarcot vallott tisztviselők kaptak a világ egy másik pontján kormányzói széket. Afrika déli részével kapcsolatban a nem túlságosan kedvező körülmények, nevezetesen, hogy nehezen lehetett Londonban és helyben is pozitívan értékelt eredményeket elérni, ugyanakkor a nagy munkával kivívott megbecsülést könnyű volt elveszteni. Ezen okok gyakran eltántorítottak tehetséges hivatalnokokat attól, hogy vezető pozíciót vállaljanak a gyarmatokon.¹⁸²

Érdemesnek tartom tisztázni, hogy a különböző tisztségekhez milyen területek tartoztak. A Gyarmatügyi Minisztérium listáiban foglaltak szerint a gyarmati adminisztráció hierarchiájának legmagasabb szintjén a főkormányzó (Governor-General) állt, akinek ellenőrzése alá több gyarmat tartozott.¹⁸³ Nem minden esetben és térségben volt főkormányzó. Afrika déli részén is 1847–1881 között egy rövid időszakra (1877–1881) Sir Bartle Frere töltötte be ezt a tisztséget (Governor-General for Southern Africa).¹⁸⁴ Ettől a rövidebb szakasztól eltekintve, a vizsgált időintervallumban a térség mindenféle szempontból elsőszámú gyarmati tisztviselője Fokföld kormányzója volt. A brit érdekek legfontosabb képviselőjének „keze” azonban Fokföld határainál jóval messzebb is elért. A fokföldi kormányzó ugyanis 1847-től kezdve egy másik tisztséget, a főbiztosit is viselte. A főbiztos (High Commissioner for Southern Africa) hatáskörébe tartozott a régió különböző politikai entitásaival, a „*bennszülött törzsekkel*”, csoportokkal való kapcsolattartás, később pedig kontrollt gyakorolt az Afrika déli részén található protektorátusok (Baszútó föld, Becsuánaföld, Szváziföld) felett. A brit adminisztrációt Natal, valamint Fokföldbe történő beolvasásáig Nyugat-Griqua föld, Brit Kafferföld területén alkormányzók (Lieutenant Governor) vezették, míg az 1877 és 1881 közötti brit uralom alatt Transvaalban adminisztrátornak nevezték a hasonló pozíciót elfoglaló brit hivatalnokot.

A kormányzókat, alkormányzókat bizottság nevezi ki. A szabályozás szerint ez a kinevezés hat évre szól, de a brit kormány megnyújthatja a tisztviselők hivatalban eltöltött idejét.¹⁸⁵

Afrika déli részén a kormányzók, alkormányzók hivatala kis létszámú stábbal dolgozott. A hivatal munkatársi köréhez tartozott a kormányzó szárnysegédje¹⁸⁶ (Aide-de-

¹⁸² Így például elképzelhető, hogy Herbert is ilyen, vagy ehhez hasonló megfontolásból nem vállalta a dél-afrikai kormányzóságot 1892-ben. In BLAKELEY: 119.

¹⁸³ Colonial Office List 1862, 75.

¹⁸⁴ Frere-t követően Wolseley töltött be hasonló tisztséget. A délkelet-afrikai térség főkormányzójaként Natal és Transvaal tartozott az ellenőrzése alá. DAVENPORT: 580–581.

¹⁸⁵ Colonial Office List 1862, 75.

¹⁸⁶ 1880-ban például két szárnysegéd is dolgozott a fokföldi kormányzó mellett. Colonial Office List 1880, 57.

Camp), személyi titkára és egyes időszakokban az (természetesen csak Fokföldön) alkormányzó, az alkormányzó titkára, valamint a kormányzói hivatal és a gyarmati kormány közötti összeköttetésért és a kommunikációért felelős titkár¹⁸⁷ (Clerk to the Executive Council and Despatch Clerk).¹⁸⁸ A telepes gyarmatokon bevett gyakorlat szerint, a kormányzók, alkormányzók munkatársai a gyarmat európai (brit) lakosságának köréből kerültek ki.¹⁸⁹

Az adott kormányzói, vagy alkormányzói pozíció megbecsültségére, fontosságára következtethetünk a tisztségekkel járó fizetések összehasonlítása által. Egy 1855-ből származó összeírás alapján az aktuális fokföldi kormányzó, Sir George Grey (1854–1862) éves fizetése 5000 fontot, míg a natali brit alkormányzó, C. C. Pine csupán 800 fontot¹⁹⁰ keresett. A legmagasabb fizetéssel a vizsgált időszakban végig a kanadai kormányzó bírt (Sir Edmund Walker Head 1855-ben 7000 fontot¹⁹¹, 1881-ben Lorne márkija 10000 fontot¹⁹²). A fokföldi kormányzók fizetése a többi vezető brit gyarmati tisztviselőjével 1855-ben még a felső kategóriához tartozott (szintén 5000 fontot keresett az Új-Dél-Wales kormányzásával megbízott Sir W. T. Denison). 1881-ben a 6000 fontos fizetésével Sir Hercules George Robert Robinson fokföldi kormányzó, viszont már csupán a közép kategóriához tartozott.¹⁹³ Amíg tehát a térségben első számú gyarmatként aposztrofált terület kormányzójának fizetése 1855 és 1881 között 1000 fonttal nőtt, addig a natali alkormányzó bére 1881-re a többszörösére, 4500 fontra emelkedett.¹⁹⁴

Fontosnak tartom kiemelni, hogy az Afrika déli részén található brit gyarmatok irányításával megbízott tisztviselők egy jelentős része katonai háttérrel rendelkezett, aktív

¹⁸⁷ A kormányzókat, alkormányzókat követő legfontosabb hivatalnok, az ún. főtitkár (Chief Secretary) volt, aki irányította a kormányzó hivatalát, tanácsokat adott a kormányzónak, annak távollétében helyetteseként dolgozott (hasonló munkakörrel bírt, mint a Gyarmatügyi Minisztériumban az állandó gyarmatügyi államtitkár). Főtitkárnak a legtöbb esetben már számottevő gyarmati tapasztalattal rendelkező hivatalnokokat neveztek ki, akik később várhatóan előrelépve a ranglétrán, kormányzókká válhattak. In BLAKELEY: 126.

¹⁸⁸ 1862-ben Brit Kafferföld alkormányzói hivatalának stábja: J. Maclean alkormányzó, G. Brownlee az alkormányzó titkára, W. B. Chalmers írnok és tolmács, C. F. Potgieter kincstárnok, J. Ayliff könyvelő és J. M. Smith írnok. In Colonial Office List 1862, 56.

¹⁸⁹ Szemben a katonai és haditengerészeti támaszpontokkal, mint például Gibraltár, vagy Ciprus, ahol ezeket a pozíciókat katona-, vagy tengerésztisztek töltötték be. BLAKELEY: 126–127.

¹⁹⁰ Érdemes megjegyezni, hogy ennél az összegnél még a Grey alatt alkormányzóként szolgáló Jackson is kétszáz fonttal többet keresett. In *Governors of Colonies. Return of the Names of all Governors, Lieutenant-Governors, and Persons administering the Governments, of all different Colonies, stating their Salaries, in British Money, the Dates of their Appointments, the Places of their Residence, and the Countries or Districts over which they preside, distinguishing those who serve in the Army and Navy.* HCPP 1854–55 (164)

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² Colonial Office List 1881, 17.

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ A kanadai kormányzó fizetése ekkor már 10000 fontra rúgott. In uo.

állományú, vagy nyugalmazott katonatiszt volt. Az 1847 és 1881 között Fokföld kormányzásával megbízott tizenegy politikus közül nyolcan¹⁹⁵ korábbi katona, vagy tengerésztisztek voltak. Ez alól pusztán Sir Philip Wodehouse és Sir Henry Barkly képeznek kivételt, akik a civil szférából érkeztek a gyarmatpolitika világába. Wodehouse a karrierjét eleve a gyarmati szférában, Ceylon-on kezdte. A katonai, haditengerészeti háttér abból a szempontból lehet fontos, hogy egyes megközelítések szerint Fokföld területei azért gyarapodtak olyan nagy arányban a 19. század második felében, mert a kormányzók és főbiztosok szolgálatukat befejezett tisztként még katonai babérokra vágytak. Ennél véleményem szerint nagyobb a valószínűsége annak, hogy a Colonial Office, reflektálva arra, hogy a térség szinte folyamatosan ki volt téve a fegyveres konfliktusok jelentette fenyegetésnek, preferálta túlnyomó többségben a volt katonákat a civilekkel szemben. A Gyarmatügyi Minisztérium Afrika déli részére kinevezett tisztviselők kiválasztásában és az intézmény térséggel kapcsolatos személyzeti politikájában kimutatható tendenciái viszont a dolgozat egy későbbi fejezetében kerülnek bemutatásra. (pl.: ki milyen előélettel érkezett ide, hol szolgáltak korábban gyarmati tisztviselőként, pl.: Új-Zéland, Ausztrália – hasonló gyarmatok, hasonló problémák, Shepstone például helyi születésű volt, de ez volt a ritkább).

A fokföldi brit gyarmati adminisztrációt vezető hivatalnokok, véleményem szerint, más aspektusból nézve is különböznek a többi kormányzótól és alkormányzótól. A telepes gyarmatokon ugyanis az önkormányzati jogok szélesedésével folyamatosan átalakult, illetve csökkent a kormányzók szerepköre. Amíg korábban számos koronagyarmaton az ő ellenőrzésük alá tartozott a törvényhozás és a végrehajtás, addig a felelős kormányzati szint elérésével ez a fajta kontroll megszűnt. Sőt, több, széleskörű autonómiával bíró gyarmaton, politikai kérdésekben külön tisztviselő (Agent General) volt felelős a Gyarmatügyi Minisztérium és a gyarmati kormányzatok közti kapcsolatokért.¹⁹⁶ Fokföld esetében viszont a kormányzó számára megmaradt a főbiztosi pozíció, amely a helyi politikai viszonyokba már jóval kevesebb beleszólást engedett, de fontos feladatokat hagyott a tisztség viselőjére.

A brit gyarmati tisztviselők a fejezet elején vázolt hármas struktúrában egyfajta átmenetet is képeznek az első elem (London) és a harmadik (gyarmati kormányzatok) között, mivel az előbbi a centrumhoz, míg utóbbi a gyarmatokhoz kötődik. Ezzel szemben a kormányzók és alkormányzók, bár elviekben a központ érdekeit voltak hivatottak képviselni a

¹⁹⁵ Sir Harry Smith, George Cathart, Charles Henry Darling, Sir George Grey, Robert Henry Wynyard, Charles Craufurd Hay, Henry Bartle Frere, Henry Hugh Clifford, Sir George Cumine Strahan, Hercules Robinson.

¹⁹⁶ BLAKELEY: 123.

gyarmatokon, számos esetben a helyiek mellé állva kerültek konfliktusba a Colonial Office által képviselt adott irányvonallal.

Hivatalos gyarmatpolitika III.: Gyarmati kormányzatok és törvényhozások

Az ún. hivatalos gyarmatpolitika háromszögének harmadik csúcsát a gyarmati kormányzatok és törvényhozások képezik. Mivel a gyarmatok politikai intézményrendszereinek fejlődése már a dolgozat korábbi részében részletesen bemutatásra került, így ez az alfejezet csak a gyarmati kormányzatok és az anyaország gyarmatpolitikája közti viszonyról foglalkozik.

A gyarmati önkormányzati jogok szélesítése két fajta problémára kínált megoldást: egyszer, a sokként ható, és a 19. századi brit gyarmatpolitikát jelentősen befolyásoló amerikai függetlenségi háborúhoz hasonló események elkerülését, megakadályozását szolgálta, másfelől az anyaország remélhette a gyarmati költségeinek csökkenését is ettől a folyamattól.

A 13 észak-amerikai gyarmat elvesztése olyan megrázó élményt, mély sebet jelentett a brit gyarmatpolitika számára, amelynek más régióban történő megismétlődését mindenképpen szeretnék volna elkerülni. Ahogyan arra többek között Earl Grey is rámutatott, abban, hogy az amerikai gyarmatokon radikalizálódott a helyzet, megkerülhetetlen szerepe volt a telepesekkel szemben tanúsított elhibázott politikának, az anyaország a gyarmatok felett gyakorolt erős kontrolljának. A 19. század derekán, amikor Afrika déli részén található brit gyarmatok kapcsán felmerült a gyarmatok önkormányzati jogainak a szélesítése, a korábbi amerikai tapasztalatok újra felelevenedtek a brit közbeszédben. A gyarmati önkormányzati jogok szélesítése mellett kardoskodók meg voltak arról győződve, hogy a nagyszámú telepesel bíró területek, mint például az észak-amerikai, az ausztrál, az új-zélandi és a dél-afrikai gyarmatok azzal a lépéssel, hogy az anyaország folyamatosan átengedi számukra a teljes ellenőrzést a határaikon belüli ügyek terén, Nagy-Britannia hosszú távon stabilizálná pozícióit a világ ezen pontjain. Érvelésüknek megfelelően ugyanis így biztosítva lett volna a kanadai, ausztrál, új-zélandi és dél-afrikai telepesek anyaország felé tanúsított lojalitása.¹⁹⁷

Egyes megközelítések szerint a nagyobb fokú önállóság azt kellene, hogy eredményezze, hogy a gyarmatok jelentősebb mértékben járuljanak hozzá például a védelmi kiadások fedezéséhez. Mivel az afrikaiakkal vívott háborúk főleg a telepesek védelmében folytak, így az ezt a nézetet képviselő anyaországi politikusok úgy vélték, hogy adott esetben a fokföldi katonai kiadások elsősorban a fokföldi telepesek és nem a brit adófizetők terhe

¹⁹⁷ Túlmutat ugyan a vizsgált korszakon, de az a tény, hogy Nagy-Britannia első és második világháborús erőfeszítéseiben oroszánrészt vállaltak minden szempontból az ausztrál, új-zélandi, kanadai és dél-afrikai domíniumok, ennek a megközelítésnek a helyes voltát támaszthatják alá.

kellene, hogy legyen. Más szavakkal, ha a gyarmat lakossága eléggé „érett” ahhoz, hogy belső ügyeinek intézésében szabad kezet kérjen és kapjon, akkor ahhoz is elég felnőtt már, hogy önmaga szervezze meg saját határainak és népességének a védelmét, de legalábbis, fizesse azt a költséget, amit a miattuk, értük odavezényelt brit egységek jelentettek.

Afrikában a gyakorlat viszont csak részben igazolta ezeket az elképzeléseket. Az ugyanis frissen széleskörű autonómiához jutó Fokföld kormánya és törvényhozása nem minden kérdésben értett egyet a Colonial Office-al. Sőt, már az 1872-es felelős kormányzati státusz (responsible government) elérését követő években is több témában konfliktus alakult ki az anyaország és a fokföldi kormány között. Az első fokföldi miniszterelnök John Charles Molteno (1872–1878) kormánya nem egy esetben volt a Gyarmatügyi Minisztérium terveinek a kerékkötője. Molteno a frissen megszerzett önállóságot kihasználva törekedett arra, hogy az anyaország által Fokföldre hárítandó védelmi költségeket minimalizálja, illetve elhárítsa. Ezen felül a Carnarvon earlje által propagált Dél-afrikai Konföderáció tervét sem támogatta.¹⁹⁸ Ráadásul ebben a kérdésben a fokföldi kormányzó és főbiztos, Henry Barkly támogatását is élvezte.

Annak ellenére, hogy a gyarmatok anyaországhoz való lojalitása jelentős mértékben nem kérdőjeleződött meg 1847 és 1881 között, véleményem szerint Fokföld autonómiájának szélesítése nem előmozdítója, segítsége volt, hanem inkább hátráltatója a Colonial Office Afrika déli részére vonatkozó terveinek. Így, főleg 1872 után a Gyarmatügyi Minisztérium számára a fokföldi kormánnyal való egyeztetés, a gyarmati kormányzat meggyőzése egyfajta új belső frontot jelentett.

A hivatalos gyarmatpolitikára nyomást gyakorló érdekcsoportok

A hivatalos brit gyarmatpolitikát, a Gyarmatügyi Minisztérium és a kormányzat, a hivatalos intézményrendszer berkein kívülről, több oldalról is próbálták befolyásolni. A különböző érdekcsoportokat két nagy halmazba lehet szétválasztani. Az elsőt a különféle filantróp és humanitárius szervezetek, míg a másodikat a gyarmati lobbik alkotják. Nem csupán a különböző érdekek mentén válik szét egymástól ez a két csoport, hanem térbeli

¹⁹⁸ Molteno problémája alapvetően nem a dél-afrikai egység gondolatával, hanem a birodalmi kezdeményezéssel volt. A fokföldi miniszterelnök számára sem volt elképzelhetetlen a széttagolt szubkontinens egyesítése. Ez a folyamat azonban, véleménye szerint a gyarmatokról, helyben kell, hogy elinduljon és nem pedig a Colonial Office utasítására Londonból.

elhelyezkedését tekintve is, hiszen amíg a humanitárius egyesületek egyértelműen az anyaországhoz, addig a második csoport a gyarmatokhoz, a telepes lakossághoz köthető.

Humanitárius és filantróp szervezetek

A filantróp gondolat áthatotta a viktoriánus kor Nagy-Britanniájának közéletét. Különösen igaz volt ez az anyaország és gyarmatainak viszonyára, és hatványozottan az afrikai gyarmatokra és az afrikai lakosságról való gondolkodásra.

A felvilágosodás embere még „barbárként”, a civilizáció, a progresszió antitéziseként, teljes ellentétként tekintett például a Karib-térség indiánjaira. Később, részben a francia forradalom és rabszolga felkelések hatására, a britek és ez részben igaz más európai nemzetekre is, úgy ítélték meg a távoli kontinensek őslakosait, mint akiket a rabszolgaság számos szempontból legyengített. A viktoriánus korszakban uralkodó nézet szerint rabszolgasorban sínylődött őslakos egyfajta „természet gyermeke” állapotban él, ösztönei és természetes vágyai által vezérelve. Ennek a romantikus szemléletnek mentén alakult ki az a megközelítés, melynek lényege, hogy az afrikaiak tömegei évszázadokon keresztül sötétségben, gyermeki stádiumban éltek, nem ismerték az Evangéliumot és a kereszténységet. A fehér ember, jelen esetben, a britek kötelessége, hogy felemelje az őslakosokat, atyáskodva segítse fejlődésüket.¹⁹⁹ Ez a fajta paternalizmus részben nem volt idegen a Brit-szigetek világától, hiszen hasonló módon állt az angol politika az anyaországhoz jóval közelebb élő skót felföldiekhez, vagy az írekhez.²⁰⁰

A filantróp gondolkodású britek szerint az afrikaiak felemelése több lépcsőben kell, hogy végbemenjen. Ezek az utak bár egyes esetekben csoportokként, egyesületekként eltértek egymástól, egyben minden brit humanitárius szervezet egyetértett: az első és legfontosabb lépés a rabszolgaság felszámolása. Az olyan egyesületek, mint a British and Foreign Anti-Slavery Society a 19. század első évtizedeitől kezdve igyekeztek minél nagyobb nyomást gyakorolni a brit kormányra, hogy Nagy-Britannia lehetőleg nagyobb erővel lépjen fel a rabszolgaság, és főleg a rabszolga kereskedelem ellen. Ez a kérdés nem csupán a már említett

¹⁹⁹ Egyes megközelítések szerint pontosan a vizsgált időintervallum idején, a 19. század derekán változik meg jelentősen a britek, az anyaország társadalmának attitűdje az afrikaiak irányába. Charles Darwin evolúciós elmélete az európaiak az őslakosokkal kapcsolatos attitűdjére is hatással volt. Az evolúciós paradigma hatására ugyanis, szemben például a misszionáriusok által képviselt nézettel (azaz az európaiak és az afrikaiak közötti különbség háttérben főleg a rabszolgaság, fejlődésbeli eltérés, a keresztény hit nélkül eltöltött évszázadok állnak), kutatók, mint például Dr. James Hunt, az összehasonlító anatómia alapján látta igazolhatónak az őslakosok alsóbbrendű voltát. A 19. század közepén és második felében, szintén az evolúciós elmélet és követői (Herbert Spencer) hatására meginduló antropológiai vizsgálatok a két csoport közti kulturális és más jellegű különbségeket vizsgálták. BOLT, Christine: Race and the Victorians, in ELDRIDGE: 127–130.

²⁰⁰ Uo., 127.

társaságok által kiadott pamfletekben, hanem a hivatalos dokumentumokban is gyakran felmerült. A vizsgált periódusban például a biztosok, főbiztosok, a haditengerészet tisztjei évről-évre jelentést írtak a Foreign Office-nak a rabszolga kereskedők tevékenységéről, és az ellenük lefolytatott eljárásokról, főleg Latin-Amerikában (Havanna) és Afrikában (Loanda, Sierra Leone és Fokföld).²⁰¹ Afrika déli részéről ennek a problémakörnek a vonatkozásában alapvetően két csoportra oszthatók a Foreign Office számára beküldött iratok. Az egyik fő téma az arab, illetve zanzibári rabszolga kereskedők tevékenysége, a rabszolgákat szállító hajók forgalma és az ellenük folytatott harc a térség partjainál és vizein. A másik fő kérdés a rabszolgaság jelenléte volt a búr köztársaságokban.²⁰²

Az 1838-ban alapított Aborigines Protection Society céljai között természetesen szintén helyet kapott a rabszolgaság intézménye elleni küzdelem, de emellett általánosabb értelemben is fel kívántak lépni az őslakosok védelmében. A társaság fő feladatának tartotta az őslakosok védelmét, az európaiak, a gyarmatosítók által elkövetett túlkapásokkal szemben. Fontosnak tartom kiemelni, hogy az Aborigines Protection Society alapító tagjai kihangsúlyozták, hogy ez az általuk kifejtetni kívánt védőtevékenység nem csupán a union jack árnyékában élő afrikaiakra, hanem azokra a társaikra is érvényes, akik a brit gyarmatok szomszédságában élnek. Így a társaság, hatáskörét túlnyújtva a brit ellenőrzés alatt álló területek határain, világszinten akart fellépni az általa védelmezettek érdekeiért. Ennek megfelelően az alapító ülésen felszólalók közül például a lowestofti lelkész, F. Cunningham nem konkrétan brit, hanem európai gyarmatosításról beszélt: „*Számba véve a különféle veszélyforrásokat, amelyeknek az őslakosok az európaiakkal való érintkezés és az európai gyarmatok lehetséges terjeszkedése miatt vannak kitéve*”.²⁰³

A társaság létrejöttének okai között több tényezőt is megjelölt. Az első a brit gyarmatok számának és kiterjedésének növekedése volt, amely természetesen együtt járt azzal, hogy az afrikai népek, közösségek egyre inkább ki voltak téve az anyaországból érkezőkkel való kapcsolat pozitív és negatív hatásainak. Ráadásul az Európából a gyarmatok felé lezajlott migráció, a „*modern kereskedelem óriási erőfeszítése*”, szintén „*számtalan kárt*

²⁰¹ Class A. Correspondence with the British commissioners at Sierra Leone, Havana, the Cape of Good Hope, and Loanda; and reports from British Vice-Admiralty Courts, and from British naval officers, relating to the slave trade. From April 1, 1854, to March 31, 1855. HCPP 1854–55 (0.3)

²⁰² Class A. Correspondence with the British commissioners at Sierra Leone, Havana, the Cape of Good Hope, Loanda, and New York; and reports from British Vice-Admiralty courts, and from British naval officers, relating to the slave trade from January 1 to December 31, 1867. HCPP [4000], 14.

²⁰³ „*That considering the various sources of danger to which the Aborigines are exposed from their intercourse with Europeans, and the probable extension of European Colonies,*” In *The First Annual Report of the Aborigines Protection Society. Presented at the meeting in Exeter Hall, May 16th, 1838: with list of officers, subscribers and benefactors*, Aborigines Protection Society, London, 1838. 6.

és szenvedést” okoztak az őslakosoknak. Mindezek mellett a „irtózatoss és gyalázatos” rabszolga kereskedelmet is a „modern gyarmatosítás” egyik következményeként tartották számon.²⁰⁴ Nagy-Britannia a világra kiterjedő hatalmát sem használta mindig a filantrópok számára megfelelően: „*Brit befolyás és brit erőforrások, brit vállalkozás és brit vitéség sajnálatosan a világ számos tisztességes részén a szenvedés és a pusztítás terjedését szolgáló eszközöknek bizonyultak.*”²⁰⁵ Fontos előzmény még, amelyre az Aborigines Protection Society tagjai, hangadói is előszeretettel hivatkoznak, az afrikaiakkal foglalkozó parlamenti bizottság felállítása. A bizottság (Parliamentary Select Committee) olyan, a gyarmatpolitikában, illetve általában véve a brit politikai életben később jelentős szerephez jutó politikusokat foglalt magába, mint például William Gladstone, vagy a későbbi fokföldi kormányzó, Sir George Grey.²⁰⁶ Az említett parlamenti szerv céljai, meghatározott feladatai, sőt még a jelentésének formája is szinte megegyezik az Aborigines Protection Society esetében leírtakkal. Ezen felül, fontosnak tartom megjegyezni, hogy a bizottság kiemelt figyelemmel (a jelentésben messze a legnagyobb terjedelemben) fordult a dél-afrikai őslakosok helyzete felé.²⁰⁷

Az Aborigines Protection Society retorikája, ebben nagy hasonlóságot mutatva más humanitárius szervezetekkel, erősen keresztény töltetű volt. Az egyesület tagjai hittek abban, hogy egy új és jobb kor kezdődik az afrikaiak számára azáltal, hogy az anyaország társadalma, közvéleménye egyre inkább el kezdett foglalkozni az őslakosok problémáival, az őket ért sérelmekkel: „*[...] egy új és jobb kor virradt.*”²⁰⁸ A keresztény ihletettség nem csupán abban mutatkozik meg, hogy az alapító gyűlésen felszólalók egy jelentős részét lelkészek képezték, hanem a társaság programjában is könnyen észrevehető. Az afrikaiak felemelése, civilizálása a filantrópok szerint csak és kizárólag a kereszténység terjesztése mellett volt kivitelezhető és egyáltalában elképzelhető: „*A kereszténység a civilizáció atyja; és valódi civilizáció nem hozható létre nélküle.*”²⁰⁹ Ebben a feladatban a filantrópok leginkább a misszionáriusok segítségére számítottak, akik pedig élvezték a társaság támogatását.²¹⁰

²⁰⁴ Uo., 7.

²⁰⁵ „*British influence and British resources, British enterprise and British valour, have unhappily proved the means of scattering misery and devastation over many a fair portion of the globe.*” In uo., 8.

²⁰⁶ *Report of the Parliamentary Select Committee on Aboriginal Tribes, (British Settlements), Aborigines Protection Society, London, 1837.* 1.

²⁰⁷ Uo., 29–59.

²⁰⁸ „*[...] a new and better era has dawned.*” In *The First Annual Report*: 5.

²⁰⁹ „*Christianity is the parent of civilization; and true civilization cannot be produced without it.*” In uo., 26.

²¹⁰ Uo.

Az Aborigines Protection Society több irányú tevékenységet fejtett ki. Otthon, az anyaországban lobbizott az őslakosokért,²¹¹ ügyüket népszerűsítette a hazai sajtóban és a közvélemény más színterein, valamint a fent felsorolt célok mentén nyomást gyakorolt az otthoni a gyarmati politikai erőkre: „[...]az ezen a gyűlésen résztvevők, a már megfigyelt biztató fejlemények ellenére, mélyen meg vannak győződve afelől, hogy szükséges szüntelenül fenntartani az óvatosságot és éberséget az összes, valószínűsíthetően beterjesztésre kerülő gyarmatosító tervvel, valamint a brit és gyarmati kormányzatok minden feltételezhetően még kibocsájtásra kerülő intézkedésével kapcsolatosan, amelyek hatással vannak a bennszülött törzsekre.”²¹² Az idézetben is megjelölt feladatnak az egyik eszköze volt az adott brit gyarmatpolitika afrikaiak érdekében történő kritizálása, vagy éppenséggel támogatása például különböző sajtóorgánumokon, vagy a társaság saját kiadású pamfletjein keresztül. Így például a had- és gyarmatügyi miniszter, Glenelg báró (1835–1839) 1835. december 26-án Benjamin D’Urban fokföldi kormányzónak (1834–1838) az őslakosokkal foglalkozó levelét, a már említett jelentés a „*leginkább brit, legkeresztényibb*” dokumentumként aposztrofálja.²¹³

Afrika déli részének vonatkozásában a már említett, nagy részben a Zanzibári Szultanátushoz köthető rabszolga kereskedelem mellett a filantróp társaságok számára az egyik legproblémásabb és legtöbbet feszegetett kérdés a búr köztársaságok és az afrikaiak, valamint a rabszolgaság viszonya volt. Egészen pontosan Transvaal került igen gyakran a brit humanitáriusok célkeresztjébe. Érdeemesnek tartom kiemelni, hogy ebben a kérdésben találkoztak, összecsengtek a misszionáriusok, a filantróp társaságok és kormányzati megbízásra elkészült jelentésekben található vélemények. Főleg két problémakör kapcsán fogalmazódtak meg ebben a három csoportban kritikák a Dél-afrikai Köztársaság irányában a 19. század második felében szinte végig: a rabszolgaság intézményének fennmaradása; az őslakosok elnyomása és a velük szemben elkövetett túlkapások terén.

Az origó, amelyből kiindulva mind a három csoport kritizálta a transvaali búrokat, az az 1852-es sand riveri konvenció, amely kimondta, hogy tilos a rabszolgotartás a Vaal-folyótól északabbra élő farmereknek.²¹⁴ Bár a dokumentum szövegének és az 1858-as

²¹¹ Az első jelentésben kilenc területet emelt ki a társaság, amelyekre fokozottan figyelt: Dél-Afrika, Bombay, Dél-Ausztrália, Felső-Kanada, Új-Dél-Wales, Nyugat Ausztrália, déltengeri szigetek, New York és Brazília. In uo., 12.

²¹² „[...] this meeting is deeply convinced, notwithstanding the encouraging circumstances already noticed, of the necessity of exercising an unremitting caution and vigilance in reference to all schemes of colonization which may be proposed, and all measures that may yet emanate from the Home or Local Government affecting native tribes.” In uo., 6.

²¹³ Uo., 9.

²¹⁴ The Sand River Convention, NA CO 879/18. no. 237.

transvaali alkotmányban foglaltaknak megfelelően, hivatalosan a rabszolgaság valóban tiltott volt a Dél-afrikai Köztársaság területén: „*A nép akarata, hogy ne legyen rabszolga kereskedelem sem rabszolgaság ebben a köztársaságban.*”²¹⁵ A brit filantrópok viszont meg voltak győződve afelől, hogy ez a búrokat nem gátolja meg abban, hogy fenntartsák a korábbi állapotokat. Ezt a percepciót pedig megerősítették a misszionáriusoktól²¹⁶, mint például David Livingstone-tól származó beszámolók.²¹⁷ A Livingstone által a búrok módszereiről leírtak²¹⁸, gyakorlatilag teljesen megegyezetek a már említett parlamenti bizottsághoz befutott információkkal: a búr kommandók megtámadnak egy afrikai közösséget, a felnőtteket megölik, majd a gyerekeket magukkal viszik, akikből rabszolgákat „nevelnek”.²¹⁹ Mindezt ráadásul gyakorlatilag hivatalos keretek között teszik meg, az árvákat a transvaali törvények szerint „tanoncként” helyezik el gazdáiknál.²²⁰ Ugyanezzel az érveléssel és a sand riveri konvencióra való hivatkozással találkozunk az Aborigines Protection Society kiadványaiban.²²¹

A rabszolgaság intézményének megtűrése, és újjáéledése mellett a második problémakör, amelyben a brit filantrópok kritizálták a Dél-afrikai Köztársaság kormányát, az az őslakosokat ért atrocitások voltak.²²² Ennek egyik kicsúcsosodása történt az 1870-es évek közepén, amikor a brit gyarmatok felé meginduló afrikai munkamigrációt akadályozták

²¹⁵ „*Het volk wil geen slavenhandel, noch slavernij in deze Republiek.*” Grondwet van de Zuid-Afrikaansche Republiek, in EYBERS: 364.

²¹⁶ Szemben egy átlagos anyaorszábeli brittel, vagy filantróppal, akik sosem, vagy rendkívül ritka esetben találkoztak afrikaival, vagy a gyarmati tisztviselőkkel, akik zömében elszigetelve éltek az őslakosoktól, a misszionáriusok rendelkeztek „testközelből” származó információkkal az afrikaikról. In BOLT, Christine: Race and the Victorians, in ELDRIDGE: 132.

²¹⁷ Mint az közismert, Livingstone többször is konfliktusba került a trekbúrokkal, de mellette más misszionáriusoknak, mint a missziójukból 1852-ben bírósági határozattal eltávolított Walter Inglis és Roger Edwards, is meggyűlt a bajuk a burgherekkel. SCHAPER, Isaac: *Livingstone and the Boers*. African Affairs 59. no. 235. (1960), 144.

²¹⁸ LIVINGSTONE, David: *Dr Livingstone's Cambridge Lectures*, Deighton, Bell and Co., Cambridge, 1858. 35.

²¹⁹ E. L. Layard to Lord Stanley, 1868. október 1. In Class A. Correspondence with the British commissioners at Sierra Leone, Havana, the Cape of Good Hope, and Loanda; and reports from British vice-admiralty courts, and from British naval officers, relating to the slave trade. HCPP 1868–69 [4131], 17.

²²⁰ Uo.

²²¹ Így például Livingstone becsuánaföldi missziója ellen elkövetett támadásáról, vagy a búrok rabszolgagyűjtő módszereiről a társaság 1881-ben kiadott pamfletje is foglalkozik, amely alapvetően a triumvirátus (Piet Joubert, Paul Kruger, Marthinus Wessel Pretorius) által kormányzott Transvaalban, a hatóságok által megtűrt, újra-éledő rabszolgaság ellen protestál. In *The Native Policy of the Dutch Boers in the Transvaal*, P. S. King, London, 1881. 1–2.

²²² Így például az Aborigines Protection Society tiltakozott az ellen, hogy Transvaalban az alkotmány 9. pontja deklarálta, hogy állami és egyházi szinten sem állhat fenn egyenlőség a köztársaság fehér és színes bőrű lakosai között. Ezen felül tiltakozást váltott ki az afrikaiak szabad munkavállalását korlátozó, illetve a munkavállalókat a Veldcornet-ek erős kontrollja alá helyező törvény is (Pass Law). In uo., 4.

adminisztratív és fegyveres eszközökkel is a transvaali búrok. A gyémántmezők kitermelésének megindulása, mint ahogyan ez már a dolgozat korábbi fejezeteiben részletesebb bemutatásra került, nagy számban vonzott a munkálatokhoz őslakosokat a szubkontinens belső területeiről, főleg Becsuánaföldről. A Nyugat-Griqua föld felé, Transvaalon keresztülhaladó afrikaiakat gyakran érték támadások a búrok részéről. A Dél-afrikai Köztársaság mindezek mellett, törvény útján is gátolni kívánta a területén keresztül haladó munkamigrációt. Amíg a korábbi gyakorlat az volt, hogy a Nyugat-Griqua földre átmenő színes bőrűeknek egy fontot kellett fizetniük, addig ezt az összeget a transvaali hatóságok 1874-ben öt fontra emelték. Ez ellen fejezte ki levélben tiltakozását Richard Southey alkormányzó, a nyugat-griqua földi brit adminisztráció feje (1873–1875).²²³

A filantróp társaságok, mint például a bemutatott Aborigines Protection Society és a civil szféra elsősorban egy módon tudott a politikára nyomást gyakorolni: a közvéleményen keresztül. Egyes megközelítések szerint például Livingstone előadásai, kiadott levelei, könyvei és sajtóbeli megnyilvánulásai, amelyekben gyakran hangot adott a búrok iránt érzett unszimpátiájának, valamint abbeli meggyőződésének, hogy a búrok kegyetlenül bánnak az őslakosokkal és még mindig fenntartják a rabszolgaság intézményét, befolyásolta a brit kormány búrokkal kapcsolatos álláspontját.²²⁴ Ezt az álláspontot támaszthatja alá, hogy a Colonial Office és a brit gyarmati tisztviselők több ízben (1866-ban Sir Philip Wodehouse, 1868-ban a natali kormányzó Keate, 1875-ben pedig Henry Barkly) tiltakoztak a transvaali kormánynál az 1852-es sand riveri konvenció rabszolgaságra vonatkozó pontjának betartása miatt.²²⁵

Gyarmati lobbicsoportok

A hivatalos brit gyarmatpolitikára a civil szféra irányából nyomást gyakorló számos csoport között, a filantróp társaságok mellett, igen könnyen behatárolható egy szintén erős befolyással bíró kör: a gyarmati lobbicsoportok.

Az Afrika déli részén található gyarmatok a 19. század második felében nem egyszer sikerrel érvényesítették érdekeiket az anyaország kormányának akaratával szemben. Azt követően, hogy Fokföld, majd később Natal is széles önkormányzati jogokhoz jutott, természetesen mindez jóval egyszerűbb volt a gyarmati lakosság számára. Mindezt

²²³ Uo.

²²⁴ SCHAPER: 145.

²²⁵ The Native Policy, 2–4.

megelőzően viszont a brit politikára való nyomásgyakorlás technikai értelemben véve is nagyobb kihívást jelentett. Ennek ellenére koronagyarmati státuszban is sikerült a gyarmati politikai érdekcsoportoknak saját érdekeik mentén befolyásolni a területtel kapcsolatos központi gyarmatpolitikát.

A gyarmati érdekeknek a központi gyarmatpolitikával szemben történő sikeres érvényesítésének egyik eklatáns példája a 19. század derekához, a vizsgált periódus elejéhez köthető, nevezetesen: a fegyencek gyarmatokon való elhelyezésének megakadályozása. A Gyarmatügyi Minisztériumban, a brit kormányzat berkein belül a század során többször felmerült az a gondolat, mely szerint a zsúfolt anyaországbeli büntetés végrehajtási intézményekből a társadalomra veszélyes fegyenceket a gyarmatokra kellene szállítani. Az elképzelést pártolók megközelítése alapján ez nem utolsó sorban a gyarmatok számára is előnyös volna, mivel a gyéren lakott, munkaerőhiányban szenvedő területek brit munkáskezekhez juthatnának. A legismertebb célpont, Ausztrália mellett más területek, mint például Új-Zéland és a dél-afrikai szubkontinens is megjelent az ezt az elképzelést támogatók köreiben. Az 1848-ben elkészült tervezet szerint egészen pontosan Bermudáról szállítottak volna 250–300 fegyencet²²⁶ Fokföldre a brit hatóságok.²²⁷

Az elképzelés óriási port kavart Fokföldön. A gyarmati lakosság a lehető legnagyobb mértékben tiltakozott a rabok befogadása ellen. Fokföldön több településen, városokban is tiltakozó gyűléseket rendeztek. A legkülönbözőbb társaságok (egyházi és világi szervezetek

²²⁶ Bermudáról zömében ír rabokat szállítottak volna Fokföldre. A fegyenceket egy bizottság válogatta ki, amely munkában nagyrészt vállalt a köztük szolgáló pap, James Kennedy. Elliot to Earl Grey, 8 Feb. 1849. In *Transportation.--Convicts. Transportation (Cape of Good Hope). Copies of correspondence with the governors of the Cape of Good Hope and Ceylon, respecting the transportation of convicts to those colonies; and correspondence with the Governor of Bermuda, on the removal of convicts from that station to the Cape.* 1849 HCPP (217), 51–52.

²²⁷ A hivatalos források alapján nem Bermuda volt az egyetlen gyarmat, ahonnan Fokföldre kívánták transzportálni a fegyenceket. A dokumentumokban először Indiával találkozhatunk, de Mauritius és Ceylon is említésre kerül. Az Indiából Dél-Afrikába áttelepíteni kívánt rabokat például a Russell kormányzat a Robben-szigeten kívánta elhelyezni. Az ötletet a sziget akkori parancsnoka, Richard Wolfe támogatta, aki szerint az általa felügyelt területnél nincs alkalmasabb hely az európai fegyencek befogadására. Wolfe kiemeli például, hogy a rabokat a szigeten el tudná zárni attól, hogy alkoholhoz jussanak, amely segítené az indiai rabok „*erkölcsi megújulását*”. In Sir George Napier to John Russell, 23 Oct. 1841. In HCPP (217), 51–52. Sőt, Earl Grey még elítélt katonák Hongkongból Fokföldre való szállításában is intézkedéseket tett. In Earl Grey to Sir H. G. Smith, 2 Marc. 1849. In HCPP (217), 40–41. Grey és Gladstone nevéhez köthető az eredeti elképzelés (az un ticket of leave rendszer), amely alapján a fegyencek miután letöltötték büntetésüket (elsősorban otthon), bizonyos korlátozások között a gyéren lakott gyarmatok telepeseivé válhatnak. *Convict Discipline and Transportation.* In HCPP 1847 [785] Gladstone, aki több javaslattal is előrukkolt ebben a kérdésben, úgy vélte, hogy érdemes volna a fegyenceket a gyarmatokon különböző közmunkáknál dolgoztatni. Így például rabok készíthetnék elő Natalban a terepet a brit telepések számára. In Gladstone to Sir P. Maitland, 17 Jun. 1846. In HCPP (217), 37–38.

egyaránt, a Swellandami Gazdálkodók Egyesületétől²²⁸, az Albany tartomány Holland Református Egyházának Presbitériumáig²²⁹) fejezték ki tiltakozásukat a fegyencek Fokföldre történő szállítása ellen. Az említett, már korábban is működő egyesületek mellett alakultak „csak” a fegyenc kérdés apropóján is szervezetek, mint például a Fegyenc Ellenés Egyesület (Anti-Convict Association) is. Nem túlzás azt állítani, hogy a fokföldiek petíciókkal árasztották el a brit kormányt és benne a Gyarmatügyi Minisztériumot. A gyarmati sajtóban pedig igen kemény hangvételű cikkek jelentek meg, amelyek élesen kritizálták a brit kormányt és Earl Grey gyarmatpolitikáját. A publicisztikák egy része az anyaország–gyarmat viszonyának kérdését feszegette, valamint a már több évtizede óhajtott szélesebb körű autonómia elérésének lehetőségét láttatta elhalványodni a rabok Fokföldre telepítése által, és rendkívül apokaliptikus képet fest a gyarmat jövőjéről: *„Most már Önök is tisztában vannak Őfelsége jelen minisztereinek abbéli szándékával, hogy ezt a gyarmatot BŰNTETŐ GYARMATKÉNT kívánják felhasználni, ahová feltehetőleg Nagy-Britannia és Írország legveszélyesebb, legutálatosabb és legfertőzőbb bűneiben vétkes bűnözőit fogják szállítani. Továbbá ezen a gyarmaton letelepítik őket, vegyítve a mi békés, erényes és gyanútlan népességünkkel. [...] Ez pedig közösségünket alkalmatlanná teszi arra, hogy SZABAD INTÉZMÉNYEKET kapjon és igazgasson. Az iskoláinkat a bűnözés bölcsőivé, a börtönöket a bűn iskolájává, a bíróságainkat az ártatlanok vermévé és mézsárszékévé változtatja. A fegyencek ideszállítása hiteltelenséget, zűrzavart és határainkon belül erőszakot eredményez. A határainknál, ahol a helyzet már most is félelmetes, pedig ez a kísérlet, a civilizáció korlátai nélkül a barbár és vademberek közé plántálása kegyetlen háborúkat, pusztítást és mézsárlást alapoz meg.”*²³⁰

A gyarmati tiltakozás hangjai behallatszottak a brit parlament falai mögé is. A fegyenc kérdés vitákat generált az anyaország törvényhozásában. Az egyik megszólaló, a

²²⁸ Agricultural Society of Swellendam, in Sir George Napier to Stanley, 27 Nov. 1842. In HCPP (217), 11–12.

²²⁹ Sir H. G. Smith to Earl Grey, 30 Nov. 1849. In Despatches relative to the reception of convicts at the Cape of Good Hope. HCPP 1850 [1138], 135–136.

²³⁰ „You are now aware that it is the intention of Her Majesty’s present Ministers to use this Colony as a PENAL SETTLEMENT, into which the Criminals of Great Britain and Ireland who have been guilty of the most dangerous, hateful, and polluting offences may be transported, and where they may be established as settlers, and mixed up with our peaceable, virtuous, and unsuspecting population. [...] It will render our Community unfit to receive, and incompetent to administer, FREE INSTITUTIONS. It will convert the public schools into nurseries of vice. It will make the prisons schools of crime. It will transform the Courts of Justice into pit-falls and slaughter-houses for the innocent. It will generate irreligion, disorder, and violence within our borders, and by infusing the enterprise without the restraints of civilization among the barbarous and savage people on our Frontier, already most formidable, it will lay the foundation of cruel wars, devastation, and massacre.” In EBDEN, J. D.: *Address of the Anti-Convict Association to the People of the Cape of Good Hope. Cape Town, June 22, 1849.* The South African Commercial Advertiser XXVI. no. 2301. (1849), 1.

gyarmatpolitikában később jelentős karriert befutó, Charles Adderley kritikájának alapja megegyezett a gyarmati lakosok által sérelmezettekkel: Earl Grey a gyarmat társadalmának (ez alatt ebben a környezetben természetesen csak a telepések értendők) ellenére, az ő akaratukkal szemben, gyakorlatilag rájuk erőltetve kívánta elképzelését véghezvinni. Ezen felül bírálta a gyarmatügyi miniszter érvelését is (ami valóban inkább olaj volt a tűzre), mely szerint mivel az anyaország költséges háborúkat vív az őslakosokkal a telepések védelmében, ezért nem nagy kérés a gyarmat felé, hogy fogadja be a brit rabokat: *„Most pedig a nemes Earl, a gyarmatügyi miniszter indoklása a következő volt – mivel egy jelentős összegű pénzt költöttek a Kaffer háborúra, ezért viszonzásképpen jogunk van néhány ehhez hasonló szolgáltatást követelni a gyarmat részéről. Ez volt az igazolása eme kelletlen szolgálat méltatlan behajtásának. Tiltakozását fejezte ki [Adderley] a tisztelt ház felé, a gyarmatok ily módon kezelésének helytelen politikája ellen. Tiltakozott az ellen a nagymértékű igazságtalanság ellen, amit egy gyenge gyarmat kísérletre történő kiválasztása jelent, ahelyett, hogy az egyenlő bánásmód elvét alkalmaznák mindegyik gyarmat irányában.”*²³¹

Az erős (gyarmati és Nagy-Britanniában is támogatókra lelt) ellenállás meghozta a gyümölcsét, a gyarmatügyi miniszter kénytelen volt visszavonni a fokföldi fegyencelepipítés tervét. Az eset távlatait tekintve is számottevő hatással bírt, mivel az ügy ráégett Earl Grey nevére, a gyarmatokon pedig rendkívül rombolta a népszerűségét.

A gyarmati érdekek anyaországbeli érvényesítésére nem pusztán a Colonial Office aktuális irányvonalára reflektálva, döntései által kiváltva került sor. Erre nagyon jó például szolgál Kelet-Fokföld szeparatizmusa. Egészen pontosan azokról a törekvésekről van szó, amelyek Fokföld keleti tartományainak, a gyarmat nyugati felétől való különválását tüzték zászlajukra.²³² Hasonlóan a fegyenckérdéshez, ebben az esetben is a keleti tartományok társadalmi szervezetei, mint például, a Port Elizabethi Lakosok Bizottsága (Committee of Resident Householders) a szakadás mellett foglaltak állást. Az eszközök szintén hasonlóak voltak az első példában találhatók. A szeparatizmust pártolók petíciókkal fordultak a brit

²³¹ „Now, the justification of the noble Earl the Secretary of the Colonies, was this—that because they had spent a certain sum of money in conducting the Kafir war, they had a right in return to demand some such service from the colony. That was the justification for this discreditable exaction of unwilling service. He appealed to the House against the impolicy of treating their dependencies in such a manner. He appealed against the gross injustice of selecting a weak dependency upon which to try this experiment, instead of applying the principle impartially to all of them.” In Hansard, 3rd Ser., CIII., col. 1373. Adderley in Commons, 27 Mar. 1849

²³² A kelet-fokföldi szeparatizmus már részletesebb ismertetésre került a dolgozat *Hajszálrepedések, vagy válaszfalak? Érdekellentétek és különbségek a részcsoportokon belül* c. fejezetében. Ez az alfejezet elsősorban a szeparatista lobbí, brit gyarmatpolitikát befolyásoló tevékenységének bemutatására koncentrál.

kormányhoz és gyűléseken hangoztatták céljaikat.²³³ A kelet-fokföldi különválás két jelentősebb vezetője, John Paterson és Henry Blaine évtizedeken át képviselte a fokföldi törvényhozás falain túl is a keleti tartományok ügyét. Az említettek mellett pedig, természetesen a keleti tartományok sajtótermékeiben (mint például a *Port Elizabeth Telegraph*, vagy a *Port Elizabeth Mercury*) jelentek meg cikkek²³⁴, amelyek a szakadást sürgették²³⁵: „Az elszakadás, ismételjük újra, képes egyedül csillapítani az égető szükségleteinket, és semmi más sem segítené jobban a bizalom, a testvériesség és a jó-érzés szellemének helyreállítását, amely eme gyarmat keleti és nyugati részei között már régóta megszűnt létezni. Chateaubriand, az ünnepezt író és államfő szerint: 'A nép ritkán téved, a baj azoké, akik lebecsülik a nép tiltakozását.'

Had töprengjen Sir Harry Smith ezeken a szavakon.”²³⁶

A cikkek mellett, hasonlóképpen a fegyenc-szállítás kérdéséhez, a brit parlamenti vitákban is helyet kapott a keleti tartományok szeparatizmusa.²³⁷ Jelentős különbség viszont, hogy sem a vizsgált periódusban, sem később Kelet-Fokföld nem vált független gyarmattá, továbbá a terület központja mindvégig Fokváros maradt.

Nem a Kelet-Fokföld elszakadását szorgalmazóké volt az egyetlen gyarmati érdekközösség, amely befolyásolni kívánta a Londonban meghozott döntéseket. Különböző lobbicsoportok szeretnék volna elérni Fokváros, vagy Natal expanzióját. Természetesen az anyaországban sem a humanitárius és filantróp lobbicsoport volt az egyetlen civil nyomásgyakorló erő, hanem mellette jelen voltak a közéletben a kereskedők és iparosok, vagy a búrbarát britek

²³³ Sir H. G. Smith to Earl Grey, 21 Jan. 1851. In HCPP 1851 [1362], 139–141.

²³⁴ Véleményem szerint az egyik legérdekesebb cikk az északi és déli államok közti különbségek, és a Fokföld nyugati és keleti tartományai közti eltérések között vont párhuzamot. Az írás szerzője hangsúlyozza, hogy hasonlóan az Amerikai Egyesült Államokhoz, Fokföld esetében is oly nagyok a különbségek a gyarmat két régiója között, hogy nem célszerű egyetlen központból (ebben az esetben Fokvárosból), ugyanazon törvények szerint kormányozni mind a két régiót. In *Port Elizabeth Telegraph and Mercantile Gazette* III. no. 142. (1851), 249.

²³⁵ A keletiek egyik legnagyobb sérelme az volt, hogy a gyarmat közigazgatásának központja Fokváros volt. Fokvárosban ülésezett a törvényhozás és a gyarmat közéletében fontos dolgok, események is ebben a városban zajlottak. A keleti tartományok képviselői viszont rendkívül távol éltek a központtól, ezért úgy vélték, hogy annak ellenére, hogy ők jobb anyagi kondíciókban vannak, a jelentős döntések meghozatala, tőlük távol, a nyugatiak kezében összpontosul. In *Port Elizabeth Telegraph and Mercantile Gazette* I. no. 2. (1848), 3.

²³⁶ „Separation we again repeat, can alone satisfy our urgent necessities, and nothing would tend more to re-establish that spirit of confidence, fraternity, and good feeling, which have long ceased to exist between the Eastern and Western Divisions of this Colony. Chateaubriand, the celebrated writer and statesman has said, 'The people are seldom wrong, woe be to those who despise their remonstrances.'

Let Sir Harry Smith ponder these words.” In uo.

²³⁷ Hansard, 3rd Ser., CXVIII., col. 1317–1318. Adderley in Commons, 22 Jul. 1851; Hansard, 3rd Ser., CXVIII., col. 1318. Russell in Commons, 22 Jul. 1851; Hansard, 3rd Ser., CXVIII., col. 712. Derby in Lords, 22 Jul. 1851

csoporthoz. Fontosnak tartom kiemelni, hogy ez a két kör, azaz, a gyarmati lobbik és a humanitárius, filantróp szervezetek között nem ritkán, igen komoly ellentétek feszültek. Az anyaországbeli humanitáriusok és a gyarmatokon szolgáló misszionáriusok gyakran kerültek konfliktusba az európai telepeseikkel. Az utóbbi kör tagjai szinte folyamatosan „ostorozták” a telepeseket (főleg természetesen a búrokat, de a briteket sem kímélték ebben az esetben) azért, amiért azok bántalmazták az afrikaiakat és nem segítik, hanem hátráltatják az őslakosok civilizálását, felemelését.²³⁸ A telepések viszont pontosan fordítva, a humanitárius szervezeteket, sőt van rá példa, hogy a misszionáriusokat is kritikával illették.²³⁹ A telepések véleménye szerint, az anyaországból könnyű a szép elvek megvalósításáról beszélni, a gyarmatok határainál viszont ők ismerik a helyzetet a legjobban és ők élnek az afrikaiakkal egymás mellett, amíg a brit filantrópok nem is találkoztak még jóformán őslakosokkal. Sőt a telepések egy része meg volt afelől győződve, hogy a Holland Kelet-indiai Társaság szigorúbb szabályai sokkal inkább működőképesebbek az afrikaiakkal való viszony terén, mintsem a misszionáriusok és filantrópok által befolyásolt brit rendszer, ezért sokkal jobb volna, ha Fokföldön visszatérnének a holland gyakorlathoz: *„Bőven eleget szenvedtünk már a hamis filantrópia által okozott szokásos bajjoktól. Hadd hagyjuk magunk mögött ezt a korszakot – a misszionáriusok közbeavatkozásának időszakát – és próbálkozzunk meg a régi módszerrel, amely iparkodott büntetni a gonosztevőket és annyira amennyire csak kivitelezhető, erőn felül fellépett a gonoszság ellen.”*²⁴⁰

A gyarmati lobbik számára céljaik eléréséhez több eszközt is bevetettek. Az egyik legáltalánosabb módszer az anyaország kormánya, és főleg a Gyarmatügyi Minisztérium irányába a kormányzókon, alkormányzókon keresztül történő vélemény, panasz kifejtése, kommunikálása volt. A nagyszámú levél, petíciók küldése ebbe a csoportba tartozik. Ennél egy fokkal közvetlenebb kapcsolatot jelent, amikor az adott lobbizást küldött a brit kormányhoz. Nagyobb hatásfoka volt viszont annak, ha az adott érdekcsoportnak sikerült a brit közvélemény különböző szinterein, mint például a sajtóban nézeteit képviselnie, sőt mi több támogatókra lelnie a brit társadalom köreiben, vagy az anyaország parlamentjének padsoraiban. Mindezek mellett, a gyarmati társadalom egy más fajta módszerrel is élhetett

²³⁸ Az Aborigines Protection Society alapítványi jelentésében is utalnak arra, hogy töreksenek a telepések okozta károktól megvédeni az őslakosokat. In *The First Annual Report*, 7.

²³⁹ *Port Elizabeth Mercury* III. no. 99. (1852), 175.; *Port Elizabeth Telegraph* III. no. 125. (1851), 232.

²⁴⁰ *„We have suffered long enough from the prescriptive mischiefs of a false philanthropy. Let us now overpass the epoch of prescription – the period of missionary interference – and try the old plan of punishing the evil-doer with promptitude, and, as far as practicable, put it out of his power to be wicked.”* In *Cape Monitor* no. 131. (1852), 276.

annak érdekében, hogy nyomást gyakoroljon a brit kormányra. Nevezetesen a Colonial Office adott irányvonalának támogatása, illetve pontosan a nem-támogatása által. Az 1850-es évek elején például a kelet-fokföldi szeparatisták hangot adtak annak, hogy nem helyeslik azt, hogy Nagy-Britannia feladja az Oranje és a Vaal-folyók közti területet.²⁴¹ Carnarvon húsz évvel később a kelet-nyugat ellentétet kívánta felhasználni (a keletieknek kedvezve) a dél-afrikai egységgel kapcsolatos koncepciójának kivitelezéséhez, amellyel ugyan egy időre elérte, hogy a Dél-afrikai Konföderáció terve támogatókra leljen, a gyarmat vezetésében domináns nyugatiak körében viszont rendkívül alacsony népszerűsége tett csupán szert. A 19. század derekától, a gyarmatok önkormányzati jogainak szélesítésétől kezdve pedig, többek között a fegyvenkérdéshez hasonló ügyek következtében, a Colonial Office számára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a gyarmati társadalom és főleg Fokföld támogatása nélkül rendkívül nehéz Afrika déli részén bármilyen koncepciót kivitelezni.

Természetesen a politika hivatalos keretein kívülről érkező nyomásgyakorlás nem minden esetben volt a Gyarmatügyi Minisztérium irányvonalát leghatásosabban befolyásoló tényezők között (így jelentőségüket hiba túlbecsülni), mégis véleményem szerint egyes helyzetekben, kérdésekben hatékonyan tudták képviselni érdekeiket az anyaország kormányával szemben.

²⁴¹ The Graham's Town Journal XX. no. 1045. (1851), 224.; The Graham's Town Journal XXII. no. 1124. (1853), 411.

3. Lord Henry George Grey és a dél-afrikai föderális egység kérdése (1846–1852)

A Brit Birodalom a 19. század első felében jelentős arányú változásokon ment keresztül. Egyes megközelítések szerint Nagy-Britannia a napóleoni háborúkat követő periódusban tett szert azokra a stratégiai szempontból kulcsfontosságú területekre, amelyek segítségével szinte ellenőrizhette a világ tengereit, és amelyek bázisát képezhették további brit térnyerésnek. Gibraltar²⁴², Málta és a Jón-szigetek birtoklása által a Földközi-tenger, Halifax és a Bermudák az Atlanti-óceán északi, míg az 1833-ban elfoglalt Falkland-szigetek pedig az óceán déli-térségének ellenőrzését tette lehetővé a brit flotta számára. Ceylon, Mauritius és Fokföld megszerzésének következtében az India felé vezető útvonal és az Indiai-óceán felett tudtak a britek kontrollt gyakorolni.²⁴³ Ebben a folyamatban nagy szerepet játszott a korábbi gyarmatbirodalmak (Latin-Amerika esetében a spanyol, portugál, míg az Indiai-óceánt tekintve a holland) meggyengülése, széthullása.²⁴⁴ A megváltozott körülmények, a brit „világrendszer” globálissá válása a 19. század derekán új felfogást, a birodalom átszervezésének igényét vetették fel. A „birodalmi föderáció” (imperial federation) fogalma (a gyarmatok képvisellete a birodalmi törvényhozásban, illetve egy, az egész birodalmat átfogó parlament létrehozása) az 1850-es években alakult ki.²⁴⁵ Ez az irányvonal a korszakban és később sem kapta meg a szükséges politikai támogatást (sem az anyaország, sem a domíniumok részéről).²⁴⁶ Egy másik gyarmatpolitikai elgondolás, amely szintén ennek a periódusnak a hozadéka, viszont évtizedekre meghatározóvá vált: az egymáshoz közel fekvő, széttagolt gyarmatok egy önkormányzó föderációban való egyesítése. A rendszer globálissá válásán túl más tényezők is voltak, amelyek a brit gyarmatpolitikát új koncepció kidolgozására sarkallták: az amerikai függetlenségi háború sikere, a 13 észak-amerikai

²⁴² Gibraltar abban az értelemben kilóg ebből a felsorolásból, hogy ezt a területet a britek 1713-ban az utrechti béke következtében szereztek meg.

²⁴³ DARWIN: 26–27.

²⁴⁴ BAYLEY, C. A.: *Imperial Meridian. The British Empire and the World, 1780-1830*, Longman, London, 1989. 2–15.

²⁴⁵ KENDLE, John: *Federal Britain*, Routledge, New York, 1997. 37.; MARTIN, Ged: *Empire Federalism and Imperial Parliamentary Union, 1820-1870*. *The Historical Journal* 16. no. 1. (1973), 65–92.

²⁴⁶ Uo., 57.

gyarmat kiválása a birodalomból keserű tapasztalatot és felejtethetetlen traumát jelentettek a britek számára.²⁴⁷

Earl Grey gyarmatpolitikájának általános jellemzői

A gyarmatok föderatív alapon való egyesítése első ízben Earl Grey gyarmatügyi minisztersége alatt (1846–1852) vált a Colonial Office által képviselt hivatalos irányvonallá. Sir Henry George Grey, Howick vicomte, apja halála után harmadik Earl Grey (1802–1894) a családi hagyományt követve választotta a politika világát. Jellemző volt rá a független és határozott kormánykritika abban az esetben is, amikor az adott kormány tagja volt. Ez a mentalitás nagy szerepet játszott abban, hogy két ízben is lemondással ért hamarabb véget a hivatali ciklusa. 1833-ban a parlamenti gyarmatügyi államtitkári (Parliamentary Under-Secretary in the Colonial Office), 1839-ben pedig a hadügyminiszteri (Secretary at War) székétől vált meg ily módon. Politikai elveit, látásmódját következetesség jellemezte, a politikával, gyarmatügyekkel, és ami jelen esetben fontos, Afrika déli részével kapcsolatos meglátásait munkássága alatt folyamatosan konzekvensen képviselte a parlamenten belül és kívül egyaránt.²⁴⁸

A Colonial Office vezetőjeként számos kritika érte és a kortárs közvélemény nem sorolta a sikeres gyarmatügyi miniszterek közé. Miniszteri ciklusát több nagy konfliktus, probléma övezte, mint például a fegyencszállítások, a szabad kereskedelemre való átállás, vagy a véget nem érő nehézségek Új-Zélandon. A bajok sorozatában a legsúlyosabb az 1850 decemberében a Brit Kafferföld (British Kaffraria) területén kitört háború volt. John Russell miniszterelnökkel (első miniszterelnöksége 1846–1852) szemben vállalt konfliktusai, továbbá, hogy nem tudta magát népszerűvé tenni sem Nagy-Britanniában, sem a gyarmatokon, rányomta a bélyegét a munkájára és annak megítélésére egyaránt. 1852 után nem vállalt már miniszteriális pozíciót, bár sok felkérést sem kapott.²⁴⁹ A személyét övező kritika és a felelősség kérdésére a Russell kormány gyarmatpolitikáját (tehát saját gyarmatügyi miniszterségét) bemutató két kötetes könyvének²⁵⁰ bevezető részében is kitér.

²⁴⁷ HYAM, Ronald: *Britain's Imperial Century, 1815–1914*, Palgrave/Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire 2002. 53.

²⁴⁸ WARD, John: *The Third Earl Grey and Federalism, 1846–1852*. The Australian Journal of Politics and History 3. no. 1. (1957), 18–19.

²⁴⁹ Uo.

²⁵⁰ EARL GREY: *The Colonial Policy of Lord John Russell's Administration I-II.*, Richard Bentley, London 1853.

Lord Grey tudva, hogy munkásságának és döntéseinek egy része a közvélemény előtt tisztázásra vár, bár kiemeli, hogy nem célja a felelősség áthárítása, utal arra, hogy a Colonial Office munkatársai, a beosztottjai jelentős hatással bírtak a brit gyarmatpolitika irányának alakulására: „*Távol áll tőlem az óhaj, hogy saját felelősségem csorbítsam. Bár a gyarmatügyekért felelős miniszter szorosán együttműködik kollégáival és a kötelességeinek körébe tartozó döntések a munkatársak tanácsainak vagy egyéb javaslatainak segítségével kell, hogy megszülessenek, az összes hibáért a legnagyobb felelősséggel a miniszter tartozik.*

Ezen a terhen senki sem osztozik vele azok közül, akikkel közreműködésben a Gyarmatügyi Osztály igazgattatik.”²⁵¹

A következő sorokban Lord Grey kinyilvánította háláját a vele együttműködő államtitkárok és közülük elsősorban Benjamin Hawes (parlamenti gyarmatügyi államtitkár 1846–1851) felé. Ezek a gondolatok annak fényében válnak még érdekesebbé, hogy Earl Greynek többször voltak konfliktusai a minisztériumon belül. Dél-afrikai terveit pedig egyik legbefolyásosabb államtitkára, Herman Merivale (állandó gyarmatügyi államtitkár 1847–1859) is kritikával illette²⁵² – Merivale-t Grey nem említi meg a köszönetnyilvánításoknál.

Earl Grey-t bírálat legkevésbé a brit telepes gyarmatok föderatív átalakításával kapcsolatos tervei miatt érte. Grey elgondolásának lényege az volt, hogy célszerű az egymással szomszédos gyarmatokat birodalmi kezdeményezéssel egy föderatív alapon megszervezett, önkormányzati jogokkal rendelkező gyarmatban egyesíteni, amelyen belül a kormányzati rendszer biztosítja a tartományok közötti szabad kereskedelmet. Konceptiója két nagy pilléren nyugodott. Az első a birodalmi felelősség vállalás doktrínája, amely egyfajta ideológiai-elméleti háttérét képezte politikai gondolkodásmódjának. Többször hangot adott abbéli meggyőződésének, hogy a gyarmatok nagyban hozzájárultak Nagy-Britannia gazdagságának, hatalmának és presztízsének megnövekedésében. Sőt a gyarmatok esetleges elvesztését végzetes jelentőségűnek tartotta: „*Nagy-Britannia hatalma oly mértékben*

²⁵¹ „[...] I am far from desiring by this to diminish my own responsibility. Though the Secretary of State entrusted with the Department of the Colonies receives much assistance from his Colleagues, and though the most important measures which it is his duty to carry into effect ought to be decided upon with their advice and concurrence, still the main responsibility for all errors that are committed properly rests with him.

Nor does any proportion of this responsibility fall upon those by whose assistance the business of the Department is conducted.” In EARL GREY: *The Colonial Policy I.*, vi-vii.

²⁵² MCNAB, David: *Herman Merivale and the Native Question, 1837–1861.* Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies 9. no. 4. (1977), 359–384.

csökkenne gyarmataink elvesztése által, amelyet nehéz felbecsülni.”²⁵³ Ezeknek a területeknek az elfoglalása által az anyaország felelősséggel tartozik gyarmatai iránt, egészen addig, amíg a gyarmatok nem érettek eléggé ahhoz, hogy önálló pályára álljanak. Earl Grey erkölcsi, etikai és politikai szempontból is rendkívül erősen ellenezte a gyarmatok feladását (abandonment). Felfogása szerint ugyanis a gyarmatok lakossága, sem az őslakosok és érdekes módon még Új-Zéland telepes társadalma sem állnak készen arra, hogy önállóvá váljanak az anyaországtól. Ceylonnal kapcsolatban így fogalmaz: „Az a nagy gazdagság, amely ezen a szigeten az elmúlt években teremtetett lepusztulna és a legreménytelenebb anarchia venné át a most fennálló biztonság és oltalom helyét, mely alatt a fejlődés biztató jelei kezdtek el mutatkozni.”²⁵⁴ Afrikával kapcsolatban – a nyugat-afrikai partvidéket emeli ki, ahol szerinte számottevő fejlődést sikerült elérni – a brit kivonulás esetében a rabszolga kereskedelem visszatérését vizionálta: „Viszont, ha új politikába kezdünk és feladjuk pozícióinkat Afrika partvidékein, a rabszolga kereskedelem újraéledne a kolóniáink közelében található nagykiterjedésű területeken, pont ahol mostanra gyökerestül ki lett irtva és helyét a törvényes kereskedelem vette át, amely napról-napra válik egyre fontosabbá.”²⁵⁵

Earl Grey gyarmatpolitikai koncepciójának másik alappillére és kulcsfogalma a szabad kereskedelem volt. Grey meg volt győződve arról, hogy a protekcionista kereskedelmi politika és gondolkodás káros az anyaország és gyarmatok számára egyaránt. Könyvében levezet egy gondolatsort, mely szerint az európai hatalmak két évszázadon keresztül arra törekedtek, hogy kereskedelmi monopol helyzetüket kihasználva jussanak a gyarmatokról bevételhez. Úgy vélte, ez a megközelítés az amerikai függetlenségi háborút követően némileg vesztett az erejéből, de gyakorlatilag 1846-ig, gyarmatügyi miniszterségéig a gyarmatokkal való kereskedelmi politika alapvetése maradt.²⁵⁶ Lord Grey saját bevallása szerint a közéletbe való belépése óta folyamatosan ez ellen a rendszer ellen küzdött.²⁵⁷ Szerinte mind Nagy-Britannia, mind gyarmatai számára káros az a struktúra, amelyen belül az anyaország más országokkal szemben kedvezőbb feltételekkel fogadja be a gyarmatairól érkező árukat és fordítva, a gyarmatokon pedig az anyaország termékei élveznek előnyösebb helyzetet, mivel

²⁵³ „[...] British power would be diminished by the loss of our Colonies, to a degree which it would be difficult to estimate.” In EARL GREY: The Colonial Policy I., 12.

²⁵⁴ „The great wealth which within the last few years has been created in this island would be destroyed, and the most hopeless anarchy would take place of that security which now exists, and under the shelter of which such promising signs of improvement are beginning to appear.” In uo., 14.

²⁵⁵ „But if we take up a new policy, and abandon our positions on the African coast, the Slave Trade will again revive in the extensive territory within reach of our settlements, where it has now been extirpated, and has given place to a legitimate commerce, which is daily becoming more important.” In uo., 15.

²⁵⁶ Uo., 6–7.

²⁵⁷ Uo., 4–5.

ez mesterségesen megalkotott korlátok közé szorítja mind a két fél kereskedelmét. Earl Grey ezzel szemben az anyaország monopol helyzetének feladását és a gyarmati áruk hazai piacon elfoglalt kivételes állapotának felszámolását javasolta: *„Úgy hittem, hogy a gyarmatokkal folytatott kereskedelem nem kellett volna, hogy kivételt jelentsen az általános szabályozástól, hanem ugyanazon mederben kellett volna folyjon, mint kereskedelmünk többi ága.”*²⁵⁸ Emellett hagyni kellene, hogy az ipar *„természetes csatornáján”* haladjon, a *„hasznavehetetlen, a fogyasztókra ráterhelt megkülönböztető vámok”* nélkül.²⁵⁹ Saját koncepciója: *„Az igaz politika célja az volt, hogy szabadságot biztosítson a gyarmatoknak abban, hogy ott vásároljanak, ahol a legolcsóbban tudnak, és ott adjanak el, ahol azt a legjobb áron tudják megtenni; így szabad hozzáférésük lett volna a mi piacainkhoz, de nagyobb előnyök nélkül. Ha ezt a politikát követtük volna és tartózkodtunk volna a gyarmatok belső kormányzásába történő bosszantó beavatkozástól – ha hagytuk volna őket olyan mértékben, amennyire lehetséges, hogy ügyeiket saját maguk intézzék, távol attól a politikától, amely gyengíti az anyaország és gyarmat kapcsolatát, az távlatokban és kölcsönösen is előnyös lett volna.”*²⁶⁰

Earl Grey számára a korábbi gyarmati rendszer átalakítása nem jelentette a Brit Birodalom felszámolását, a gyarmatok elengedését. Az anyaország és a gyarmatok közötti viszonyrendszert tekintve viszont új alapokra és új elvekre kívánta helyezni. Lord Grey úgy gondolta, hogy Nagy-Britannia korábban főleg kereskedelmi monopol helyzetének megóvása, erővel való fenntartása miatt avatkozott bele gyarmatai belső ügyeibe (itt különösen kiemeli az elszakadt 13 észak-amerikai gyarmatot). A régi rendszernek az eltűnése viszont főlőslegessé tette ezt a fajta birodalmi kontrollt, az anyaországnak így nem érdeke, hogy továbbra is beleszóljon a gyarmatok belügyeibe. Earl Grey több kivételes helyzetet is kiemelt. Az első, hogyha az egyik gyarmat a másikra, vagy a birodalom egészére nézve ártalmas intézkedéseket foganatosítana. Továbbá Nagy-Britanniának segítenie kell a kellőképpen civilizált lakosú gyarmatait abban, hogy megfelelő belső kormányzathoz jussanak. A harmadik kivétel: *„[...] igazságos és pártatlan igazgatást biztosítani azon gyarmatok*

²⁵⁸ „I believed that the Colonial trade ought to form no exception to the general rule, but placed on the same footing as other branches of our commerce.” In *uo.*, 5.

²⁵⁹ *Uo.*

²⁶⁰ „The true policy was to give the colonies the freedom to buy wherever they could buy cheapest, and to sell where they could get the best price; that they should have free access to our markets, but no superior advantages. If we pursued this policy, and abstained from vexatious interference in the internal government of the colonies — if we allowed them, as far as was consistent, to manage their own affairs in their own way, so far from such a policy weakening the connexion between the mother-country and the colonies, it would contribute to render it permanent and mutually beneficial.” In Hansard, 3rd Ser., LXIII, col. 516. Viscount Howick in Commons, 13 May 1842

számára, amelyek lakossága túlságosan tudatlan és nem eléggé felvilágosult ahhoz, hogy saját ügyeit maga intézze.”²⁶¹ Earl Grey szerint ez a korábbihoz képest lazábbnak tekinthető kapcsolat Nagy-Britannia számára is hasznos volna, mivel ha a gyarmatok „sarcolása” megszűnik a különböző korlátozások felszámolásával, az anyaország joggal várhatja majd el, hogy a gyarmatok nagyobb arányban vegyenek részt a gyarmati költségek finanszírozásában.²⁶²

Earl Grey utalva a szabad kereskedelem fontos szerepére koncepciójában, csak úgy vállalta el a miniszteri széket a Russell-kormányban, ha lehetőséget kap a korábbi gyarmati-kereskedelmi rendszer átalakítására. Több területen valóban sikerült kieszközölnie fontos változásokat. Így például jelentős sikerként megelégedéssel könyvelte el, hogy minisztersége alatt módosításra kerültek a cukorra, kávéra és faanyagokra kivetett vámok. Lord Grey továbbá fontos eredményként tartotta számon a gyarmatok kereskedelmét szintén erősen korlátozó hajózási törvények (Navigation Laws) eltörlését. Earl Grey szerint ez a struktúraváltás nem kevesebb, mint egy forradalmi erejű előrelépés az anyaország és gyarmatai viszonyában.²⁶³

Earl Grey első „Dél-Afrika terve”

A szabad kereskedelem Earl Grey föderális gyarmati terveiben is nagy szerepet játszott. Grey tervei szerint a föderális egységek tartományai, a korábbi gyarmatok között megvalósulna a szabad kereskedelem, vámok és illetékektől mentesen, amely ráadásul növelné az így létrejövő egyesített gyarmatok kohézióját.

Earl Grey föderális terveiben négy terület átszervezése merült fel első körben: Új-Zéland, Ausztrália, Brit Észak-Amerika és Dél-Afrika. Az említett térségekben közös, hogy a birodalom többi gyarmataihoz képest jelentősebb számú európai eredetű lakossággal bírnak. Ez az elem abból a szempontból fontos, hogy Lord Grey a már korábban említettek szerint a gyarmatok saját kormányzathoz való jutásának egyik fontos feltételének tartotta, hogy az adott terület lakossága megfelelő mértékben „civilizált” legyen. Ezen felül van még egy közös jellemvonása a felsorolt régióknak, hogy a korszakban mind a négy területet gyéren lakott, nagy területű gyarmatok jellemezték.

²⁶¹ „[...] providing a just and impartial administration for those of which the population is too ignorant and unenlightened to manage its own affairs.” In EARL GREY: The Colonial Policy I., 17.

²⁶² Uo., 18.

²⁶³ Uo., 6.

Earl Grey föderális terveire nagy hatást gyakorolt munkatársa, és ciklusának első állandó gyarmatügyi államtitkára (1836–1847) Sir James Stephen. Stephen 1843-ban Új-Zéland önkormányzati jogainak bővítése kapcsán dolgozott ki egy ún. piramis rendszert. A képviseleti intézményrendszer piramisának legalsó szintjén a helyhatósági, a következő pedig a tartományi törvényhozás állt. A struktúra csúcsát a szövetségi parlament képezte. A törvényhozás három szintje közötti konfliktus kiküszöbölésére Stephen közvetlen választási rendszert épített be a tervbe. A koncepciót Earl Grey, sőt elődje Gladstone is (had- és gyarmatügyi miniszter 1845–1846) akceptálta, továbbá az 1852-es új-zélandi alkotmány is ezeken az elgondolásokon alapult.²⁶⁴ John Ward szerint Lord Grey hitt abban, hogy Stephen piramis rendszere egy másik térség, Dél-Afrika kapcsán is megfelelő megoldással szolgálhat.

A szubkontinens a 19. század derekán meglehetősen heterogén képet mutatott, politikai, gazdasági és kulturális szempontból is sok elemre tagolódott: brit gyarmatokra és brit ellenőrzés alatt álló területekre, búr telepes közösségekre és olyan régiókra, amelyek fölött az afrikai csoportok gyakoroltak kontrollt. A különböző csoportok között, de az adott halmazokon belül is több törésvonal húzódott meg (mint, ahogyan ez már az előző fejezetben részletesen bemutatásra került), amelyek jelentős mértékben gátolták Earl Grey Dél-Afrikával kapcsolatos terveinek elfogadását és alkalmazását.

Véleményem szerint három nagy problémahalmaz volt, amellyel a Colonial Office-nak a 19. század derekán szembe kellett néznie:

- 1., ellentétek Fokföldön belül, Eastern Province szeparatista törekvései,
- 2., az angol-búr ellentét, a nagy trek és következményei,
- 3., a gyarmatok határainak védelme, a brit érdekek és a szubkontinens békéjének stabilizálása (ez gyakorlatilag az előzőből következik).

Earl Grey úgy vélte, hogy a szubkontinens föderatív alapon történő egyesítése által mindezen problémák megoldódnak.

John Ward két koncepciót különböztetett meg, amelyekkel szerinte Earl Grey orvosolni kívánta a brit dél-afrikai problémákat és enyhíteni a szubkontinens feszültségeit. Kronológiai sorrendben az első keletkezése 1850 decemberére tehető. Ez az elképzelés alapvetően Stephen új-zélandi piramismodelljének Dél-Afrikában való alkalmazására épített. Lord Grey számára ez több szempontból is rendkívül előnyösnek tűnt. Részint, ahogy már korábban is felmerült, a gyarmatügyi miniszter sokra tartotta Stephen gyarmatpolitikai elképzeléseit. Másrészt az eastern province-i szeparatizmust támogatók is petícióikban

²⁶⁴ WARD: 22.

többször az új-zélandi rendszert igényelték, tartották megfelelőnek.²⁶⁵ Earl Grey a brit gyarmatokat kívánta föderatív alapon egyesíteni egy gyarmatban. A tervezet Fokföld, Natal, Brit Kafferföld és Orange River Sovereignty területeit egyesítette volna (lásd Térképek, 1. térkép). Fokföld viszont nem maradt volna meg eredeti formájában, hanem a keleti tartomány törekvéseinek megfelelően egy nyugati és keleti részre bontották volna ketté. Grey ettől a koncepciótól várta többek között a Fokföldön belüli konfliktus lecsendesülését. Az így létrejövő tartományok közötti kohéziót pedig a közös intézmények mellett elsősorban a föderáción belüli szabad kereskedelem erősítette volna.²⁶⁶

A tervezet azonban sosem került megvalósításra, sőt még Nagy-Britanniát sem hagyta el. Az első koncepció számos akadályba ütközött és számos alapvető, problémás kérdést vetett fel. Hol legyen például az új gyarmat központja: Fokvárosban, vagy a keleti tartománynak kedvező módon Graham's Town-ban. Az utóbbi megoldás Western Province, míg az előbbi Eastern Province lakossága számára volt elfogadhatatlan. A fővárostól jóval nagyobb súlyú probléma volt az egyesíteni kívánt területek eltérő igazgatási státusza. Fokföld a képviselői intézményekhez jutás küszöbén állt, Natal viszont még csak alig pár éve, 1847. március 2-a óta rendelkezett törvényhozással (Legislative Council)²⁶⁷, a frissen okkupált Orange River Sovereignty helyzete pedig még viták tárgyát képezte. Grey elképzelésének megfelelően viszont a föderális rendszeren belül ezek a tartományok mind önkormányzati jogokhoz jutnának. Az új-zélandi modell dél-afrikai alkalmazása pontosan ebből az okból tűnt a leginkább kivitelezhetetlennek. Afrika déli részének brit ellenőrzés alatt álló területei ugyanis meglehetősen éles különbségeket mutattak gazdasági helyzet, etnikai összetétel, és ami talán a legfontosabb, a politikai intézmények szempontjából is, szemben Új-Zélanddal, ahol a tartományok között jóval kisebb volt a differencia. A szubkontinens politikai

²⁶⁵ Érdekesnek tartom, hogy a port elizabeth-i szeparatisták 1848 nyarán az új-zélandi modell mellett több másikat is felvetettek, többek között például Port Phillip és Új-Dél-Wales esetét, sőt még az Egyesült Államok politikai struktúráját is. Smith a kérést határozottan elutasította és álláspontját Németország széttagoaltságának példájával kívánta alátámasztani: „Ezek a német államok süllyednek a szétválásuk és elkülönülésük okán; ezzel szemben Nagy-Britannia, amely trónja egyedül oly szilárdan áll, és alkotmánya, annyi olyan megrázkódtatás után, amelyek megannyi más alkotmányt leromboltak, rendületlenül áll, erejéért és nagyságáért népe egységének tartozik elismeréssel.” - „These German states have sunk, through their disunion and separation; while Great Britain whose throne at the present time stands alone so firm, and whose constitution has been unshaken by the shocks which have laid so many other constitutions low, is acknowledged to owe her strength and her greatness to the union of her people.” In Address from Colonists at Port Elizabeth on subject of separate Government, in Sir H. G. Smith to Earl Grey, 21 Oct. 1848. In Correspondence relative to the establishment of the settlement of Natal, and the recent rebellion of the Boers, HCPP [1059], 78–79.

²⁶⁶ WARD: 28.

²⁶⁷ Grant for establishing a legislative power in the district of Natal, in EYBERS: 186–187.

státuszukat nézve is rendkívül heterogén brit gyarmatok patchworkjének homogenizálását és egyesítését Merivale, valamint Russell is még korainak ítélte.²⁶⁸

Earl Grey második „Dél-Afrika terve”

A következő elgondolással Lord Grey 1851 júniusának elején kereste meg a kormányfőt. Earl Grey második terve, bár gerincét tekintve nem változott, részben már az első hibáira és a kritikákra is reflektált. Az első fontos különbség az előző koncepcióhoz képest, hogy megváltozott a tartományok felosztásának struktúrája. A miniszter Fokföld esetében megmaradt a kettéválasztásnál (Kelet-Nyugat), Brit Kafferföld szintén egy tartományt képezne, míg Orange River Sovereignty-ből viszont négy tartományt alakított volna ki. Ami pedig talán ettől érdekesebb, hogy a föderális egység politikai felépítését jelentősen átalakította. A második terv már csak a két fokföldi tartomány számára biztosított képviseleti intézményeket. A föderáció közös ügyei, a vámok és illetékek szabályozásai pedig a gyarmat közös politikai szerveinek kezében összpontosultak volna.²⁶⁹

A második elgondolás sem volt sikeresebb és nem jutott tovább az előzőnél. A gyarmatok és főleg Orange River Sovereignty ily módon történő felosztása nem kapta volna meg a terv sikeres kivételéhez szükséges helyi támogatást.

Earl Grey föderatív elképzelése az Ngami-tó kapcsán

Earl Grey gyarmatügyi minisztersége alatt kidolgozott egy másik, az előző kettőtől teljes mértékben eltérő dél-afrikai konföderációs tervet. Ez az elképzelés kiesett John Ward tanulmányának fókuszából és Goodfellow is könyvében csak érintőlegesen, említés szintjén foglalkozott vele. Véleményem szerint ezt a koncepció több okból is érdemes alaposabban bemutatni.

Annak ellenére, hogy ebben a sorrendben, tematikai okok miatt ez a terv a harmadik, valójában, a kronológiai rendet követve az első. A forrás, amely a legtöbb adatot tartalmazza erről a kérdéstről, Earl Grey Smith kormányzónak 1850. november 12-én küldött hivatalos levele.²⁷⁰ Már a dokumentum jellege, műfaja utal az első nagyon fontos különbségre Earl

²⁶⁸ WARD: 28.

²⁶⁹ Uo., 29.

²⁷⁰ Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In Correspondence with the Governor of the Cape of Good Hope relative to assumption of sovereignty over the territory between the Vaal and Orange Rivers, HCPP [1360]

Grey többi dél-afrikai föderációs tervéhez képest. Ez a koncepció ugyanis egy hivatalos utasítás formájában elhagyta Londont, szemben a későbbiekkel, amelyeket a gyarmatügyi miniszter és Russell privát levelei őriztek meg és megmaradtak elméleti szinten.

A koncepció kialakulásának közvetlen előzményeként Smith Earl Grey-nek küldött 1850. július 12-i²⁷¹ és augusztus 19-i²⁷² levelei azonosíthatók. A miniszter is ezt a két levelet jelölte meg a tervet tartalmazó válaszában. A kormányzó két üzenetének tárgya az Ngami-tó felfedezése volt és ezzel kapcsolatosan közölte észrevételeit, javaslatait, valamint információkat a tó körüli területről. A „*tava*”, ahogy Smith leveleiben nevezi, Osell, Murray és Livingstone brit misszionáriusok fedezték fel Kolobangból elindulva 1849. június elsején. A tó körüli területet a kormányzó nagyon ígéretesnek tartotta: „*A vidék termékeny és fában gazdag, halban bővelkedő folyók által öntözött a leírások szerint. Az utazókat a bennszülöttek, akik nagyszámban élnek ott, (általánosan) kedvesen fogadták.*”²⁷³ Annak ellenére, hogy Smith többször is kihangsúlyozza a levelében, hogy nem kéri Őfelsége Kormányát a terület megszerzésére, határozottan javasolja, hogy Nagy-Britannia legyen jelen a térségben, amely „*lehetőséget kínálna a belső területek civilizálására és a velük való törvényes kereskedelemre.*”²⁷⁴

Smith egy megoldandó problémát is felvetett: a búrokat. A „*trekbúrok*” zaklatni fogják az afrikaiakat, akadályozhatják a brit gyarmatok és az Ngami-tó, így a belső területek közötti kapcsolatot, az európai kereskedőket és misszionáriusokat. Ezen felül a kormányzó tartott attól, hogy a búrok rá szeretnék tenni kezüket a tóra.²⁷⁵ „*Ezek a búrok azok, akik elmenekültek a civilizációtól, a legerőszakosabbak és számukra megszokott, hogy egyik helyről a másikra vándoroljanak, így ez a felfedező út nem jelente nekik nagy gondot, a brit uralomtól határozottan idegenkednek, ezért örömmel megragadnak minden lehetőséget, hogy távolabbra kerüljenek az Őfelsége uralma alá tartozó területtől. Engedetlen és nyughatatlan*

²⁷¹ Sir H. G. Smith to Earl Grey, 12 Jul. 1850. In HCPP [1360], 28–30.

²⁷² Sir H. G. Smith to Earl Grey, 19 Aug. 1850. In HCPP [1360], 48.

²⁷³ „*The country is described to be fertile and well wooded, and watered by rivers which abound in fish. The travellers were generally kindly received by the natives who are very numerous.*” In Sir H. G. Smith to Earl Grey, 12 Jul. 1850. In HCPP [1360], 28.

²⁷⁴ „*[...] would open a means of introducing civilization and a legitimate trade with tribes of the interior.*” In uo., 30.

²⁷⁵ Ezt egy kereskedő, M’Cabe esetével akarta alátámasztani, akit a Vaaltól északra élő búrok azért ítéltek 500 dollárnyi pénzbírságra és 12 hónapra őrizetbe vették, mert az egyik gyarmati újságban megjelentetett egy beszámolót a tóhoz vezető legjobb útvonalról. In uo., 28–29.

*nép, amely nem tud nem ellensége lenni a belső terület civilizálásának, különösképpen, ha az a gyarmatról (Fokföld) ered.*²⁷⁶

Smith több javaslattal is előállt. Az első lényege a brit joghatóság kiterjesztése egészen az Egyenlítőig, ezzel megakadályozva végleg a búrok kikerülését a brit ellenőrzés alól. Az Ngami-tó ugyanis már kívül esett a korábbi szabályozás hatáskörén. Továbbá úgy vélte, hogy szükséges egyfajta civilizálást végezni a civilizálásban, azaz biztatni a Holland Református Egyház lelkészeit, hogy gyakrabban járjanak a trekbúrok között és telepedjenek le közöttük, az egyház ugyanis *„fenntarthatna néminemű civilizációt közöttük.”*²⁷⁷ A tó környékén élő afrikaiak közé pedig egy brit megbízottat küldene, főként misszionáriusokra gondolt, aki segítene a *„törzseknek”* abban, hogy *„képesek legyenek megvédeni magukat a búrok betöréseivel szemben.”*²⁷⁸

Smith az augusztus 19-i levelében már arról tudósította a minisztert, hogy a neves antropológus és felfedező, Francis Galton útra kelt egy tíz emberből álló csapattal, köztük a Rajnai Missziós Társaság misszionáriusaival. A kormányzó szerint Galton és emberei hamarabb elérhetik a tavat, mint a búrok és az afrikaiak vezetőivel kapcsolatba lépve hasznos szolgálatot tehetnek.²⁷⁹

Earl Grey Smith említett üzeneteire válaszolva 1850. november 12-i levelében vázolta az Ngami-tóval kapcsolatos javaslatait. A kormányzónak küldött utasításaiból egy nagy ívű koncepció körvonalai rajzolódtak ki. Grey helyeselte a Smith által javasolt lépéseket a tó körül élő afrikai népekkel való kapcsolatfelvételtől és a misszionáriusok bevonásáról, a brit joghatóság kiterjesztéséről. A gyarmatügyi miniszter viszont ezeknél jóval továbbment.

Grey egy többlépcsős folyamattervet ismertetett a kormányzóval. A tervet két nagy szakaszra, etapra lehet bontani. Első körben a koncepció az Ngami-tó térségének törzseivel való szorosabb kapcsolat kiépítését szorgalmazta. Ezt követte volna a törzsek összefogása. Earl Grey javaslata szerint minden törzsfőnök delegálna három-négy képviselőt egy közös

²⁷⁶ „These Boers being those who have fled from the pale of civilization, and are the most violent, are so much in the habit of moving from place to place that the expedition would cost them little trouble, and they are so determinedly averse to British rule, that they will gladly avail themselves of any opportunity of removing further from the country under Her Majesty's sovereignty. They are turbulent and restless people, and cannot fail to be the enemies of civilization in the interior, especially if its approach from the side of the colony.” Uo., 29.; Érdemesnek tartom kiemelni, hogy Smith visszahívását követően Earl Greynek írt memorandumában hangsúlyozta, hogy rendkívül népszerű volt a búrok körében. In SMITH, Harry George – SMITH, George Charles Moore: *The Autobiography of Lieutenant-General Sir Harry Smith, Baronet of Aliwal on the Sutlej, G.C.B. II.*, John Murray, London, 1902. 410.

²⁷⁷ Uo.

²⁷⁸ Sir H. G. Smith to Earl Grey, 12 Jul. 1850. In HCPP [1360], 30.

²⁷⁹ Sir H. G. Smith to Earl Grey, 19 Aug. 1850. In HCPP [1360], 48.

testületbe. Az így felálló közös szerv a búr „agresszorokkal” szembeni hatékonyabb védelem megszervezésében játszana főszerepet.

A most még egymással háborúzó törzsfőnököket a koncepció szerint saját érdekükben is meg kell győzni, hogy fogjanak össze. Ellenkező esetben Earl Grey a törzsek kipusztulását vizionálta: *„Hangsúlyozni lehetne számukra (a törzsfőnökök számára), hogy abban az esetben, ha a mostani állapotokhoz hasonlóan nem egyesülnek és az egymás közötti háborúságaik folytatódnak, akkor nincs kétség afelől, hogy a búrok gyorsan győzedelmeskednek felettük és lehet, hogy kipusztulnak.”*²⁸⁰ Lord Grey szerint a búrokkal és a kipusztulással való fenyegetés a leghatásosabb érv még azoknak a törzsfőknek a meggyőzésére is, akiket még nem ért atrocitás az afrikánerek részéről, vagy egyáltalában nem is találkoztak még velük. Paradox módon így a búrok elvándorlása a brit civilizációs törekvések, az őslakosok összefogásának malmára hajtotta volna a vizet: *„A bennszülött törzsek arról való meggyőzésében, hogy saját javukra, saját érdekükben van nagy szükség arra, hogy alárendeljék magukat az európaiak irányításának, az olyan ellenség, mint a búrok terrorja jelenti a fő indokot. Ez az indíték nagyon hatékony volna azoknak a bennszülött fajoknak a meggyőzésében, akiket még nem támadtak meg ezek a betolakodók, hogy elfogadják a tanácsot, amely útmutatás szerint kormányzatot hoznának létre és birtokába kerülnének a búrokkal szembeni ellenálláshoz szükséges erőhöz, akik pedig így a civilizáció terjesztésének eszközeivé válnának Afrikának ezen a részén.”*²⁸¹

A következő lépcsőben: *„A törzsfőnököket fel lehetne világosítani arról, hogy ha a brit kormánynak képességében áll támogatni őket egy ilyen hatóság létrehozásában, akkor készséggel meg fogja tenni; és bár túl távol vannak a brit területektől ahhoz, hogy a fokföldi brit hatóságoknak lehetőségében állna, hogy vállalják a védelmezésük terhét és felelőségét, a Királynő őszinte vágya, hogy boldogulásukat előmozdítsa és tisztviselőit utasította, hogy adjanak meg minden bátorítást és támogatást, amennyit csak tudnak, azokban a döntésekben, amelyeket a bennszülöttek saját védelmük érdekében fognak meghozni.”*²⁸² Earl Grey tervei

²⁸⁰ „It might be pointed out to them that if they remain disunited, as they are represented now to be, and allow their wars with each other continue, there can be no doubt that they will all speedily be overcome by the Boers, and probably be exterminated [...]” In Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In HCPP [1360], 92.

²⁸¹ „But the chief inducement of the native tribes to submit themselves to the guidance of Europeans to the extent necessary for their good is the terror of such enemies as the Boers. This motive would be very powerful in persuading native races who have not yet been attacked by these invaders to receive the advice under which they might create a government and a power capable of resisting the Boers, who might thus, in fact, be the means of planting civilization in this part of Africa.” In Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In HCPP [1360], 93.

²⁸² „The chiefs might be apprised that if the British Government can assist them in creating such an authority it will gladly do so, as though they are too remote from the British territory to render it possible for the British authorities at the Cape to undertake the burthen and responsibility of protecting them, the Queen is earnestly

szerint Fokföld kormányzója, természetesen a helyiek óhajának megfelelően nevezne ki egy brit tisztviselőt az afrikai területbe, aki az őslakosok között élt volna. A brit képviselő számára két fő feladatot jelölt meg: a törzsek közötti vitás kérdésekben való döntőbíráskodást, valamint tanácsadást a búrok elleni védelem megszervezésével kapcsolatban.

Earl Grey az Ngami-tó körül élő törzseket egy konföderációban kívánta egyesíteni, amelynek kormányát a törzsfőnökökön keresztül egy a Brit Kafferföld élén álló parancsnokhoz hasonló, kinevezett brit tisztviselő (Resident) irányítaná, aki a misszionáriusok segítségével folyamatosan növelné befolyását és végül egy szabályos, jól szervezett kormányzatot építene ki.²⁸³

Az így létrehozni kívánt konföderációban a rend fenntartására Lord Grey egy, az afrikaiakból létrehozott „Kafir police-hoz” hasonló kis létszámú fegyveres egység felállítását tartotta a legmegfelelőbb megoldásnak. Az őslakosokból álló alakulat fegyverzet és egyenruha terén is brit támogatásban részesült volna. Ezen felül Fokföldről altiszteket helyeztek volna át az egységhez. A terv a rendőrség feletti parancsnokságot a brit megbízott hatáskörébe sorolta. A rendőrségnek, az elképzelésben foglaltak mentén, szerepe lett volna abban, hogy a megbízott a konföderációs törzsfőnökök nevében fenntartsa hatalmát.²⁸⁴

Earl Grey a koncepció egyik nagy előnyeként emeli ki, hogy az anyaország számára nem jelentene nagy anyagi megterhelést: „*kevés, vagy egyáltalában nem is járna kiadással.*”²⁸⁵ A levélben összesen két felmerülő tétellel számol: a brit megbízott fizetésével és a fegyveres rendfenntartó csapatok költségeivel. Ezeknek a kiadásoknak a fedezésére is kínál megoldást a tervezet. Lord Grey szerint évente adót vethetnének ki a konföderáció törzseinek minden férfi tagjára. Az őslakosok pénzzel, vagy állatokkal, gabonával, elefántcsontban, gumiban teljesíthetnék adózási kötelezettségüket, hasonlóan a korábban már Natal területén élő afrikaiakra kivetett adóhoz. Az így, terményben, vagy más természeti elemekben beszolgáltatott adó pénzre való átváltása pedig a megbízott kötelessége.²⁸⁶

Earl Grey a tervében fontos szerepet szánt a misszionáriusok számára. Már a terv kivitelezésének első szakaszában is fontos feladat hárult rájuk. A gyarmatügyi miniszter a Rajnai Missziós Társaságot emelte ki, amelynek az Ngami-tó közelében, Damara területén

desirous to promote their welfare, and has commanded her officers to give them all the encouragement and support they can in any measures they may adopt for their own defence.” In Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In HCPP [1360], 92.

²⁸³ Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In HCPP [1360], 94.

²⁸⁴ Uo.

²⁸⁵ Uo., 93.

²⁸⁶ Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In HCPP [1360], 94.

már volt több missziós állomása. Grey úgy vélte, hogy az afrikaiak a misszionáriusokra hallgatnak a legjobban, ezért a törzsfőnököknek a konföderáció előnyeiről való meggyőzését várta tőlük. Ezen felül még az első körben fontosnak tartotta, hogy a misszionáriusok földművelést propagálják az őslakosok körében.

A koncepció második nagy szakaszának központi eleme, a civilizálás. Earl Grey úgy vélte, hogy az adónak, amit kivetni készült a helyiekre, a sok más előnye mellett még nevelő hatása is lesz. Az adó ugyanis „*hozzászokatná*” az afrikaiakat ahhoz, hogy munkájuk eredményével fizessenek. Amikor ez a „*szokás*” megerősödött, akkor már az őslakosok többet fognak dolgozni annak érdekében, hogy európai árukat tudjanak beszerezni. Az afrikaiak vásárlóereje pedig felkelti majd a fokföldi és más területek kereskedőinek érdeklődését és vonzani fogja őket az Ngami-tóhoz. A helyiek látva azt, hogy a brit megbízott hogyan szerzi be a rendőrei számára a fegyvereket és a ruházatot, „*fogják megtanulni a pénz értékét és az ipar előnyeit.*”²⁸⁷

Earl Grey szerint később az afrikai konföderáció, a terv előző lépcsőire alapozva, jelentős modernizációt és fejlesztéseket tud majd végrehajtani. A gyarmatügyi miniszter egy rendkívül fényes jövőképet vázolt a gyarmat számára, ha sikerülne a koncepció korábbi stációit sikeresen abszolválni. Például a tervezet szerint idővel az Ngami-tó környékén megjelenhet az ipar, a gyapottermesztés, sőt még a korszakban újnak számítható iparágak is gyökeret verhetnek. Grey úgy vélte, hogy ezen a pályán maradván szintén csak idő kérdése és az őslakosok képesek lesznek hozzájárulni ahhoz, hogy a konföderáció területén utak, iskolák, kórházak és patikák épüljenek. Amire a levél ennek kapcsán még felhívja Smith figyelmét, hogy különösen az első időszakban még nem szabad hirtelen magas elvárásokat támasztani a helyeikkel szemben.²⁸⁸

Grey a terv sikeres kivitelezése esetén rövid és hosszú távon is két-két nagy eredménnyel számolt. A gyarmatügyi miniszter az Ngami-tó körül élő törzsek konföderációjától a trekbúrok okozta és jelentette problémák megoldását, valamint az őslakók hatékony védelmét várta. Earl Grey meg volt győződve afelől, hogy az általa javasolt koncepció az egyetlen hatékony válasz a kivándorló búrok kérdésében: „*Az a politika viszont, amelyet ezekből a célokból most javaslok, alkalmazása esetén, megvalósítaná a végső és teljes ellenőrzést a búrok vándorlásai felett.*”²⁸⁹ Egy erős, modern, brit irányítású afrikai

²⁸⁷ Uo.

²⁸⁸ Uo.

²⁸⁹ „*But the policy which I have now suggested aims at an object, which, if effected, would put a final and complete check to the proceedings of the Boers*” In uo., 93.

konföderáció az újonnan felfedezett tó vidékén a brit joghatóság az Egyenlítőig való kiterjesztésével kombinálva elzárna a búrokat annak a lehetőségétől, hogy továbbra is kicsúszzanak a brit ellenőrzés alól, valamint esélyt adna az anyaország számára, hogy a misszionáriusok segítségével az őslakosokat civilizálja. *„Meggyőződésem, hogy ez az egyetlen politika, amellyel némi kilátás van ennek a célnak a megvalósítására, ezen felül a búrok kirajzása az egész kontinens területén és a bennszülött fajok búrok általi elnyomása és kiirtása ellen sosem vehetjük fel a harcot sikeresen úgy, hogy Fokföldről mindig arra törekszünk, hogy kövessük őket, ahová csak jónak találják, hogy vándoroljanak, kiterjesztve a brit ellenőrzést ezen nagy területek felett.”*²⁹⁰

A koncepció hosszú távon egy szépreményű, modern, fejlett mezőgazdasággal és iparral rendelkező, az európaiakkal aktív kereskedelmi kapcsolatokat ápoló őslakos konföderáció képét villantja fel. A tervezett gyarmat, főleg misszionáriusok és a britek által kiépített rendszer által tanított és civilizált lakossága amellet, hogy képes lenne megvédeni magát a búrokkal szemben, még a terület infrastrukturális és gazdasági fejlesztésében is aktív szerepet töltené be. Earl Grey egy másik távlati, esetleges eredményt is megemlített levelében. Meglátása szerint, a terv megvalósítása esetén, látva a rendszer sikerességét és előnyeit az Ngami-tó környékével szomszédos afrikai közösségek is csatlakozni szeretnének majd a konföderációhoz: *„[...] a rendszer, hozzáértő vezetés alatt gyorsan kinőné eredeti határait, ahogy a szomszédos törzsek meglátnák annak a biztonságának az előnyeit, amelyet a konföderációhoz tartozó törzsek élveznek, és majd csatlakozni szeretnének egyenlő feltételekkel.”*²⁹¹ Grey tehát a konföderáció terjeszkedésére is látott esélyt.

Earl Grey utóbbi elképzelésének két motívumát véleményem szerint érdemes alaposabban is bemutatni. Ezek közül az első az őslakosokkal való viszony kérdéséhez való humanitárius hozzáállás. Grey-nek a tervvel kapcsolatos attitűdjét alapjaiban határozta meg a korszak Nagy-Britanniájában egyébként nagy népszerűségnek örvendő humanitárius gondolkodás, az afrikaiakkal szemben érzett paternalizmus. Ezzel a kérdéssel Earl Grey, kimondottan Dél-Afrika kapcsán, könyvében is foglalkozik. Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy az Egyesült Államok újra negatív példaként jelenik meg a gyarmatügyi miniszter

²⁹⁰ „I am persuaded that this is the only policy by which there is any prospect of accomplishing that object, and that the spreading of the Boers over the continent, and their oppression and extermination of the native races, can never be successfully contended against by endeavouring to follow them from the Cape as far as they may think fit to go, and to extend British authority over these vast regions.” In uo.

²⁹¹ „[...] the system thus commenced would, with judicious management, speedily extend itself, as the neighbouring tribes would see the advantage of the security enjoyed by those belonging to the confederacy, and would desire to be added to it on equal terms.” In uo., 94.

érvelésében. Grey kifejtette, hogy rendkívül káros volna az amerikai, különösen a nyugati államokban alkalmazottakat Dél-Afrikában interpretálni. Az „amerikai út”, a „bennszülött fajok fokozatos kipusztításával” járna, amelyet ő teljes mértékben elvetett.²⁹² Ehelyett egy másik politikát javasolt: „Úgy hiszem, ehelyett a politika helyett, a feketék civilizálása és a két faj végső összeolvadása nem kivitelezhetetlen, ha ennek az országnak a nagy hatalma bölcsen és nagylelkűen arra használta, hogy mindkét oldalt rábírja egymás jogainak tiszteletére és előmozdítsa a fejlődés azon csíráit, amelyek már gyökeret vertek a bennszülött lakosság körében.”²⁹³ Az Ngami-tó körüli területek konföderációs koncepciójának elemei Earl Grey könyvében, a natali bennszülött politikához kapcsolódóan jelentek meg újra: „Másképp viszont, ha sikerülne fokozatosan a vallás és az oktatás hatása alá vonni, valamint rábírni őket (bennszülöttek), hogy barbár szokásaikat a civilizált életére cseréeljék, ezeknek az embereknek a jelenléte a legnagyobb lehetséges előny volna a telepesek számára az általuk nyújtott sürgősen szükséges munkaerő utánpótlás okán, amely az egyetlen hiányzó dolog a terület nyújtotta figyelemreméltó természeti előnyök gyümölcsözővé tételéhez. A civilizált élet szokásaival ezek az emberek természetesen elsajátítanák az ehhez tartozó szükségleteket és ízlést, így keresletet teremtenének az európai iparcikkekre, amely pedig a gyarmat kereskedelmének és bevételeinek növekedését eredményezné.”²⁹⁴

A legutóbbi idézetben Earl Grey egy másik fontos kérdést is érintett: a kereskedelem szerepét. A kereskedelem, mint már korábban említésre került, Earl Grey gyarmatpolitikájának fontos eleme volt. Az afrikai konföderáció kapcsán ez a tényező, mint a civilizálás hatékony eszköze jelent meg: „a kereskedelem civilizáló hatása”.²⁹⁵ Ez az elgondolás, az őslakosok civilizálása, a kereskedelem és a missziós tevékenység összekapcsolása számos pontján hasonlóságot mutat a livingstoni „kereszténység és kereskedelem” megközelítéssel.²⁹⁶

²⁹² EARL GREY: The Colonial Policy II., 253.

²⁹³ „I believe that, instead of this, the civilization of the Black, and the ultimate amalgamation of the two races, is not impracticable, if the superior power of this Country is wisely and generously used to enforce on both sides a respect for each other's rights, and to foster all those germs of improvement which are already showing themselves among the aboriginal population.” In *uo.*

²⁹⁴ „On the other hand, if they could gradually be brought under the influence of religion and of education, and could be made to exchange their barbarous habits for those of civilized life, the presence of these people would be the greatest possible advantage to the Colonists, by affording them a supply of labour, which is urgently required, and which alone is wanting to render a territory possessing remarkable natural advantages productive. With the habits of civilized life, these people would also naturally acquire the wants and the tastes belonging to it, and would thus create a demand for articles of European manufacture which would increase both the trade and revenue of the Colony.” In *uo.*, 259.

²⁹⁵ Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In HCPP [1360], 94.

²⁹⁶ HYAM: Britain's Imperial Century, 114.

Az első két koncepcióhoz hasonlóan ez a Dél-Afrika terv sem került megvalósításra. Mind a három elgondolás bukását hasonló tényezők okozhatták. Earl Grey dél-afrikai föderatív terveinek elvetésében nagy szerepe lehetett a tervek és a gyarmatügyi minisztérium körül kialakult konfliktusköröknek: Earl Grey – Smith, Earl Grey – a telepés lakosság, Earl Grey – Colonial Office egyes munkatársai és Earl Grey – Russell között.

Az első, külső konfliktus-kör, amelyet érdemes kiemelni a Brit Birodalom más térségeire is jellemző, a birodalmi, központi gyarmatpolitika és a gyarmati tisztviselők, a „*men on the spot*” elgondolásai közötti különbségekből fakadt. Véleményem szerint ez a jelenség, tendencia Dél-Afrika esetében a 19. század során több ízben gátja volt a brit érdekek effektívebb érvényesítésének. Ez az ellentét a vizsgált periódusban is jelen volt: Sir Harry Smith Fokföld kormányzója és főbiztos (Governor of the Cape and High Commissioner, 1847–1852). Smith idején többszörösére duzzadt a brit ellenőrzés alatt álló területek aránya Dél-Afrikában. Hivatalának elfoglalását követően nem sokkal a Keiskamma és a Kei-folyók közti, korábban Fokföldre tartozó területet Brit Kafferföld²⁹⁷ néven brit gyarmatnak nyilvánította.²⁹⁸ 1848. február 3-án pedig proklamálta az Oranje és a Vaal fölötti területek fölötti brit fennhatóságot, létrehozva Orange River Sovereignty gyarmatot, amely élére Warden őrnagyot nevezte ki.²⁹⁹ Önéletrajzi könyvének szerkesztője és társszerzője bár arra is hivatkozik, hogy Winburg területéről búr küldöttség kérte a kormányzót arra, hogy terjessze ki a brit fennhatóságot területeikre is, nyíltan bevallja, hogy stratégiai megfontolások álltak elsősorban a döntés mögött³⁰⁰: a búr telepések ellenőrzés alatt tartása, Nagy-Britannia

²⁹⁷ Smith afrikaiakkal való viszonyát jól illusztrálja a következő idézet az őslakosokkal vívott 1846-1847-es háborút lezáró „békeszerződés” megkötésekor lezajló jelenet: „*Ezt követően Sir Harry újra megszólította őket (a törzsfőnököket) és elmondta nekik, hogy mi történne akkor, ha nem maradnak hűségesek. 'Nézzék azt a szekeret' mondta és az egyik távoli szekérré mutatott, amelyet robbantásra készítettek elő, 'és figyeljék, ahogyan azt mondom: Tűz!' A szekérből fény tört elő és az egész ezer darabban az égberepült. 'Ezt fogom cselekedni magukkal' folytatta, 'ha nem viselkednek megfelelően.' Kezébe vett egy darab papírt, 'Látják ezt?' mondta, majd összetépte a lapot és a darabokat eldobta. 'Itt szállnak az egyezmények!' magyarázta. 'Hallják? Nincs több egyezmény.'” („*Sir Harry then addressed them (a törzsfőnököket) again, telling them what would happen if they were not faithful. 'Look at that waggon,' said he, pointing to one at a distance which had been prepared for an explosion, 'and hear me give the word Fire!' The train was lit, and the waggon was sent skyward in a thousand pieces. 'That is what I will do to you,' he continued, 'if you do not behave yourselves.' Taking a sheet of paper in his hand, 'Do you see this?' said he. Tearing it and throwing the pieces to the wind, 'There go the the treaties!' he exclaimed. 'Do you hear? No more treaties.'*”) In SMITH – SMITH: The Autobiography II., 231.*

²⁹⁸ PRICE: 4.

²⁹⁹ Proclamation by his Excellency Lieut.-General Sir Henry George Wakelyn Smith, Regulations for the Future Government of the Sovereignty beyond the Orange River, in Sir H. G. Smith to Earl Grey, 26 Marc. 1849. In HCPP [1360], 3.

³⁰⁰ SMITH – SMITH: The Autobiography II., 234–235.

elsődleges státuszának a megőrzése a térségben.³⁰¹ Ez annál is inkább valószínűbb, mivel a bírók pontosan azért hagyták el a brit határokat, hogy az anyaországtól független életet kezdhessenek. A Russell-kormány és a brit parlament köreiben Smith expanziós politikája nem bírt nagy népszerűséggel. Earl Grey többször kérte levélben³⁰², gyakran igen határozottan a kormányzót arra, hogy ne növelje tovább a brit ellenőrzés alatt álló területeket: *„Mindazonáltal meg kell, hogy értse, hogy ezt a lépést csak úgy fogadtam el, hogy teljességgel bíztam abban, hogy Ön szigorúan tartani fogja magát azokhoz az utasításokhoz, amelyeket később megkapott és semmilyen körülmények között sem fog, a legcsekélyebb mértékben sem további területeket csatolni a gyarmathoz [Fokföld] Őfelsége kinyilvánított engedélye nélkül.”*³⁰³ Az idézett sorokból is jól látszik, hogy a kettejük „közös munkája” nem volt felhőtlen, valamint, Earl Grey szorosabb együttműködést és a központi gyarmatpolitikához való idomulást várta el Smith-től. 1852. január 14-én Earl Grey, a kormány nyomására, valamint a sűrűsödő dél-afrikai problémák miatt visszahívta megbízatásából a kormányzót. Grey egy memorandumban foglalta össze kritikai jellegű megjegyzéseit, amelyre Smith egy másik memorandummal válaszolt, amelyben korrigálni akarta a miniszter, szerinte hibás és pontatlan kritikáját. Smith önéletrajzának szerkesztője, feltételezhetőleg a sértett kormányzó véleményét átvéve ennél jóval továbbmegy: a Russell-kormány bukásáért Earl Grey gyarmatpolitikájának népszerűtlenségét okolja³⁰⁴, Smith pedig mint bűnbak jelent meg a műben, akire rátolták a whig ciklus hibáit.³⁰⁵ A gyarmatügyi miniszter és a kormányzó közötti

³⁰¹ Érdemesnek tartom kiemelni, hogy Natal 1842-es elfoglalásával kapcsolatban a könyv nyíltan ír arról, hogy a britek célja az akcióval az volt, hogy elhárítsák annak lehetőségét, hogy a búr köztársaság más európai hatalmakkal kapcsolatba lépjen. In *uo.*, 226.

³⁰² Earl Grey to Sir H. G. Smith, 26 Jul. 1850. In HCPP [1360], 85.; Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In HCPP [1360], 92.

³⁰³ *„You must, however, distinctly understand that I have only adopted this course in the full confidence that you will strictly abide by the instructions lately communicated to you, and that you will, under no circumstances whatever, make even the smallest further addition to the territory of the colony without Her Majesty’s express permission.”* In Earl Grey to Sir H. G. Smith, 9 Nov. 1850. In HCPP [1360], 91.

³⁰⁴ A szerkesztő és társszerző Smithel kapcsolatos szubjektivitása a kötet egészén végigvonul: *„Fokváros számára kitüntetés, hogy egy olyan veteránt tüntetett ki, aki hibái ellenére teljes szívvél és teljes erejével szolgálta a gyarmatot, aki katonai zsenijével és akcióban mutatott helytállásával rengeteg eredményt hozott, és akinek meleg szíve és lojalitása megkedveltette őt mindazokkal, akik ismerték.”* (*„Cape Town honoured itself in honouring the veteran who, whatever his faults of judgement, had served the Colony single-heartedly to the utmost of his strength, who by his military genius and promptitude in action had conferred upon it in the past enormous benefits, and whose warmth of heart and loyalty of character had endeared him to all who had known him.”*) In SMITH – SMITH: The Autobiography II., 291.; Smith hazatérésénél pedig a szerkesztő fontosnak tartotta kiemelni, hogy Earl Grey kritikájának ellenére Smith, hazájában nagy megbecsülésnek örvend. In *uo.*, 294.

³⁰⁵ *Uo.*

együttműködést jellemző diszharmonia hozzájárulhatott Earl Grey dél-afrikai terveinek bukásához.

A következő ellentét, amely jelentős mértékben nehezíthette Earl Grey helyzetét, az közte és a dél-afrikai telepesek között feszült. A miniszter nem örvendett nagy népszerűségnek a gyarmatokon. Fokfölddel kapcsolatban a fegyencszállítási tervei rontották nagymértékben a gyarmatpolitikájának elfogadtatását. A telepesek támogatása bármelyik koncepciójának megvalósítása esetén kulcsfontosságú feltétel volt. Grey még miniszteri ciklusának első felében azzal a tervvel állt elő, hogy Nagy-Britannia területéről elítélteket lehetne a gyarmatok területére telepíteni. Ennek az elgondolásnak a mentén merült fel Fokföld is. Earl Grey úgy érvelt, hogy a fegyencek átszállítása megoldásokat kínálna az egyébként gyéren lakott gyarmat számos problémájára, például a munkaerőhiányra³⁰⁶, az európai telepesek számát is növelné, az elítéltek számára pedig az új élet lehetőségét jelentené: *„Fokfölddel kapcsolatban megállapította, hogy a népesség nagy területen való szétszóródása és a munkaerőre támasztott nagy igény különösen remek, előnyös körülményeket nyújt a fegyencek befogadásához.”*³⁰⁷ Az elgondolás viszont óriási felháborodást keltett a gyarmati lakosság körében, akik határozottan elutasították a fegyencek befogadását és petícióikkal árasztották el a Gyarmatügyi Minisztériumot.³⁰⁸ A kormányzó tájékoztatta a telepesek tiltakozásáról a gyarmatügyi minisztert, akinek az elképzelése így a gyarmati ellenálláson futott zátonyra. Earl Grey terve meghiúsulása miatt érzett mély csalódottságában és sértődöttségében a fokföldi telepesek szemére vetette, hogy azok után, hogy az anyaország a közelmúltban is többször, jelentős birodalmi, anyagi és katonai áldozatok árán a gyarmat segítségére sietett, a gyarmat megtehetné, hogy befogadja az elítélteket: *„Őszintén megvallotta, hogy a telepesektől, csak egy nagyon korlátozott számú, korábban már egy javítóintézetben eltöltött perióduson átment elítélt befogadását kérték, ami egy olyan szolgálat, amelyet a telepesek anélkül, hogy bármilyen kárunk származna belőle, megtehetnének az anyaországért, továbbá végiggondolva, hogy ez az ország már mit tett Fokföldért, úgy véli, hogy joggal várta el, hogy nem tagadnák meg ezt a segítségnyújtást. Nem*

³⁰⁶ Erdemes visszaemlékezni Smith 1850. július 12-i levelére, amelyben az Ngami-tó környékének előnyei között kihangsúlyozta, hogy a terület sűrűn lakott, az őslakosok *„nagy számban élnek ott”*. Többek között ez az elem is növelhette Earl Grey érdeklődését az Ngami-tó iránt.

³⁰⁷ *„With regard to the Cape of Good Hope, he considered that the dispersion of the population over so very extensive a territory, and the great demand which existed for labour, afforded peculiar advantages for the reception of convicts.”* In Hansard, 3rd Ser., CII, col. 752. Earl Grey in Commons, 15 Feb. 1849

³⁰⁸ A kemény hangvételű petíciók és feljegyzések között volt olyan, amelyben a miniszter elmozdítását kérték a telepesek. In The Petition of the Undersigned Inhabitants of Port Elizabeth and the surrounding District, in the Colony of the Cape of Good Hope. In Sir H. G. Smith to Earl Grey, 26 Marc. 1849. In Despatches Relative to the Reception of Convicts at the Cape of Good Hope, HCPP [1138], 40.

*felejtethi el, hogy amellet az óriási kiadás mellett, amelyet a nagyszámú csapatok bevetése általában jelent, az előző ülészakában a brit parlament még több mint egy milliónyi pénzt ígért a Kaffer háború rendkívüli katonai költségeire. Következésképpen úgy vélte, hogy miután ez az ország ilyen áldozatokat hozott egy gyarmatának kedvéért, amikor a gyarmatnak van arra lehetősége, hogy szolgálatunkra legyen anélkül, hogy bárminemű kár érné, nem kellene, hogy ennek megcselekedését visszautasítsa.”*³⁰⁹

Earl Grey tervének esélyeit csak tovább rontotta, hogy a kormányzó határozottan kiállt a telepések mellett.³¹⁰ A kitartó ellenállás végül meghozta a várt eredményt és a miniszter kénytelen volt elállni eredeti tervétől. A fegyencszállítások kapcsán kialakult konfliktus rendkívüli módon rontotta Earl Grey megítélését a fokföldi lakosság körében. Ez a tény, különösen a Keleti Tartomány területéről érkező éles hangú petíciók miatt, érinthette érzékenyen Grey-t és befolyásolhatta dél-afrikai terveinek megvalósítását. Mivel Earl Grey föderális tervei Eastern Province Fokföld nyugati feléről való leválására alapultak, így korábban joggal kalkulálhatott a keleti tartományok telepeseinek támogatásával. Népszerűsége viszont az elítéltek áttelepítésének terve miatt ezen a területen is drasztikusan lecsökkent.

A London és Fokföld közötti nézeteltérések mellett Earl Grey tervei még az otthoni politikai környezet egyhangú támogatását sem élvezték. Sőt, még a Gyarmatügyi Minisztériumbeli munkatársai, beosztottjai közül is többen bírálták koncepcióit. A Colonial Office berkein belül Herman Merivale államtitkár kritizálta. Merivale meg volt győződve arról, hogy Nagy-Britanniának hagynia kellene a búrokat a belső területeken új hazát keresni, mert a folyamatos annexió és követés nem jelent hatékony megoldást. Grey általában figyelmen kívül hagyta az államtitkár véleményét.³¹¹ Továbbá Merivale szerint a gyarmatügyi miniszter túl nagy figyelmet szentelt a vámok és a kereskedelem kérdésének, a föderációs terveket pedig még korainak tartotta.³¹²

³⁰⁹ „But he confessed that while they were only required to receive a very moderate number of convicts, who had undergone a previous course of reformatory discipline, this was a service which the colonists could render to the mother country without any real injury to themselves; and considering what this country had done for the Cape colony, he thought they had a right to expect that it should not refuse them this assistance. He could not forget that in the last Session the British Parliament had granted above a million of money for the extraordinary military expenses of the Kaffir war, in addition to the heavy charge of the ordinary pay of the large number of troops employed. He therefore thought that after this country had made such sacrifices in favour of one of the colonies, when the colony in its turn had an opportunity of rendering a great service to us without injury to itself, it should not refuse to do so.” In Hansard, 3rd Ser., CII, col. 752. Earl Grey in Commons, 15 Feb. 1849.

³¹⁰ SMITH – SMITH: The Autobiography II., 253–255.

³¹¹ MCNAB: 374–375.

³¹² WARD: 28.

Jelentős akadályt jelentett Earl Grey terveinek kivitelezésében az a probléma, hogy elképzeléseinek még a kormányon belül is voltak ellenzői. Köztük volt John Russell, a miniszterelnök. Russell nem volt a gyarmatok föderatív alapon való átalakításának ellenzője. Az észak-amerikai brit gyarmatok esetében például ő maga kezdeményezte a gyarmatügyi miniszternél a területek egyesítését, hogy az így létrehozni kívánt gyarmat hatékony és erős egyensúlya legyen az Egyesült Államoknak. Dél-Afrika esetében viszont, Marivale-hez hasonlóan nem látta elérkezettnek az időt. Ezen felül a koncepciók képviselői kormányzatra vonatkozó részét sem támogatta.³¹³

Earl Grey lehetőségeit ciklusának utolsó harmadában jelentősen behatárolták a megváltozott dél-afrikai politikai körülmények, amelyek következtében 1851 közepére már nem volt lehetősége arra, hogy lépéseket kezdeményezzen a szubkontinens föderatív átalakításával kapcsolatban. A fokföldi alkotmány körüli viták³¹⁴ és az afrikaiakkal vívott újabb háború nem tették már lehetővé Earl Grey számára, hogy az egyébként is mind Nagy-Britanniában, mind a telepesek körében mérsékelt támogatást élvező koncepciók megvalósításába belekezdjen.

Earl Grey és Afrika déli része az 1870-es, 1880-as években

Earl Grey és a dél-afrikai föderatív átalakítás kapcsolata nem ért véget 1852-ben. Lord Grey a brit törvényhozásban a későbbi évek során is konzekvensen képviselte azt a fajta filantróp gondolkodásmódot, amely már a Colonial Office élén is meghatározta a hozzá fűződő dél-afrikai föderatív terveket.

Az 1870-es években a brit gyarmatpolitika részéről újra felmerült a szubkontinens föderális alapokon nyugvó egyesítésének gondolata, sőt azt a kormányzat is zászlajára tűzte. A különböző konföderációs tervek egyik legjelentősebb bírálója pont Earl Grey volt, akit az egység egyik első propagálójaként tartanak számon. Kritikájának elemeiben visszaköszönnek az Ngami-tó körüli területekről kialakított koncepcióját is meghatározó humanitárius elvek.

1872 tavaszán, Fokföld felelős kormányzathoz (responsible government) juttatásával kapcsolatos felsőházi vitában az Gladstone-kormány gyarmatügyi minisztere, Kimberley

³¹³ Uo.

³¹⁴ Grey tervei nagymértékben alapoztak Eastern Province szeparatizmusára. Problémát jelentett, hogy a különválást sürgetők is több kérdésben megosztottak voltak. 1851 derekára pedig a fokföldi alkotmány közeledte miatt nem volt lehetőség arra, hogy a Colonial Office konfliktusmentesen előmozdítsa a Keleti Tartomány ügyét. Ezt a kérdést pedig a brit gyarmatpolitika az újonnan felálló fokföldi törvényhozásra bízta.

earlje (1868–1874) ecsetelte a fokföldi kormányzati struktúraváltás szükségességét és kifejtette, hogy a közeljövőben érdemes volna Dél-Afrika fehér közösségeit egy testben egyesíteni. A föderáció, a miniszter szerint, a brit gyarmatok és a búr köztársaságok számára is sok előnnyel járna.³¹⁵ Earl Grey mind a felelős kormányzat fokföldi bevezetésével, mind Kimberley föderációs tervével sem értett egyet. Az előbbiről úgy nyilatkozott, mint a szubkontinenst káoszba és vérontásba taszító lépésről, amely az afrikaiak és a telepesek közötti pusztító háborút eredményezhet csupán. Érvelésének alátámasztására Earl Grey Új-Zélandot hozta fel negatív példaként, ahol a váltás a fehér telepesek akaratát juttatta érvényre a maorik felett. A telepes kormányzat szerinte teljesen figyelmen kívül hagyta az őslakosok érdekeit. Ez okkal vezetett a maorik elégedetlenségéhez, ami végül a telepesek és az őslakosok, sok pénzt és emberéletet követelő háborújához vezetett. Earl Grey úgy véli, hasonló események fognak lezajlani Dél-Afrika esetében is, ahol ráadásul egy esetleges háború esetén a telepesek rosszabb stratégiai helyzetben lennének. Új-Zélandon ugyanis a terület sziget mivolta megkönnyítette a britek számára a felkelés felszámolását. A megoldást Earl Grey a korona és London gyarmatokon való befolyásának részleges restaurálásában látta. Kimberley föderációs tervéről sem volt jobb véleménnyel: *„Változások szükségeltetnek Fokföld és a szomszédos területek viszonyában és a miniszter egy föderációs rendszer körvonalait vázolta fel. Lehet-e azonban bármi annyira idegen tőlük (a fehér telepesektől) érzületét, módját, és jellemzőit tekintve, mint egy a fehér közösségek és a színes bőrű törzsek közt létrehozott igazságos, pártatlan föderációs rendszer?”*³¹⁶ Grey úgy vélte, hogy a miniszter által vázolt gyarmategyesítésnek az afrikaiak volnának a legnagyobb kárvallottjai. Felhívta a figyelmet arra, hogy az akkori állapotok szerint a koncepció föderációt jelentene azzal az Oranje Szabad Állammal, amelynek *„törvényei szerint a színes bőrű lakosság nem szerezhet földbirtokot, semmi esetben sem gyakorolhat választójogot, és ahol pusztán a fehér lakosok üdvére való favágóként és vízhordozóként*³¹⁷ *kezelik őket; azért vagyunk, hogy a nagyméretű színes bőrű népséget a fehér telepesek kegyeire bizzuk.”*³¹⁸

³¹⁵ Hansard, 3rd Ser., CCIX, col. 1630. The Earl of Kimberley in Lords, 8 Mar. 1872

³¹⁶ „There must be some change in the relations between the Cape Colony and the adjoining districts, and he shadowed out a system of federation. But can anything like a fair system of federation be established between the White communities and the coloured tribes so totally alien from them in feeling, in manner, and in character?” In Hansard, 3rd Ser., CCIX, col. 1636. Earl Grey in Lords, 8 Mar. 1872

³¹⁷ A favágóként és vízhordóként kifejezések egy manifeszt bibliai utalás, a szolgálai lét szimbolizálására: *„És lőnek favágóivá és vízhordozóivá az egész gyülekezetnek, a mint szólottak vala nekik a főemberek.”* (Józsúé 9:21, Károli Gáspár fordítása).

³¹⁸ „By the laws of the Free State the coloured population are not able to acquire any property in land, nor to exercise any franchise whatever, and they are treated as the merest hewers of wood and drawers of water for the

Öt évvel később 1877 áprilisában a brit gyarmatokat és a búr köztársaságokat a Dél-afrikai Konföderációban egyesítő South Africa Bill felsőházi vitájában Earl Grey újra hallatta hangját. A gyarmatügyi miniszter, Carnarvon (Henry Howard Molyneux Herbert, Caranrvon negyedik earlje, 1866–1867, 1874–1878) tervével kapcsolatban sem volt kevésbé kritikus. Earl Grey felszólalásának elemei és mondanivalója hasonló volt az 1872-es kritikájához. Újra a gyarmati önkormányzati jogok bővítését (felelős kormányzat) hibáztatta a dél-afrikai problémákért és felhívta a figyelmet a szavazati jog korlátozásával, vagy túlzott kiterjesztésével járó veszélyekre: *„A fehér lakosság nem járulna készségesen hozzá a civilizáltabb fajt számban jelentős mértékben felülmúló bennszülöttek szavazati joghoz jutásához és teljesen alkalmatlan annak az óriási hatalomnak a gyakorlására, amelyet az előterjesztett alkotmány a szavazati jog birtoklása által a kezükbe adna. Nyilvánvalóan az volna a legveszélyesebb, ha politikai hatalmat bíznanak egy olyan népességre, amely épphogy csak kikászálódóban van a barbarizmusból. Másrészt, minden eddigi tapasztalat azt bizonyítja, hogy a képviseleti és felelős kormányzat akkor működhet a legjobban, ha már mindenki képviseltetik, egy zsarnokság sem volt még annyira keserves, mint egy képviselőház, amely nem a teljes népességet, hanem csak a kisebbséget képviseli.”*³¹⁹

Az 1870-es évek végén, majd az 1880-as években, Dél-Afrika Transvaal anektálása, a zulu háború, majd az első angol-búr háború miatt újra a brit közvélemény érdeklődésének középpontjába került. Azt pedig, hogy az Afrika déli részén lezajló változások és események Earl Grey számára jelentőséggel bírtak jól bizonyítja, hogy ebben az időszakban fontosnak látta, hogy több pamfletet szenteljen a szubkontinenssel kapcsolatos politikai nézeteinek.³²⁰

Lord Grey érvelése ezekben a munkákban részben megegyezik a Felsőházban elmondott beszédeivel. Earl Grey szerint a jelenlegi dél-afrikai problémáknak több gyökere van. Az első az utóbbi húsz-huszonöt év elhibázott brit gyarmatpolitikája. Egészen pontosan

benefit of the White inhabitants; and are we to hand over a large coloured population to the tender mercies of the White settlers?” In Hansard, 3rd Ser., CCIX, col. 1636. Earl Grey in Lords, 8 Mar. 1872

³¹⁹ *„The White inhabitants would not willingly consent to give the franchise to the Natives who so largely outnumbered the more civilized race, and were totally unfit to exercise the overwhelming power which would be put into their hands by the possession of the franchise under the proposed constitution. It would obviously be most unsafe to entrust political power to a population only just emerging out of barbarism. On the other hand, all experience proved that while representative and responsible government might work well when all were represented, no tyranny was so grievous as that of an Assembly which represented, not the whole of the population, but only a minority.”* In Hansard, 3rd Ser., CCIX, col. 1662. Earl Grey in Lords, 23 Apr. 1877

³²⁰ EARL GREY: *Past and Future Policy in South Africa*. The Nineteenth Century 5. (1879), 583–596.; *South Africa*, The Nineteenth Century 8. (1880), 933–954.; *The Prospect in South Africa*, The Nineteenth Century 21. (1887), 428–451.

az a tendencia, hogy Nagy-Britannia törekszik arra, hogy folyamatosan csökkentse a gyarmati kötelességvállalásait és folyamatosan vonul ki a gyarmatok életéből. Noha korábban ő maga azért küzdött, hogy a túl szoros birodalmi kontrolltól megszabadítsa a telepeseket, Grey úgy véli, hogy a Colonial Office túlságosan nagy mozgásteret adott a gyarmati kormányzatoknak. A felelős kormányzati rendszer kiterjesztését abszolút hibás lépésnek és a dél-afrikai problémák egyik legjelentősebb okának tartja, amelyért a konzervatívok és a liberálisok és az 1850-es, 60-as és 70-es évek összes brit kormányai egyaránt hibáztathatóak.³²¹ A fokföldi kormány tévedései mellett Earl Grey szerint nagy problémát jelentett a búr köztársaságokkal szemben folytatott elhibázott politika. Nagy-Britanniának ugyanis nem kellett volna követnie a búr telepeseket a kontinens belső területeire. Ennek az irányvonalnak már rövidtávon is fontos következményei lehettek volna, mivel ha a britek nem szóltak volna bele a köztársaságok viszonyaiba és a szomszédos afrikai közösségekkel folytatott vitáikba, akkor a zulusok és a környező őslakosok automatikusan Nagy-Britannia támogatását keresték volna.³²² Ezen felül Earl Grey úgy vélte, hogy a brit kormányoknak nem lett volna szabad csökkenteniük a Dél-Afrikában állomásozó katonai egységek számát, ez ugyanis nagyban csökkentette a helyi problémák hatékony és gyors megoldásának esélyeit.³²³

A pamfletek Carnarvon konföderációs politikájáról sem voltak jó véleménnyel. Earl Grey ezt a kérdést is főként az afrikaiak oldaláról közelítette meg. A konföderációs tervet egy tévedésnek tartotta.³²⁴ A tervezett Dél-afrikai Konföderáció politikai struktúráját meghatározó South Africa Act-et több szempontból is károsnak ítélte. A koncepció szerint a konföderáció összes tartománya képviseltetve lett volna a közös képviselőházban, amely Earl Grey számára azt jelentette, hogy a „*magasabb rendű intelligenciával rendelkező emberek*”, akik alatt ő a fokföldi kereskedőket és iparosokat értette, mellett az alsóházban jelen lesznek a „*búrok, akik számára, atyáikkal egyetemben megszokott volt az őslakos fajok minden józan észt nélkülöző elnyomása és kifosztása; ezek a tanulatlan bennszülöttek maguk; és a gyémántmezők vegyes európai népsége.*”³²⁵ A korábbi gyarmatügyi miniszter szerint lehetetlen, hogy ezekből az elemekből egy gördülékenyen működő, szilárd, felelősségteljes, pártatlan képviseleti hatalom jöjjön létre. Ráadásul az egyesíteni kívánt területeken nagyon eltérő az afrikaiak helyzete, a

³²¹ EARL GREY: Past and Future, 583.

³²² Uo., 592.

³²³ EARL GREY: South Africa, 936.

³²⁴ Uo., 938.

³²⁵ „[...] the Boers who, with their fathers, have been accustomed for time out of mind to oppress and plunder the native races; these uneducated natives themselves; and the miscellaneous European population of the diamond fields.” In EARL GREY: Past and Future, 590.

South Africa Act pedig nem rendezte egységesen az őslakosok választójogának kérdését, hanem azt az egyes tartományok jogkörében hagyta. A felelős kormányzat kiterjesztése a túlnyomó részt afrikaiak lakta nagy területekre, amelyeket a konföderáció magába foglalna, káros, hiszen, a már korábban említett érvelés szerint, egy vékony fehér telepes réteg óriási őslakos tömegek feletti uralmához vezetne.³²⁶

Earl Grey Transvaal anektálásáról is lesújtó véleménnyel volt: „*a legszerencsétlenebb lépés, Transvaal anektálása, amely vezetett a zulukkal vívott háborúinkhoz. [...] Semmit nem nyertünk általa.*”³²⁷ Grey nagy hibának tartotta, hogy a britek önkormányzóságot ígértek a búroknak, amely biztos, hogy az afrikai lakosság elnyomásához vezetett volna. Ennek a gondolatmenetnek megfelelően a be nem tartott ígéretek vezettek a búrok felkeléséhez. Earl Grey szerint a transvaaliaktól az első angol–búr háborúban 1881. február 27-én Majubánál elszenvedett katasztrofális vereség is az ő álláspontját támasztotta alá, miszerint nem lett volna szabad csapatokat kivonni Dél-Afrikából a zulu háborút követően. Earl Grey olvasatában a vereség és a békeszerződés, amely által ő úgy vélte, hogy a búrok egy rendezett Transvaalt kaptak vissza, csak a korábbi évek baklövéseinek a természetes következménye. A volt gyarmatügyi miniszter az annexió számlájára írta azt is, hogy a búrok körében, akikkel a földéhségükön túl korábban nem volt jelentős probléma, körében megerősödtek a brit ellenes érzelmek. Óriási hibának tartotta, hogy Nagy-Britannia megengedte a búroknak, hogy jogtalanul Zuluföld nyugati részét kisajátítsák és ott New Republic néven államot alapítsanak.³²⁸ Earl Grey 1887-ben már egy Oranje Szabad Államot, Transvaalt és New Republicot összefogó erős konföderációt vizionált, amely európai szövetségeseket fog keresni és megkísérli kiűzni a briteket Dél-Afrikából: „*nem lehetetlen, hogy eljő az idő, amikor a dél-afrikai brit uralom létért kell, hogy megküzdjünk velük.*”³²⁹

Earl Grey javaslatai a jövőre vonatkozóan

Earl Grey a kemény kritikák mellett pamfletjeiben megoldási javaslatokkal is előállt. Ezeket az ötleteket négy nagy tematikus csoportba lehet rendezni. Az első és talán legfontosabb tanácsa az a korona hatalmának és befolyásának a gyarmatokon történő megerősítése. Earl

³²⁶ EARL GREY: South Africa, 938–940.

³²⁷ „[...] *unfortunate measure of the annexation of the Transvaal, which has led to our war with the Zulus.*” In EARL GREY: Past and Future, 592.

³²⁸ EARL GREY: The Prospect in South Africa, 6.

³²⁹ „[...] *it is not impossible that the time may come when we shall have to fight with them for the very existence of British authority in South Africa.*” In *uo.*, 7.

Grey szerint nem lett volna korábban sem szabad a felelős kormányzati rendszert Fokföldön bevezetni, amely a telepes kormányok hibás politikájához vezetett. Nincs más megoldás, mint, hogy ezt a fajta szabadságot meg kell szüntetni és vissza kell térni a korábbi gyarmati kormányzati formához, mivel úgy vélte, hogy az 200 éven keresztül működött szemben a felelős kormányzati struktúrával, amely 20–30 év alatt rengeteg nehézséget okozott.³³⁰ Ezen felül sokkal olcsóbb volna, ha Nagy-Britannia gyarmatok felett gyakorolt ellenőrzése megerősödne, így kiküszöbölné a telepesek által elkövetett hibákat, mint, hogy mindig nagy költségek és csapat átcsoportosítások árán siessen kénytelen-kelletlen a gyarmatok megsegítésére.³³¹ Ráadásul ennek következtében könnyebb volna a telepesek túlkapasait visszafogni és meggátolni a felháborodott őslakosokat abban, hogy támadásokat indítsanak.

Grey több lépést is megjelölt London dél-afrikai gyarmatokon történő befolyásának restaurálásával kapcsolatban. Fontosnak tartotta a főbiztosi (High Commissioner) pozíció különválasztását a fokföldi kormányzói tisztségtől. Earl Grey szerint ugyanis, a főbiztost nagymértékben befolyásolta a fokföldi képviselőház, ami pedig ahhoz vezetett, hogy a fehér telepesek érdekei az afrikaiak rovására kerültek előtérbe. Az őslakos közösségekkel és a búr köztársaságokkal való kapcsolattartás fontos területek, így teljes mértékben a birodalmi kormány ellenőrzése alá kellene, hogy tartozzanak. Ez úgy valósulhatna meg, ha ezt pozíciót elszeparálnák és a főbiztos közvetlenül a gyarmatügyi miniszter utasításait követné, így kikerülve a telepesek hatása alól. Fokföld kormányzójának hatáskörébe pedig csak és kizárólag a fokföldi belügyek tartoznának.³³²

Ugyanennek a törekvésnek a részét képezte fokföldi őslakos politika átalakítása. Grey elképzelései szerint Fokföldön elegendő a „civilizált népesség” aránya, így a saját ügyeiket (törvényhozás, adók kivetése és a bevételekkel való gazdálkodás) maguk, illetve, a fokföldi parlament intézhetné. Ez alól az afrikaiakkal kapcsolatos politika (szorosan illeszkedve a már korábban bemutatott nézetrendszeréhez) természetesen kivételt képezne. Amíg ugyanis az előző területeket a volt gyarmatügyi miniszter meghagyná a gyarmat hatáskörében, addig, ahogyan ő fogalmaz: „*a népesség civilizálatlan részének érdekeit védendő*” a korona vétőjoggal bírna a fokföldi őslakosokat érintő kérdésekben.³³³ Így tehát nem bízva a telepes lakosságban és tartva a fehérek túlkapasaitól, a terv kivette volna ezt, a gyarmati társadalom számára egyébként kulcsfontosságú területet a fokföldi törvényhozás, a telepesek kezéből.

³³⁰ EARL GREY: South Africa, 941.

³³¹ EARL GREY: Past and Future, 591.

³³² EARL GREY: The Prospect in, 14.

³³³ EARL GREY: South Africa, 942.

Ezen felül Earl Grey, a megváltozott helyi politikai körülményekre reflektálva, szintén ennek a gondolatmenetnek, megközelítésnek a mentén javasolta a meglévő gyarmati struktúra átalakítását. Grey abból indult ki, hogy az elmúlt évtizedekben Fokföld számos olyan területtel bővült, gyarapodott, amelyeken alacsony az európai eredetű lakosság aránya és „amelyeken a színes bőrűek kevesebb haladást tettek meg a civilizálódás terén, mint a régi gyarmaton [Fokföld]”.³³⁴ Ezért Brit Kafferföldet, Baszútóföldet és Transvaalt le kellene választani Fokföldről, kívül kellene helyezni a fokföldi törvényhozás hatáskörén. A felsorolt területeket önálló koronagyarmatokba kellene szervezni, ahol a törvényhozói hatalom visszaszállna a koronára és a törvények Őfelsége, vagy az alkormányzók által kibocsájtott rendeletek által születnének. Earl Grey Natalhoz hasonló gyarmatokat (szám szerint kettőt, hármat) alakított volna ki a szubkontinensen (ebbe a körbe Fokföld természetesen nem tartozott volna bele).

Javaslatának második nagy csoportja a biztonságpolitika kérdését érinti. Tekintve, hogy Earl Grey, pályafutása során többször került kapcsolatba védelempolitikával, így talán annyira nem meglepő, hogy Afrika déli részével összefüggésben is nagy jelentőséget tulajdonított ennek a területnek. Az első fontos észrevétele szembement a főleg egyébként saját pártja, a liberális párt gyarmatpolitikában érintett vezetői által képviselt megközelítéssel, a gyarmatokon található katonai erők csökkentésével. Earl Grey meglátása szerint pontosan fordítva, növelni kell a gyarmati hadseregek létszámát. Ő is tisztában volt vele, hogy az egyik legégetőbb kérdés Nagy-Britannia gyarmati struktúrájával kapcsolatban is a védelempolitika területét érinti: „[...] *elegendőek-e az Őfelsége ezen gyarmatain szolgáló erők, ahhoz, hogy ellássák a feladataikat anélkül, hogy az ország terhei a rendszerint ott állomásoztatott csapatok kiadásai mellett továbbiakkal gyarapodnának?*”³³⁵ Erre vonatkozóan is konkrét javaslattal állt elő. Az afrikaiakból álló gyarmati katonai alakulatokat preferálta. Earl Grey úgy vélte, hogy az ún. őslakos katonaság volna a legmegfelelőbb megoldás. Véleménye szerint a „kafferek”, az indiai szipolyokhoz hasonlóan megbízhatóan szolgálnának, de természetesen csak brit tisztek felügyelete alatt. Biztos volt benne, hogy az őslakosokból két-három évnyi brit katonai kiképzéssel nagyon jó katonákat lehetne faragni, akiknek a „szolgálatuk felbecsülhetetlen lett volna”.³³⁶ A volt gyarmatügyi miniszter kifejtette, hogy az őslakosokból felállított katonai alakulatok, amelyek főparancsnoka a főbiztos lenne,

³³⁴ Uo., 943.

³³⁵ „[...] *can a military force sufficient to meet the probable demands upon it be provided in this part of her Majesty's dominions without adding to the cost to this country of the troops habitually kept there?*” In EARL GREY: The Prospect in, 19.

³³⁶ EARL GREY: Past and Future, 595.

alkalmasak lennének a gyarmatokon belüli rend fenntartása mellett külső támadások sikeres semlegesítésére is. Earl Grey a szipolyok mellett Rómát hozta fel történelmi példaként. Ugyanis a tervezete alapján, hasonlóan az antik példához, ahogyan a Római Birodalmon belül is a légiókat toborzási helyüktől távoli területeken vetették be, a dél-afrikai őslakos katonákat sem küldenék harcra saját „törzseik” ellen.³³⁷

Earl Grey elképzeléseinek harmadik nagy csoportja gyakorlatilag összefonódik az előző kérdéskörrel, a bennszülött politikával. Ő az egész problémakört a civilizálás alapjaira helyezte volna. A már gyarmatügyi miniszterként is hangoztatott nézetei csak részben változtak ezen a téren. Grey meg volt győződve afelől, hogy a fehér telepes önkormányzatok nem foglalkoznak az afrikaiak fejlődésével, vagy nem veszik figyelembe az őslakosok érdekeit. Az elmélettől a gyakorlat mezejére lépve, Earl Grey egyfajta protektorátusi rendszer kiépítését tartotta a legmegfelelőbb lépésnek. Ennek keretein belül először Nagy-Britannia szerződést kötne a szubkontinens „*még független törzseivel*”. *„Szerződéseket kellene kötni annyi törzssel, amennyivel csak lehetséges. A szerződések részletei illeszkednének az adott törzs egyedi körülményeihez, a vezérlőelv viszont minden esetben ugyanaz volna, nevezetesen brit védelmet garantálni számukra, abban az esetben, ha alárendelik magukat a brit tisztek tanácsainak és tartózkodnak attól, hogy maguk háborút indítsanak, továbbá Anglia katonai hatalmára bízzák, hogy megvédelmezze őket.”*³³⁸ Az általa kidolgozott struktúra, amelynek alapjait az említett szerződések képeznék, kölcsönösen előnyös volna mind az anyaország, mind az őslakosok, sőt számos szempontból még a gyarmatok (telepesek) számára is egyaránt. Mivel az afrikaiak katonai hozzájárulása által kivonhatóvá válnának az Afrika déli részén állomásoztatott brit csapatok, Nagy-Britannia gyarmati katonai kiadásai számottevő mértékben csökkennének. Szintén ehhez a folyamathoz járulna hozzá a szerződések által garantált béke az őslakosok és az anyaország között, amely elhárítaná a telepeseket folyamatosan Damoklész kardjaként fenyegető őslakos offenzíva veszélyét. A telepesek mellett pedig az afrikaiak számára is megnyugvást hozna az Earl Grey által vizionált rendszer, mivel a szerződések védelmet nyújtanának a telepesek túlkapásaival, támadásaival szemben.

Következő lépésben, a már az Ngmai-tó kapcsán is kifejtett elvekkkel és elképzelésekkel találkozhatunk. Így például kiemelten fontosnak tartja az adó nevelő és

³³⁷ EARL GREY: The Prospect in, 19.

³³⁸ „*Treaties should be made with as many of these tribes as possible, their details being varied to suit the special circumstances of each tribe, but the main principle always being the same, that, namely, of granting them British protection on condition of their engaging to act under the advice of British officers, and to abstain from making war on their own account, trusting to the military power of England to secure them from wrong.*” In uo., 18.

civilizáló hatását.³³⁹ Ebben az esetben is egy kissé utópisztikusnak tűnő képet vázol, amelyben a munka, a misszionáriusok és a letelepült életforma játszanák a kulcsszerepeket: „Ők [bennszülött férfiak] feleséget választhattak volna magunknak azon leányok közül, akik a misszionáriusok iskoláiban nevelkedtek, és mindegyik ilyen falu a kápolnájával, iskolájával, kórházával és rendőrségével egyetemben a civilizálás központjai és a gyarmat [Fokföld] védőállásai lehettek volna.”³⁴⁰

A jövőbeli tervek negyedik csoportját a vámunióval kapcsolatos elképzelések képezik. Ismerve a volt gyarmatügyi miniszter szabad kereskedelemmel és vámpolitikával kapcsolatos nézeteit, talán kevésbé meglepő, hogy ez a téma Afrika déli részének esetében is központi szerepet tölt be. Earl Grey a dél-afrikai egységet voltaképpen három dimenzió, három kérdéskör mentén látta optimálisnak és megvalósíthatónak: védelmi és őslakos politika valamint vámunió terén. Grey szerint ez a három terület a szubkontinens politikai fragmentumainak közös irányítása alá kellene, hogy kerüljön. A gyakorlatban ez úgy valósult volna meg, hogy a Fokföldön kivetett vámokat alkalmazták volna a térség összes többi kikötőjében egyaránt. Az így (természetesen Őfelsége Kincstárának ellenőrzése alatt) befolyt összeg pedig elsősorban a közös érdekeket szolgáló költségeket fedezték volna. Earl Grey két nagy célterületet jelölt meg, melyek a kereskedelem elősegítése (mint például a part menti világítótornyok karbantartása) és a térség védelmét ellátó katonai erők jelentette kiadások finanszírozása voltak.³⁴¹ Érdemesnek tartom megjegyezni, hogy 1879-es pamfletjében Grey még azt javasolta, hogy az említett forrásokat az afrikaiakra költsék.³⁴²

A vámunió bevezetése más szempontból nézve is megérte volna hosszú távon az anyaországnak. Az egy azon szabadkereskedelmi övezet előnyeit ugyanis előbb-utóbb a búrok is fel fogják ismerni. Ez a folyamat pedig a javítaná a brit és a holland eredetű telepesek közti viszonyt is: „[...] meggyőződése, hogy fáradhatatlanul törekednünk kell arra, hogy őket szívélyes barátainká tegyük. Semmi sem mutathat jobban ebbe az irányba, mint a szabad kereskedelmi kapcsolatok kiépítése a brit gyarmatok és a holland [búr] köztársaságok között.”³⁴³

³³⁹ EARL GREY: Past and Future, 594.

³⁴⁰ „They would have found wives for themselves in the girls brought up in the missionaries' schools, and each village of this sort, with its chapel, its school, its hospital, and its police station, would have become a centre of civilisation and a post of defence for the colony.” In uo., 595.

³⁴¹ EARL GREY: South Africa, 944–946.

³⁴² EARL GREY: Past and Future, 591.

³⁴³ „[...] I am sure that no pains ought to be spared in trying to make them our cordial friends. Nothing would tend so much to this end as establishing free commercial intercourse between the British dominions and the Dutch republics.” In EARL GREY: The Prospect in, 23.

Earl Grey Afrika déli részével kapcsolatos hosszú távú elképzeléseinek, terveinek alapját saját, a Brit Birodalomról alkotott nézete, megközelítése képezte. Ennek középpontjában egy gondolat áll, mely szerint Nagy-Britanniának kötelességei vannak a világban: „[...] az anyaország nem jogosult arra, hogy elhárítsa a védelmükért vállalt felelősséget. Kötelességeink vannak tehát a színes bőrű fajok felé.”³⁴⁴

Earl Grey némiképpen önmaga összefoglalva az ezt a témát (de voltaképpen az egész gyarmati kérdést) érintő nézeteit kifejti, hogy Nagy-Britannia előtt két út áll. A sarkos, fekete-fehér jellegű megfogalmazást még tovább fokozta azzal, hogy szerinte nincs a két lehetőség között köztes megoldás, középút. Az első a koronagyarmatokon való erejének növelésével jár, amely ezeknek a területeknek a megfelelő kormányzásához, prosperitásához vezet, lakosai számára pedig jólétet teremthet. A másik esetben a kormányzat bevonja a brit zászlót Afrika déli részén, és az anyaország visszahívja katonai erőit a térségből, a gyarmatok lakosai pedig, akik többé már nem élveznék a királynő védelmét, maguk volnának kénytelenek szembenézni a felmerülő problémákkal, kihívásokkal. Grey számára egyértelmű, hogy csak az első az egyetlen igaz út, míg a második „méltatlan egy keresztény nemzethez”.³⁴⁵ Nagy-Britannia világméretű kötelességeihez, céljaihoz képest az anyaországbeli politikai közbeszédben a gyarmatok fenntartásával összefüggésben időről időre felmerülő kérdések, mint például a gyarmati adminisztráció magas költségei, eltörpülnek: „El kellene dobnunk tehát magunktól a ragyogó lehetőséget arra, hogy a kereszténységet és a civilizációt az afrikai kontinens egy nagy részén terjesszük. És mindezt pusztán önzésből azért, hogy meneküljünk az elől a kiadás elől, amelyet bölcs döntésekkel, a forrásainkhoz viszonyítva csekély méretűre lehetne csökkenteni. Így viszont a nagy brit nemzet lealacsonyodna az emberiség szemében, és ami még ennél is sokkal, de sokkal rosszabb, úgy hiszem, vétkessé válna egy súlyos bűnben Isten szeme előtt.”³⁴⁶

Earl Grey elképzeléseiből egy olyan Nagy-Britannia képe rajzolódik ki, amely a gyarmatok fenntartása által jelentett rövid távú, számára elenyésző jelentőségű hátrányokkal nem törődve, az afrikai lakosság védelmét és civilizálását tartaná hosszú távú céljának. Mindez nem csak azért volna a britek érdeke, mert teljesítenék kötelességeiket, hanem a

³⁴⁴ „[...] the mother country is not entitled to disclaim its responsibility for their protection. We have also duty towards the coloured races.” In EARL GREY: Past and Future, 596.

³⁴⁵ EARL GREY: South Africa, 953.

³⁴⁶ „We should also throw away a glorious opportunity of spreading Christianity and civilisation through a great part of the African continent. And all this we should do from a mere selfish desire to escape an expense which, by wise measures, might be reduced to a mere trifle as compared to our resources. By so acting the great British nation would be justly lowered in the estimation of mankind, and, what is infinitely worse, would, as I believe, become guilty of a grievous sin in the eyes of God.” In uo.

távolabbi jövőt tekintve stabilizálná a politikai helyzetet Afrika déli részén, továbbá az iparosodott, termelésre átállt gyarmatokkal kiépített kereskedelmi kapcsolatok hasznát hoznának a brit gazdaság számára. Ennek a gondolatvilágnak a mentén, az anyaország jóval tovább atyáskodna gyarmatai felett, mint más későbbi liberális politikusok által képviselt nézetekben, ezzel is kiemelve Grey-t pártjának más, gyarmatokkal foglalkozó politikusainak köréből.

Earl Grey és a dél-afrikai föderális egység

Earl Grey Afrika déli részével kapcsolatos föderális tervei alapvetően azon a nézeten alapultak, hogy Nagy-Britannia kötelessége a gyarmatokról és főleg az afrikaiakról való gondoskodás, az őslakosok civilizálása. Ehhez pedig (Livingstone-hoz hasonlóan) úgy vélte, hogy a legjobb eszközöket a kereskedelem és keresztény hit terjesztése, a missziók jelentik. Fontosnak tartom kiemelni, hogy Earl Grey koncepciói a szubkontinens aktuális problémáinak (például a nagy trek, ellentétek Fokföldön belül) kezelése mellett már a távolabbi jövőre vonatkozóan is (sok esetben már-már utópisztikusnak is tűnő) megoldásokat kínáltak és hosszú távon adtak iránymutatást. A vizsgált időintervallumban ezek voltak az első nagy ívű, perspektivikus tervek a térséggel kapcsolatban, sőt a kutatás jelenlegi állása szerint, a korábbi időszakokból sem ismerünk hasonló koncepciókat. Earl Grey gyarmatügyi minisztersége alatt emelkedett a nagyobb föderális alapokon nyugvó egységes brit dél-afrikai gyarmat létrehozásának gondolata a brit gyarmatpolitika legmagasabb szintjére. Ezek a humanitárius gondolkodás, a filantrópizmus, a birodalmi felelősségvállalás és a szabad kereskedelem alapjain nyugvó tervek (főleg a harmadik) a korábbiakkal ellentétben már nem pusztán a gyarmatokon a közelmúltban történetekre adott válaszok, hanem anyaország-gyarmat, telepesek-őslakosok, britek-holland anyanyelvű telepesek viszonyával hosszú távon foglalkozó koncepciók voltak.

A vizsgált kérdéskör aspektusából, Earl Grey más szempontból nézve is eltér a korábbi és részben a későbbi gyarmatügyi miniszterektől. Egészen pontosan abban, hogy a miniszterségét követően is megmaradt szubkontinens iránt tanúsított nagyarányú érdeklődése. Ráadásul, ami valóban szinte egyedülálló, hogy a miniszteri ciklusát követően több mint harminc évvel is hosszú- és rövidtávú koncepciókat dolgozott ki Afrika déli részével kapcsolatos gyarmatpolitikára, a szubkontinens jövőjére vonatkozóan. Annak ellenére, hogy a korábbi kutatások csak kevéssé emelték ki, vagy pusztán érintőlegesen foglalkoztak ezekkel a

tervekkel, a bemutatott adatok fényében fontosnak tartottam elemezni Earl Grey elképzeléseinek hatását a későbbi évtizedek brit gyarmatpolitikájára. Az említett vizsgálat eredményei a dolgozat egyik későbbi fejezetében kaptak helyet.

4. Sir George Grey és az aktív gyarmati jelenlét tendenciája (1854–1861)

A dél-afrikai egység és az aktív birodalmi jelenlét tendenciájának egyik tipikus és atipikus, de mindenképpen az egyik legösszetettebb és legjellegzetesebb képviselője is egyben Sir George Grey. Ez az állítás természetesen ambivalensnek tűnhet és joggal némi magyarázatra is szorul. A Fokföld kormányzásával két ízben is (először 1854–1859; másodjára 1860–1861 között) megbízott gyarmati tisztviselő, kronológiai sorrendben, a dél-afrikai egység Earl Grey utáni második szorgalmazója, a gyarmatosítás, a gyarmatok fejlesztésének és az európai telepesek terjeszkedésének, telepítésének támogatója, így kihagyhatatlan az említett tendencia reprezentánsainak bemutatásából. Mindezek mellett viszont adminisztrációjának négy éve, részben a kormányzó személyiségéből fakadóan atipikus is, hiszen szemben Earl Grey-el, ebben az esetben a dél-afrikai egység létrehozásának gondolatát nem elsősorban London, a központ, hanem Fokföld kormányzója szorgalmazta.

William Lee Rees, Sir George Grey biográfiájának szerzője így fogalmaz a kormányzó tevékenységével, életművével kapcsolatban: *„Két emberi lény van a világon, kettő csupán, akik 1837 június havától napjainkig, akik szüntelenül és közvetlenül összefonódtak a birodalom, amely felett a nap sosem nyugszik le, gyarmatainak a fejlődésével, haladásával, jólétével és boldogságával, és akik folytonosan bizalommal és felelősséggel viseltetettek irántuk. Az első Ő Legcsodálatosabb Felsege, a Királynő – a második az ő szolgája, Sir George Grey.”*³⁴⁷ Rees, aki könyvében igen pozitívan nyilatkozik a kormányzóról, mint ahogyan az az idézett sorokból is jól látszik, előszeretettel használt túlzó megfogalmazást, amíg elképzeléseinek (főleg anyaországbeli) ellenzői nem fukarkodtak a kritikus megnyilatkozások terén.³⁴⁸ Ezeket a szélsőséges véleményeket a megfelelő módon, helyükön kezelve, úgy vélem, hogy a következő fejezetből látható majd, és alátámasztható, hogy Sir

³⁴⁷ „There are in the world two human beings, and two only, who from the month of June, 1837, till the present day, have been ceaselessly and intimately connected with the progress and development, the happiness and welfare of the colonial portion of the Empire upon which the sun never sets; whose interest in the colonies has never ceased, and who have occupied, without intermission, positions of trust and responsibility in relation to them. The first is Her Most Gracious Majesty the Queen—the second is her servant, Sir George Grey.” In REES, William Lee: *The Life and Times of Sir George Grey, K.C.B. I.*, Hutchinson & Co., London, 1892. ix.

³⁴⁸ Érdekeség, hogy a korábban Herbert Spencer aszisztenseként dolgozó, majd Sir George Grey életéről könyvet író James Collier művében kifejti, hogy Rees és Grey között igen közvetlen és szoros volt a kapcsolat, így Grey munkásságát illetően, az idézett könyv szerzője korántsem volt pártatlan. Persze Collier megjegyzi, hogy ezt maga Rees sem tagadta volna. Vele szemben Collier törekedett arra, hogy objektív képet adjon a volt kormányzóról. In COLLIER, James: *Sir George Grey. Governor, High Commissioner, and Premier – An Historical Biography*. Whitcombe and Tombs, London, 1909. vii-viii.

George Grey kormányzása a dél-afrikai egység és az aktív birodalmi jelenlét tendenciájának meghatározó szakasza.

Sir George Grey és a gyarmatok

A Sir George Grey-el, a 19. századi brit gyarmatosítással foglalkozó történészek egy része szerint, Grey igazi „birodalmi hős”, katona, felfedező volt (nevezhetnénk a gyarmatosítás hőségének is), és számos szempontból az első modern kormányzó Afrika déli részén.³⁴⁹

Pályája több aspektusában is különlegesnek mondható, hiszen életének nagy részét az anyaországtól távol, a déli féltekén töltötte. Még a napvilágot sem a ködös Albionban, hanem a napfényes Portugáliában látta meg először, a napóleoni háborúk alatt, 1812. április 14-én, mivel édesapja az Ibér-félszigeten harcoló brit alakulatok kötelékében szolgált tisztként. Grey maga is katonának készült. A Sandhurst Királyi Katonai Akadémiára járt, majd 1836-ban jelezte csatlakozási szándékát az Északnyugat-Ausztrália feltérképezésére indított expedícióba a Királyi Földrajzi Társaságnál. A későbbi kormányzó, két, rendkívül kalandos, de sikeres expedícióban vett részt, amely során jelentős felfedezéseket tett társaival együtt Nyugat-Ausztráliában.³⁵⁰ Az ausztrál utak amellet, hogy meghatározó élményt jelentettek Grey számára, megalapozták a hírnevét is.

Életművében azonban sem a katonai teljesítménye, sem a földrajzi felfedezések foglalják el a legelőkelőbb helyet, hanem a gyarmatok igazgatásában eltöltött évei. 1841–1867 között több mint huszonöt éven át töltött be vezetőpozíciót a brit gyarmati adminisztrációban. Először Dél-Ausztrália (1841–1845), majd kétszer Új-Zéland (1845–1854; 1861–1867) és szintén két alkalommal Fokföld kormányzását³⁵¹ (1854–1859; 1859–1861) bízta rá a Colonial Office.

Sir George Grey ausztráliai, új-zélandi, vagy dél-afrikai gyarmati adminisztráció élén eltöltött éveit, ottani tevékenységét jellegzetes vonások különböztetik meg az elődeitől és az utódaitól. Így például Grey meglehetősen idealizmussal közelítette meg a gyarmatokat és ez az attitűd jellemezte a kormányzói tevékenységét is. Ő a liberális birodalom eszményének volt a képviselője Ausztráliában, Új-Zélandon és Dél-Afrikában is. Ez a liberális hozzáállás, a liberális birodalom koncepciója vegyült Grey esetében szociális érzékenységgel, illetve egészen pontosan egyfajta társadalmi igazságtétel igényével. A brit gyarmatpolitika és az

³⁴⁹ PRICE: 267.

³⁵⁰ REES: The Life I., 9–45.

³⁵¹ Valamint a főbiztos pozíció betöltését is egyben.

anyaország társadalmi problémáinak viszonyában alapvetően két uralkodó nézetet különböztethetünk meg a 19. században. Az első képviselői úgy vélték, hogy a brit társadalom problémáinak egyik megoldása lehet, ha a feszültségeket megoldandó (vagy azokat pontosan exportálandó) az anyaország például szegényebb, vagy a marginalításra szorult lakosai (például fegyencek) közül a gyarmatokra telepítenek le többeket. Ez a gondolat érhető tetten például a már bemutatott Earl Grey fegyencletelepítési programjában, vagy a napóleoni háborúkat követő kelet-fokföldi brit telepítésben. Ezzel szemben mások, mint például Edward Gibbon Wakefield úgy vélték, hogy a gyarmatok nem a munkások, az alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozók, hanem elsősorban az anyaországot vezető réteg érdekeit kell, hogy szolgálják.³⁵² Sir George Grey megközelítése eltért mind a két felfogástól. Meg volt győződve afelől, hogy mindenképpen el kell kerülni, hogy az anyaország társadalmi egyenlőtlenségei a gyarmatokon is újratermelődjének. Így meg kell akadályozni, hogy a gyarmatokon nagy földmonopóliumok alakuljanak ki, amelyek a vagyonosabb anyaországiak kezében összpontosulnának. Grey ezért támogatta a középosztályhoz, vagy a munkássághoz tartozók folyamatos telepítését.³⁵³ Egyes megközelítések szerint ennek a fajta szociális érzékenységnek, gondolatnak a gyökereit Grey Írországból 1830-ban eltöltött katonai szolgálatában találhatjuk meg, ahol látva az óriási szegénységet fogalmazódhattak meg benne ezek a gondolatok.³⁵⁴

Az anyaország és a gyarmatok közti viszonytal kapcsolatos felfogását viszont egyfajta ambivalencia jellemezte. Egyértelműen a gyarmatok megtartása mellett kardoskodott és elutasította a kivonulást, és a gyarmatok elengedését. Biztos volt benne, hogy érdemes a gyarmati területekre, és azok lakosaira anyagi erőforrásokat fordítani. Másfelől viszont ha ez nem is nyilvánult meg mindig manifeszt módon, de hosszú távon a gyarmatok Nagy-Britanniától való fokozatos távolodásának, függetlenedésének híve volt. Ez természetesen egyáltalán nem jelentette a teljes függetlenséget vagy az összes kötelék elvágását, hanem Grey például egyértelműen a gyarmatok önkormányzati jogainak folyamatos szélesítését forszírozta. Ez két tényezőre is visszavezethető: egyrészt a döntéshozatalban a függetlenséget rendkívül preferáló személyiségére, és a gyarmatokon eltöltött évekből fakadó komoly tapasztalatokra.³⁵⁵ Ennek megfelelően Sir George Grey úgy vélte, hogy helyben, a telepések

³⁵² COURTNEY, W. L. – COURTNEY, J. E.: *Pillars of Empire*. Jarrolds Publishers, London, 1918. 103.

³⁵³ REES: *The Life II.*, 575.

³⁵⁴ HYAM: *Britain's Imperial Century*, 167.

³⁵⁵ Sir George Grey kulcsszerepet játszott Új-Zéland önkormányzati jogainak szélesítésében. Új-Zéland 1852-es alkotmányának és az új-zélandi anglikán egyház alkotmányának kidolgozása is a nevéhez fűződik, sőt 1877 és 1879 között a gyarmat miniszterelnöke is volt.

és például a kormányzó tudják leginkább, hogy mire van az adott gyarmatnak leginkább szüksége, ők értik a legjobban az ott élők problémáit nem pedig távol az anyaországban.³⁵⁶ Annak ellenére viszont, hogy a kormányzó szerepét (on the spot) fontosnak tartotta, nézetei szerint a Colonial Office által a gyarmati főtisztviselők pótlására alkalmazott gyakorlat nem megfelelő, korrigálásra szorul. Egészen pontosan a kormányzók, alkormányzók kinevezését nem helyeselte, nem tartotta megfelelőnek, mivel ez újratermeli az anyaország egyenlőtlenségeit a gyarmatokon,³⁵⁷ amely akár forradalommal is fenyegethet.³⁵⁸ Ehelyett azt javasolta, hogy a gyarmati adminisztráció vezetőit, hasonlóan az általa Új-Zélandon bevezetett gyakorlatnak megfelelően a szuperintendánsokhoz³⁵⁹, választásokon keresztül a telepés társadalomnak kellene hatalommal felruházni.³⁶⁰

Egyes megközelítések szerint Sir George Grey az első modern típusú kormányzó volt Dél-Afrikában.³⁶¹ Ezt a megállapítást főleg Grey afrikaiakkal és a gyarmati társadalommal szemben tanúsított attitűdje alapozza meg, amely valóban kiemeli őt elődei, korának gyarmati tisztviselői és számos esetben utódai közül. A kormányzó ausztráliai, új-zélandi és dél-afrikai éveit során is rendkívüli mértékben érdeklődött az adminisztrációja alá tartozó területek őslakosainak nyelve, kultúrája, történelme, néprajza és egyáltalában a hétköznapjaik iránt. Megvolt győződve afelől, hogy abban az esetben képes a legjobban, leghatékonyabban kormányozni, ha közvetlen tapasztalatokat és ismereteket szerez az afrikaiakról. Ezért, egyedülálló és az elődeitől eltérő módon, bár Ausztráliában, Új-Zélandon és Fokföldön is természetesen rendelkezésére álltak tolmácsok, törekedett arra, hogy az adott területen beszélt nyelvek közül legalább egyet elsajátítson. Amellett, hogy Grey-ben volt természetes érdeklődés az afrikaiak irányába, más, véleményem szerint szintén a nagy gyarmati tapasztalatokból fakadó hatalomgyakorlási okai is voltak annak, hogy a kormányzó igyekezett közel kerülni az őslakosokhoz: *„Hamar arra a felismerésre jutottam, hogy nem kormányozhatom sikeresen és nem reménykedhetem abban, hogy megbékítem azokat a*

³⁵⁶ Uo., 277.

³⁵⁷ Egy rossz kormányzó esetén a telepések az anyaországot hibáztathatják. Újabb utalás a brit problémák gyarmatokra való kivitelének, exportálásának problematikus voltára.

³⁵⁸ Uo., 279.

³⁵⁹ Az új-zélandi alkotmányban meghatározottak szerint az Új-Zélandot tartományok (Auckland, New Plymouth, Wellington, Nelson, Canterbury, Otago) élén álló vezető tisztviselők voltak. A szuperintendáns (Superintendent) a Tartományi Tanáccsal (Provincial Council) közösen hozta meg az adott tartományon belüli (az alkotmányban behatárolt körben) törvényeket. Kezdetben a kormányzó nevezte ki a tartományi vezetőket, az 1850-es évek derekára már viszont választás útján lehetett ezt a tisztséget elérni. In New Zealand Government. A bill to grant a representative constitution to the colony of New Zealand. HCPP 1852 (314). 4., 6.

³⁶⁰ Uo., 280.

³⁶¹ PRICE: 267.

nagyszámú és féktelen népeket, akiknek a nyelve, modora, szokásai, vallása és gondolkozásmódja teljesen ismeretlen számomra.”³⁶² Sir George Grey elsajátította a maorik nyelvét és ő volt az első a dél-afrikai brit kormányzók sorában, aki megtanult a xhosák nyelvén beszélni. Ezen túlmenően mindhárom területen rendkívül sokat utazott, járta a vidéket és személyesen kommunikált az őslakosokkal, saját elmondása szerint igen gyakran, hogy minél közvetlenebbül tudjon szót váltani a helyiekkel, tolmács nélkül.³⁶³ Ráadásul azoknak a közösségeknek, népeknek a kultúráját, történelmét, nyelvét és néprajzi értékeit leírta, gyűjtötte. Két könyv is megjelentett, amelyek közül az egyik az új-zélandi,³⁶⁴ a másik a polinéz bennszülött folklór anyagokat tartalmaz.³⁶⁵

Sir George Grey őslakosokkal kapcsolatos attitűdjének az érdeklődésen túl másik eleme volt a humanitáriuság.³⁶⁶ A korszak brit közvéleménye is filantrópként tartotta számon. Sőt Grey tagja volt a korábban már bemutatott a brit gyarmatokon és azok szomszédságában élő bennszülöttek helyzetével foglalkozó parlamenti bizottságnak (Parliamentary Select Committee).³⁶⁷

A Sir George Grey munkásságával foglalkozó történészek legtöbbször, legnagyobb arányban a kormányzót egyik legjellemzőbb tulajdonsága mentén közelítik meg. Ez pedig Grey öntörvényűsége. Grey ugyanis előszeretettel vitte keresztül az akaratát, akkor is, ha az elgondolásai nem találtak a felettesei (London) által elképzelttel. Ez számtalan konfliktust eredményezett, vagy például dél-afrikai pályafutásának is először 1859-ben az vetett véget, hogy több ízben figyelmen kívül hagyta a Colonial Office utasításait. Richard Price például problematikusnak tartja, hogy a korszakkal foglalkozó kutatók egy része Grey Gyarmatügyi Minisztériummal, a brit kormánnyal szemben vállalt konfliktusaira helyezte a fókuszot és nem a szerinte jóval fontosabb bennszülött politikájának elemzésére koncentrált.³⁶⁸

³⁶² „I soon perceived that I could neither successfully govern, nor hope to conciliate, a numerous and turbulent people, with whose language, manners, customs, religion, and modes of thought I Was quite unacquainted.” In GREY, SIR GEORGE: *Polynesian Mythology and Traditional History of the New Zealand Race, As Furnished by Their Priests and Chiefs*, John Murray, London, 1855. iii.

³⁶³ Uo., iv-v.

³⁶⁴ GREY, SIR GEORGE: *Maori Lore. The Traditions of the Maori People, with More Important of their Legends*, John Mackay, Wellington, 1904.

³⁶⁵ GREY: *Polynesian Mythology*

³⁶⁶ Richard Price élesen cáfolja Grey filantróp voltának és afrikaiak iránti érdeklődésének valódiságát. Ezt az állítást a szerző a kormányzónak a jószág mézszárlás alatt követett politikájával kívánta alátámasztani, amely a fejezet későbbi részében bővebben ismertetésre kerül. In PRICE: 267–290.

³⁶⁷ *Report of the Parliamentary Select Committee on Aboriginal Tribes, (British Settlements)*, Aborigines Protection Society, London, 1837. 1.

³⁶⁸ PRICE: 268–269. A Sir George Grey dél-afrikai tevékenységével foglalkozó munkák között valóban található olyat, amelyik erre az aspektusra fókuszál, viszont de Kiewiet (DE KIEWIET: *British Colonial*

Ennek a megközelítésnek az első képviselőivel már a 19. századi politikus biográfiák szerzői közt is találkozhatunk. Így például a Carnarvon negyedik earljének életútját bemutató monstre három kötetes szerzője is a pozitívumok mellett Grey makacsságát hangsúlyozta ki.³⁶⁹ Ez viszont nem volt alaptalan. Grey nem egyszer felülbírálta, vagy figyelmen kívül hagyta a Colonial Office-tól érkező utasításokat, abból a megfontolásból kiindulva, hogy mivel ő tartózkodik a gyarmaton, ezért jobban átlátja az adott helyzetet, mint azt a nagy távolságban, Londonban tartózkodó bürokraták. Ráadásul volt rá példa, hogy Grey abbéli meggyőződésének nagy nyilvánosság előtt is hangot adott: *„A kormányzó, a hivatalának természetéből fakadóan, az összes minisztérium feje. A gyarmatügyi miniszter, amennyiben pozíciója egyáltalában meghatározott, csupán Őexcellenciája tolla vagy nyelve, teljesíti a parancsait függetlenül attól, hogy mi a saját meglátása, vagy, hogy milyen tanácsokat adott”*.³⁷⁰ Ezzel bár a gyarmatokon növelni tudta a népszerűségét, az anyaországban nem járult hozzá politikájának elfogadtatásához. Így a vele való együttműködés, kooperáció sok esetben igen nehézkes volt.

Sir George Grey Dél-Afrikában

Sir George Grey az élete vége felé vele készített memoár-riportkötetben a következőképpen emlékezett vissza arra az időre, amikor megérkezett Fokföldre: *„Hogy milyen Dél-Afrikát találtam? A fehérek zöme búr volt, akik ideáikat tekintve a legkonzervatívabbak voltak. [...] Kívánatos volt, hogy Dél-Afrika részesüljön a magas civilizáció minden lehetséges eleméből, mint például távlatokban tekintve, egyetemek, iskolák, könyvtárak. A szászok és a hollandok keverékének saját határaik mentén kell sorsukat beteljesíteni, a Régi Világtól nem akadályoztatva. Továbbá, el kell oszlatnia a barbár Afrikára észak felől ráboruló felhőt.*

Policy, 135.), Goodfellow (GOODFELLOW: 15–21.), Hyam (HYAM: Britain's Imperial Century, 121,167,239,282–284) vagy Davenport (DAVENPORT: 134–136.) munkássága jóval holisztikusabb szempont alkalmazásáról tanúskodnak.

³⁶⁹ Ez talán kevésbé meglepő, hiszen Grey dél-afrikai politikájának egyik legnagyobb ellenzője Carnarvon volt. Úgy vélem a Carnarvon biográfiában természetes, hogy Grey-t erről az oldaláról közelítette meg a szerző. In HARDINGE, SIR ARTHUR: *The Life of Henry Howard Molyneux Herbert Fourth Earl of Carnarvon, 1831–1890*. I., Oxford University Press, London, 1925. 125.

³⁷⁰ *„The Governor is, by virtue of his office, the Head of all the Departments. The Colonial Secretary, as far as his position has been defined, is merely the pen or mouth of His Excellency, acting by his orders, whatever his own opinions or advice may have been”*. Sir George Grey-t idézi GORDON: 111.

*És hogy megváltozott Dél-Afrika azóta!*³⁷¹ Az idézetből jól látható, hogy Grey némi pátoszt sem mellőző módon, elsősorban a gyarmat-fejlesztési, civilizálási célokra emlékszik vissza, noha a Colonial Office tisztviselői más, sürgető gondokra és kihívásokra várták tőle a gyors megoldást. Ezeket a problémákat két nagy csoportra lehet bontani. Az elsőbe az őslakosokkal fennálló konstans konfliktushelyzet megoldása. Ezen belül is kiemelkedik az új, szinte csak afrikaiak által lakott dél-afrikai gyarmat Brit-Kafferföld hatékony kormányzása, az ott élő afrikaiak megbékítése, további őslakos háborúk elkerülése tartozik. A feladatok másik része a telepésekkel való együttműködéshez kötődik. Fokföld mindössze még csak két éve, az 1852-es alkotmány által jutott képviseleti alapon felálló törvényhozáshoz. Az alkotmány megszületését komoly viták előzték meg. A Gyarmatügyi Minisztérium tartott az anyaország és gyarmata közti viszony lazulásától. A telepések megbékítése és Nagy-Britannia iránti lojalitásának erősítése szintén az új kormányzóra várt. Ezek a kihívások korántsem voltak Sir George Grey számára ismeretlenek. Első új-zélandi kormányzói ciklusa alatt hasonló nehézségekkel kellett megbirkóznia. Új-Zélandon háborút nyert a maorikkal szemben, akiket sikerült lecsendesíteni és részben még meg is nyerni magának. Mindemellett a gyarmat önkormányzati jogainak nagyarányú szélesítése, és az 1852-es alkotmány kidolgozása is az ő nevéhez fűződött. Így joggal gondolhatták a Colonial Office vezető tisztviselői, hogy Grey a megfelelő választás, a megfelelő ember arra, hogy mind a két problémaforrást, az őslakosokat és a telepéseket is a lehető legnagyobb hatékonysággal kezelje. Kijelenthető, hogy 1854-ben amikor elhagyta Új-Zélandot, Sir George Grey pályájának és elismertségének³⁷² csúcán állt.³⁷³

A Sir George Grey dél-afrikai tevékenységét vizsgáló munkák alapvetően négy nagyobb kérdést szoktak kiemelni: 1., Grey és a Colonial Office konfliktusai (mint például a

³⁷¹ MILNE, JAMES: *The Romance of a Proconsul. Being the Personal Life and Memories of the Right Hon. Sir George Grey, K.C.B.*, Chatto & Windus, London, 1899. 125–126.

³⁷² Az anyaországi sajtóban azért jelent meg olyan írás, amely korántsem csak pozitív hangnemben nyilatkozott Grey korábbi és várható teljesítményével kapcsolatban. A *The Leader* újságírója, aki amint az a cikkből kiderül, igen kritikus a gyarmatok fenntartásának magas költségeivel szemben, Grey kinevezése, akivel kapcsolatban az „engedetlen” jelzőt használja, korántsem biztos, hogy a legjobb döntés volt: „[...] ha megkísérli úgy kezelni a bennszülötteket, mint ahogyan azt tette az új-zélandiakkal, mégpedig, hogy támogatja a különböző fajok vélelmét és számításait, annyira, hogy azok számára az hihetőnek és valóságosnak tűnjék, akkor újabb határmenti háborúknak és holland és brit lázadásnak nézhetünk elébe.” („[...] if he should attempt to manage the natives as he has done the New Zealanders, by fostering the presumption and hopes of races only too ready to be presuming and sanguine, we shall have more border wars, and more rebellions, Dutch and British.”) In *The New Cape Governor*. *The Leader* 5. no. 227. (1854), 707.

³⁷³ PRICE: 268.; GUMP, James: *The Imperialism of Cultural Assimilation: Sir George Grey's Encounter with the Maori and the Xhosa, 1845–1868*. *Journal of World History* 9. no. 1. (1998), 89.

szipojlázadással³⁷⁴, vagy a föderális egységgel kapcsolatban); 2., bennszülött politikája (pl.: jószág mérszálás, civilizálás, Brit-Kafferföld); 3., telepes politikája (pl.: német légió letelepítése); 4., a dél-afrikai föderális egység létrehozására kidolgozott koncepciója. A fejezet további részeiben, a dolgozat tematikája mentén, két problémakör kerül bemutatásra: Grey gyarmatfejlesztő és bennszülött politikája, különös figyelmet fordítva Brit-Kafferföldre, valamint természetesen a dél-afrikai egységgel kapcsolatos koncepciója.

Az aktív gyarmati jelenlét és Sir George Grey bennszülött politikája

Véleményem szerint Sir George Grey az egyik iskolapéldája lehetne az aktív gyarmati jelenlét tendenciájának. Élénk érdeklődése a kormányzására bízott őslakosok kultúrája iránt, a személyes tárgyalások az őslakosok vezetőivel, továbbá a rendkívüli gyarmatfejlesztő munka, a gyarmatok innovációjába fektetett energiája az említett tendencia kiemelkedő képviselőjévé teszik a kormányzót. Ami viszont árnyalhatja ezt a képet, az Grey már korábban ismertetett felfogása: a gyarmatokat az anyaország támogatásával kell fejleszteni, a brit kormány azonban maradjon távol a telepesek belső ügyeitől és a lehető legkevesebb kontrollt gyakorolja a gyarmatok felett.

Grey-nek az említett tendenciában elfoglalt előkelő helyét a bennszülött politikáján keresztül lehet a legjobban alátámasztani. Sir George Grey számára, csakúgy, mint ahogy Earl Grey esetében láthattuk, az afrikaiak civilizálása nem csupán feladat, hanem egy fajta kötelesség is. A kormányzó őslakosokra vonatkozó civilizációs politikájának alapvető tétele

³⁷⁴ 1857 őszén Grey, reagálva az Indiából a szipojlázadás miatt érkező segítségkérésekre, csapatokat küldött Fokföldről Lord Elphinstone kormányzó megsegítésére. A probléma egyik forrása az volt, hogy ezt már az előtt megtette, mielőtt erre a brit kormánytól engedélyt kapott volna. Ezen felül viszont nem csupán az Afrika déli részére vezényelt vörös kabátosokat, hanem olyan brit alakulatokat is hezitálás nélkül Indiába indított, amelyeket eredetileg a világ teljesen más pontjaira, például Új-Zélandra küldtek és csak átmenetileg tartózkodtak a kormányzása alá tartozó területeken. Kiemelkedik ezek közül is a Kína, egészen pontosan Szingapúr irányába Lord Elgin számára a második ópium háború miatt elindított brit csapatok esete. In MILNE: 152. Grey úgy vélte, hogy Indiában nagyobb szükség van ezekre a katonákra, ezért átlépve a hatáskörét, a Fokföldön áthaladó egységet Kalkuttába irányította. A történetek természetesen nem múltak el visszhang nélkül. Charles Adderley a brit parlament alsó házában vonta kérdőre Sir George Grey öntörvényű túlbuzgósága miatt Henry Labouchere gyarmatügyi minisztert (1855–1858). Továbbá az is felmerült az általa feltett kérdések között, hogy vajon mennyibe fog kerülni Grey akciója a brit kincstárnak? Labouchere szerint a rendkívüli helyzet, az indiai krízis súlyos volta igazolják a fokföldi kormányzó lépéseit. Érdemes megfigyelni, hogy Labouchere hogyan fogalmazott Grey önfeljuságával kapcsolatban (Grey hamarabb küldött lovakat Indiába, mintsem arra utasítást kapott volna): „*A segítségnyújtás egy másik leghatékonyabb módjáról szólva, Sir George Grey, a tőle megszokott serénységgel és energiával előre látva az utasításokat, amelyeket küldtem [...] kezdett bele*”. („*With regard to another most important mode of assistance, Sir George Grey, with his usual promptitude and energy, anticipating orders which I had sent [...] had begun at once*”) Hansard, 3rd Ser., CXLVIII., col. 464. Adderley in Commons, 10 Dec. 1857

volt, hogy afrikaiak körében kell, hogy európai származású telepesek is éljenek, mert a civilizálás, az ausztrál, új-zélandi, vagy jelen esetben különböző afrikai népek felemelése a fehérekkel történő együttélésen keresztül érhető el a leggyorsabban és a leghatékonyabban. Ha például britek, vagy más európai eredetű telepesek élnének Brit Kafferföldön a xhosák között, akkor azok láthatnák, találkozhatnak az európai kultúra vívmányaival és motiválná őket abban, hogy civilizáltabb életre törekedjenek. Innen csak egy lépés Grey bennszülött politikájának a következő eleméig, amelynek lényege, hogy a közösségek és az egyes őslakosok ne erőszak miatt véljék úgy, hogy számukra érdemes a brit kontrollt elfogadni, hanem hogy ez az attitűd a személyes tapasztalatokon, a civilizációs előnyök megtapasztalásán alapuljon. Ez a fajta kötelék természetesen jóval erősebb volna, mintha az afrikaiak félelmére alapoznának. Érdemesnek tartom megjegyezni, hogy Grey felfogása eltért a korszak másik gyarmati tisztviselője, Theophilus Shepstone által alkalmazott módszertől. Shepstone megközelítése szerint az őslakosokat lazább birodalmi kontroll alatt kell hagyni, hogy saját hagyományaiknak, szokásaiknak megfelelően éljenek.³⁷⁵

Grey bennszülött politikájában kulcsfontosságú területnek számít Brit Kafferföld. A mindössze hét évvel Grey megérkezése előtt, 1847-ben megszerzett, nagyszámú afrikai által lakott gyarmat³⁷⁶ átalakítására vonatkozóan az új kormányzó komoly tervekkel állt elő. British Kaffraria kulcsfontosságúnak tekinthető azoknak a tényezőknél a sorában, amelyek Grey egész dél-afrikai tevékenységére kihatottak. A már számos konfliktust okozó terület, elég csak, ha a „kaffer háborúkra”, vagy a Fokföld keleti határát gyakran jellemző, a telepesek és a xhosák, valamint fíngok közti villongásokra gondolunk, folyamatos fenyegetést jelentett a szubkontinens egyébként is labilis „békéjére”. Ez a veszélyforrás pedig kétségtelenül az

³⁷⁵ Grey a zulukat a telepesek közvetlen ellenőrzése alá helyezte volna Natalban, míg Shepstone lazább kontrollt javasolt és véleménye szerint a kormányzó elképzelése provokálni fogja a „törzset”, ami egy őslakos inváziót eredményezhetett volna. Grey úgy vélte, hogy Shepstone koncepciója jelent igazi veszélyt, és igen vitriolos hangvételű kritikát fogalmazott meg a natali politikussal szemben, meggyanúsítva azzal, hogy egy saját birodalmat szeretne magának: „*A javaslat nem szól egyébről, minthogy Nagy-Britannia egy új királyságot kellene, hogy alapítson [...] megtegye Mr. Shepstone-t királynak ebben az országban; garantálja birtokainak biztonságát és integritását; 500 fontnyi évi fizetést adjon neki; és beleegyezzen abba, hogy despotikus hatalommal rendelkezzen ennek az országnak a kormányzása, bevételei és kiadásai felett.*” („*The proposition, therefore, is nothing else than that Great Britain should establish a new kingdom in South Africa [...] make Mr. Shepstone the king of that country; guarantee him the security and integrity of his dominions; give him a pensions of £500 a year; and agree that he is to have despotic power in governing the country, in raising its revenues, in expending them.*”) In REES – REES: The Life and Times I., 218.

³⁷⁶ A helyi gyarmati tisztviselők számításai szerint 1854 januárjában 1210 európai telepes és kb. 60 ezer őslakos élt a gyarmat területén. Ráadásul a telepesek zöme (703 fő) a gyarmat központjában, King William's Town lakosságát adta, így a terület jó részén az afrikai lakosság dominált. In Sir George Cathart to Duke of Newcastle, 14 Feb. 1854. In Cape of Good Hope. Further papers relative to the state of the Kaffir tribes. HCPP 1854–1855 [1969], 27.

egyik, sőt talán a legmeghatározóbb elem a kormányzó kafferföldi politikájának gyökerei között. Az előző fokföldi kormányzó és főbiztos, Sir George Cathart (1852–1853) idején készültek olyan tervek, amelyek Brit Kafferföld teljes katonai ellenőrzését javasolták annak érdekében, hogy a térséget tartósan pacifikálják.³⁷⁷ A legnagyobb bajt a britek számára az afrikai közösségek esetleges összefogása jelentette. Sir George Grey 1854. december 9-i megérkezését³⁷⁸ megelőzően is már olyan levelek keltek útra az új gyarmat területéről, amelyek ennek a komoly veszélyforrásnak a kialakulásáról tanúskodtak. A Grey alá beosztott alkormányzó, Charles Henry Darling (1854–1855) arról informálta az új kormányzót, hogy a fíngok és a xhosák között vegyes házasságok kötettek és komoly a gyanú arra vonatkozóan, hogy szövetség van kialakulóban a két csoport között.³⁷⁹ Bár Darling ezt a hírt még 10 napon belül cáfolta³⁸⁰ Grey a Colonial Office számára küldött egyik első jelentésében már megemlítette, hogy fontos figyelemmel követni különösen a xhosákkal és a fíngokkal történeteket.³⁸¹ A kormányzó számára az afrikai szövetség formálódása, létrejötte tény volt. Grey meg volt győződve arról, hogy az őslakos csoportok szövetségre lépnek egymással, vagy konföderációt alakítanak az európaiak ellen, azzal a szándékkal, hogy elűzzék a telepeseket a szubkontinensről.

A hivatalos forrásokot vizsgálva kiderül, hogy ez a fenyegetés okkal tűnt Sir George Grey számára valóságosnak. Nem Darling volt az egyetlen brit gyarmati tisztviselő, aki hasonló információkról tudósította a kormányzót 1854 decemberétől kezdve. Calderwood altábornagy először Pato főnök tevékenységét tartotta gyanúsnak³⁸², majd pár héttel később már jelentésében arra utaló jeleket is megosztott a kormányzóval, melyek szerint a zulu király, Moshweshwe is csatlakozott a konföderációhoz, amelyet az afrikai közösségek „a következő

³⁷⁷ Érdemesnek tartom megjegyezni, hogy az elképzelés a komoly katonai kontrollt követően, második lépésként az európai értelemben vett mezőgazdasági termelés megindításán és a civilizációs vívmányok megismertetésén keresztül képzelte el a gyarmatot modernizálni. In HCPP 1854–1855 [1969], 27–28. A tervezet, amely jelentés is egyben, kritikával illeti a telepeseket is, akik a számukra, illetve egészen pontosan a korona számára fenntartott ún. Crown reserve területen, az extenzív mezőgazdasági termelés miatti földszerzés következtében konfliktusokba keveredtek az őslakosokkal. In Uo.

³⁷⁸ Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 9 Dec. 1854. In HCPP 1854–1855 [1969], 35.

³⁷⁹ Lieutenant-Governor Darling to Sir George Grey, 4 Nov. 1854. In HCPP 1854–1855 [1969], 34.

³⁸⁰ Lieutenant-Governor Darling to Sir George Grey, 14 Nov. 1854. In HCPP 1854–1855 [1969], 34.

³⁸¹ Grey szerint az, ami a brit ellenőrzés alatt álló területek határán történik egyáltalán nem egyedülálló. Sőt úgy véli, hogy bármely országgal, amely saját határainak védelmét „félbarbár szövetségesekre” bízta, megtörténhet, hogy pontosan ezek a segédszervezetek (utalva az afrikaiakra) fordulnak korábbi megbízóik ellen. In Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 12 Dec. 1854. In HCPP 1854–1855 [1969], 36.

³⁸² A határmenti farmerek közül ekkor többen, az újabb háborútól tartva Fort Beaufort és más erődök falai mögött kerestek menedéket. In Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 19 Dec. 1854. In HCPP 1854–1855 [1969], 36.

háborúban való kölcsönös segítségnyújtás” érdekében hoztak létre.³⁸³ Sőt, Grey asztalára kerültek egészen autentikus, már-már első kézből származó levelek, mint például Umkai főnök tanácsadójának, Umgwagwa-nak a nyilatkozata, amely arról informálta a kormányzót, hogy volt egyeztetés Sandilli és Umhala között, amelynek célja az volt, hogy vegyes házasságok útján erősítsék a két főnök „*törzse*” közti kapcsolatot, ami különösen a fokföldi kormány elleni háború esetén bírt volna nagy jelentőséggel.³⁸⁴ Mindezek alapján véleményem szerint arra lehet következtetni, hogy Grey komolyan tartott az afrikaiak összefogásától, valamint az újabb kaffer háborútól és a korábban felsorolt elemek mellett ez a tényező volt, amely leginkább befolyásolta politikáját nem csak Brit Kafferföld, hanem az egész szubkontinens vonatkozásában. A végcél számára egyszerű volt, hosszútávon biztosítani a telepesek és az afrikaiak közti békét, elsősorban az őslakosok civilizálása által.

Sir George Grey három oldalról, három jelentősebb terven keresztül próbálta átalakítani Brit Kafferföldet és reagálni egyben az említett kihívásokra:

- 1., oktatás, egészségügy, kereszténység, munka,
- 2., európai telepesek az afrikaiak közt,
- 3., a xhosák jogszokásainak átalakítása.³⁸⁵

Grey a Fokvárosba 1854. december 9-én történt megérkezését³⁸⁶ követően szinte két héttel már az első nagyobb lélegzetvételi jelentésében előállt egy, a szubkontinens és Brit Kafferföld által jelentett problémák megoldását célzó elképzeléssel, amely jelentős mértékben járulna hozzá Nagy-Britannia helyi gyarmati kiadásainak a csökkenéséhez.³⁸⁷ A rendkívüli gyorsaság mögött, az új kormányzó lelkesedése mellett még a már említett afrikai szövetségtől való félelem bújt meg. Ha Livingstone elgondolásait a kereszténység és kereskedelem jelszó (területek) mentén lehet összefoglalni, akkor Grey első civilizációs terve esetében ez az oktatás, egészségügy, kereszténység, munka kiemelésével tehető meg a leginkább.

Ami ennek a nagy ívű elképzelésnek (Grey terveiben Brit Kafferföld már-már egy mintagyarmatnak tűnik) az anyagi hátterét illeti, a kormányzó számításai szerint a terv kivitelezése évente 45 ezer fontba kerülne, amelyből 40 ezer fontnyit kellene az anyaország

³⁸³ Calderwood abból vonta le ezt a következtetést, hogy Moshweshwe „*kaffer kukoricát*” (Kafir corn) és húst küldött Kreli főnök földjére. Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 30 Dec. 1854. In HCPP 1854–1855 [1969], 39.

³⁸⁴ Umgwagwa nyilatkozata, Fort Murray, 1855. jan. 6. In HCPP 1854–1855 [1969], 41.

³⁸⁵ A tervek kronológia sorrendben kerülnek ismertetésre, de nem ütötték egymást, sőt, hasonlóan Earl Grey elképzeléséhez, ebben az esetben is inkább nehéz elválasztani egymástól a koncepciókat.

³⁸⁶ Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 9 Dec. 1854. In HCPP 1854–1855 [1969], 35.

³⁸⁷ Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 22 Dec. 1854. In HCPP 1854–1855 [1969], 38.

kincstárának állnia (a kormányzó meg is kapta ezt az összeget). Az új rendszer, a civilizációs és gyarmatmodernizációs koncepció megvalósítása és fenntartása csak a kezdeti időszakban kerülne ennyibe, a költségek már az első három évet követően csökkenhetnek. Grey taktikusan azzal az érveléssel kezdte az egész tervezet bemutatását, hogy tanulmányozta a legutóbbi kaffer háború költségeit, amelyek elérték az évi egymillió fontot, amelyhez képest az általa igényelt 45 ezer csekélységnek tekinthető.³⁸⁸

A kormányzó terve, hasonlóan Earl Grey koncepciójához, több lépésben kívánta kivitelezni a kafferföldi és natali afrikaiak civilizálását. Az első nagyon fontos elem a közmunkaprogramok elindítása volt. Az őslakosok közmunkákon nagy számban történő alkalmazása Grey szerint több problémára kínál megoldást egyben. Először is, meg volt győződve az európai értelemben vett munka civilizáló hatásáról, másfelől viszont az infrastrukturális beruházások, építkezések megnyithatják az európaiak előtt az addig afrikaiak által ellenőrzött vidékeket, a gyarmatfejlesztő hatásuk pedig megkérdőjelezhetetlen.³⁸⁹ Sir George Grey egy félévvel később, 1855 őszén, Brit Kafferföldön tett útján³⁹⁰ számolt be nagy részletességgel a közmunkaprogram fejleményeiről, amely ekkorára egész komolyan szervezett rendszerré nőtte ki magát. 1855 szeptemberében 950 főt foglalkoztattak a gyarmat területén a program keretein belül. A munkások egy osztályozási szisztémának megfelelően kapták a feladatokat, bérüket és a napi táplálékukat is, annak függvényében, hogy a munkáltató első-, másod- vagy harmadosztályú munkásnak osztotta be őket. Csupán minden tizenhatodik afrikai került az első és minden nyolcadik őslakos a másodosztályba, míg az összes többi munkás a harmadosztályt gyarapította. Az első osztályú munkások (50 fő), akik adott esetben felügyelői munkakört is betöltöttek egy shillinget és kosztot³⁹¹ kaptak naponta (évi 24 font 3 és $\frac{3}{4}$ penny), míg a másodosztályba sorolt őslakosok 9 pennyt (évi 20 font 11

³⁸⁸ Uo., 36–37.

³⁸⁹ Uo., 38.

³⁹⁰ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a kormányzót elkísérte ezen az úton több főnök, köztük Sandilli is, akiről Grey kifejtette, hogy kellemes csalódást jelentettek számára, főleg azoknak az információknak a tükrében, amelyet előzetesen kapott ezekről a vezetőkről. Sandilli és társai, a kormányzó elmondása alapján „elégedettek és vidámnak” tündek. Sir George Grey to Lord John Russell, 19 Sep. 1855. In Cape of Good Hope. Further papers relative to the state of the Kaffir tribes. HCPP 1856 [2096], 9.

³⁹¹ Érdekességként jegyzem meg, hogy Sir George Grey fontosnak vélte informálni a miniszterelnököt, John Russel-t arról is, hogy a munkások naponta, meghatározott rendben, rendszeresen kapnak minőségi főtt ételt. Mindezen túlmenően egy táblázatot is csatolt a jelentéséhez, amely részletesen tartalmazza, hogy a közmunkaprogramban foglalkoztatottak milyen élelmiszerből mennyit kaptak naponta és évi összesítésben. Így tudhatjuk meg például, hogy az első és másodosztályú munkások fejadagja (naponta 6 és $\frac{3}{4}$ penny értékben) minden kategóriában megegyezett (másfél font hús, két font kukorica, fél penny értékben kávé és szintén fél penny értékben cukor, negyed penny szappan, fél penny értékben dohány). Ezzel szemben a harmadosztályú munkások, bár ugyanannyi mennyiségben kaptak húst, kukoricát és dohányt, viszont kávéban, cukorban és szappanban nem részesülhettek. In uo., 9–10.

shilling 6 és $\frac{3}{4}$ penny), a harmadosztályú munkások pedig 6 pennyt kerestek naponta (évi 15 £ 4 s. 9 és $\frac{1}{2}$ penny), amelyhez az ő esetükben is járult koszt.³⁹² A közmunkaprogramok keretén belül az afrikai munkaerővel főleg infrastrukturális fejlesztéseket, útjavításokat, utak és csatornák építését végezték el.³⁹³

Sir George Grey nagyívű koncepciójában a közmunka mellett fontos szerepet töltött be az egészségügy is.³⁹⁴ Egészen pontosan az afrikaiak számára nyújtott modern egészségügyi ellátórendszer kiépítése. Hasonlóan a közmunkaprogramokhoz, ennek az elemnek is több célja volt: a gyarmatfejlesztés és az őslakosok civilizálása mellett, az őslakosok körében Nagy-Britannia iránti baráti érzelmek növelése. Grey továbbá kortársaihoz hasonlóan úgy gondolta, hogy az afrikaiak civilizációjának egyik legjelentősebb gátját az őslakos csoportok vezetésében meghatározó pozíciókkal bíró „boszorkányok és varázslók” képezik, akik „kuruzslással és babonával fertőzik” az őslakosokat. Ezért, ha az anyaország megismertetné az afrikaiakat a modern orvostudománnyal, és az egészségügyi ellátórendszer köreikben történő létrehozásával, elérhetővé tenné számukra az európai orvosi kezelést. Akkor ezek a törekvések felszámolnák a „boszorkányok és varázslók” hatalmát és nagyban elősegítenék a civilizációs folyamatokat.³⁹⁵ Ennek érdekében komoly erőfeszítéseket is tett a brit gyarmati adminisztráció, rendelők és kórházak megnyitásán dolgoztak. A kormányzó már 1855 júliusában arról tudta informálni a Gyarmatügyi Minisztériumot, hogy „*Kaffraria bennszülöttjei készek arra, hogy alávéssék magukat az európai orvosi ellátásnak, valamint teljes mértékben tisztában vannak azokkal az előnyökkel, amelyekben ezáltal részesülni fognak.*”³⁹⁶ Az orvosi személyzetet, amelyre óriási munka hárult, elsősorban a British Kaffraria területén állomásozó katonai alakulatok orvosai adták, mint például Dr. Bindon³⁹⁷ a

³⁹² Uo.

³⁹³ Grey több ízben is rendkívüli lelkes hangvételű jelentésekben ismertette a közmunkaprogram eredményeit és adatait a Gyarmatügyi Minisztérium munkatársaival. Ezekből a beszámolókból megtudhatjuk, hogy a munkásokat a legtöbb esetben egy-két európai, illetve esetenként szintén ugyanennyi afrikai felügyelte. Kiemelkedik ezeknek a beruházásoknak a köréből az 1856 februárjában 150 őslakost foglalkoztató, Graham's Town és King William's Town közötti összeköttetést biztosító út, vagy például az 1855 decemberében 123 afrikainak munkát adó King William's Town-tól Kubusi irányába vezető út kiépítése. Sir George Grey to Sir William Molesworth, 16 Jan. 1856. In HCPP 1856 [2096], 34–37.; Sir George Grey to Henry Labouchere, 3 Apr. 1856. In Cape of Good Hope. Further papers relative to the state of the Kaffir tribes. HCPP 1857 Session 1 [2202], 17–19.; Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 22 Feb. 1856. In HCPP 1857 Session 1 [2202], 5–7.

³⁹⁴ Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 22 Dec. 1854. In HCPP 1854–55 [1069], 38.

³⁹⁵ REES: The Life I., 232–233.

³⁹⁶ „[...] which fully shows the readiness of the natives of Kaffraria to submit themselves to European medical treatment, as also how fully they are aware of the advantages they may derive from such treatment.” Sir George Grey to Henry Labouchere, 14 Jul. 1855. In HCPP 1856 [2096], 3.

³⁹⁷ Érdekességként jegyzem meg, hogy a Grey által London számára küldött üzenethez csatolt levelekben van egy lista a Dr. Binden által kezelt betegségekről (mint például, láz, asztma, lumbago, kígyóharapás, gonorrhoea,

6. ezredből.³⁹⁸ Egy évvel később, 1856 júliusában az Angliából megérkező Dr. John Patrick FitzGerald lett a kafferföldi egészségügy feje (Superintendent of Hospitals, British Kaffraria)³⁹⁹, aki a kormányzó jelentése alapján, rendkívüli lelkesedéssel látott neki az új beosztásával járó feladatok ellátásához. Dr. FitzGerald 1856. augusztusi jelentésében már arról számolhatott be, hogy (1856. május 1. és július 31. között) három hónap leforgása alatt 2278 afrikai⁴⁰⁰ részesült kezelésben az általa irányított King William's Town-i kórházban. Az európai orvosi ellátás az őslakosok körében emelkedő elismertségét, a kórházba a kezdeti időszakban havonta beérkező nagyszámú beteg⁴⁰¹ mellett az is jelzi, hogy az afrikaiak vezetői közül is volt, aki közvetlen hozzátartozóit, mint például a „*kama törzs vezetője a feleségét és családját*” Dr. FitzGerald-hoz küldte.⁴⁰² A kormányzó rendkívül elégedett volt a doktor munkájával, aki a kisebb és krónikus betegségek gyógyítása mellett szemműtéteket is végzett.⁴⁰³

Grey tervének további fontos alkotóelemeit képezték az oktatás, a kereszténység terjesztése és a mezőgazdasági termelés. A kormányzó például meg volt győződve afelől, hogy a civilizálás, azaz a „boszorkányok és varázslók” hatalmának megtöréséhez a modern orvosi kezelések mellett az oktatás, az őslakosoknak és gyerekeiknek tanítása lehet a másik eszköz. Bár az első tervezetben nagy hangsúlyt kaptak ezek a területek, a rendelkezésre álló

krónikus süketség). Ezen felül az 1865. június 19-i jelentés megemlíti, hogy az orvosok több esetben „*idegen anyagokat távolítottak el a páciensek testéből*”, mint például „*fát, rongyot, tehéntrágyát, és még hullóket is*” amelyeket a „boszorkányságot és mágiát űzők” helyeztek oda. In *uo.*, 4–5.

³⁹⁸ *Uo.*, 3.

³⁹⁹ Dr. FitzGerald már korábban, Új-Zélandon is dolgozott együtt Sir George Grey-el, ahol a maorik kezelésével és szintén őslakos kórházakkal foglalkozott. DOW, Derek A.: *Maori Health & Government Policy 1840–1940*, Victoria University Press, Wellington, 1999. 24.; A közös munkáról és ennek a tényezőnek Dr. FitzGerald kiválasztásában játszott szerepéről tett említést William Lee Rees is. REES: *The Life I.*, 236.

⁴⁰⁰ „*[...] közülük 1579 kaffer, 495 fingo és 204 hottentotta.*” A betegek, Dr. FitzGerald közlése alapján gyakran igen nagy távolságokat tettek meg ahhoz, hogy eljussanak a kórházba. J. P. FitzGerald to Sir George Grey, 3 Aug. 1856. In HCPP 1857 Session 1 [2202], 51–52.

⁴⁰¹ A kórház vezetője szerint bár ez a magas szám a későbbiekben lecsökkenhet, de havi átlag 400–600 beteget prognosztizál. In *uo.*, 52.

⁴⁰² *Uo.*, 51.

⁴⁰³ Grey egy érdekes levelet is csatolt a Labouchere számára készített beszámolójához, amelyet egy hálás afrikai küldött neki: „*Nagyon hálás vagyok neked, legdrágább Viktória Királynő, hogy küldtél hozzám egy jó doktort, egy okos embert. 16 évig voltam vak, Anya és Királynő, de most tökéletesen látok. Mindent látok. Látom a csillagokat, a holdat és a napot. Korábban vezettek engem, de most, Anya, Ó Királynő, már egyedül mehetek. Isten áldjon életed végéig. Isten áldjon Anya. Ne lankadj hordozni a mi gyengeségünket, Ó Viktória Királynő. Mahlati Zikali*”. („*I AM very thankful to you, dearest Queen Victoria, because you have sent for me a good doctor, a clever man. I was 16 years blind, Mother and Queen, but now I see perfectly. I see everything. I can see the stars, and the moon, and the sun. I used to be led before, but now, Mother, O Queen, I am able to walk myself. Let God bless you as long as you live on earth. Let God bless Mother. Thou must not tired to bear our infirmities, O Queen Victoria. Mahlati Zikali*”) Sir George Grey to Henry Labouchere, 14 Jul. 1856. In HCPP 1857 Session 1 [2202], 50.

forrásokban nincs nyoma annak, hogy a közmunkaprogramokhoz, vagy az egészségügyi rendszer kiépítéséhez hasonló lépések történtek volna az oktatásban.

Grey afrikaiakkal kapcsolatos második nagy tervének középpontjában a telepítés állt. Amint már korábban felmerült, Grey általános gyarmatpolitikai elképzeléseinek egyik sarokköve volt abbéli meggyőződése, hogy az európaiak és afrikaiak együttélése nem csupán hasznos a civilizációs folyamat szempontjából, de ugyanakkor szükségszerű is. Ezt a meglátását követte már Új-Zélandon is a maori-telepes viszony vonatkozásában is. Sőt, Grey egészen odáig elment, hogy a két csoport közti keveredést is előnyösnek vélte, amely eléggé elszigetelt gondolatnak tekinthető a korszak brit és európai normáit tekintve.⁴⁰⁴

Grey koncepciójának magvát az a feltételezés adta, hogy a telepesek és a jelenlétük következtében civilizálódott afrikaiak eredményesebben és költséghatékonyabban fogják védeni az adott területet, mint az odavezényelt vörös kabátosok. Ez a koncepció több problémára kínált egyszerre hatékonynak tűnő megoldást (ez jellemző Grey grandiózus terveire). Először is, bár ez nem szerepel a kormányzó által felsorakoztatott érvek között, de a telepítés már maga levezethetne egyes anyaországbeli szociális és politikai feszültségeket. Továbbá az őslakosok közvetlen környezetében élő európaiak biztosan meggyorsítanák a helyiek civilizálódásának folyamatát. Ezzel az ún. „*bennszülött kérdés*” végére részben pont kerülhetne. A terv fontos előnye Grey szerint, a már említett költséghatékonyág. Ugyanis a telepítést követően, belátható időn belül a telepesek át is vehetnék a határok védelmét, így nem lenne szükség arra, hogy az esetleges háborúhoz birodalmi csapatokat csoportosítsanak Dél-Afrikába, ami nagy kiadástól óvna meg a brit kormányt. A terv tehát szinte egyszerre oldaná meg az afrikai-európai konfliktust, a gyarmati költségek csökkentésének problémáját, békét teremt a szubkontinensen és az afrikaiakat is civilizálná: „*Pár éven belül a határainkat masszív európai lakosság fogja védelmezni, amely a haza szolgálatára nevelt fiatalokból és a vadság, valamint a barbarizmus állapotából erőfeszítéseink által kiszabadított civilizált színesbőrűekből fog állni, akikkel a határokon túl élő honfitársaik inkább versenyezni és utánozni fognak, mintsem megtámadni. Továbbá ezek az emberek, ha tulajdon földjeiket éri támadás, jobban képesek arra, hogy megvédjék hazájukat, mint bármely sereg, amelyet értük irányíthatunk oda.*”⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Collier a Grey-ről írt könyvének összegzésében kihangsúlyozta, hogy hibásnak tartja a keveredés ötletét az őslakosok és a telepesek között. In COLLIER: 226–227.

⁴⁰⁵ „*In a few years our frontier defence will consist of a strong European population of young men accustomed from childhood to the country, mixed up with a civilized coloured race won from heathenism and barbarism by our exertions, whom their fellow-countrymen beyond their border will be rather disposed to emulate and imitate than attack, but who, if themselves and their properties were attacked, would be far better able to defend their*

Sir George Grey első körben, 1855 őszén 500 brit származású bérlő letelepítését indítványozta King William's Town környékén. A telepesek falvakban kapnának elhelyezést és fejenként egy erfnyi⁴⁰⁶ (60 láb x 50 láb) területhez jutnának. Hét évig a földek használata díjmentes, a hetedik év után pedig a korona garantálta, hogy a bérleti díj összesen évi egy font. Amennyiben a bérlő a hetedik év előtt meghalt, a terület visszaszállt a koronára. Ezen felül a bérlők fejenként térítésmentesen, a falun kívüli területeken 1 acre nagyságú telekhez jutnának.⁴⁰⁷ A terv még a falvak épületeire is pontos javaslatokat tartalmazott. 20 láb x 12 láb nagyságú, egy kéménnyel ellátott kunyhókból készült volna 100 darab.⁴⁰⁸ Grey számításai szerint egy kunyhó ára nem lehet több 25 fontnál. A kormányzó szerint a telepítés és a házak építésének költségeit pedig a bérleti díjából befolyó pénz fedezné.⁴⁰⁹

A brit bérlők után, majdnem két évvel később újra felmerült a katonai telepítés gondolata. Ekkor azonban már nem brit, hanem német telepesek kerültek a kormányzat és a fokföldi kormányzó közti egyezkedések középpontjába. Miért pont németek, merülhet fel jogosan a kérdés? Két módon jutott el a brit kormány és a fokföldi gyarmati adminisztráció vezetője a német telepítés gondolatához. Ehhez nem kellett feltétlenül még a brit kontroll alatt álló régiók határait sem átlépni. A német területekről toborzott egységek alkalmazásának ugyanis volt hagyománya a brit hadseregben. Ahogyan azt Rees is hangsúlyozza könyvében, német egységek kerültek bevetésre a 18. század második felétől kezdve az amerikai és az európai kontinensen vívott háborúkban. A krími háborúban bevetett németek egy része nem szeretett volna visszatérni szülőföldjére, és inkább a brit kormány segítségét vette igénybe, hogy valahol új életet kezdhessenek.⁴¹⁰ A másik út, ahogy a németek felmerültek a telepítéssel kapcsolatban, az USA belpolitikai konfliktusainak kiéleződésére vezethető vissza. A német területeket elhagyó migránsok ugyanis előszeretettel választották az Egyesült Államokat, az ország északi és déli fele közt egyre fokozódó ellentét azonban sokakat eltántorított.⁴¹¹ Ezt a

own country than any force we could furnish could do it for them.” Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 7 Mar. 1855. In HCPP 1854–55 [1969], 55.

⁴⁰⁶ Az erf Afrika déli részén használatos mértékegység.

⁴⁰⁷ Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 17 Sep. 1855. In HCPP 1856 [2096], 12.

⁴⁰⁸ Uo.

⁴⁰⁹ Sir George Grey to Lord John Russell, 17 Nov. 1855. In HCPP 1856 [2096], 11.

⁴¹⁰ REES: The Life I., 257.

⁴¹¹ F. Dammler to Lord Panmure, 13 Nov. 1856. In German emigration (cape of Good Hope). Copies and extracts of despatches concerning German emigration to the Cape of Good Hope, from the Secretary of State for the Colonies and the Governor of the Cape of Good Hope, from December 1856 up to the present date; also, of despatches, since those last presented, concerning the German military settlers at the Cape of Good Hope, up to the present date. In HCPP 1857–58 (389), 2.

lehetőséget ragadhatta meg Nagy-Britannia, Afrika déli részét felkínálva ezeknek az embereknek.

A kormány alaposan felmérte a német telepítésben rejlő lehetőségeket, és több forrásból is információkat gyűjtött. Az egyik ilyen tanácsadó F. Dammler, a Sandhurst Királyi Katonai Akadémia német származású professzora volt. Dammler két levelet is intézett ez ügyben Lord Panmure felé, aki 1855–1858 között a hadügyi tárcát vezette.⁴¹² Dammler konkrét tervvel állt a brit kormány, elé és számos előnyt felsorakoztatott a koncepció mellett. A már említett migrációs tendenciák kiaknázása mellett javasolta, hogy a britek vegyék igénybe az Afrika déli részén tevékenykedő német ügynökök segítségét. A telepések vezetésére Báró Von Gerber-t javasolta, az 1. Vadászok (First Jager) századosát javasolta, aki a Brit Német Légión (British German Legion) soraiban szolgált. Dammler meggyőződése szerint a telepítésnek jelentős katonai előnyei volnának. A telepések Afrikában szívesen csatlakoznának a hazájukban bevált intézménynek számító Landwehr-hez hasonló népfőlkelő egységekhez. A katonai potenciál mellett ez szintén egy költséghatékony megoldás lenne, mivel a népfőlkelők a kormánynak szinte egy fontjába sem kerülnének. Mindezek mellett a terv a térség gazdasági fejlődésére is pozitív hatással volna, mivel a brit gyarmat a „világ egyik legszorgalmasabb osztályából” kapna szakembereket, munkáskezeket, mint például állattenyésztőket Mecklenburg területéről, vagy borászokat Dél-Németországból. Dammler azonban megjegyzi, hogy a katonai telepítés csak civilek migrációjával vegyítve lehet sikeres. A német oktató azzal is érvelt, hogy a Német Légión tagjai már nagyon várják a segítséget a brit kormánytól. Állítását alátámasztandó, az egyik katona panaszait is tolmácsolta Lord Palmure-nak: „*Látja uram’ mondta az egyikőjük, ’cipész vagyok, a bajtársam pedig házas ember, azt kérdelem Öntől, hogy [...] hogyan kapom meg a pénzem, hogy azt vegyek rajta amit szeretnék, ha itt kell lennünk a táborban?*”⁴¹³

A kormányzat Dammler levelei után kikérte az emigrációval foglalkozó hivatalos szerv (Emigration Commissioners) véleményét ebben a kérdésben. A hivatal két problematikus pontra hívta fel a Gyarmatügyi Minisztérium figyelmét. Az egyik, hogy a németeknek, akikre Dammler hivatkozik, nincsen tőkéjük és a brit kormányzatra szorulnának. Ráadásul azok a migránsok, akik rendelkeznek pénzzel, inkább Kanadát, az Egyesült

⁴¹² F. Dammler to Lord Panmure, 3 Nov. 1856. In HCPP 1857–58 (389), 3–4.; F. Dammler to Lord Panmure, 13 Nov. 1856. In HCPP 1857–58 (389), 2–3.

⁴¹³ „*You see, sir’, one said to me, ‘I am a shoemaker; my comrade here is a husband; now I ask you [...] how am I get the money to buy what I want, if we are not more of us than are here in the camp?’*” In F. Dammler to Lord Panmure, 3 Nov. 1856. In HCPP 1857–58 (389), 3.

Államokat vagy Ausztráliát fogják választani, mintsem Afrika déli részét. Így a koncepció megvalósítása jelentősen megterhelné a brit kincstárat.⁴¹⁴

Az eltérő vélemények⁴¹⁵ ellenére a kormány belement a Német Légio telepítésébe és 1857 decemberében már 2300 (tiszt és legénység) fővel az egység Afrika déli részén tartózkodott.⁴¹⁶ Grey képzelőerejét beindította a telepítés és grandiózus terveket szőtt a németekkel kapcsolatban. A kormányzó szerint a következő két évben 4000 telepes is érkezhetsen a térségbe, de számuk akár 8000-re is duzzadhat. Grey több kérdésben is a kormányzat segítségét kérte. Folyamatosan javasolta a német telepesek számának növelését. Ezen felül Sir George Grey fontosnak tartotta, hogy az eddigi telepesek mellé családok kerüljenek, a katonák pedig feleségekre leljenek a tervezett további telepítések következtében német területről érkezők körében. Továbbá a kormányzó látta, hogy a német légio tagjai nehezen illeszkednek be a gyarmat társadalmába, így azon a véleményen volt, hogy még egy ideig nem tanácsos keveredniük a helyi lakosokkal. Grey végül 50 ezer fontot kért a kormánytól, hogy a német telepítést hatékonyan véghezvihesse.⁴¹⁷ A kormányzó gyakorlatilag hasonló érveket hozott fel a németek kapcsán, mint amelyekkel, a két évvel korábbi brit telepítést alá akarta támasztani: a korábbi brit gyarmatpolitika Afrika déli részén hibás, amelyet igazol a xhosákkal vívott költséges háborúk nagy száma. Ráadásul az afrikaiak sokat tanultak ezekből a konfliktusokból sokat tanultak és szervezettebbekké váltak.⁴¹⁸ Grey, a tőle megszokott patetikus hangnemben kihangsúlyozva, hogy szeme előtt csak a brit érdekek védelme áll, próbálta meggyőzni Henry Labouchere gyarmatügyi minisztert: *„Ennélfogva, bár természetesen egyszerűbb csöndben ülni abban a tudatban, hogy nekem van igazam és hagyni, hogy az események a maguk rendje szerint történjenek, ennek a gyarmatnak és Nagy-Britanniának vállalt kötelességem volt, melynek kapcsán bíztam az Ön támogatásában, hogy Brit Kafferföld lakatlan részeit jó európai lakossággal töltssem fel.”*⁴¹⁹

Igazságtalan lenne azt állítani, hogy Labouchere elutasította volna Grey összes felvetését. A katonai telepesek házasodásának gondolata szimpatikus volt a miniszter

⁴¹⁴ Report from Emigration Commissioners to H. Merivale, 27 Nov. 1856. In HCPP 1857–58 (389), 4.

⁴¹⁵ A The Manchester Guardian tudósítása szerint Grey ötletét a fokföldi törvényhozás mellett a telepes társadalom széles körei is támogatták. In *The German Legion and the Cape*. The Manchester Guardian (30 Aug. 1856), 4.

⁴¹⁶ Sir G. Grey to H. Labouchere, 26 Dec. 1857. In HCPP 1857–58 (389), 13.

⁴¹⁷ Uo., 15.

⁴¹⁸ Uo., 14.

⁴¹⁹ „I therefore, although it would have been an easy course to adopt, have not felt justified in sitting down quietly and letting events take their course, but have felt it was a duty that I owed to this colony and to Great Britain and in which I was sure you would support me, to endeavour to fill up the vacant parts of British Kaffraria with a good European population.” In uo., 14.

számára. Ugyan a Colonial Office vezetője nem támogatta azt, hogy német családokat költöztessenek brit fontokon Afrika déli részére, de helyettük ír nőket javasolt.⁴²⁰ Amellett, hogy kevesebb pénzbe kerül az írek toborzása és utaztatása, más érvek is szóltak a szigetlakók mellett: „Írországból már tapasztalatok által is bebizonyosodott, hogy erős, egészséges és tökéletes jellemű fiatal nőket könnyen szerezhetünk.”⁴²¹ Labouchere bár látta és méltatta is Grey politikájának egyes aspektusait, például, hogy pozitív folyamatok indultak el Brit Kafferföldön és elégedett volt a földek eladásából befolyt összeggel⁴²², a német telepítés finanszírozását nem támogatta. A Gyarmatügyi Minisztérium folyamatosan utasította el Grey arra vonatkozó kéréseit, hogy a kormány pénzt csoportosítson át a német tervre. Így a kormányzó 50 ezer fontos kérése is nemleges választ kapott.⁴²³ Sir George Grey német telepésekre alapozó nagyszabású koncepciója főként emiatt nem valósulhatott meg.

A fejlesztések és a telepítés mellett a legközvetlenebb beavatkozást a gyarmat őslakos társadalmának belső viszonyaiba az ún. Kaffer Jog (Kaffir Law) megalkotása és alkalmazása jelentette. Grey célja ezzel nem volt más, mint a xhosák tradicionális jogszokásainak átalakításával szinte nullára redukálni a főnökök hatalmát, és így felszámolni a helyiek civilizálása előtti egyik legjelentősebb akadályt, az afrikai közösségek tradíciókon alapuló társadalmi berendezkedését. Erre szolgált kiváló eszközzel az említett szabályozás.

A Brit Kafferföld területén élő őslakos csoportok hagyományos jog- és igazságszolgáltatási rendszerének alapját a főnök hatalma képezte. Az ügymenet a következő lépésekből állt. A panaszos a főnök elé járult, aki néhány tanácsadójával közösen meghallgatta és elbírálta a panaszt. A vezető és a tanácsadók, amennyiben a felvetést megalapozottnak vélték, kiszabták a büntetést marhában és lóban. A döntésről a sértett és az elkövető hírvivő útján szerzett tudomást. A büntetési tételként szolgáló állatokat ezután a főnök kraal-jához hajtották, ahol sor került az újra elosztásra. A marhákból és a lovakból

⁴²⁰ Érdekességként jegyzem meg, hogy Maclean pozitívan nyugtázta az ír nők megérkezését: „*Jobb osztályba tartozó emigránsokat keresve sem találhattak volna, remélem sikerül őket jó helyzetbe hoznunk!*” („*A better class of emigrants could not have been selected, and I hope we may succeed in getting them good situations.*”) In J. Maclean to Sir George Grey, 26 Nov. 1857. In HCPP 1857–58 (389), 15.

⁴²¹ „*In Ireland it has been ascertained by experience that strong, healthy young women of perfectly good character, can be readily obtained.*” H. Labouchere to Sir George Grey, 5 Jun. 1857. In HCPP 1857–58 (389), 5–6.

⁴²² Uo., 6.

⁴²³ 1857 novemberében például Grey kérte, hogy növeljék a német légió káplánjainak számát, amire Labouchere válasza az volt, hogy amennyiben erre sor kerülne, a költségeket teljes egészében a gyarmati kormánynak kellene viselnie. In H. Labouchere to Sir George Grey, 4 Feb. 1858. In HCPP 1857–58 (389), 42.; Lord Stanley to Sir George Grey, 1 Jun. 1858. In HCPP 1857–58 (389), 50.

részesült a főnök, a tanácsosok, a hírvivő és végül maga a sértett, aki még osztozni kényszerült saját segítőivel.

Grey tolmácsolásában a rendszer ideológiai alapját a következő elv adta: „*A törzs minden tagja a törzsfőnök abszolút tulajdonát képi.*”⁴²⁴ Ennek megfelelően minden a „törzs” bármely tagját ért sérelem a főnök számára is kárként jelentkezik. A büntetésekből származó jószágállomány igen jelentős bevételt jelent a vezető számára. A tanácsosok időről időre cserélődnek, így biztosítja a rendszer, hogy mindig a főnök marad a leggazdagabb a közösségben.

Sir George Grey meg volt győződve, hogy ez egy torz rendszer, amelyben a „*barbár főnökök*” számára a bűncselekmények előnyöket hoznak. Ezen felül a hagyományos jogszolgáltatási rendszer megfosztja, csorbítja a Korona kiváltságait és akadályozza, hogy a brit törvények megvédjék „*Őfelsége kaffer alattvalóit*”. Egy ilyen struktúra gátja az afrikaiak sikeres civilizálásának: „*Lehetetlen, hogy azok az emberek, akik ilyen rendszernek vannak alávetve, lépéseket tegyenek a civilizálódás felé.*”⁴²⁵

A Sir George Grey által vázolt új rendszer, a Kaffir Law lényege, hogy a központi elemet, a főnök korlátlan hatalmát, és a büntetés újraelosztását veszi ki. Helyette a főnökök és tanácsadók a brit kormánytól kapnának egy bértáblának megfelelő fizetést. A bűncselekményekért kirótt büntetéseket pedig a vétkesek pénzben a brit kincstárnak fizetnék be. Az panaszokat és az egyéb ügyeket ugyan a főnök és a tanácsadói hallgatnák meg az új rendszerben is, viszont a Korona küldene melléjük egy-egy európai tisztviselőt, akik segítenének abban, hogy a brit törvényeknek megfelelő döntések szülessenek.

Hasonlóan Grey más terveihez, ez a koncepció is több előnnyel kecsegtetett. Először is a főnökök a kormánytól függnének és érdekük volna az új rendszer fenntartása. Másfelől a barbár szokások eltűnnének, és a közösségek vezetői sokat tanulnának a melléjük beosztott európai tisztviselőktől. A kormányzó szerint: „*Egy ilyen terv a kaffer államigazgatás legrosszabb elemeit tenné tönkre.*”⁴²⁶

Természetesen nem véletlen, hogy Sir George Grey 1855 végén hozakodott elő a xhosák jogi szerkezetének átalakításával. A rendelkezésre álló forrásokból egyértelműen kiderül, hogy Grey megragadta az afrikaiak állatállományát sújtó és tizedelő fertőzés kínálta lehetőséget. A tüdőbaj, amely az európaiakkal való érintkezésre vezethető vissza 1855-ben

⁴²⁴ „*All persons who are members of the tribe are regarded as the absolute property of the Chief.*” Sir George Grey to Sir William Molesworth, 18 Dec. 1855. In HCPP [2096], 14.

⁴²⁵ „*It is impossible that people subjected to such a system can ever advance in civilization.*” In *uo.*, 15.

⁴²⁶ „*Under such a plan all the worst part of the kaffir polity is broken down.*” In *uo.*

tetőzött. A kormányzó és főbiztos, Sir William Molesworth-nek, a gyarmatügyi miniszternek (1855) címzett levelében kihangsúlyozza a helyzet, a fertőzés előnyeit: „[...] *másfelől úgy tűnik számomra, hogy [a fertőzés] a legkiválóbb alkalmat kínálja a kaffer államvezetési rendszer lerombolására, amely struktúra a kafferok békés fejlődését lehetetlenné teszi.*”⁴²⁷ A fertőzéshez adódtak még hozzá a millenista próféciák. Ezek a tényezők együttesen vezettek a rendkívül tragikus jószág megszárláshoz, amely folyamat a dolgozat korábbi fejezetében részletesebben ismertetésre került.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy Grey tervét nem mindenki támogatta még a saját munkatársai közül sem. Közülük Maclean volt az egyik legnagyobb kritikus. Szerinte a kormányzó terve felborítja a határokon kialakult rendet és Fokvárosban ezt talán nem láthatják ennyire tisztán. Továbbá elhibázottnak tartotta azt a feltételezést, mely szerint a főnökök a helyi politika mindenható manipulátorai. Grey valóban tartott attól, hogy az éhezések, a jószág megszárlás brit-ellenes szövetséget kovácsolhat Sandilli vezetésével, amelyhez talán még a baszútók vezetőjét Moshweshwe-t is megnyerték. Price kutatásai nyomán bár volt kapcsolat a főnökök között, az összeesküvés nem bizonyítható minden kétséget kizáróan. Grey viszont pont az ellenkezőjéről volt meggyőződve és az állataik megszárlása által látta igazoltnak a bennszülött politikáját és a főnökök ellen lefolytatott eljárásokat.

Grey nyilvánosság előtt történt megnyilatkozásai idealista humanitárius voltáról árulkodnak. Annak ellenére, hogy korábban a történetírásban konszenzus volt arról, hogy Sir George Grey filantrópként állt az Afrika déli részén élő őslakosokhoz, Richard Price úgy véli, hogy ez egy tévhit, amelyet legjobban a jószág megszárlás példáján lehet szemléltetni. Az idézett forrásokból kiderül, hogy Grey felhasznált minden adandó lehetőséget arra, hogy az afrikaiakkal, Brit Kafferfölddel kapcsolatos terveit véghezvigye. Célja nem volt más, mint, hogy Brit Kafferföldet a saját koncepciójának megfelelően teljesen átalakítsa és mivel az afrikai társadalom hagyományos berendezkedése ennek a folyamatnak gátját képezte, ezért elhárítására a lehető legszélesebb eszköztárat vetette be. Grey politikája ráadásul ügyesen játszott rá a telepésekben az őslakosokkal kapcsolatban kialakult attitűdre.⁴²⁸

⁴²⁷ „[...] *on the other hand appeared to me offer a most favourable opening for destroying the whole of that portion of the kaffir system of polity which renders the progress of the kaffirs in the arts of peace impossible.*” In uo.

⁴²⁸ Ennek a legjobb példája, hogy amikor 1857. május 2-án a King Williams Town Gazette újságban egy karitatív felhívás jelent meg az éhező afrikai gyerekek megsegítésére, akkor az újság szerkesztősége az „aki nem dolgozik, ne is egyék” elvével válaszolt hangsúlyozva, hogy az őslakosok, ha enni szeretnének, akkor dolgozniuk kell, amelyre Sir George Grey közmunkaprogramja bőven ad lehetőséget: „*Sir George Grey tisztán megértette velük [afrikaiakkal], hogy rengeteg a munka áll rendelkezésre azoknak, akik iparkodni szeretnének, a*

Sir George Grey és a dél-afrikai egység

Sir George Grey 1858 nyarán fordult a Gyarmatügyi Minisztériumhoz dél-afrikai egységre vonatkozó koncepciójával. A terv megszületését egy külső körülmény befolyásolta a legnagyobb mértékben. Ez az impulzus, amely a kormányzót és főbiztost elindította a föderális egység megteremtését célzó elképzelés kialakítására nem a brit gyarmatok területéről, hanem Oranje Szabad Állam irányából érkezett.

Grey 1858. július 5-én keltezett levelében arról tájékoztatta a minisztert, hogy a búr köztársaságban egy memorandum került megfogalmazásra, amely a Szabad Állam és Fokföld uniójának létrehozását szorgalmazza. A dokumentum szerzői kérésüket egyenesen a kormányzóhoz intézték és némileg hízelegtek is, kiemelve, hogy Grey sikeresen megoldotta Brit–Kafferföld problémáit. Szerintük Oranje Szabad Állam megtesz minden tőle telhetőt, hogy békében éljen, de az afrikaiak lázadozása ezt lehetetlenné teszi. Az ebből eredő problémák Fokföld egyes tartományait is érintik, így mindkét terület számára előnyös lehet a tervezett unió. Az oranjeiek egészen szélsőségesen fogalmazznak: *„Az a legőszintébb álláspontunk, hogy addig, amíg az ország, amelyet Oranje Szabad Államnak neveznek nem lép föderális unióra a mi anyagyarmatunkkal [Fokföld], sosem részesülhet a béke és prosperitás áldásaiban.”*⁴²⁹ A memorandum szerzői konkrét feltételeket is megfogalmaznak arra az esetre, ha az unió létrejönne. Három fontos kérésük volt: megőrizni a független kormányukat és a Volksraad-ot; a holland maradjon a hivatalos nyelv; képviselők küldése a közös, föderális parlamentbe. Ezen felül,⁴³⁰ ha adódna rá lehetőség, akkor szívesen csatlakoznának Natalhoz és Colesberg, valamint Albert tartományokkal együtt uniót alkotnának.

Sir George Grey-től nem állt távol a föderális egység gondolata. Pályafutásának korábbi szakaszában Új-Zélandon már hasonló folyamatot vezetett sikeresen végig, amelyre

lusták számára viszont nem jut kenyér.” („*Sir George Grey has distinctly given them to understand that there is plenty of work for all those who would be industrious but there is no bread for the idle.*”) A King Williams Town Gazette-t idézi PEIRES, J. B.: *Sir George Grey versus the Kaffir Relief Committee*. Journal of Southern African Studies 10. no. 2. (1984), 145.

⁴²⁹ *„It is, therefore, our earnest opinion, that unless this country called Orange Free State is allied in federal union with our parent Colony, it never will enjoy the blessings of peace and prosperity.”* In Sir G. Grey to Lord Stanley, 5 Jul. 1858. In Cape of Good Hope. Copies or extracts of all correspondence which has taken place between the Colonial Office and Governor Sir George Grey, respecting his recall from the Cape of Good Hope, and his subsequent re-appointment to the government of that colony. HCPP 1860 (216), 1.

⁴³⁰ Uo., 2.

az oranjeiek is hivatkoztak: „*Gyakran hangoztatom, mint saját véleményemet, hogy egy ilyen föderáció mind Nagy-Britannia, mind ezen ország számára nagyon kívánatos volna.*”⁴³¹

Az Oranje Szabad Államban lezajló események Grey-t a dél-afrikai egységre vonatkozó koncepció kidolgozására sarkallták. A változást főleg azért tartotta rendkívül sürgetőnek, mert véleménye szerint a korábbi évtizedek dél-afrikai gyarmatpolitikája elhibázott volt, és a szubkontinensre, ha az események jelenlegi ösvényen haladnak tovább, akkor csak sötét jövő várhat. Sir George Grey szerint az Afrika déli részével kapcsolatos brit gyarmatpolitika hibái többnyire egy okra vezethetők vissza: az anyaország döntéshozói rossz, hibás és nem a valós helyi viszonyokra alapozott megközelítésére. A kormányzó a gyarmatügyi tárcát 1858 nyarán Lord Stanley-től átvevő Sir Edward Bulwer-Lytton-nak (1858–1859) írott első leveleinek egyikében részletesen kifejtette, hogy a brit kormányok számára a stratégiaiul kulcsfontosságú Simon's Bay-ben található haditengerészeti támaszponton kívül a szubkontinens többi része nem fontos. Sőt, a Colonial Office és a kormányzat is csupán felesleges problémák forrásaként tekint dél-afrikai területeire. Ennek a megközelítésnek a mentén az őslakosokkal vívott háborúk csak a telepesek érdekeit szolgálták. Továbbá az említett szemlélet nagy-britanniai képviselői az afrikaiak civilizálását is kilátástalannak, csődnek, a Fokföld határain túl letelepedő búrokat pedig lázadóknak tartották.⁴³² Ez természetesen minden szempontból ellentétes azzal, amit Grey képviselt. Szerinte hiba volt így kezelni Afrika déli részét és rendkívül problematikus, hogy az anyaország lemondott az őslakosokról és a konvenciókon keresztül pedig a búrokról is. A két szerződéssel kapcsolatban még azt is megjegyezte, hogy az aláírás és az előkészítés előtt senki sem konzultált az érintett telepesek zömével, így azok csupán a búrok egy kis csoportjának véleményét tükrözik.⁴³³ Nagy-Britannia gyarmatpolitikája, mely szerint a szubkontinens különböző politikai egységekre osztva kezeli, természetesen hiba Grey szemében, mint ahogyan az is, hogy a brit gyarmatokat is szeparálta egymástól. Azzal, hogy a brit kormányok hagyták, sőt akarták, hogy a térség fragmentálódjon, nagy veszélynek tették ki a telepeseket, a gyarmatokat. Szétválasztva ugyanis nem tudnak eredményesen védekezni az afrikai támadások ellen. A brit gyarmatpolitika ráadásul rossz üzeneteket közvetített az őslakosok felé is, akikben Grey szerint az a meggyőződés alakult ki, hogy Nagy-Britannia a kiirtásukra készül és ezért az afrikai népek akár szövetségre is lépnek egymással, hogy ezt

⁴³¹ „*I have frequently stated it as my own opinion that such a federation would be a very desirable event, both for Great Britain and this country*” In *uo.*, 1.

⁴³² Sir G. Grey to Bulwer Lytton, 14 Aug. 1858. In HCPP 1860 (216), 4.; REES: The Life I., 275–276.

⁴³³ *Uo.*

megakadályozzák.⁴³⁴ A kormányzó úgy vélte, hogy ha Nagy-Britannia nem változtat a korábbi irányvonalon, akkor vagy egy az őslakosokkal vívott általános háború, vagy a részben jogosan elégedetlen európai telepesek felkelése fogja az anyaországot kiszorítani a térségből. Most Őfelsége kormányán a sor, ráadásul a telepesek között kialakult egy olyan nézet, mely szerint az anyaország csak krízis helyzet esetén szánja el magát lépésekre.⁴³⁵

A felsorolt elemekből jól kirajzolódnak Sir George Grey dél-afrikai egység koncepciójának körvonalai, és a mögötte álló megközelítés. A kis államok képtelenek megoldani problémáikat önállóan, Afrika déli részének tagolódása egy negatív folyamat. Ha valahol a térségben háború tör ki, az az összes gyarmatot és telepes köztársaságot, közösséget érinti, ezért a szubkontinens számára egyedül az egység jelenthet rövid és hosszú távon is megoldást a problémákra.

Sir George Grey tervében az egység létrejöttének forgatókönyve a következő. Ő arra alapoz, hogy már eleve nagy az igény Afrika déli részén a gyarmatok és a búrok (elsősorban Oranje Szabad Állam) közti unió megteremtésére. Megközelítését két érveléssel kísérelte meg igazolni. Az egyik, hogy a köztársaságok telepesei és Fokföld holland nyelvű lakossága összetartoznak: a családi összefonódások, a közös nyelv, vallás, a szokások és a jogrendszer (Roman Dutch Law) összekötik ezeket a csoportokat. Ezen felül a fenyegetés, amelyet az afrikaiak mozgolódása okoz, szintén az összefogás támogatóinak táborát növeli. Grey a kezdeményezést a gyarmatok és a köztársaságok lakosságától várja, szerinte ez az elsődleges szempont és követelmény. Mivel ez adott, ezért következő lépcsőben a már említett területek törvényhozásainak kell kinyilvánítani az egyesülésre vonatkozó igényüket.⁴³⁶ Ezt követően kerülhet sor a konkrét lépések megtételére, és a közös intézmények létrehozására.

A kormányzó tervében egy föderális unió képe jelenik meg. Az unió alkotmánya nem meglepő módon az új-zélandi alkotmány mintájára jönne létre.⁴³⁷ A politika struktúráját tekintve Sir George Grey terve, hasonlóan Earl Grey koncepciójához egy kétszintes, gyarmati és közös szférával operáló berendezkedést vetít elő. A tervezett egység közös kormányának élén a brit uralkodó által kinevezett kormányzó állna, a végrehajtói hatalomban való részvételre pedig az unió összes állama lehetőséget kapna, senki sem maradna ki. A közös parlament képviselőit a tagállamok lakossága választaná meg. Az így felálló törvényhozói testület hatáskörébe tartoznának a közös védelmi kérdések és a közös jövedelem elosztása is.

⁴³⁴ Uo., 4–5.

⁴³⁵ Uo., 9.

⁴³⁶ Sir G. Grey to Bulwer Lytton, 14 Aug. 1858. In HCPP 1860 (216), 2.

⁴³⁷ Az Új-Zélandon tapasztaltak gyakran köszönnek vissza direkt és indirekt módon egyaránt Sir George Grey dél-afrikai politikájában és a szubkontinenssel kapcsolatos terveiben.

A föderális szintű intézmények mellett Sir George Grey koncepciója meghagyta volna a tagállamok saját kormányait és parlamentjeit, amelyek a közös kormánnyal harmóniában működtek volna tovább.⁴³⁸

A koncepció az adott helyzetben Fokföld, Natal, Oranje Szabad Állam és Brit-Kafferföld⁴³⁹ (lásd Térképek 2. térkép) egyesülését tartja a legjobb megoldásnak, később viszont más afrikai közösségek által kontrollált területek is csatlakozhatnának. Ha az unió létrejönne, akkor a föderális egységen belül Fokföld is különválhatna, ezzel megoldva a keleti és a nyugati tartományok között húzódó ellentétet.⁴⁴⁰

Sir George Grey meglátása szerint terve nem pusztán a már említett fokföldi belső politikai és gazdasági konfliktusokra jelentene gyógyírt, hanem a kormányzó szinte összes elgondolásához, a dél-afrikai föderális unió az összes érintett fél számára nagyon előnyös volna. A gyarmatok és a búr közösségek esetében részben azért, mert a köztük lévő jelenlegi vagy esetleges vitás kérdések az unión belül könnyen elsimíthatók. Másfelől, és talán ez a terv legjelentősebb pontja, egy ilyen rendszer kizárná egy általános őslakos háború lehetőségét, illetve a szubkontinens civilizált része így összehangolva és eredményesen tudna reagálni minden ilyen jellegű kihívásra. Nagy-Britannia is csak jól járhat azzal, ha létrejön az egység, hiszen az hosszú távon szavatolná a brit érdekeket Afrika déli részén és a hön áhított katonai kiadások csökkentését is biztosítaná.⁴⁴¹ Mindezek mellett emlékeztetve az Earl Grey Ngami-tóval kapcsolatos terveire, Sir George Grey azt is elővetíti, hogy amennyiben a föderális unió megvalósul, akkor Afrika déli részének fevirágzására lehet számítani. A béke és a fejlődés kora fog a szubkontinens számára beköszönteni, és fejlődni fog az ipar és a kereskedelem.⁴⁴²

Fontos megjegyezni, hogy a brit gyarmatpolitika irányításában és végrehajtásában résztvevők közül nem Sir George Grey volt az egyetlen, aki a dél-afrikai egységről gondolkozott ebben az időben. Bulwer-Lytton tisztában volt azzal, hogy elődei Afrika déli részével kapcsolatos politikáját főleg két kérdés határozta meg. Az egyik, hogy a gyarmati problémákat a legkívánatosabb, hogyha a gyarmatok önmaguk oldják meg. A másik pedig az anyaországra nehezedő gyarmati költségek csökkentése. A miniszter szeptember 6-án Grey-

⁴³⁸ Uo., 7.

⁴³⁹ Brit-Kafferföld csatlakozásáról Fokföld, Natal és Oranje Szabad Állam törvényhozása dönthetne.

⁴⁴⁰ Uo., 9.

⁴⁴¹ A katonai kiadások két okból csökkennének. Egyfelől a föderális unió elég erős volna a problémák kezeléséhez, másfelől az afrikaiakkal vívott háborúk száma minimalizálódna, sőt el is tűnne.

⁴⁴² Uo., 8.

nek küldött levelében hangsúlyozza, hogy az ő véleménye eltér az elődeitől és érdeklik a kormányzó felvetései és a dél-afrikai egység gondolata.⁴⁴³

A gyarmatügyi miniszter, Bulwer-Lytton a Grey tervéhez részben hasonló elképzelést vázolt fel a kormányzónak. A két elgondolás között viszont jelentős koncepcionális és kivitelezésbeli különbségek is voltak. Az első és talán legfontosabb differencia, hogy Bulwer-Lytton a brit gyarmatok egyesítésében gondolkozott. Kezdeti lépésként Fokföld és Brit-Kafferföld egyesítése érdekelte. A két gyarmat egy alkotmánnyal, egy parlamenttel és egy kormánnyal egyesülne. Az így létrejött új formációt pedig a gyarmatügyi miniszter Natal-al bővítené (lásd Térképek 3. térkép).⁴⁴⁴ Bulwer-Lytton szeme előtt az Afrika déli részén állomásozó brit alakulatok számának csökkentése lebegett.⁴⁴⁵ Ezenfelül, véleményem szerint az is motiválhatta, hogy az egység esetén a Koronáról lekerülne a teher, amelyet Brit-Kafferföld jelent. A második jelentős különbség a két terv között, hogy a gyarmatügyi tárca vezetője kihagyta a búr köztársaságokat az elgondolásból, mivel szerinte ebben a kérdésben a konvenciók fenntartása Nagy-Britannia érdekét szolgálják, szemben Sir George Grey-el, aki pontosan a szerződések által felállított rendszer felszámolására törekedett. Bulwer-Lytton számára a konvenciók olyan határt jelentettek, amelynél tovább nem szabad menni.⁴⁴⁶ A két elképzelés közti különbségek gyakorlatilag mindkét terv sorsát megpecsételték.

Grey Bulwer-Lytton érdeklődését úgy értelmezte, hogy lépéseket tehet a dél-afrikai egység létrehozására – vagy csak a későbbiekben magyarázta így a történeteket és teljesen indifferens volt a miniszter pozitív, Grey érdemeit elismerő levele. Sir George Grey leveleiből kitűnik, hogy a kormányzó izgatott állapotba került attól, hogy Oranje Szabad Állam területéről folyamatosan olyan híreket kapott, amelyek az unió létrehozására vonatkozó határozott akaratról és nagy igényről tanúskodtak. Bulwer-Lytton-nak 1858. augusztus 14-én arról írt, hogy a Szabad Államban már bizottság alakult az egyesülés előmozdítása érdekében. Grey, szemben azzal, amit az anyaországi felettese kért tőle, folyamatosan bízta a búrokat. Ezt először csak, mint magánember tette és felhívta arra a figyelmet, hogy amíg nem a Szabad Állam kormánya keresi meg, addig, mint kormányzó nem tud támogatólag fellépni, az unió létrehozásához pedig a Volksraad és a fokföldi parlament határozata szükséges. A hivatalos megkeresésre nem kellett sokat várni. 1858. december 7-én a Volksraad döntést hozott: „*A Raad meggyőződése, hogy a Fokfölddel való föderális vagy más alapokon nyugvó unió vagy*

⁴⁴³ Bulwer Lytton to Sir G. Grey, 6 Sep. 1858. In HCPP 1860 (216), 31–32.

⁴⁴⁴ Uo., 32.

⁴⁴⁵ GOODFELLOW: 17–18.

⁴⁴⁶ Bulwer Lytton to Sir G. Grey, 6 Sep. 1858. In HCPP 1860 (216), 33.

szövetség kívánatos”.⁴⁴⁷ Boshoff oranjei elnök pedig már január elején levelet írt Grey-nek, amelyben érdeklődik arról, hogy a kormányzó már februárban a fokföldi parlament elé kívánja-e tární az egyesülés ügyét.⁴⁴⁸ Grey az anyaországgal, ill. a kormánnyal folytatott konzultáció nélkül, egy hét múlva válaszolt és biztosította az elnököt, hogy a fokföldi parlamentet tájékoztatni fogja a Volksraad döntéséről.⁴⁴⁹ Erre 1859. március 17-én sor is került a fokföldi törvényhozás alsóházában. Grey beszédének végén hosszasan ecsetelte a föderális unióban rejlő lehetőségeket és előnyöket, amelyekkel az járna. Érvei szinte megegyeznek a Bulwer-Lytton elé tártakkal: „Egy ilyen rendszerben, úgy vélem, okkal várható, hogy a biztonság javul Dél-Afrika szerte”.⁴⁵⁰ Véleménye szerint az unió remek lehetőség arra, hogy megoldja a térség problémáit és érdemes felkészülni az oranjei küldöttség fogadására és a tárgyalások megkezdésére.

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miért Oranje Szabad Állam merült fel partnerként Grey tervében, illetve mi okozta a búr köztársaság központi szerepét a dél-afrikai föderális egységgel kapcsolatos koncepciókban. Továbbá, Transvaal-lal kapcsolatban miért nem mondható el ugyanez? Véleményem szerint az okokat négy nagy csoportba lehet gyűjteni. Talán a legkézenfekvőbb a földrajzi tényezőket elsőként kiemelni. Ahhoz ugyanis, hogy a brit gyarmatokat (Fokföld, Brit-Kafferföld és Natal) hatékonyan egyeítsék, nem lehet kikerülni Oranje Szabad Államot. Minden szempontból (geostratégia, határok védelme) érdemes a búr köztársaságot is bevonni, szemben a Dél-afrikai Köztársasággal, amely északabbra fekszik. Nem szabad elfelejtkezni arról sem, hogy Oranje Szabad Állam nyitott volt a partnerségre, sőt a Fokfölddel való egyesülést Bloemfontein kezdeményezte. Az indokok harmadik csoportja jól illeszkedett Grey dél-afrikai gyarmatpolitikai koncepciójába, nevezetesen az afrikaiakkal való konfliktusok elhárítása és a félelem egy általános őslakos felkeléstől. Ugyanis az 1850-es évek végén a konfliktus kiéleződött az oranjei búrok és az őslakosok, főleg a Moshweshwe vezette sothok közt. Ez a tényező állt annak háttérében, hogy a Szabad Állam vezetői közül többen úgy vélték, hogy Fokfölddel és a többi brit gyarmattal egyesülve nagyobb biztonságban lennének. Grey pedig tartott attól, hogy amennyiben a búrok és Moshweshwe között háború tör ki, amelyben a sothok akarata érvényesülne, akkor az láncreakciót indítana

⁴⁴⁷ „That this Raad is convinced that a union or alliance with the Cape Colony, whether on the basis of federation or otherwise, is desirable”. In Sir G. Grey to Bulwer Lytton, 22 Dec. 1858. In HCPP 1860 (216), 10.

⁴⁴⁸ S. Boshoff to Sir. G. Grey, 5 Jan. 1859. In HCPP 1860 (216), 11.

⁴⁴⁹ Sir G. Grey to S. Boshoff, 13 Jan. 1859. In HCPP 1860 (216), 12.

⁴⁵⁰ „Under such a system, it may, I think be reasonably expected that additional security would be obtained throughout all South Africa” Sir G. Grey in the House of Assembly of the Parliament of the Cape of Good Hope, 17 Mar. 1859. In HCPP 1860 (216), 16.

el, amely veszélyeztetné az egész szubkontinens jövőjét. Végül, de nem utolsó sorban Oranje Szabad Állam, szemben a Dél-afrikai Köztársasággal, már az 1850-es évek végén is a szervezettség magasabb fokát mutatta. Az oranjei búrok politikai berendezkedése és államuk stabilabb volt, mint északi szomszédjuké, amely a pont Lydenburg tartomány szeparatizmusa miatt a szakadás szélén állt ekkor.⁴⁵¹ Ezeknek a tényezőknek a mentén nem meglepő, hogy Grey potenciálisabb partnert látott Oranje Szabad Államban, mint Transvaalban.

Ez az Oranje Szabad Államról alkotott pozitív kép nem csupán koncepció szintjén jelenet meg Sir George Grey politikájában. A kormányzó többször tett látogatást a búr köztársaság területén.⁴⁵² Érdemes kiemelni, hogy amikor Viktória királynő fia, Alfréd herceg dél-afrikai útra indult, akkor Grey elvitte őt a Szabad Államba is.⁴⁵³ A legkiemelkedőbb momentuma ennek a közeledésnek azonban a Bloemfontein College alapítása volt, amelyet a kormányzó kezdeményezett. A búrok háláját jól mutatja, hogy később az intézményt az alapítóról Grey College-re keresztelték át, amely mind a mai napig működik.⁴⁵⁴

Sir George Grey dél-afrikai föderális egységre vonatkozó tervének bukása nem Afrikában, hanem a Colonial Office és a kormány berkein belül dőlt el. A legnagyobb problémát az jelentette a londoniak számára, hogy Grey a folyamatos figyelmeztetések ellenére is a saját feje után ment. Bulwer-Lytton öt alkalommal jelezte a kormányzónak, hogy nem léphet addig semmit sem az Oranje Szabad Állammal és a föderális unióval kapcsolatban, amíg nem egyeztet a brit kormánnyal, vagy nem kap arra konkrét utasítást. Grey azonban, mint a közte és a miniszter között lefolyt levelezésből kiderült, teljesen figyelmen kívül hagyta a Londonból érkező utasításokat. Bulwer-Lytton kezdeti figyelmeztetései később határozott hangvételű dorgálásokká váltak. Ez a folyamat a mélypontot Grey fokföldi parlamentben megtartott beszéde után érte el. Grey több érvel próbált védekezni. Hivatkozott például arra, hogy a miniszter maga is érdeklődött a dél-afrikai föderális egység lehetőségeiben. Ezenfelül úgy vélte, hogy az is igazolási alapot szolgáltathat számára, hogy Oranje Szabad Államban még az 1854-ben megkötött bloemfontein-i konvenció előtti állapotokra hivatkozva többen brit állampolgárnak tartják magukat, és ezért neki kötelessége fellépni érdekükben. A másik magyarázat az volt, hogy Grey a fokföldi

⁴⁵¹ EYBERS: 425.

⁴⁵² Grey biográfusa Rees szerint a kormányzót mindig örömmel fogadták a Szabad Államban. In REES: The Life II., 339. A szerző odáig is elmegy, hogy megállapítja, annak, hogy Grey anyai felmenői között volt hugenotta nemes, és ennek komoly szerepe lehetett abban, hogy ilyen jó kapcsolat alakulhasson ki a kormányzó és a búrok között. In *uo.*, 338.

⁴⁵³ *Uo.*, 317–318.

⁴⁵⁴ *Uo.*, 338–340.

kormány hatása alatt cselekedett így. Érvei leperegtek Bulwer-Lytton-ról, aki türelmetlen majd később már dühös volt a kormányzóra: „Az igazat szólva azzal az őszinte vággyal olvastam az ön üzenetét, hogy igazoltnak találjam az ön döntéseit. Be kell azonban valljam, hogy érvei teljesen érintetlenül hagyták Őfelsége kormányának nem tetszését, amelyet kifejezett ez ügyben.”⁴⁵⁵ A miniszter bár elismerte Grey afrikaiak körében elért sikereit, felhívja a kormányzó figyelmét, hogy nem a dél-afrikai egység volt az első kérdés, amelynek kapcsán túl messzire ment. Bulwer-Lytton ebbe a körbe sorolta a német telepítés és Brit-Kafferföld pénzügyi helyzetének problematikáját is. Végül úgy látja, hogy a brit kormány számára nem maradt más lépés, mint Sir George Grey-t visszahívni Fokföldről, hogy helyette valaki más vegye át a kormányzói és főbiztosi tisztséget.⁴⁵⁶

Grey a folyamatos engedetlenségével fokozatosan veszítette el támogatóit. Londonban és a Gyarmatügyi Minisztériumban már többen is a visszahívását követelték. Föderális koncepcióját az államtitkárok közül sem Merivale, sem Carnarvon nem támogatta.⁴⁵⁷ Az előbbi szerint a dél-afrikai egység csak újabb jelentős kiadásokat róna az anyaország nyakába, ráadásul a terv kivitelezése Afrika déli részének függetlenségét és egy újabb USA létrejöttét eredményezné. Carnarvon pedig úgy vélte, hogy a Grey által vázoltak polgárháborúhoz vezethetnek, továbbá csökkenne a birodalmi kontroll az egyik legfontosabb területen: az őslakosokkal való viszonyban.⁴⁵⁸

A kormányzót rendkívül bosszantotta és felháborította Bulwer-Lytton levele, amelyre igen hosszú és erőteljes választ küldött. Meggyőződése, hogy a miniszter hibás következtetéseket vont le és azt állítja, hogy nem történt engedetlenség a részéről: „A magam védelmére nem kísérlek meg többet, mintsem, hogy megmutassam, alaptalan, hogy nem követtem volna az utasításait.”⁴⁵⁹ Érvelése nem volt teljesen valótlan. Grey például megemlíti, hogy az öt év alatt, amelyet Afrika déli részén töltött, hét miniszter váltotta egymást a Colonial Office élén és a gyarmatügyi tárca vezetői politikájukban nem voltak következetesek. Egészen személyeskedő hangnemet megütve Bulwer-Lytton szemére vetette, hogy miért nem akkor tette világossá nézeteit vagy instrukcióit Oranje Szabad Állam

⁴⁵⁵ „I may truly say that I have read that Despatch with the sincerest desire to find that justification successful. But I am compelled to inform you that seems to me to have untouched the grounds of the disapproval which Her Majesty's Government have expressed.” In Bulwer Lytton to Sir G. Grey, 4 Jun. 1859. In HCPP 1860 (216), 35.

⁴⁵⁶ Uo., 37.

⁴⁵⁷ A Sir George Grey felé rendkívül elfogult Rees egyértelműen a Colonial Office-t és Carnarvon-t teszi felelőssé Grey visszahívásáért és azért, mert Grey koncepciója nem valósulhatott meg. In REES: The Life I., 271.

⁴⁵⁸ GOODFELLOW: 18-20.

⁴⁵⁹ „In making my defence I shall not attempt to do more than show that I did not disobey your orders.” In Sir G. Grey to Bulwer Lytton, 20 Jul. 1859. In HCPP 1860 (216), 19.

csatlakozásával kapcsolatban, amikor ezt tőle kérte. Hibásnak véli a miniszter Fokföldet és Natalt egyesítő koncepcióját, mivel szerinte egyszerű földrajzi okokból nem lehet a két területet Oranje Szabad Állam kihagyásával egy unió alá vonni.⁴⁶⁰ Mindezek mellett hibás érvnek találja, hogy a Gyarmatügyi Minisztérium a német telepítést is a hibái közé sorolja, mivel ő eredetileg brit családokat kért és csak London erőszakolta rá a németeket.⁴⁶¹ Védekezésének lényege: a brit kormány nem veszi őt komolyan és a nagy távolságból a londoni hivatalnokok hibás döntéseket hoznak.⁴⁶²

Jelentős változást hozott Grey karrierében, hogy 1858 nyarán újabb változás történt a gyarmatügyi tárca vezetésében. Bulwer-Lytton-t Newcastle hercege váltotta, aki ugyan jelentős kitételeket szabva, de pozíciójában hagyta Sir George Grey-t. Newcastle világossá tette, hogy Grey engedetlensége teljesen elfogadhatatlan, viszont mérlegelte, hogy a kormányzó egy nagy folyamat, munka közepén tartott: az afrikai–telepes békés együttélés megteremtésén fáradozott, amelyet nem lenne tanácsos félbehagyni. Az új miniszter másik fontos feltétele az volt, hogy Grey mondjon le Oranje Szabad Állammal kapcsolatos terveiről.⁴⁶³

Grey-t már Angliában érték a változással kapcsolatos információk. Annak ellenére, hogy a Colonial Office berkein belül nem örvendett osztatlan népszerűségnek, Viktória királynő szimpatizált vele és Grey-t hazatértekkor fogadta az uralkodónő, aki Rees szerint támogatta a dél-afrikai egység tervet.⁴⁶⁴ A kormányzó látogatása a királyi udvarban sikeres volt. Viktória fiát, Alfrédet lenyűgözte Grey beszámolója és dél-afrikai történetei.⁴⁶⁵ Szintén az Angliában töltött rövid idő alatt a cambridge-i egyetem kitüntetését is átvehette.⁴⁶⁶

A kormányzó az új miniszter felé fontosnak tartotta, hogy demonstrálja: bár a Gyarmatügyi Minisztériumban nem mindenki ért vele egyet, vagy koncepcióit nem akarják megérteni, a gyarmatokon nagy népszerűségnek örvend. Ezt bizonyítandó öt petíciót továbbított Newcastle-nek, amelyekben az őslakosok és telepesek egyaránt

⁴⁶⁰ Uo.

⁴⁶¹ Uo., 22.

⁴⁶² Uo., 19.

⁴⁶³ Duke of Newcastle to Sir G. Grey, 4 Aug. 1859. In HCPP 1860 (216), 38.

⁴⁶⁴ REES: The Life II., 307.

⁴⁶⁵ Uo., 308.

⁴⁶⁶ A másik kitüntetett Gladstone volt, aki beszédében a gyarmati kiadások csökkentéséről beszélt. Ezt követően Sir George Grey saját beszédében szükségesnek tartotta, hogy reagáljon erre és erősen kritizálta a liberális politikust és gyarmatpolitikai nézeteit. In REES: The Life II., 308–310.

felháborodásuknak adtak hangot és követelték, hogy Grey maradjon Fokföld kormányzója és a főbiztos.⁴⁶⁷

Sir George Grey dél-afrikai tevékenysége

George Grey második kormányzói adminisztrációját összevetve az elsővel, kevésbé volt eseménydús. Két momentumot érdemes kiemelni ebből az időszakból. Az egyik, Grey gyarmatfejlesztő tevékenységnek folytatása, a második pedig Alfréd herceg dél-afrikai útja.

Viktória fia volt a királyi családból az első, aki Afrika déli részére látogatott. Ez már eleve nagy eseménynek számított. Véleményem szerint viszont más, szimbolikus üzenete is volt ennek az utazásnak. Grey elgondolásainak fontos eleme volt az anyaország és a gyarmati területek közti élénk kapcsolat, amelynek remek példája, ha a királyi család egyik tagja a gyarmatokra utazik. Grey elkísérte a herceget az úton és megtett minden tőle telhetőt, hogy Alfrédet minél közelebb vihesse a helyiekhez.⁴⁶⁸ Az útvonal a következő volt: a kis társaság Fokvárosból⁴⁶⁹ Kelet-Fokföldre utazott, majd Brit-Kafferföld és Oranje Szabad Állam következett, végül Natal és Fokváros zárták a sort. A herceg találkozott még Sandillivel is, akit Rees elmondása alapján igen megérintett a látogatás.⁴⁷⁰

Sir George Grey a szubkontinens első modern kormányzójának tekinthető sok szempontból is. Politikáját summázva több fő pontot lehet megkülönböztetni. Közülük az egyik legjellegzetesebb az Grey szinte példa nélküli gyarmatfejlesztő tevékenysége. A kormányzó nevéhez köthető számos kórház (főleg afrikaiak számára) létrehozása, az oktatás színvonalának fellendítése (elég csak a Bloemfontein College-re gondolni). Szintén jól

⁴⁶⁷ Petíciót küldött például W. Sergeant metodista lelkész Viktória királynőnek a grahamstown-i színesbőrű lakosság nevében, de ehhez az eszközhöz folyamodtak a fingok is. A telepes társadalom részéről eljutott Newcastle-höz Graaf Reinet (100 aláírás) és Fort Beaufort polgárainak (104 aláírás) és a fokföldi „földbirtokosok, bankárok, kereskedők, papok, földművesek és mások” petíciója (2272 aláírás). In *uo.*, 27–30. Az anyaországi sajtó bukásával kapcsolatban független jellemét és a kormánnyal szemben vállalt álláspontját, konfliktusait emelte ki, továbbá azt, hogy bár az anyaország kormányzati köreiből elfogyott Grey körül a levegő, a gyarmatokon viszont nagy népszerűségnek örvend. In *Motives for the Recall of Governor Grey from the Cape*. The Observer (5 Sep. 1859), 2.

⁴⁶⁸ Rees elmondása szerint a transvaali határon egy búr asszony látta palacsintával vendégül az utazókat. In REES: The Life II., 318.

⁴⁶⁹ Alfréd herceg látogatása az anyaországi sajtó beszámolója szerint is a brit gyarmatokon kívül Oranje Szabad Államot is „megmozgatta”. A The Manchester Guardian beszámolója szerint a herceg Fokvárosban különböző reprezentatív eseményeken vett részt, fogadta a búrok és őslakosok köszöntését is, a Szabad Állam törvényhozása pedig nem volt szűkmarkú a herceg fogadásának előkészítésekor. Ezek az elemek azt mutatják, hogy Alfréd herceg útja nagy sikert aratott. In *Prince Alfred at the Cape*. The Manchester Guardian (27 Sep. 1860), 3.

⁴⁷⁰ Rees még azt is hangsúlyozza, hogy a főnök megígérte, hogy nem ragadnak többé fegyvert. In *uo.*, 325–326.

jellemzi Grey ezen oldalát, hogy személyes könyvtárát is a közösség számára ajánlotta fel. Érdekes eleme ennek a gyarmatfejlesztésnek, hogy a struccenyésztés Afrika déli részén való megjelenését is ő kezdeményezte.

Részben pontosan a gyarmatfejlesztés, másfelől pedig Grey politikusi attitűdjének köszönhetően a kormányzó és a kormányzottak között az elődeihez mérten mindenképpen közvetlenebb viszony alakult ki. Sir George Grey számára fontos volt, hogy ismerje a telepesek és az őslakosok kultúráját, igényeit és népszerű legyen körükben. Ezen a téren a kormányzó és főbiztos igen komoly eredményeket ért el.

Dél-afrikai kormányzóságát, politikáját grandiózus, nagy ívű koncepciók jellemezték. Sir George Grey előnyben részesítette a komplex terveket. A forgatókönyv minden esetben (brit telepesek, német katonai és civil telepítés, dél-afrikai egység) hasonló volt. Grey-t egy aktuálisan felmerülő kérdés, helyzet indította el a megoldás keresése felé. Az eredmény pedig minden esetben egy olyan elképzelés volt, amely az adott aktuális kihívás mellett a térség más akut konfliktusait, problémáit is hosszú távon rendezte volna.

Sir George Grey dél-afrikai tevékenységének másik megkerülhetetlenül fontos eleme az afrikai–telepes együttélés problematikája. Grey számára ez volt a legégetőbb kérdés, politikájának a fejezetben bemutatott összes eleme ebbe az egy irányba mutat: az őslakos kérdés hosszú távú megoldásának irányába. Amennyiben ez nem sikerül, Grey szerint az a brit, mi több, az európai jelenlét végével fenyeget Afrika déli részén, és ez nem csupán a telepesek vagy az öreg kontinens, hanem az afrikaiak számára is sötét jövőt jelentene. Mindezekért az őslakosokat az európaiak barátaivá kell tenni: *„Elérni, hogy az Önök láthatóan megbékíthetetlen ellenségei fokról-fokra a barátaikká váljanak, akiknek érdekei megegyeznek az Önök érdekeivel.”*⁴⁷¹

⁴⁷¹ “[...] thus changing by degrees your apparently irreconcilable foes into friends, having common interests with yourselves.” In REES: The Life II., 356.

5. Carnarvon negyedik earlje és a dél-afrikai egység létrehozása (1874–1881)

Henry Howard Molyneux Herbert, Carnarvon negyedik earlje, egészen pontosan második gyarmatügyi miniszteri ciklusa (1874–1878) az aktív gyarmati jelenlét és a dél-afrikai egység tendenciájának harmadik és számos szempontból legkiemelkedőbb reprezentánsa. Vezetése alatt Nagy-Britannia első alkalommal tett komoly kísérletet arra, hogy a dél-afrikai egység koncepcióját megvalósítsa. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy Carnarvon, vagy a nevével fémjelzett időszak miben különbözik a dolgozat korábbi fejezeteiben tárgyalt két periódustól (Earl Grey minisztersége, Sir George Grey kormányzósága)? Carnarvon kezdeményezésére és irányítása alatt a széttagolt szubkontinens egyesítésének gondolata már nem csupán elméletek szintjén jelent meg, hanem elhagyva az íróasztalt, az Afrika déli részével kapcsolatos gyarmatpolitika központi elvévé, vezérgondolatává és elsődleges céljává vált. Továbbá Carnarvon minisztersége alatt, szemben Earl Grey, vagy Sir George Grey adminisztrációjával, került sor először arra, hogy a dél-afrikai egység megteremtésén a gyarmatpolitika irányításának két főhadiszállása, központja, a centrum (anyaország) és a gyarmati adminisztráció vezetése is közösen dolgozott. Amíg korábban például Sir George Grey esetében a brit gyarmatok és a búr köztársaságok egyesítését a kormányzó szorgalmazta, a Colonial Office pedig ellenezte, addig Carnarvon koncepciója esetén a Gyarmatügyi Minisztérium és a men on the spot képviselői is egy célra törekedtek. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a gyarmatügyi miniszter koncepcióját mindenki támogatta volna Londonban, vagy a gyarmatokon és terveinek ne lettek volna ellenzői, viszont a körülmények jóval kedvezőbbek voltak ebből a szempontból számára, mint elődei esetében. Ennek köszönhetően komoly lépéseket tudott megtenni a brit gyarmatpolitika az áhított dél-afrikai egység létrehozása felé.

Carnarvon és a gyarmatpolitika

Henry Howard Molyneux Herbert 1831. június 24-én látta meg a napvilágot. Apja, Henry John George Herbert, Cararvon harmadik earlje író, utazó és konzervatív politikus volt. Ebből kiindulva nem meglepő, hogy legidősebbik fia, aki a Carnarvon earlje címet is megörökölte tőle, szintén a politikusi pályát és a konzervatív pártot választotta. Ellentétben viszont apjával, aki a parlamentben (először az alsóházban, majd earlként már a Lordok Házában) politizált,

Carnarvon már pályájának elején a gyarmatügyi tárcát választotta. Az 1850-es évek végén a Derby kormány alatt parlamenti gyarmatügyi államtitkár volt (1858–1859). Ehhez az időszakhoz kapcsolódik Sir George Grey dél-afrikai egységre vonatkozó koncepciója, amelynek egyik legnagyobb ellenzője pont Carnarvon volt. Az 1860-as években pedig a börtönök megreformálását indítványozó Prison Act kidolgozásán fáradozott. Carnarvon első gyarmatügyi miniszteri ciklusát szintén Derby earljének kormányzása alatt töltötte (1866–1867). Rövid adminisztrációjának legkiemelkedőbb momentuma a British North America Act 1867-es törvényerőre emelkedése volt, amellyel Kanada föderális domíniummá vált.

A második Disraeli kormányban (1874–1880) vállalt gyarmatügyi miniszterségét (1874–1878) követően még egy félévig a Lord Lieutenant of Ireland pozíciót is betöltötte (1885 júniusa és 1886 januárja között).⁴⁷² Carnarvon ezt követően, bár hivatalos pozíciót nem vállalt, a politikától nem maradt távol. Számos cikket publikált és beszédet tartott elsősorban gyarmatpolitikáról, amely jól mutatja, hogy élete végéig ez a terület állt hozzá a legközelebb.

Második gyarmatügyi miniszterségének csakúgy, mint Írország első számú brit adminisztrátori pályafutásának is a tervezettnél hamarabb lett vége, nem töltötte ki a ciklusát. A fejezet témája szempontjából természetesen a gyarmatügyi minisztersége bír nagyobb fontossággal. Érdekes, hogy Carnarvon hivatali idejének végét nem valamilyen gyarmati kérdés okozta, hanem egy külpolitikai probléma: a kormányzat keleti politikája. Carnarvon elutasította azt, hogy a kormány hajókat küldjön a Dardanellákhoz.⁴⁷³ Ezáltal Disraeli-vel⁴⁷⁴ került összeütközésbe, aminek az lett a következménye, hogy Carnarvon 1878. január 24-én lemondott a miniszteri székről.

Carnarvon kétségkívül imperialista gyarmatpolitikus volt. A Brit Birodalom fenntartása megkérdőjelezhetetlen fontosságú volt. Gyarmatpolitikájának voltak sajátos elemei. Ezek közül véleményem szerint a legfontosabb a birodalom védelmének kérdése volt. Carnarvon gyarmatpolitikájában, gondolkodásában minden más probléma csak másodlagos volt, vagy éppen minden más, ami a gyarmatokkal kapcsolatos gondolatait, elképzeléseit illeti, erre a területre vezethető vissza. A cél számára a világrendszer hatékony és hosszútávú

⁴⁷² Carnarvon a Home Rule krízis megoldását Írország önkormányzati jogainak limitált szélesítésében látta és hangoztatta azon nézetét, hogy a konzervatív kormánynak bíznia kellene jobban az írekben. In PEARCE, Malcolm – STEWART, Geoffrey: *British Political History, 1867–1995. Democracy and Decline*. Routledge, London, 1996. 89.

⁴⁷³ Hansard, 3rd Ser., CCXXXVII., col. 436–446. Carnarvon in Lords, 4 May 1883

⁴⁷⁴ Disraeli, aki egyébként nem mutatott nagy érdeklődést az afrikai ügyek iránt, Carnarvon-t, „madárkának, csicsergőnek” (Twitters) nevezte. In PEARCE – STEWART: 155.

védelmének a megoldása. Egy effektív birodalmi védelmi rendszer, háló megalkotásával válhat stabilizálhatóvá Nagy-Britannia vezető pozíciója a világban. Minden más Carnarvon gondolatvilágában ennek a kérdésnek rendelődik alá.

Miért tartotta fontosnak Carnarvon a Brit Birodalom fenntartását? A források alapján két tényezőt különíthetünk el. Az első a „brit ügy”, a Birodalom ügyének védelme, ahogy azt a volt miniszter a számára 1887. november 25-én, Melbourne-ben adott vacsorán megtartott beszédében hangsúlyozta: *„A magam részéről hiszek abban, hogy a brit vállalkozói kedv és bátorság napja még nem ment le. Hiszek abban, hogy Nagy-Britannia küldetése még nem ért véget, talán még a felénél sem jár.”*⁴⁷⁵ A második tényező mögött megfoghatóbb, racionális, komoly gazdasági érvek álltak. A Brit Birodalom egyik alapköve a gazdasági potenciál, amellyel a britek rendelkeznek. Ennek központi alkotóeleme a világot átfogó kereskedelmi hálózat, amelynek kiterjedése a birodalom épülésével arányosan növekedett. A brit kereskedelmi flotta biztonságos mozgása a világ tengerein ezért kulcsfontosságú. Ha a Nagy-Britannia kevesebb gyarmattal, kikötővel, támaszponttal rendelkezne világszerte, akkor a kereskedelmi flotta mozgástere beszűkülne, ami pedig az anyaország és a világrendszer gazdasági gyengüléséhez, hatalmának erodálódásához vezetne. Carnarvon ezt az akár klasszikus imperialista álláspontot beszédeiben adatokkal is szerette alátámasztani: *„1878-ban, amely év óta kétségtelen tekintélyes fellendülés volt tapasztalható, a britek által, csak hajóval szállított áruk becsült értéke 88,000,000 £ a gyarmati tengeri szállítás esetén 20,000,000 £, ez összesen 108,000,000 £. Ehhez kell hozzáadjuk az Egyesült Királyság éves külkereskedelmének értékét amely eléri a 620,000,000 £-ot és a gyarmati kereskedelem értékét képviselő 190,000,000 £-ot, kivéve belőle az Egyesült Királysággal folytatott kereskedelmét, amely összesen 810,000,000 sterling.”*⁴⁷⁶

Ahhoz, hogy ez a rendszer és a brit hatalmi pozíció konzerválódjon, a világrendszernek tehát hatásos védelmi struktúrára van szüksége. Carnarvon politikai gondolkodásában különválaszthatjuk az ezt a célt szolgáló gyakorlati és a politikai eszközöket. A gyakorlatban négy fejlesztendő területet jelölt meg, amelyekre alapozódna az

⁴⁷⁵ “I believe, for my own part, that the sun of British enterprise and courage has not gone down. I believe that the mission of Great Britain is not yet fulfilled, perhaps is not yet half fulfilled.” In CLARKE, Sir George Sydenham (ed.): *The Defence of the Empire*, John Murray, London, 1897. 92.

⁴⁷⁶ “In 1878, since which year there had, no doubt, been a considerable increase, the value of British shippings—ships alone—was estimated at £88,000,000, and of Colonial shipping £20,000,000, a total of £108,000,000. To that must be added the annual value of the foreign trade of the United Kingdom, which amounted to the sum of £620,000,000; and of the Colonial trade, exclusive of trade with the United Kingdom, £190,000,000, or a total of £810,000,000 sterling.” Hansard, 3rd Ser., CCLXXVIII., col. 1832. Carnarvon in Lords, 4 May 1883

általára vázolt rendszer. Az első természetesen a haditengerészet. A hadi flotta mellett fontos szerep jutott a tengerészeti és katonai bázisoknak. Birodalmi léptéket tekintve Nagy-Britannia számára négy esszenciális támaszpont létezett, amelyeken keresztül az óceánokat szinte teljesen ellenőrizni tudta: Bermuda, Fokváros, Gibraltár, Halifax és még egy, Málta, amely a Földközi-tenger feletti kontrollhoz volt szükséges. A gőzhajózás térhódításával a haditengerészeti kikötők, erődök mellett még egy tényező fontossága is megnőtt: a szénfeltöltő állomásoké. A Carnarvon által legjobban hangsúlyozott kérdések egyike volt az Afrika partvidékén (Sierra Leone, Szent Ilona, Simon's Bay, Mauritius, Aden) Ázsiában (Colombo, Trincomalee, Hong Kong, Szingapúr, Csütörtök-sziget, Torres-szoros) és az amerikai kontinensen (Esquimalt, Jamaika, St. Lucia)⁴⁷⁷ található állomások és erődök fenntartása, fejlesztése: „*A politikában kevés gyakorlati cél áll közelebb a szívemhez mint, [...] hogy láthassak remek állomásokat külföldön, ahol a Királynő Flottája megjavíttatik, szénnel föltöltetik és ahol a hajók időről időre teljes és megfelelő védelemben kell, hogy részesüljenek.*”⁴⁷⁸ Ezekből az okokból kiindulva Carnarvon a kivonulás, a gyarmatok és támaszpontok feladásának és csökkentésének hangos ellenzője volt. Nagyon jó példa erre, hogy amikor Nagy-Britannia egy év után 1886-ban fontolóra vette, hogy felszámolja a Koreai-félsziget közvetlen közelében található tengerészeti erődjét, Port Hamilton-t, a volt gyarmatügyi miniszter kiállt az általa „kínai Gibraltárnak” nevezett kikötő fenntartásáért, mivel „*az aki uralja Port Hamilton-t, az ural mindent ami az északi orosz területek és Hong Kong, valamint ami a szigettől 1200 mérföldnyire délre található.*”⁴⁷⁹ A sort a gyakorlati eszközök terén a gyarmati katonai erők fejlesztése zárja. Erre lehetőséget természetesen elsősorban a nagy telepes lakossággal rendelkező gyarmatok, mint Ausztrália, Kanada, Új-Zéland vagy Fokföld esetében látott.

A hatékony birodalmi védelmi struktúra kiépítése a katonai fejlesztések mellett politikai téren is innovációt igényelt. Carnarvon szerint ez a rendszer csak a gyarmatok együttműködésével jöhet létre. A Brit Birodalom effektív védelmének falát az anyaországhoz lojális, szilárd lábakon álló erős kolóniák alkotják. Ahhoz, hogy Nagy-Britannia hosszú távon is megőrizze a gyarmatok hűségét, a 19. század második felében az egyik leghatékonyabb eszköz az önkormányzati jogok szélesítése volt. Carnarvon politikai elképzeléseinek

⁴⁷⁷ CLARKE: 177.

⁴⁷⁸ “*I have few practical objects in politics more near to my heart, [...] tha to see the great stations abroad where the Queen’s Navy must be refitted, where it must be coaled, where it must receive from time to time protection, placed in a position of complete and adequate defence.*” In *uo.*, xvi.

⁴⁷⁹ “[...] *the masters of Port Hamilton are masters of all that lies between Russian territory and Hong Kong, about 1200 miles to the south.*” In *uo.*, 49.

megfelelően a gyarmatok ezért hálások lesznek az anyaországnak, amely részben abban kell, hogy megmutatkozzon, hogy kiveszik részüket a Birodalom védelmezéséből, továbbá mentesítik az anyaországot attól, hogy vörös kabátosok állomásozzanak a gyarmatok határain: „*a nép pedig, amely óhajtja élvezni az alkotmányos szabadságot, kész kell, hogy legyen arra, hogy meghozzon bizonyos áldozatokat cserébe ezért a felbecsülhetetlen bőkezűségért.*” A politikai autonómia szélesítését követően Carnarvon szerint a gyarmatok képesek lesznek megvédeni magukat, ezzel terhet levéve a britek válláról.

Miért vált ennyire fontossá a világrendszer védelmének kérdése Carnarvon számára? Véleményem szerint a gyarmatügyi miniszterben alapvetően két tényező alakította ki ezt a megközelítést. Az első, hogy Carnarvon második gyarmatügyi minisztersége szinte egybeesett a keleti kérdés kiélesedésével. Carnarvon számára egyértelmű volt, hogy egy, az oroszokkal megvívott háborúra, amely a szemében egyáltalán közel sem tűnt lehetetlennek, a Brit Világrendszer nincs felkészülve. A gyarmatügyi miniszter tartott attól, hogy amennyiben harcokra kerül a sor, az orosz csapatok és a flotta könnyen elvághatja a gyarmatokat az anyaországtól. A másik tényező, hogy az 1870-es évek második fele, vége a gyarmatokért folyó versenyfutás (scramble) kezdete. Carnarvon hangsúlyozta, hogy tisztában van vele, hogy a brit flotta a legnagyobb a világon, mindig hozzátette, hogy az elbizakodásra korán sincs ok: „*Helyzetünk, hogy szigeten élük megkímélt minket attól a tehertől, hogy európai méretű hadsereget kelljen fenntartanunk; ugyanakkor kontinentális szomszédjaink többé már nem elégednek meg csupán a szárazföldi katonai túlsúllyal.*”⁴⁸⁰ Az orosz előretörés mellett különösen a francia gyarmati terjeszkedéstől tartott.⁴⁸¹ A már idézett, Lordok házában megtartott beszédében a következőket mondta Carnarvon a francia gyarmatpolitikáról: „*Franciaország rajtunk kívül az egyetlen olyan ország, amely gyarmatokkal és számottevő kereskedelemmel bír, és felhívom lordságotok figyelmét, hogy a franciák célszerűnek tartják, hogy lépéseket tegyenek a Szenegál, Réunion és más területeken található szénfeltöltő állomásaik védelmében. Martinique-on is nagy összeget költenek el és egy száraz dokkot építenek, amely nagyon nagy hajók befogadására is képes.*”⁴⁸² Carnarvon érvelésének másik

⁴⁸⁰ CLARKE: 55.

⁴⁸¹ Uo., 83., 167.; Jól mutatja, hogy Carnarvon főleg az említett két országtól tartott, hogy a Clark könyvének végén található tengeri támaszpontokat és erődöket felsoroló lista a brit mellett csak francia és orosz állomásokat tartalmaz. In uo., 176.

⁴⁸² “*France is the only other country that has colonies and a considerable amount of commerce, and I wish to point out to your lordships that the French have thought it expedient to take steps for the defence of their coaling stations at Senegal, Réunion, and other places. At Martinique also they have spent considerable sums, and are building a dry dock there capable of holding very large ships.*” Hansard, 3rd Ser., CCLXXVIII., col. 1833. Carnarvon in Lords, 4 May 1883.

jellegzetes eleme volt a feltételezés, spekuláció. Ezek a mondatai gyakran olyan feltételezésekre alapultak, hogy amennyiben a franciák, vagy az oroszok támadást indítanak a brit világrendszer ellen, akkor könnyen rátehetnék a kezüket különböző gyarmati területekre. Érvelésére nagyon jó példaként szolgálnak 1889-ben Sierra Leone-val kapcsolatban papírra vetett sorai: „[...] egy, Franciaországgal vívott háború esetén Sierra Leone-t rögvest elfoglalnák és addig, amíg a területet egy költséges expedíció során vissza nem foglaljuk, az erődöket, amelyeket építettünk lerombolnák, vagy ellenünk fordítanak, a Kelettel összekötő kommunikációs vonalukat pedig elvágják.”⁴⁸³

Hogy ezeket a helyzeteket, amelyektől főbiaszerűen tartott, elkerülje, Carnarvon számára gyakorlatilag nem volt az a mennyiségű pénz, amely sok lett volna. A brit világrendszer védelmére, és ezen belül természetesen a gyarmatpolitikára fordítandó kiadások esetén nem ismert határt. Amellett, hogy törekedett arra, hogy a telepes gyarmatok a lehető leginkább álljanak át a saját védelmi potenciáljuk megteremtésére, ha szükséges volt, akkor nem jelentett számára komoly megfontolást az, hogy a birodalom védelmére költsön. Carnarvon szerint a britek nincsenek abban a helyzetben, hogy a gyarmatokból, a világrendszer védelméből pénzkérdést csináljanak: „Nincsen [...] nyomasztóbb kérdés az anyaország és a gyarmatai kapcsolatában a katonai kiadásoknál. Ez nem csupán a pénzügyi érdekről, hanem becsületről, együttérzésről és emberiségről is szól.”⁴⁸⁴

Carnarvon gyarmatpolitikájának általános vonásait, jellemzőit felsorolva nem szabad kihagyni Sir Robert George Wyndham Herbert jelentőségét. Sir Robert Herbert Carnarvon unokatestvére volt, és több mint húsz éven keresztül, 1871 és 1892 között az állandó gyarmatügyi államtitkári pozíciót töltötte be.⁴⁸⁵ A vizsgált időszakban ő volt, aki a legtöbb ideig birtokolta ezt a tisztséget. Mint már a dolgozat korábbi fejezetében említésre került, az állandó gyarmatügyi államtitkár a minisztert követően szinte a második legbefolyásosabb embernek tekinthető a brit gyarmatpolitikában. A tény, hogy ezt a pozíciót Carnarvon unokatestvére foglalta el, nagy előnyt jelentett a gyarmatügyi miniszter számára. További

⁴⁸³ “[...] and in the event of war with France, Sierra Leone would be immediately occupied; the forts which we have built would, unless recaptured by a costly expedition, be destroyed or turned against us, and our line of communication with the East would be broken.” In CLARKE: 118–119.

⁴⁸⁴ “There is [...] no more pressing question than the relationship between the Mother Country and the Colonies in regard to military expenditure. It is not mere matter of money-interest, honour, sentiment and humanity are alike involved”. In uo., xi.

⁴⁸⁵ Sir Robert Herbert a 19. század második felének egyik legmeghatározóbb brit gyarmatpolitikai szakértőjének, szakpolitikusának tekinthető. Az állandó gyarmatügyi államtitkári pozíciót ő töltötte be a leghosszabb ideig. Ennek köszönhetően óriási tudással és gyakorlati ismeretekkel rendelkezett a gyarmatokkal és gyarmatpolitika gyakorlati oldalával kapcsolatosan is.

érdekes adat, hogy Cornelis Janse Uys kutatásai alapján pedig a dél-afrikai konföderáció ötletét Herbert vetette fel először, még 1872-ben.⁴⁸⁶

Carnarvon érdeklődését a gyarmatok iránt az is bizonyítja, hogy gyarmatügyi miniszterségét követően több gyarmatot is meglátogatott. 1887 és 1889 között elutazott Ausztráliába és Dél-Afrikába is. Carnarvon a nagyobb városokban imperialista töltetű beszédeket tartott és felkereste a helyi szabadkőműves páholyokat.⁴⁸⁷

Carnarvon dél-afrikai gyarmatpolitikájának előzményei, gyökerei és karaktere

Carnarvon negyedik earljének Afrika déli részével kapcsolatos gyarmatpolitikájának gyökereit két nagy csoportra bonthatjuk. Az elsőt a külső elemek alkotják, mint például az adott helyi politikai helyzet, elődeinek Afrika déli részére vonatkozó föderális tervei, a *men on the spot* faktortól érkező információk és a gyarmati lobbik tevékenysége (natali expanzionizmus, kelet-fokföldi szeparatizmus). A másodikba a személyéből, személyiségéből, múltjából és tapasztalataiból fakadó tényezők tartoznak, ezért hívhatjuk ezeket belső tényezőknek. Ide köthetők a gyarmatügyek terén szerzett tapasztalatai, saját birodalmi, védelmi tervei, föderális elképzelései és fóbái. A következő alfejezet ezeknek az elemeknek a bemutatására fókuszál.

Külső tényezők

A Carnarvon dél-afrikai gyarmati terveire hatást gyakorolt tényezők felsorolása, elemzése esetén nehéz különválasztani két elemet: a megörökölt politikai helyzetet a korábbi Afrika déli részével kapcsolatos brit gyarmatpolitikai koncepcióktól. Ez annál is inkább igaz, mivel a dél-afrikai egység megteremtésére vonatkozó ötlet Carnarvon elődjében, Kimberley első earljében is megfogalmazódott.

Kimberley (aki 1870 és 1874 között az első Gladstone-kormány második gyarmatügyi minisztere volt) koncepciója az adott helyi politikai helyzetre adott gyarmatpolitikai reakció volt. Az 1870-es évek elejére a már korábban is meglehetősen fragmentált és ellentétektől, konfliktusoktól terhes dél-afrikai politikai térképet továbbszínezte egy jelentős esemény,

⁴⁸⁶ UYS, Cornelis Janse: *In the Era of Shepstone. Being a Study of British Expansion in South Africa (1842–1877)*, Lovedale Press, Lovedale, 1933. 338.

⁴⁸⁷ HARDINGE: *The Life of Henry III*, 267–294.

amely a brit gyarmatpolitika irányítóit is reagálásra kényszerítette: a gyémántmezők felfedezése.

A dél-afrikai gyémántok az 1860-as évek végén kerültek a brit és európai piacra. Az első drágakövek az Oranje folyó közelében található Hopetown közeléből, Fokföld északi, a griquák uralta területtel szomszédos vidékéről kerültek elő.⁴⁸⁸ Bár az európaiak az első gyémántot 1867 áprilisában találták meg⁴⁸⁹, a gyémántláz kitörése még három évig váratott magára. Egészen pontosan 1869-ig, amikor a Colesberg Kopje-én található Vooruitzigt farmon (amely a De Beers testvérek tulajdonában állt) egy újabb nagyméretű gyémántot találtak. A következő években a De Beers farm területe és vele együtt a térség és a szubkontinens arculata is gyökeresen megváltozott.

Egyes kutatók, mint például a már korábban is említett Norman A. Etherington, és a térséggel kapcsolatos historiográfiában jelenleg uralkodó nézet szerint a gyémántmezők felfedezése Afrika déli részének történetében kulcsfontosságú esemény, amely nem csupán gazdasági értelemben, de társadalmi, kulturális és politikai szempontból is hosszú távon éreztette hatását.⁴⁹⁰ Mindezek mellett pedig kiélezett korábban is jelenlévő ellentéteket (európai–európai; európai–afrikai) és a meglévők mellett további konfliktusokat is eredményezett.⁴⁹¹

Az egyik jelentős változás, amely a gyémántláz kirobbanásával járt, az a migráció. A Nyugat-Griqua föld irányába megindult vándorlást két kategóriába lehet csoportosítani. Az első, kronológiai rendben is, az „ásós” szerencsevadászok áradata. A világ minden pontjáról érkeztek szerencsevadászok Colesberg Kopje területére, akik abban reménykedtek, hogy hamar nagy vagyonra tehetnek szert. Többen gyorsan avansáltak fel a társadalmi létrán befolyásos milliomosokká úgy, hogy az anyaországban nem rendelkeztek számottevő vagyonnal vagy kapcsolati tőkével, mint például Cecil Rhodes, Alfred Beit vagy Barney Barnato.⁴⁹² A gyémántkitermelés kiterjedése munkaerőt igényelt. 1872-re már 20 ezer fehér és

⁴⁸⁸ Amikor a gyémánt Fokvürosba ért, Richard Southey, aki 1873–1875 közt Nyugat-Griqua föld alkormányzója volt a következő prófétikus megjegyzést tette: „*Uraim, ez az a kő, amelyre Dél-Afrika eljövendő sikere épül.*” (“*Gentleman, this is the rock on which the future success of South Africa will be built.*”) Southey-t idézi ROLAND – SANDERSON: *The Cambridge V.*, 359.

⁴⁸⁹ WALKER: *A History*, 328.

⁴⁹⁰ A gazdasági, társadalmi átalakulást középpontba helyező megközelítés másik jeles képviselője, Roland Cope véleménye szerint a carnarvon-i koncepció célja, hogy az őslakosokat az európaiakat kiszolgáló munkásosztályává transzformálja, akik segítenek a szubkontinens erőforrásainak kiaknázásában. COPE: *Strategic and Socio-Economic*, 13–34.; *Local Imperatives*, 601–626.; C. W. de Kiewiet, 486–505.

⁴⁹¹ HAMILTON – MBENGA – ROSS: 376–391.

⁴⁹² A bányász mágnásokká avansált Rhodes, Beit és Barnato háttérét, körülményeit megvizsgálva sok érdekes hasonlóság fedezhető fel. Mindhárman huszonévesen kerültek Afrika déli részére. Egyikőjük sem származott

30 ezer afrikai vándorolt a régióba.⁴⁹³ Ez volt a második jelentős migrációs folyamat eredője. A bányászathoz szükséges munkaerő a térség őslakos társalmából rekrutálódott. Volt számottevő afrikai munkaerő migráció a drágakövek felfedezése előtt is, amelynek elsődleges célpontjai a natali ültetvények voltak. A gyémántbányászat viszont jelentősen felerősítette ezt a folyamatot, valamint ezzel párhuzamosan, végzetesen felgyorsította a tradicionális afrikai társadalom erodálódását. Az őslakosok, akik elvándoroltak közösségeiktől, gyakran kockáztatva, hogy a hosszú úton atrocitások érik őket a búrok részéről, kiszakadtak a hagyományos társadalmi közegekből. Ráadásul a megkeresett pénzt gyakran fegyverre költötték, amely az európai hatóságok figyelmét is felkeltette.

Fontos változás, hogy a gyémántmezők felfedezésével Afrika déli részének fontossága megnő. A térség iránt tanúsított érdeklődés világszerte megugrott. Nagy-Britanniában is ezt követően már nem csupán Simon's Bay és a Jóreménység foka miatt tartották számon a régiót.⁴⁹⁴

Ezek a változások a politika színterén is éreztették hatásukat. Először is, a térség összes politikai tényezője egytől egyig igényt formált a gyémántmezőkre. Fokföld, Oranje Szabad Állam, Transvaal és a griqua vezető, Nikolaas Waterboer is magának vindikálta a jogot, hogy kontrollt gyakoroljon a lelőhelyek felett. Az említettek mellett a terület új, migráns, szerencsevadász társadalma egy független köztársaságban gondolkozott. A kialakult kaotikus politikai helyzet, az „ásósok” felkelése 1875-ben (Black Flag revolt)⁴⁹⁵ válsággal és anarchiával fenyegetett, amely a brit gyarmatpolitika vezetőit cselekvésre sarkalltatta. A Colonial Office falain belül több veszély és probléma forrását is látták az adott helyzetben. A már korábban is ismert főbiák törtek újra felszínre. A brit gyarmatpolitikuskok tartottak attól, hogy amennyiben valamelyik búr köztársaság teszi rá a kezét a gyémántmezőkre, akkor

előkelő vagy vagyonos családból és mindegyikőjük óriási lépteket tett a társadalmi ranglétrán felfelé a gyémántfelfedezéseknek köszönhetően. Cecil Rhodes egy vidéki anglikán tiszteletes fia volt, Alfred Beit egy hamburgi kereskedőcsaládba született, Barney Barnato apja pedig kocsmáros, nagyapja rabbi volt. In THOMPSON: 116.

⁴⁹³ Uo., 115.

⁴⁹⁴ Andrew Porter úgy véli, hogy a térség gazdaságának felpörgése az anyaország és az érintett gyarmatok közt távolító hatást váltott ki, mivel a gyarmatok ráutaltsága Nagy-Britanniára csökkent az említett folyamatok következtében. In PORTER, Andrew: *Britain, the Cape Colony, and Natal, 1870–1914: Capital, Shipping, and the Imperial Connexion*. The Economic History Review New Series 34. no. 4. (1981), 577.

⁴⁹⁵ A felkelés célja egy független köztársaság kivívása volt. In TURELL, Rob: *The 1875 Black Flag Revolt on the Kimberley Diamond Fields*. Journal of Southern African Studies 7. No. 2. (1981), 194–235.; A felkelőket, akik szerették volna, ha a gyémántkitermelés a kezükben marad, az őslakosok pedig ehhez szigorúan kontrollált munkásokat adnak, többek között volt ír katonák, Alfred Aylward és J. J. O'Learey vezették. Ezt a tényt a fokföldi sajtó meg is ragadta, és előszeretettel hangsúlyozta, hogy a konfliktus generálásáért a nem angol származásúak a felelősek. In SUTTON, I. B.: *The Diggers' Revolt in Griqualand West, 1875*. The International Journal of African Studies 12. no. 1. (1979), 54.

olyannyira megerősödhetnek a búrok, hogy az brit érdekeket fenyegethetne. Megjelent újra az a félelem is, hogy nehogy valamelyik másik hatalom használja ki ezt a zavaros állapotot és tegye rá a kezét a griqua területre, ezzel letaszítva Nagy-Britanniát a térségben betöltött első számú hatalom pozíciójáról. Miután már a Colonial Office-ban is megkondultak a vészharangok, a britek lépésre szánták el magukat. A Kimberley első earlje által vezetett Gyarmatügyi Minisztérium a lehető legmegfelelőbb megoldás kidolgozásán fáradozott. Számukra az volt az áhított fejlemény, hogy Fokföld saját erőforrásaira támaszkodva anektálja a területet. Így Nagy-Britannia pozíciói nem csorbulnak a térségben, az akció pedig az anyaország költségvetését egyetlen penny-vel sem terhelné.

A gyémántmező krízis másik lehetséges megoldását kínálta az érintett területek egyesítése, a dél-afrikai egység, a konföderáció létrehozása. A konföderáción belül szinte lényegtelenne válna, hogy eredetileg ki birtokolta a gyémántlelőhelyeket. Kimberley az eredetileg a fokföldi kormányzó Sir Henry Barkly (1870–1877) által javasolt tervet Gladstone elé terjesztette, aki azzal a fenntartással támogatta, hogy a konföderáció nem terhelheti az anyaországot. Kissé bonyolította az egyébként sem egyszerű helyzetet, hogy Fokföld az önkormányzati jogok szélesítésének következő lépcsőfoka előtt állt. Egészen pontosan azelőtt, hogy felelős kormányzata legyen. Az előrelépés, amelyet ebben a szituációban főleg az anyaország szorgalmazott (a Colonial Office egyes körei azt remélték, hogy a független, felelős kormányval rendelkező gyarmat már teljes mértékben képes ellátni határainak védelmét) azonban különböző okokból megakadt. Ezek közül az egyik, a dolgozat korábbi fejezeteiben már vázolt ellentét Fokföld keleti és nyugati tartományai közt. A John Charles Molteno, későbbi miniszterelnök (1872–1878) által a felelős kormányról szóló törvényjavaslatot a fokföldi törvényhozás mindkét háza 1872. június 15-én fogadta el. Bár ez jelentős fejlődést jelentett, a problémák Kimberley reményeivel szemben nem oldódtak meg.⁴⁹⁶

A gyémántlelőhelyek kapcsán kialakult krízis külső veszélyforrásait sikerült semlegesíteni, hiszen Nagy-Britannia teljes ellenőrzése alá vonta a térséget, amelyet Nyugat-Griquaország néven gyarmatként szervezett meg.⁴⁹⁷ A problémát az jelentette, hogy az anyaország vezetése nem kívánt több gyarmatot szerezni a térségben. A kormány bízott

⁴⁹⁶ GOODFELLOW: 35–48.

⁴⁹⁷ Az anarchiával fenyegető helyzet kezelésével megbízott natali alkormányzó, Robert William Keate (1867–1872) próbálta megoldani azzal, hogy 1871 októberében a Harts és a Vaal folyók közti területet a Waterboer vezette griquák-nak ítélte (Keate's Award). Ezt követően Sir Henry Barkly fokföldi kormányzó Waterboer nevében anektálta a területet és az új gyarmat élére Richard Southey-t nevezte ki. In ROLAND – SANDERSON: The Cambridge VI., 363.

abban, hogy a felelős kormánnyal rendelkező Fokföld önmaga képes lesz megoldani ezt a kihívást és a gyémántmezőkkel Londonnak nem lesz különösebb gondja. Kimberley remélte továbbá, hogy a konföderáción belül Nyugat-Griqua föld kérdéses helyzete, és a Fokföld keleti és nyugati tartományai közt feszülő ellentét problematikája is könnyen elsimulhat. Ráadásul a konföderáció kivitelezése kapcsán a gyarmatügyi miniszter úgy vélte, hogy a legmegfelelőbb, ha nem az anyaország erőlteti a területek egyesítését, hanem a gyarmatok kezdeményezik azt. Erre azonban nem került sor. A szélesebb önkormányzati jogokkal frissen rendelkező Fokföld nem kívánta átvenni Nyugat-Griqua földet, és a konföderációt sem támogatta. Kimberley tervének bukását ezek a tényezők összejátszása okozta.⁴⁹⁸ Mindezek mellett fontosnak tartom megemlíteni, hogy Gladstone kéziratának tanulsága szerint, Kimberley a brit katonai beavatkozást sem tartotta kizártnak. Olyannyira nem, hogy 1873 őszén a hadügyi tárcát vezető Edward Cardwell-el közösen tettek kísérletet arra, hogy meggyőzzék a kormányfőt egy dél-afrikai vasútberuházás szükségességéről, amely a brit haderő mozgását segítette volna nagyban elő a térségben: „*Cardwell és Kimberley óhajtják a beleegyezésem egy 30000 fontba kerülő 15 mérföldes vasút megépítésébe, arra az esetre, hogy rászánnánk magunkat Dél-Afrika inváziójára.*”⁴⁹⁹

Carnarvon gyarmatügyi ciklusának kezdetén a gyémántmező krízis mellett más események is a politikai helyzet kaotikussá válásával fenyegettek. A búr köztársaságok, pontosabban Transvaal és a környező afrikai népek viszonya korábban sem volt konfliktusoktól mentes, az 1870-es évek második felére viszont kimondottan kritikussá vált. A búr köztársaság elnöke, Thomas François Burgers (1872–1877) több módon kívánt javítani Transvaal problémáin. S. P. Engelbrecht kutatásai alapján, az új elnök távlati célja nem volt kevesebb, mint, hogy Transvaal-t megerősítse, majd egyesítse Oranje Szabad Államot és az egész szubkontinentet egy közös politikai entitásba, amely egységben az afrikáner lett volna a domináns elem. Ehhez azonban jelentős változtatásokra volt szükség a Dél-afrikai Köztársaságban. Az új elnök több részfeladatot is megjelölt ezzel kapcsolatban, mint például a köztársaság pénzügyeinek rendezése, az oktatás színvonalának fejlesztése, vasútépítés, Transvaal külpolitikai mozgásterének (britektől független) tágítása.⁵⁰⁰

Burgers, aki hollandiai tanulmányai alatt közelkerült Wilhelm Opzoomer professzor tanaihoz, gazdasági, ideológiai és politikai szempontból is modernizálni akarta a Dél-afrikai

⁴⁹⁸ Uo.

⁴⁹⁹ „*Cardwell & Kimberley wish me to agree to the purchase for £30000 of 15 miles of Railway for the contingency of our deciding to invade South Africa.*” In Gladstone to Granville, 19 Sept. 1873. In RAMM, Agatha (ed.): *The Gladstone-Granville Correspondence*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998. 410.

⁵⁰⁰ ENGELBRECHT, S. P.: *Thomas François Burgers*, H.A.U.M. v/h J. DUSSEU & Co., Cape Town, 1946. 75.

Köztársaságot.⁵⁰¹ Liberális nézetei miatt komoly ellentét alakult ki személye és a Paul Kruger vezette ultrakonzervatív elveket valló nacionalisták között. Burgers külpolitikai céljai között első helyen szerepelt a Delagoa-öbölhöz való kijutás, tengeri kijárat megszerzése. Egy, Nagy-Britannia ellenőrzésétől mentes, transvaali kikötő jelentős mértékben növelte volna a Dél-afrikai Köztársaság külpolitikai mozgásterét és ablakot jelentett volna a világra. Burgers terveinek megvalósulását több tényező is akadályozta. Az egyik a pénzhiány. Az állami büdzből képtelenség lett volna finanszírozni az elnök nagy ívű elképzeléseit. Ráadásul a politikai ellenzék is hevesen támadta Burgers-t, és próbálta útját állni az országot modernizáló lépéseknek. A harmadik pedig, hogy Transvaal és az óhajtott kikötőhöz vezető lehetséges út közepén élt a Sekhukhune által vezetett pedik, akik ellen az elnök, szvázi szövetségeseivel 1876-ban indított csúfos kimenetelű offenzívát. Nem pusztán Burgers tervei miatt alakult ki összeütközés a búr köztársaság és a környező őslakos csoportok között. A szubkontinens belső területeiről a natali ültetvények és a gyémántmezők irányába tartó munkaerő migrációs útvonalak Transvaalon haladtak keresztül, amelynek a búrok korántsem örültek és igen gyakran vegzálták a területeiken áthaladó afrikai munkásokat. Ezen felül a tradicionális, rurális életforma, gazdálkodási és öröklési rendszer miatt földéhség alakult ki a köztársaság területén. A hagyományos búr paraszti élet ritmusának megfelelően ugyanis a fiúgyermek a felnőtt korba lépve és megházasodva új, saját farmra költöztek. A külterjes módon gazdálkodó farmok pedig nagymennyiségű szántóföldet igényeltek. A transvaaliak ezt a hiányt a környező őslakosok rovására kívánták enyhíteni, amely természetesen konfliktusokhoz vezetett.⁵⁰² A pattanásig feszült helyzet és a félelem attól, hogy a búr-őslakos ellentét kiteljesedése dominóként döntheti el a britek dél-afrikai jelenlétét, szintén gyors lépések megtételére sarkallták Carnarvon-t.⁵⁰³

⁵⁰¹ Burgers, akinek felesége, Mary Bryson egy előkelő skót családból származott (Burgers angolul jól tudott, a holland helyesírása viszont nem volt tökéletes – patriotizmusa utrechti tanulmányai alatt erősödött meg), 1874-ben Birmingham-ból új pénzt rendelt Transvaal számára, amelynek egyik oldala az ő arcképével volt díszítve (az ellenzék ezért is támadta). Nevéhez köthető a De Volkstem c. újság létrehozása, az első transvaali gimnázium (1876. május 5.), a későbbi Állami Múzeum és az Állami Könyvtár, valamint a Botanikus Kert és a későbbiekben róla elnevezett Burgers Park alapjainak lefektetése. Mindezek mellett még komoly energiát fektetett a szimbolikus kérdéseknek is. Burgers kísérletet tett a Dél-afrikai Köztársaság zászlajának (Vierkleur) és címerének megváltoztatására, de mindkettő ellenállásba ütközött. Továbbá felkérte Catharina van Rees-t (az egyik első holland zeneszerző), hogy komponáljon himnuszt Transvaal számára, amely 1876-ra el is készült. In *uo.*, 4., 22., 83., 91., 102., 121.

⁵⁰² ROLAND – SANDERSON: Cambridge VI., 380.

⁵⁰³ Engelbrecht meglátása szerint a britek szándékosan nem hagyták, hogy a búrok megfelelő felkészüljenek a pedik ellen indított hadjáratra, továbbá, hogy megfelelő fegyverekhez jussanak, ezzel kényszerítve a búrokat arra, hogy a britektől kérjenek segítséget, Carnarvon koncepciójába hajtva ezzel a Dél-afrikai Köztársaságot. In *uo.*, 140.

A Carnarvon-ra hatást gyakorolt tényezők közül az egyik legfontosabb a térségben feladatot ellátó tisztviselők, a *men on the spot* faktor befolyása. A brit gyarmatpolitika többosztatúságáról már az értekezés korábbi fejezeteiben részletesen esett szó. A London és a gyarmatok közti nagy távolság miatt a gyarmatügyi miniszterek a vizsgált periódus teljes hossza alatt jelentős mértékben rá voltak szorulva a gyarmati tisztviselők munkájára és bizonyos értelemben ki is voltak szolgáltatva nekik. Ez az állítás hatványozottan igaz Carnarvon esetében is, aki a gyarmatpolitika tervezése és végrehajtása során is nagyban hagyatkozott az említett faktorra.

Azt, hogy a *men on the spot* Carnarvon kedvenc gyarmatpolitikai eszközei között is előkelő helyet foglalt el, mi sem bizonyítja jobban, hogy a hivatalos módon Afrika déli részére küldött brit tisztviselők (kormányzók, alkormányzók, biztosok, főbiztosok) mellett titkos és csak neki jelentő saját informátorral is rendelkezett, akit James Anthony Froude-nak hívtak (1818–1894). Ugyan, mellette Carnarvon-nak más „emberei” is voltak Afrika déli részén (például Theophilus Shepstone, Sir Garnet Wolseley⁵⁰⁴), egyiküknek sem szentelt akkora figyelmet és egyikük sem élvezett akkora szabadságot és bizalmat, mint Froude. Részben ezért, részben pedig a személye és munkájának súlya miatt kialakult vita vonatkozásában fontos őt kiemelni.

Froude befolyásos történész, újságíró és a *Fraser's Magazine* szerkesztője volt. Egyik legnagyobb hatású történeti munkája a *History of England from the Fall of Wolsey to the Death of Elizabeth*⁵⁰⁵ címet viselte. A gyarmatügyekkel azonban nem a történetírói tevékenysége, hanem imperialista hangvételű cikkei miatt került kapcsolatba. Froude, aki hitt a Brit Birodalom ügyében, nem túlzás azt mondani, hogy 1874–1875-ben Carnarvon szeme és füle volt Afrika déli részén. Ennek ellenére szerepéről viták folytak a kérdéssel foglalkozó történészek között. Norman A. Etherington például kritikával illette Goodfellow-t, amiért túl nagy jelentőséget tulajdonított Froude-nak. Érdeemes tehát megvizsgálni, hogy milyen mértékben befolyásolhatták az újságíró, szerkesztő meglátásai, információi a térséggel kapcsolatos brit gyarmatpolitikát.

Froude, aki magát is lelkes imperialistaként, Carnarvon politikájának támogatójaként és a gyarmati területek föderális átalakításának, egyesítésének elkötelezett híveként határozta meg, 1874. április 30-án kereste fel a gyarmatügyi minisztert. A „*megbeszélés és társalgás*”

⁵⁰⁴ Shepstone és Wolseley brit gyarmati tisztviselők voltak, szemben a titkos küldetést teljesítő Froude-al, vagy Carnarvon másik informátorával, Charles Beeker-el, aki Pretoria-ból, a transvaali helyzettel kapcsolatban küldött jelentéseket 1876. június 28. és október 5. között. In NA PRO 30/6/36

⁵⁰⁵ FROUDE, James Anthony: *History of England from the fall of Wolsey to the Death of Elizabeth*, Scribner, Armstrong, and Co., New York, 1879.

során Froude tudatta Carnarvon-nal abbéli szándékát, hogy Ausztráliába tervez utazni. Az út célja pedig az volt, hogy megvizsgálja „*vajon van-e bármilyen lehetőség arra, hogy ezeket a területeket [ausztráliai gyarmatok] közelebb vonjuk magunkhoz és állandósítsuk a velünk most fönálló kapcsolatot.*”⁵⁰⁶ Az ausztráliai küldetés helyett, Carnarvon új úti célt javasolt Froude számára: Dél-Afrikát, mégpedig azért, hogy a kormány a lehető legmegfelelőbb információkkal rendelkezzen a térségben uralkodó politikai helyzetről.

Jogosan merülhet fel a kérdés, amely eddig elkerülte a témával foglalkozó történészek figyelmét, hogy szemben elődeivel Carnarvon miért nem elégedett meg a hivatalos tisztviselők állandó jelentéseivel és miért látta szükségesnek, hogy saját, titkos információforrással rendelkezzen? Véleményem szerint ennek több oka lehetett. Az egyik az, hogy Froude teljesen titkosan járt el, senki sem tudott a megbízatásáról, amely számos előnnyel rendelkezett. Először is, így több, pontosabb és közvetlenebb információhoz juthatott, mivel azok, akikkel találkozott és beszélgetett, nem tudták, hogy mi a valódi célja. Közvetlenebb kapcsolatba léphetett bárkivel, mint a hivatalos brit tisztviselők. A második okot Carnarvon mentális jellemzői között találhatjuk meg. Már korábban is említésre került, hogy folyamatosan különböző fóbiák zavarták. A térség egyesítésére vonatkozó grandiózus terve kapcsán nem meglepő, hogy tartott attól, hogy könnyen meghiúsulhat elképzelése, ha arról idejekorán tudomást szereznek olyanok, akik koncepcióját ellenzik. A harmadik pedig, hogy Froude útja alatt még a puhatolózó információgyűjtés és a föderáció terve is titokban maradhat. Az egyesítésben érintett felek csak a Carnarvon számára megfelelő pillanatban szereznek majd róla tudomást, közben ő értékes információhoz jut és még lépéselőnyben is marad.

Froude 1874. augusztus 23-án hagyta el Anglia partjait, mint Carnarvon és a Colonial Office titkos ügynöke.⁵⁰⁷ Semmilyen hivatalos jogkörrel nem rendelkezett.⁵⁰⁸ Carnarvon naplójában feljegyezte, hogy melyek voltak Froude küldetésének fontos pontjai:

„Ismertettem, hogy szeretném, ha Dél-Afrikában különös figyelmet szentelne három speciális kérdésnek:

⁵⁰⁶ “[...] *whether there is any possibility of drawing them [Australian Colonies] closer to us and giving permanence to the relation which exist*” Froude-ot idézi HARDINGE: *The Life of Henry II.*, 176.

⁵⁰⁷ Froude a nyilvánosság előtt még a későbbiekben is csak lakonikusan szólt erről az útról és próbálta titokban tartani, takargatni eredeti célját. „*1874 nyarán Dél-Afrikába utaztam. A megfelelő szabadságot élvezve szerettem volna látni és tanulmányozni egy angol gyarmat működését.*” („*In the summer of 1874 I paid a visit to South Africa. Having leisure in my hands, I wished to use it to study the working of an English colony.*”) In WHEELER, David H. (ed.): *Historical and Other Sketches. By James Anthony Froude*, Funk & Wagnalls Company, New York and London, 1883. 187.

⁵⁰⁸ PAUL, Herbert: *The Life of Froude*, Charles Scribner's Sons, New York, 1905. 256.

1., általános föderáció

2., a Szabad Államok, Nemzetek és köztünk lévő viszony

3., Natal, a mostani lázadás kapcsán. Ebben az esetben megegyeztünk, hogy amennyiben szükséges írok neki és kinevezem biztossá, hogy tudakozzon a helyszínen. [...] Ezzel kapcsolatban teljes meelégedést mutatott.”⁵⁰⁹ Érdeemesnek tartom megemlíteni, hogy Froude, a kiadott dél-afrikai naplójában egy szóval sem említi Afrika déli részének föderális egyesítésének tervét, vagy saját szerepét a Gyarmatügyi Minisztérium térséggel kapcsolatban kialakított elképzelésében. Ehelyett a Langalibalele, a hluhik főnöke körül kialakult konfliktus megoldásában és a búr köztársaságok, valamint Nagy-Britannia között a gyémántmezők vonatkozásában generált összeütközés elsimításában vállalt tevékenységét emelte ki. Mindezek mellett csupán humanitárius és szociális okokat sorolt fel.⁵¹⁰ 1874 szeptembere és decembere között Froude bejárta Fokföldet, Natalt, a gyémántmezőket, Oranje Szabad Államot és a Dél-afrikai Köztársaságot is. Az utak során vegyes tapasztalatokat szerzett. Például Natal politikai és etnikai viszonyai kapcsán a következőket vetette papírra: „Natalt reményt vesztetten hagytam el.”⁵¹¹ Ezzel szemben Froude pozitív élményekkel gazdagodott Transvaalban. Olyannyira, hogy a búr köztársaságban potenciális partnert látott Carnarvon föderációs elképzeléseihez: „Ha meg tudnánk változtatni álláspontunkat és engednénk, hogy a telepések a maguk módján igazgassák a bennszülötteket, akkor az egész országot békésen konföderációba vonhatnánk. A hollandok lennének többségben és a holland kezelési metódus érvényesülne többé-kevésbé. Az önvédelem terén teljesen magukra lennének hagyatva, amely óvatosságra intené és visszatartaná őket attól, hogy valódi durva és agresszív lépéseket tegyenek. Más viszonylatban a hollandok konzervatívak és kevés problémát fognak számunkra okozni.”⁵¹² Froude meggyőződése volt, hogy Burgers elnök a gyémántmezőkért kapott kompenzációért cserében a tervezett dél-afrikai egység támogatójává válna.

⁵⁰⁹ “I explained what I wished him to give his attention to in South Africa, specifying three subjects in particular: 1. generally Federation 2. relations of Free States and Nations and ourselves 3. Natal in reference to recent insurrection. Agreed on this head that if necessary I should write to him and appoint him a Commissioner to enquire on the spot. [...] He expressed himself as fully and entirely satisfied in this respect.” In GORDON: 226–227.

⁵¹⁰ Uo.

⁵¹¹ “I leave Natal with unhopeful feelings.” In uo., 208.

⁵¹² “If we can make up our minds to allow the colonists to manage the natives their own way, we may safely confederate the whole country. The Dutch will be in the majority, and the Dutch method of management will more or less prevail. They will be left wholly to themselves for selfdefence, and prudence will prevent them from trying really harsh or aggressive measures. In other respects the Dutch are politically conservative, and will give us little trouble.” Froude-ot idézi PAUL: 260.

Reflektálva, Froude szerepével kapcsolatban zajlott vitára, fontosnak tartom megjegyezni, hogy több tényezővel is alátámasztható, hogy Carnarvon számára értékesek voltak a történész, szerkesztő által közölt információk. A gyarmatügyi miniszter ugyanis másodszor is elküldte Froude-ot Afrika déli részére, ekkor már hivatalos minőségben. Ráadásul Carnarvon, aki 1875-ben egy konferenciát szeretett volna rendezni, hogy ott az érintett felek megegyezzenek a konföderáció létrehozásáról, ahol Froude az anyaország érdekeit képviselte volna. Ennek a kormány hangot is adott, amikor például a brit törvényhozás falain belül és kívül is kérdések apropójává vált Froude küldetése és szerepe. James Lowther viszont, aki gyarmatügyekért felelős parlamenti államtitkár volt⁵¹³ (1874–1878) is hangsúlyozta, hogy Froude a brit gyarmatpolitika fontos informátora, és a kormány kérésére vesz részt az említett konferencián.⁵¹⁴

Továbbá Carnarvon naplójából kiderül, hogy a gyarmatügyi miniszter gyakran konzultált a történésszel fontos, a térséggel kapcsolatos kérdésekről: *„Délután hosszú beszélgetés dél-afrikai kérdésekről Froude-al. Nagyon tetszik neki a különböző államok képviselőiből álló konferenciára vonatkozó intézkedés tervezetem és az, hogy a Konföderációt főcélként jelöltem meg.”*⁵¹⁵ Carnarvon a konferencia résztvevőivel kapcsolatban, sőt a brit gyarmatpolitika személyzeti kérdéseiben is kikérte Froude tanácsát: *„Hosszú megbeszélés Froude-al. [...] Kérdéses, hogy ki lehetne a konferencia elnöke, abban az esetben, ha Sir Henry Barkly és Sir A. Cunynghame kudarcot vallanának. Ő Sir G. Wolseley-t javasolja.”*⁵¹⁶ A konzultációk mellett Froude segített Carnarvon-nak a gyarmatügyi miniszter és Burgers között 1875-ben, Londonban lefolytatott tárgyalások alkalmával: *„Megbeszélés Burgers elnökkel. Nem tűnik számomra túl ügyesnek és úgy tűnik, hogy az, ahogyan a polgárok fogadták, a mai meghívása a Külügyminisztériumba és a velem elköltött hétfői vacsora lefegyverezték őt. Froude jelen volt.”*⁵¹⁷ Még egy elemet érdemes megemlíteni kettejük viszonyában, mégpedig, hogy Simon's Bay-t mind a ketten kulcsfontosságú birodalmi támaszpontként, támpillérként tartották számon. Froude 1875. szeptember 25-én a következőket jegyezte fel dél-afrikai naplójában: *„Most, még most is micsoda kellemes dolog*

⁵¹³ A kormány, a Gyarmatügyi Minisztérium és így Carnarvon parlamenti szócsöve.

⁵¹⁴ Hansard, 3rd Ser., CCXXIV., col. 923–924., McArthur and Lowther in Commons, 27 May 1875

⁵¹⁵ *“A long conversation with Froude in the afternoon as to South African matters. He very much likes my draft despatch concerning the Conference of Representatives of different States, and indicating Confederation as an ultimate object.”* In GORDON: 249.

⁵¹⁶ *“Much conversation with Froude. [...] Question as to Chairmanship of Conference in the failure of Sir H. Barkly and Sir A. Cunynghame. He advises Sir G. Wolseley.”* In uo., 251–252.

⁵¹⁷ *“An interview with President Burgers of the Transvaal Republic. He does not seem to me a very able man, and he appears overcome by his civil reception here, his invitation to the Foreign Office tonight and his dinner with me on Monday. Froude was present.”* In uo., 250.

volt látni az angol zászlót lobogni egy olyan terület fölött, amely bármi történjék is, még mindig a világ legfontosabb tengerészeti állomása volt.”⁵¹⁸

Még egy tényező van, amely Froude missziójának, szerepének fontosságát igazolja és egyben bizonyíték Carnarvon politikájának egyik jellegzetességére, nevezetesen, hogy kiélezett helyzetben, számára fontos politikai cél elérése esetén nem számítottak a kiadások. Froude 1874 tavaszi útja előtt a gyarmatügyi miniszter minden követ megmozgatott kormányzati szinten, hogy a titkos küldetés anyagi fedezetét előteremtse, sőt még a hitetlenkedő Derby earljét (külügyminiszter, 1874–1878) is meggyőzte: „Derby korábban ennek az útnak a hatásával kapcsolatban elmondta nekem, hogy a kiadásokat⁵¹⁹ sokallja”.⁵²⁰ Pár héttel később viszont, amikor Carnarvon hosszú megbeszélést tartott Froude-dal a Gyarmatügyi Minisztériumban, a következőket jegyezte fel naplójában: „Megegyezésre jutottunk abban, hogy [Froude] 1000 fontot fog kapni [...] amelyhez Derby és Disraeli is hozzájárulását adta.”⁵²¹

Véleményem szerint, Froude hatása Carnarvon Afrika déli részével kapcsolatos gyarmatpolitikájára és a Dél-afrikai Konföderáció koncepciójára megkérdőjelezhetetlen. Nem pusztán a felsorolt elemek, hanem a gyarmatügyi elgondolásának és lépéseinek vizsgálata, valamint az a tény, hogy Froude véleményére még a dél-afrikai utazást követően is számított, mind azt támasztják alá, hogy a történész, szerkesztő jelentős befolyással bírt az 1870-es években a térséggel kapcsolatos brit gyarmatpolitikára.

Külső tényezők között még egy elem van, amelyet nem szabad kihagyni a felsorolásból: a gyarmati lobbik befolyása. Ez alatt elsősorban két lobbit lehet megkülönböztetni, a natali expanzionistákat és kalet-fokföldi szeparatistákat. Natal, amelynek ültetvényei a gyémántmezők mellett a szubkontinens munkaerő migrációjának másik fő célpontja volt, szintén komoly konfliktusok forrása volt. A probléma elsődleges gyökere az volt, hogy a helyi őslakos populáció nem bizonyult elegendőnek. A natali ültetvényesek⁵²² (a gazdasági elitet 100–200 család adta), akik megbízható és folyamatos utánpótlást biztosító

⁵¹⁸ “Now, even now, it was a pleasant thing to see the English flag flying over a spot which, whatever might be its fortunes, was still the most important naval station in the world.” In WHEELER: 194.

⁵¹⁹ Carnarvon 800 fontot kért az utazás költségeire, 1000 fontot pedig Froude illetményére.

⁵²⁰ “Derby previously had spoken to me on this journey to the effect that he found the expense might be to great for him”. In GORDON: 219.

⁵²¹ “Agreed that he [Froude] should have £1000 [...], to which Derby and Disraeli have both agreed.” In *uo.*, 226.

⁵²² A legnagyobb gazdasági potenciállal a partvidék cukornád ültetvényei rendelkeztek. In ETHERINGTON: 236.

munkaerőbázist kerestek, Délkelet- és Közép-Afrika belső területei felé fordultak.⁵²³ A kérdést a gyémántláz csak tovább bonyolította. A bányászat óriási mennyiségben vonzotta a térség őslakosait Nyugat-Griqua-földre. További összeütközéseket eredményezett, hogy a munkamigrációs útvonalak a búr köztársaságok területein vezettek keresztül, ahol emiatt számos incidensre került sor. Az afrikai munkaerő a munka során szerzett pénzen gyakran fegyvereket vásárolt, amely a brit gyarmati hatóságok nemtetszését váltotta ki. Ezek a tényezők (a munkamigráció, a natali expanzionisták bennszülött politikája, a nagyarányú fegyvervásárlás) vezettek a Langalibalele konfliktushoz.

A Langalibalele kapcsán kibontakozott incidenst azért érdemes kiemelni, mert több aspektusában is jól megvilágítja azokat a körülményeket (afrikai–telepes konfliktus, az őslakosok fegyvertartásának kérdése, gyarmat–gyarmat és gyarmatok–Colonial Office közti ellentét), amelyek közt Carnarvon egység koncepciója megszületett. Langalibalele⁵²⁴ és az általa vezetett, Natal Eastcourt tartományában élő hlubik alapvetően két szempontból vált az 1870-es évek elejére problematikusá először a natali telepesek, majd a gyarmati adminisztráció és végül a Colonial Office számára. Viszont mind a két tényező a térségben végbemenő gazdasági és szociális változásokra vezethető vissza. Az első ok, hogy a hlubik prosperáló farmerek voltak, akik inkább a saját (zömében európai telepesektől bérelt) jól működő földjeiken gazdálkodtak, minthogy elmentek volna az ültetvényekre bémunkásként dolgozni. A második pedig, hogy sok hlubi fiatal fegyvert vásárolt a Kimberley bányáiban összegyűjtött pénzen. Ez a két elem félelmet generált a telepesek körében, akik nyomást gyakoroltak a gyarmati kormányzatra, hogy tegyenek valamit a hlubik felfegyverzésének korlátozása érdekében.⁵²⁵ 1873 elején a tartomány brit vezető hivatalnok, John MacFarlane elrendelte az összes, korábban nem regisztrált hlubi kézben lévő lőfegyver regisztrációját⁵²⁶,

⁵²³ Az ültetvényesek szívesen importáltak munkaerőt nem csupán a környező területekről, hanem más kontinensekről is, Indiából vagy Kínából. Ezt támasztja alá az ázsiai munkások számának változása. Amíg a Colonial Office adatai szerint 1872-ben még 5068 ázsiai (Coolie) élt Natalban, addig 1876-ra már 17047. In *uo.*; Colonial Office List 1875, 90.; Colonial Office List 1879, 122.

⁵²⁴ Langalibalele esőcsináló volt, a neve, amely azt jelenti, hogy a „Nap öl”, is erre az adottságára utal. A főnök az esőcsinálás és különböző házassági szerződések, szövetségek révén erősítette saját és a hlubik pozícióit, ezzel kiváltva a zuluk, a búrok és a szvázik ellenszenvét. Ebből következően Langalibalele Natal és a britek felé fordult és velük igyekezett jó kapcsolatot ápolni. In STOREY: *Guns, Race, and Power*, 145.

⁵²⁵ A natali gyarmati adminisztráció attitűdje nem volt mindig elutasító, korlátozó vagy tiltó a hlubik fegyvervásárlásaival kapcsolatban. A kormány először még örült is neki, hiszen abban reménykedtek, hogy a hlubik így segíthetnek a gyarmat védelmi feladatainak ellátásában és Langalibalele még ajándékba is kapott a kormányzattól fegyvereket. Sőt a natali őslakos politika feje, Theophilus Shepstone fiai közül ketten is fegyverek ajánlásával csábítottak őslakos munkásokat a gyémántbányákba. In *uo.*, 149.

⁵²⁶ Az afrikaiak fegyvervásárlása kapcsán is megmutatkoztak a brit gyarmatok közötti különbségek. Natallal összevetve, az őslakosok egyszerűbben juthattak lőfegyverekhez Fokföldön és Nyugat-Griqua-földön, ahol csak a

amelyet Langalibalele elutasított.⁵²⁷ A főnök elsődleges problémája a fegyverek lajstromba vételével az volt, hogy szerette volna, ha a közösség feletti kontroll a lehető legteljesebb módon az ő kezében összpontosul, annak pedig ebből a szempontból nem lett volna jó üzenete, ha az egyik emberét kiszolgáltatja a gyarmati hatóságoknak. Továbbá Langalibalele rájött arra, hogy a szigorítás kimondottan a hlubikat érinti, a környező népeket (zulu, pondo) nem zaklatják a fegyverek miatt. A főnök, hogy kibújjon a felelősségre vonás alól, Baszútóföldre akart a hlubikkal együtt vándorolni. Langalibalele „felkelése” rövid életűnek bizonyult, amelynek végén a főnököt a telepes erők elfogták. Ezt követően egy kétes érvényességű tárgyaláson, amely a kormányzó Sir Benjamin Pine (1873–1875) és az afrikaiakkal kapcsolatos ügyekért felelős Shepstone akarata szerint folyt le, Langalibalele-t a Robben-szigetre száműzték. Az eset hamar nagy felháborodást keltett. Többek szerint Langalibalele egyáltalán nem tanúsított ellenséges magatartást, Pine és Shepstone pedig egyszerűen csak meg szeretett volna szabadulni a hlubi főnöktől. A főnök egyik lehangosabb védelmezője John William Colenso, az Anglikán Egyház első natali püspöke volt.⁵²⁸ Colenso 1874 szeptemberének végén még Nagy-Britanniába is elutazott, hogy többek között Carnarvon-nál lobbizzon a hlubi vezetőért.⁵²⁹ A kérdés nem csupán a natali eliten belül (Shepstone, Pine – Colenso) okozott összeütközést, hanem Fokföldet is érintette. Carnarvon engedett a nyomásnak és az egyre hangosabb elégedetlenkedők táborának, és a fokföldi bíróság vette kezébe az ügyet. Ennek következtében már jóval enyhébb büntetésben részesült.

helyi hivatalnok engedélyén múlt, hogy ki juthat legálisan puskához és ki nem. A natali szabályozás (jellemzően a gyarmaton uralkodó afrikaiakkal kapcsolatos általános megközelítéshez, nagyobb félelemhez, amely az európai telepesek csekély számából fakadt) jócskán szigorúbb volt. Itt a vásárló először jelentkezett a helyi tisztviselőnél (eleve csak ott voltak beszerezhetőek számukra ezek az eszközök), aki az igényt továbbította az alkormányzónak. Csak az alkormányzó támogatása esetén vehette jegyzékbe a már említett hivatalnok a fegyvert és adhatta át a vásárlónak. In *uo.*, 148.

⁵²⁷ MacFarlane szigorítása azokra a hlubikra vonatkozott, akik a gyarmat területén kívül, főleg a bányászatból szerzett keresetükből vettek fegyvert, majd azokat hazahozták. A szabályozás szerint, a már részletezett regisztrációs eljárás lefolyásáig a lőfegyvereket át kellett volna adni a gyarmati hivatalnokoknak megőrzésre. 1873 elején ezt tagadta meg az egyik hlubi családfeje, Sibanda fia a puskáját begyűjteni kívánó afrikai rendőrtől. MacFarlane Langalibalele-hez fordult segítségért, aki viszont nem volt hajlandó támogatni a hatóságok akcióját. In *uo.*, 152.

⁵²⁸ Fontosnak tartom kiemelni, hogy Colenso látogatását egy hónappal megelőzte ellenfele, Shepstone utazása. In COX, George W.: *The Life of John William Colenso, D.D. Bishop of Natal II*, W. Ridgeway, London, 1888. 397.

⁵²⁹ Carnarvon 1874 októberében több alkalommal is fogadta Colenso-t, aki 1853–1863 között Natal, majd 1863–1883 között Fokváros püspöke volt. Az egyházi vezető az 1874. október 31-én lezajlott találkozó alkalmával amnesztiát kért Langalibalele és a hlubik számára. Colenso szerette volna elérni Carnarvon-nál, hogy a főnököt még csak be se börtönözzék (érvelése szerint Pietermaritzburg börtöne túlszűfolt és egészségtelen hely), hanem engedjék szabadon, maximum helyezték megfigyelés alá. Carnarvon, naplójában megjegyezte, hogy pozitív benyomása volt a püspök kapcsán. A miniszter november 19-én pedig már arról tett említést, hogy Disraeli kérte, hogy jelentsen neki a natali helyzetről. A kormány ekkor döntött arról, hogy lépéseket tesz Pine visszahívására és Langalibalele szabadonbocsátására. In GORDON: 237., 240.

Elhagyhatta a Robben-szigetet, de Fokföldön kellett maradnia. Ha ugyanis visszaengedték volna Natal-ba az több szempontból is problematikus lett volna. Presztízsveszteség mellett, Langalibalele, ha korábban csak vélt, most már valós fenyegetést jelentett.

A natali expanzionisták mellett még két lobbí volt, amely próbált hatást gyakorolni Carnarvon politikájára. Az egyik csoportba a humanitárius és filantróp szervezetek tartoznak, amelyek ugyan az anyaországban kellő hangerővel kritizálták vagy éppen támogatták a mindenkori brit kormány gyarmatpolitikáját, de hatásuk elhanyagolható. Szemben velük egy másik, a dolgozat korábbi fejezeteiben már részletesebben is bemutatott érdekközösség, a kelet-fokföldi szeparatisták követelése, törekvései megjelentek a carnarvon-i koncepcióban.

Carnarvon számára ismert volt a Fokföld nyugati és keleti tartományai között hosszú évtizedek óta húzódó ellentét. A fokföldi politikai eliten belül régóta jelenlévő éles konfliktust, amely az 1870-es évekre újra fokozódott, a gyarmatügyi miniszter is beépítette stratégiájába. Jobban mondva a dél-afrikai egység kivitelezésének terve reflektált a Kelet- és Nyugat-Fokföld közti szembenállásra.

Ennek egyik legjellemzőbb jele, hogy a fokföldi miniszterelnök, Charles Molteno (1872–1878) mellett a kelet-fokföldi szeparatizmus emblematikus vezetője, John Paterson egyike volt azoknak, akikkel a Colonial Office a Dél-afrikai Konföderáció ügyében közvetlenül, illetve a helyi brit tisztviselők útján nagy gyakorisággal egyeztetett. Az egyébként skót származású Paterson számos kelet-fokföldi fejlesztés kezdeményezője volt, például alapítója volt többek közt az Eastern Cape Herald újságnak és napjaink egyik legnagyobb dél-afrikai bankjának, a Standard Bank-nak.⁵³⁰ Carnarvon a dél-afrikai egység létrehozása érdekében többször is kihasználta a Fokföld nyugati és keleti tartományai, a Fokváros és a Port Elizabeth között húzódó több évtizedes ellentétet. Amikor például nyilvánvalóvá vált a Colonial Office és a gyarmatügyi miniszter számára, hogy a konföderáció koncepcióját Molteno⁵³¹ és a nyugat-fokföldi politikai elit, a gyarmat frissen megszerzett széles önkormányzati jogait, nagyobb mozgásterét féltve nem támogatja, Carnarvon számára támogatóként jelentkeztek a keleti tartományok szeparatistái. Minél jobban élesedett az ellentét Fokváros, Molteno és London, Carnarvon között, Paterson annál inkább reménykedhetett, hogy kihasználva a helyzetet, politikai céljai a Dél-afrikai Unión

⁵³⁰ <http://www.standardbank.com/Highlights.aspx> (letöltés ideje: 2015. március 2., 13:48)

⁵³¹ Érdekes, hogy Molteno propagandájában is helyet kapott természetesen a Kelet–Nyugat ellentét. A miniszterelnök és a mögötte álló nyugat-fokföldi politikai elit elsődleges érdeke az volt, hogy megőrizték Fokföld egységét és a keleti tartományok kiszakadását megakadályozzák. Ezért, Molteno hangoztatta, hogy az egész gyarmatminiszterelnöke és csak az akcentusát tekintve nyugati. In DE KIEWIET: Imperial Factor, 62.

belül végre realizálódhatnak.⁵³² Könnyen átlátható, hogy a kelet-fokföldiek és Paterson támogatása Molteno és a fokvárosi kormány pozíciójának aláaknázását szolgálta.⁵³³

A háború Sekhukune és Burgers között, a Langalibalele konfliktus mind az afrikai–telepes konfliktus elemei, és Froude is erre a faktorra hívja fel a figyelmet – ezek a tényezők nagyban motiválhatták Carnarvont.

Etherington megközelítése, aki Shepstone hatását hangsúlyozza (ezzel kritizálva Goodfellow-t, aki, szerinte Froude szerepét értékelte túl), véleményem szerint a források, főleg Carnarvon naplója alapján ez nem támasztható alá. Különösen, ha ezt a kérdést egy konkrét esetben, a Langalibalele ügy kapcsán alaposabban is megvizsgáljuk. Shepstone alig pár héttel tárgyalt korábban Carnarvon-nal, mint Colenso. Carnarvon mégis a bennszülött politikát érintő kérdésekben, mint például Langalibalele tárgyalása, az afrikai csoportok adminisztrációja a püspöknek adott igazat és az ő meglátásait támogatta, szemben Shepstone álláspontjával.⁵³⁴

Belső tényezők

Carnarvon dél-afrikai terveit vizsgálva megkerülhetetlen az a kérdés, hogy korábbi gyarmatügyi tapasztalatai milyen hatást gyakoroltak rá második miniszteri ciklusa alatt. A brit gyarmatok és a búr köztársaságok egyesítését célzó terve, a Dél-afrikai Konföderáció előzményeit keresve lehetetlen megfedkezni arról a tényről, hogy az észak-amerikai brit gyarmatok föderális átalakítása, egyesítése 1867-ben, azaz az egységes Kanada létrejötte Carnarvon első gyarmatügyi minisztersége alatt történt.

Nem bonyolult összefüggést találni Kanada, mint domínium létrehozása, és a Dél-afrikai Unió megalkotására tett kísérlet között. Ezt a megközelítést Carnarvon politikai

⁵³² GOODFELLOW: 75., 86.

⁵³³ DE KIEWIET: *Imperial Factor*, 74.; MOLTENO, P. A.: *The Life and Times of Sir John Charles Molteno, K. C. M. G., First Premier of Cape Colony, Comprising a History of Representative Institutions and Responsible Government at the Cape and of Lord Carnarvon's Confederation Policy & of Sir Bartle Frere's High Commissionership of South Africa II*, Smith, Elder & CO., London, 1900. 46.

⁵³⁴ Ezt az állítást támaszthatja alá, hogy Colenso angliai útjának végéhez közeledve, saját feljegyzései tanúsága alapján, üzenetet kapott Carnarvon-tól, amelyben a gyarmatügyi miniszter kifejezte háláját és azt, hogy hasznosnak tartja azokat az információkat, amelyeket a Langalibalele ügy kapcsán a püspöktől kapott. A gyarmatügyi miniszter azt is írta, hogy ennek fényében a püspök angliai tartózkodásának költségeit (120 font) Natal fogja kifizetni, amelyről egy dokumentumot is Colenso rendelkezésére bocsájtott még Londonban. Ennél nagyobb elégtételben nem is részesülhetett volna a püspök. Ráadásul ez egy kevésbé kódolt üzenet is lehetett az ebben a konfliktusban a hivatalos natali politikát képviselő Shepstone és Pine számára. In COX: *The Life II*, 397. Etherington megközelítését más kutatások eredményei is cáfolják. Cornelis Janse Uys például könyvében kihangsúlyozza, hogy Shepstone naplója és magánlevelezése szerint a natal-i tisztviselő nem támogatta az elszegényedett Transvaal-al való egyesülést. Az ő elsődleges célja az annexió volt, amelytől azt várta, hogy megoldást kínál az ambiciózus és veszélyes afrikai vezetők ellen. In UYS: 338.

komunikációja is alátámasztja. Miniszterként gyakran hangsúlyozta az észak-amerikai és az Afrika déli részén található brit gyarmatok közti hasonlóságot. Erre a legjobb példát Carnarvon Lordok Házában 1877. április 23-án, a dél-afrikai gyarmatokat és államokat (búr köztársaságok) egyesítő Dél-Afrika törvény (South Africa Bill) második megvitatásakor elhangzott beszéde kínálja. A felszólalásban a miniszter erős párhuzamot vont a két terület között. Hangsúlyozta, hogy Afrika déli része, az észak-amerikai brit gyarmatokhoz hasonlóan kulturális, gazdasági és mindenek felett etnikai szempontból is tagolt. Kanadában, csakúgy, mint Fokföldön vagy Natal-ban a brit gyarmati adminisztráció őslakos politika alkalmazását is magával kell hogy vonja, a területen élő afrikai társadalmak miatt. Az őslakos kérdés mellett további hasonlóság a két térség között, hogy Kanada és Afrika déli részének esetében is a telepes társadalom etnikai szempontból heterogén képet mutatott. Míg Észak-Amerikában a főleg Quebec-ben élő francia telepesekkel való együttműködés nem ment korántsem zökkenőmentesen, addig Afrikában a független búr telepes közösségek és a holland nyelvű lakosság integrációja jelentett a Colonial Office számára jelentős kihívást. Carnarvon ezt a párhuzamot felhasználva próbálta meggyőzni a brit törvényhozást a brit gyarmatok és a búr köztársaságok föderális egyesítésének szükséges voltáról: *„10 éve, Lordjaim, hogy engem ért az a megtiszteltetés, hogy előmozdítottam a Kanada domínium konföderációjáról szóló törvényjavaslat második megvitatását, amely törvény attól az időtől kezdve. A Lordságotok előtt heverő törvényjavaslat egy nagyszerű döntés, amely ezen a talapzaton áll [...] Azonosságok fedezhetők fel a faji, nyelvi, hitvallás és jogbeli sokszínűségben; a különbség a nagy bennszülött kérdésben található, amely régóta egy olyan pont, amelyen évek múlva a dél-afrikai politika irányt fog változtatni.”*⁵³⁵ Carnarvon a konföderáció ügye mellett a kanadai pozitív példával érvelt. Úgy vélte, hogy a hasonló körülmények és problémák miatt, a kanadai modell, a dél-afrikai brit gyarmatok és a búr köztársaságok föderális egysége lehet a szubkontinens problémáinak hatékony megoldása. Továbbá a tervezett konföderáció javítaná az anyaország és a gyarmatok közti kapcsolatot: *„Kanadában viszont, azóta, hogy a konföderációs törvény elfogadásra került, a lakosság nagy fejlődésen ment keresztül a bevételek, a kivitel és behozatal és minden más szempontból is, amelyek jelzik egy nagy ország fejlődését; és még ezzel a fejlődéssel és azoknak a nagy birodalmi kérdéseknek a*

⁵³⁵ *„It is now, my Lords, 10 years since I had the honour of moving the second reading of the Bill for the Confederation of the Dominion of Canada, which Bill became law from that time. The Bill now before your Lordships is founded in a great measure on that statue [...] Analogies will be found in the variances of race, language, creed, and laws; difference consists in that great native question which has long been, and must be for many years to come, the hinge upon which South African policy must turn.”* In Hansard, 3rd Ser., CCXXXIII, col. 1646. Carnarvon in Lords, 23 Apr. 1877

*felmerülésével, amelyek magas alkotmányos kegy gyakorlását igénylik – ezek elmaradása ugyanis komoly politikai sűrlődáshoz vezetne – együttvéve is a kanadai gyarmatok és ezen ország közti kapcsolat szerencsére szorosabbá vált.*⁵³⁶

A tény pedig, hogy a Dél-afrikai Konföderáció politikai struktúráját meghatározó Dél-Afrika törvény (South Africa Bill) számos helyen szóról szóra megegyezik a Brit Észak-Amerika törvény szövegével, csak tovább erősítheti azt a megközelítést, amely szerint Carnarvon Kanada kapcsán szerzett pozitív tapasztalatai nagyban befolyásolták dél-afrikai terveit. Sir Arthur Hardinge, a Carnarvon életművét bemutató három kötetes monstre biográfia (*Life of Henry Howard Molyneux Herbert, Fourth Earl of Carnarvon, 1841–1890 I–III*), szerzője⁵³⁷ is kiemeli ezt az elemet Carnarvon motivációi közül: „*Dél-Afrikában 1874-ben, talán még jobban, mint a föderáció létrehozását megelőzően Kanadában, jelen volt a faji, vámrendszerbeli, jogi és határok közti eltérésekből fakadó oktan sűrlődásnak és elégedettség. Mindezeket a nehézségeket még tetézte a fehéreket nagyszámban felülmúló harcias és többségben ellenséges színesbőrűekkel szemben alkalmazott politika kérdése.*”⁵³⁸ Carnarvon már említett unokatestvére, Sir Robert Herbert további adalékokat szolgáltatott ehhez a párhuzamhoz. Herbert, aki szerkesztője volt a Carnarvon Kanadával kapcsolatban megtartott beszédeit tartalmazó kötetnek (*Speeches on Canadian Affairs, by Henry Howard Molyneux, Fourth Earl of Carnarvon*) a búr háború okozta nagy terhekre és veszteségekre utalva fontosnak tartotta, hogy hivatkozzon unokatestvére dél-afrikai föderális terveire. Herbert szerint, ha a brit kormány nem adta volna fel a Dél-afrikai Konföderáció ügyét az 1880-as években, akkor a búr háborúra nem került volna sor: „*Amint, ha a múltból és a jelenből előretekintünk a három a nagy gyarmati konföderációk trilógiájára, amelyek biztos, hogy már a közeljövőben működni fognak, látható, hogy micsoda segítséget jelentett volna Lord Carnarvon, ha megélte volna, hogy részt vehessen a Dél-Afrika brit zászló alatt történő egyesítésére tett második és egyben sikeres kísérletben. Mennyi mindent megspórolhattunk*

⁵³⁶ “*But in Canada, since the time that the Confederation Act passed, there has been a great development of population, of revenue, of the exports and imports, of all, in fact, which marks the advance of a great country; and yet, with this development, and with the growth of those large Imperial questions which call for the exercise of high constitution qualities, and which, in their absence, would cause grave political friction, happily the relations between the Canadian Colonies and this country have become still closer.*” In uo.

⁵³⁷ Hardinge munkája mindezidáig az egyetlen Carnarvon életrajzát bemutató könyv. Ebből eredően, minden Carnarvon-nal foglalkozó kutató számára megkerülhetetlen.

⁵³⁸ “*There were present in South Africa in 1874, even more perhaps than in Canada before Federation, all those causes of useless friction and discontent which result from difference of race, tariffs, laws, and frontiers. Over all these difficulties towered the question of the policy to be pursued towards the vast numbers of coloured men who, numerically superior to the whites, were mostly warlike and often hostile.*” In HARDINGE: The Life II, 157.

volna, ha Transvaal korábbi annexiója fennmaradt volna és a dél-afrikai gyarmatok és államok egy föderális adminisztráció alatt történő egyesítésének fontosságát nem hanyagolták volna azokban az időkben, amikor az elveket és a részleteket könnyebben egyeztetni lehetett volna.”⁵³⁹

A Carnarvon politikájával foglalkozó kutatók egy része, mint például Clement Francis Goodfellow előszeretettel hangsúlyozza, hogy a miniszter dél-afrikai egységgel kapcsolatos elképzelései mögött álló motivációk között előkelő helyet foglalhatott el a birodalom hatékony védelmének szavatolása. A térség esetében ez a kérdés egy hellyel forrt egybe, amely Simon's Bay volt. A Jóreménység fokának közvetlen közelében található haditengerészeti és katonai bázis kulcsfontosságú pont volt a brit érdekek védelmének szempontjából. A miniszter által tervezett dél-afrikai egység ennek a második Gibraltárnak nyújtott volna biztonságos hátszínét. A Brit-szigetek és India között félúton található Simon's Bay megtartása természetesen már jóval Carnarvon második gyarmatügyi minisztersége előtt is fontos volt a Colonial Office számára. A haditengerészeti támaszpont és a szénfeltöltő állomás stratégiai értékét még a gyarmati és katonai kiadások csökkentését szorgalmazó liberális politikusok, mint például Granville második earlje is szem előtt tartották.⁵⁴⁰ Az Afrika brit gyarmatosításával foglalkozó szerzők egy része, mint például Ronald Robinson, John Gallagher és Alice Denny *Africa and the Victorians*⁵⁴¹ c. könyvükben azt hangsúlyozzák, hogy a térséggel kapcsolatos brit gyarmatpolitika elsődleges és központi célja a 19. század során folyamatosan nem volt más, mint ennek a bázisnak és ezen keresztül az Indiát az anyaországgal összekötő tengerészeti útvonalnak a biztosítása.

Carnarvon, összevetve elődeivel, különleges figyelmet fordított Simon's Bay megfelelő védelmének, és többször is kísérletet tett arra, hogy meggyőzze Disraeli-t, hogy új ágyúkkal fejlessze a bázis védelmét. A támaszpont léte szinte egyet jelentett számára a Brit

⁵³⁹ “While, if we look forward from the past and the present to that completion of the great Colonial trilogy of confederations which must be the work of the very early future, how full of resource Lord Carnarvon would have been if he had lived to take part in a second and successful effort to achieve the union of South Africa under the British flag. How much, at any rate, should we have been spared if the former annexation of the Transvaal had been maintained, and the importance of bringing all the South African Colonies and States under one Federal Administration had not been neglected in days when principles and details would have been easier of settlement.” In HERBERT, Sir Robert (ed.): *Speeches on Canadian Affairs by Henry Howard Molyneux, Fourth Earl of Carnarvon*, John Murray, London, 1902. xiii-xiv.

⁵⁴⁰ Granville második earlje 1868–1870 között töltötte be a gyarmatügyi miniszteri pozíciót Gladstone első kormányában (1868–1874). A kormány gyarmatpolitikájának meghatározó pontja volt a brit gyarmati költségek lefaragása.

⁵⁴¹ GALLAGHER – ROBINSON – DENNY: 60.

Birodalom fennmaradásával. A Simon's Bay-el kapcsolatos aggodalmi különösen az orosz–török háború 1877-es kirobbanásával fokozódtak.⁵⁴²

A Jóreménység-fokának fontosságát Carnarvon koncepciójában további elemek is bizonyítják. Carnarvon második gyarmatügyi miniszteri ciklusát követően is nagy figyelmet szentelt ennek a kérdésnek. A Lordok Házában 1884. november 13-án a gyarmatokról és a Brit Birodalom védelméről megtartott beszédében például így fogalmazott: „*Hadd emlékeztessem Lordságaitokat, hogy amit Fokföld jelent számunkra az a legnagyobb fontossággal bír ennek a kérdésnek a megfontolásában. Először is, ez a kulcsfontosságú pontja a Szezei-csatornán keresztül haladó útvonal alternatívájának, sőt ennél több, mivel ha a csatornát valaha lezárják, akkor csak ezen az úton juthatunk el keleti birtokainkhoz*”.⁵⁴³

Nem ez volt az egyetlen eset, hogy Carnarvon hangot adott abbéli meggyőződésének, hogy Fokföld és Simon's Bay birtoklása meghatározó jellegű. Többször elmondta, hogy ez a támaszpont nem pusztán egy a számos brit bázis között: „*[...] Fokföld, az összes bázisunk közül a legfontosabb, félúton Nyugat és Kelet között, felbecsülhetetlen értékkel bír a hajók szén és más készleteinek feltöltése, kereskedelmünk védelme és az ellenségeink flottáinak megtámadása terén.*”⁵⁴⁴; „*[...] Fokföld – kétségtelenül az egész birodalmi támaszponthálózat legfontosabb láncszeme*”.⁵⁴⁵

A Simon's Bay-ben található tengerészeti bázis fontossága, amely félúton feküdt a Brit-szigetek és India között, a brit politikai elit számára természetesen már jóval Carnarvon második minisztersége előtt egyértelmű volt. Mint az Carnarvon idézett beszédéből is kiderül Szezei-csatorna 1869-es megnyitása után is óriási mennyiségű és értékű javak jutottak az anyaországból a gyarmatokra és onnan vissza a Jóreménység fokán keresztül.⁵⁴⁶ A katonai támaszpont és a szénállomás stratégiai értékével a liberális gyarmatügyi miniszter, Granville earlje is tisztában volt. Az ő dél-afrikai gyarmatpolitikájának sarokköve volt a birodalmi katonai kiadások csökkentése, és a térségben állomásozó brit csapatok számának szinte

⁵⁴² GOODFELLOW: 137.

⁵⁴³ “*Let me remind your Lordships what the Cape really is to us, for that is of the highest importance in the consideration of this question. First of all, it is the alternative route to the Suez route; and, more than that, it will be the only route to our Eastern Possessions if the Suez route should ever be blocked*” In Hansard, 3rd Ser., CCXCIII, col. 1538. Carnarvon in Lords, 13 Nov. 1884

⁵⁴⁴ „*[...] Cape, the most important of all our stations, the half-way house between West and East, invaluable for coaling and refitting, for protecting our own commerce, and assailing our enemy's fleets.*” In CLARKE: 114.

⁵⁴⁵ „*[...] Cape – undoubtedly the most important link in the whole chain of Imperial stations*” In uo.: 119.

⁵⁴⁶ D. M. Schreuder számításai szerint, a Szezei csatornán áthaladó javak értéke 1878-ban 90 millió fontra rúgott, míg ez a szám Jóreménység foka esetén 65 millió font volt. In SCHREUDER: The Scramble for, 18.

minimálisra történő redukálása. Mindezen törekvései ellenére Granville fontosnak tartotta, hogy egy ezred maradjon Fokföldön, amely Simon's Bay védelmét látná el.⁵⁴⁷

Carnarvon negyedik earlje különös figyelmet fordított Simon's Bay megfelelő védelmi potenciáljának. Az earl aggodalmai a Jóreménység fokának védelmével kapcsolatban jelentősen megnőtt az orosz–török konfliktus 1877-es eszkaládósakor.⁵⁴⁸ Túlzás nélkül állítható, hogy néha már-már paranoiásnak tűnő félelmeinek alapját az a meggyőződés képezte, amely szerint Simon's Bay birtoklása nélkül a Brit Birodalom fenntartása elképzelhetetlen. Ebből kiindulva új értelmet nyerhet az egész föderális és egyesítő elképzelés, hiszen ennek a gondolatmenetnek megfelelően a dél-afrikai egység egyik elsődleges feladata, küldetése nem volt más, minthogy biztonságos, veszélyektől mentes stabil háterszágot teremtsen a birodalmi struktúra működtetéséhez, és védelméhez nélkülözhetetlenül szükséges támaszpont Simon's Bay megőrzéséhez.

Még egy további adat is alátámaszthatja ezt a hipotézist. Carnarvon 1887-ben, néhány évvel azután, hogy hivataláról lemondott, egy nagy, a gyarmatokon tett utazás keretein belül látogatást tett Fokföldön. A volt gyarmatügyi miniszter felháborodva jegyezte meg, hogy rendkívül elégedetlen a Simon's Bay-i bázis állapotával, amelyet „*botrányosnak*” tartott.⁵⁴⁹

A Dél-afrikai Unió koncepciója

Carnarvon dél-afrikai egységgel kapcsolatos koncepcióját az 1877. augusztus 10-én törvényerőre emelt ún. Dél-Afrika törvény (South Africa Act) szövege és az abban foglaltak tükrözik a legjobban.

Az ún. permissive bill (megengedő törvényjavaslat) első verzióját Carnarvon stábjá 1876 telén dolgozta ki. Az elsődleges cél a tervezett Unió politikai struktúrájának a megalkotása volt: „*A dél-afrikai gyarmatokat és államokat egy közös kormány alatt egyesítő Unióról, az Unió kormányáról és az ehhez kapcsolódó célokról szóló törvény. [...] És mivel*

⁵⁴⁷ Hansard, 3rd Ser., CCII, col. 484. Granville in Lords, 20 Jun. 1870; Hansard, 3rd Ser., CCXIV, col. 1065. Brown in Commons, 27 Feb. 1873; Hansard, 3rd Ser., CCXXVII, col. 1478–1479. Hardy in Commons, 6 Mar. 1876

⁵⁴⁸ GOODFELLOW: 137.

⁵⁴⁹ Notes on Travels, South Africa & Australia, 1887-8., Carnarvon Papers, British Library (BL), Add. 60809, 11–12.

*célszerű deklarálni és meghatározni azokat az általános alapelveket, amelyekre az Unió törvényhozó és végrehajtó hatalommal kapcsolatos alapszabálya épülhet.*⁵⁵⁰

Az első elem, amely föltűnhet, hogy a törvény Unióról beszél. Ez azt jelenti, hogy a korábbi elképzelésekkel mint például Earl Grey, Sir George Grey vagy akár Kimberley koncepcióival szemben Carnarvon 1876–1877-re a konföderációnál centralizáltabb unió mellett tette le a voksát. Ebben jócskán benne lehetett a Transvaal, vagy Langalibalele kapcsán kiélesedő afrikai–európai konfliktus, amely a Colonial Office vezetőségét az egységes dél-afrikai őslakos politika megteremtésének irányába tolhatta el. Másfelől a Dél-afrikai Unió Carnarvon birodalmi védelmi stratégiájára vonatkozó tervébe jóval inkább illeszkedett, mint a tagállamok számára nagyobb mozgásteret biztosító konföderáció.

Érdemes kiemelni, hogy a törvény szövege kevés alkalommal nevez meg csupán konkrét politikai entitásokat, és a legtöbb esetben általánosságokban fogalmaz. Ez érhető tetten a törvény bevezetőjében is: *„Minthogy javasoltatott, hogy azok a dél-afrikai gyarmatok és államok, amelyek önként döntenek úgy, hogy egy kormány, tovább Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyságának koronája alatt a következő Unióra lépnek egymással”*⁵⁵¹ Az említett jelenség mellett a törvény egy másik fontos jellegzetes vonása is megmutatkozik az idézet részletben, mégpedig a megengedő (permissive) jelleg. Carnarvon, és ebben unokatestvére, Herbert hatását érezhetjük. Ha a gyakorlatban már jóval kevésbé, mint elődei esetében a szimbolikus módon azonban még mindig a gyarmati kezdeményezés fontosságát hangsúlyozta. Így a South Africa Bill első sorai is azt hirdetik, hogy az Unió tagállamai önként döntöttek úgy, hogy egyesülnek.

Az imént említett fogalmazásmódot, szóhasználatot Transvaal és Oranje Szabad Állam megnevezése töri meg. Erre a tervezett Unió állampolgárainak jogállása kapcsán kerül sor. A törvény ugyanis kimondja, hogy a két búr köztársaság csatlakozása esetén, a belépés időpontjában az adott államok polgárai automatikusan a királynő alattvalóivá válnak. A honosítás mellett a törvény ehhez hasonló részeiből az is jól látszik, hogy a Colonial Office

⁵⁵⁰ *„A Bill intituled an Act for the Union under one Government of such of the South African Colonies and States as may thereto, and for the Government of such Union; and for purposes connected therewith. [...] And whereas it is expedient to declare and define the general principles on which the constitution of the legislative authority and of the Executive Government in the Union may be established”.* In South Africa Bill [H. L.]. HCPPP 12 Jun. 1877, 1.

⁵⁵¹ *„Whereas proposals have been made for uniting under one Government under the Crown of the United Kingdom of Great Britain and Ireland those colonies and states of South Africa which may voluntarily elect to enter into such Union”* In uo.

biztosra vette, de mindenféleképpen kalkulált azzal, hogy mindkét búr államot az Unió leendő tagjai között tudhatja (lásd Térképek 4. térkép).⁵⁵²

A Dél-afrikai Unió politikai berendezkedése is hasonlóan Earl Grey, vagy Sir George Grey elképzeléseéhez, több szintű volt. Carnarvon koncepciója viszont több aspektusában is eltért a korábbiaktól. Először is, érdemesnek tartom megjegyezni, hogy a South Africa Bill az államhatalmi ágak közül csak kettő (végrehajtói, törvényhozói hatalom) vonatkozásában tesz iránymutatásokat, míg az igazságszolgáltatás kimaradt a törvényből.

A tervezett Unió legfelsőbb végrehajtó szervének feje a törvény értelmében a főkormányzó (Governor General)⁵⁵³, aki hatalmát a királynő nevében gyakorolja. A törvény alapján a főkormányzó munkáját az ún. Titkos Tanács (Privy Council) segíti. A testület tagjait az Unió parlamentjének képviselői közül választja ki a Governor General. A Dél-afrikai Unió hadserege, haditengerészete és milíciája fölötti főparancsnokság a koronánál maradt.⁵⁵⁴ A kormány székhelyéről döntést szintén a királynő kezébe helyezték és elnapolták. Vélhetően ennek is stratégiai okai voltak, és a Fokföld keleti és nyugati tartományai közti ellentétre vezethető vissza. London nem szeretne volna pont egy olyan helyzetben továbbélezni ezt az ellentétet, amikor számára a kompromisszum és a minél nyugodtabb, békés körülmények számítottak a legideálisabbnak.

A tartományi szint esetén a kormányok az uniós végrehajtó szervhez hasonló módon álltak volna fel. A hatóság feje (Chief Executive Officer) a főkormányzó előtt kellett, hogy esküt tegyen.⁵⁵⁵

A törvényhozás esetén szintén ez a kettősség tapasztalható. Tehát a tervek szerint kialakításra került volna egy közös, uniós parlament (Union Parliament), amely mellett működtek volna a tartományi gyűlések (Provincial Council). Az első közös parlament összehívására, a tervezettek szerint az unió létrejöttét követő 12 hónapon belül kellett volna sort keríteni. Az uniós parlament, amely számára a South Africa Act évente minimum egy ülést tett kötelezővé, hasonlóan az anyaországban bevett gyakorlathoz kétkamarás lett volna.⁵⁵⁶ Érdekes, hogy a felsőház (Legislative Council) összetételével kapcsolatban a törvény nem mond semmilyen konkrétumot, sőt az alsóház (House of Assembly) esetén is inkább csak általános irányelveket fogalmaz meg. Például, hogy a tartományokat felosztották volna

⁵⁵² Uo., 2.

⁵⁵³ Vagy egy másik kinevezett hivatalnok.

⁵⁵⁴ Uo., 3-4.

⁵⁵⁵ South Africa Bill [H. L.]. HCPP 1 Aug. 1877, 6-7.

⁵⁵⁶ Az Unió parlamentjének képviselői ugyanolyan jogokkal és kötelezettségekkel bírtak volna, mint az Egyesült Királyság honatyái.

választási körzetekre, ahonnan a House Assembly képviselői választás útján jutnak mandátumhoz. Az alsóház összehívása a főkormányzó feladatai közé tartozott. A választások lebonyolításához szükséges népszámlálást minden tíz évben kell tartani, az elsőt 1881-ben.⁵⁵⁷

Az egyik legérdekesebb ezek közül a rendelkezések közül, az afrikai lakosság képviselőire vonatkozik: „[...] rendelkezések hozandók a bennszülöttek Unió Parlamentben és a Tartományi Gyűléseken történő megfelelő képviseletéről, mégpedig oly mértékben, ameddig azt Őfelsége nem tartja veszélyesnek a Kormányzat stabilitására.”⁵⁵⁸ Ez a félmondat jó példa a Carnarvon-i egységpolitika egyik alappillére: az egységes őslakos politika megteremtésére tett kísérletre.⁵⁵⁹ Amint már korábban említésre került, Carnarvon a brit dél-afrikai érdekekre leselkedő veszélyek között kiemelt helyen kezelte a telepesek és az őslakosok közti állandó háborúskodást, amely jelentős mértékben gyengítette a brit gyarmatokat is. Ha ez a problémaforrás megszűnne, akkor az egységes dél-afrikai fehérek, de főleg britek által dominált Unió a Brit Világrendszer egyik erős bástyája lehetne.

A törvényhozás két szintje közti feladatmegosztást tekintve hamar észrevehető, hogy a fajsúlyosabb kérdések a közös parlament jogkörei közé lettek utalva. Ezt részben mutatja az a tény is, hogy a South Africa Act 31 pontban foglalta össze azokat a kérdéseket, amelyekben az unió parlamentnek kompetenciát ítél meg, míg ez a szám a tartományi szint esetén csupán 18. A Union Parliament dönthetett többek közt adópolitikai, hadügyi, monetáris és pénzügyi kérdésekben. Ebbe a körbe tartoztak még olyan fontos területek, mint a büntetőjog, az őslakos politika, a honosítás, a posta és a távírás, a tengerészet (például a világítótornyok és bóják), halászat vagy a szerzői jogok.⁵⁶⁰ A tartományi gyűlések esetén a kompetenciák köre jóval szűkebb. A Provincial Council dönthetett például a tartományi célokért kivetendő adókról, oktatásról, tartományi intézményekről, és olyan közmunkákról, amelyek csak a tartományt érintették.⁵⁶¹ A második szint alárendeltsége abban a gyakorlatban is utolérhető, hogy a tartományi gyűlések által hozott törvényeket a főkormányzó kellett, hogy ellenjegyezze. A

⁵⁵⁷ In uo., 5.

⁵⁵⁸ „[...] provisions shall be made for the due representation of the natives in the Union Parliament and in the Provincial Councils, in such manner as shall be deemed by Her Majesty to be without danger to the stability of the Government.” In uo.

⁵⁵⁹ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ezt erősíti a törvény 55. cikkelye, amely szerint minden a bennszülött politikával kapcsolatos törvényt a korona kellett, hogy engedélyezzen. A főkormányzó feladata volt, hogy ezeket a törvénytervezeteket London számára továbbítsa. Ez alól kivételt csak a sürgős esetek képeztek kivételt, viszont a központi ellenjegyzés utólag ekkor sem maradhatott el. In uo., 13.

⁵⁶⁰ Uo., 7–8.

⁵⁶¹ Uo., 9.

tartományok és az Unió viszonyára vonatkozóan érdekes elem, hogy a South Africa Bill szerint a tartományok államadósságát az Unió fogja rendezni.⁵⁶²

A törvényalkotók az Uniót nem egy zárt egységként fogták fel, sőt a bővülést, terjeszkedést nagyon valószínűnek tartották. Erre vonatkozik az 58–59. cikkely. A törvény ezen elemei felhatalmazták a Fokföld és Natal kormányzóit arra, hogy anektálhassák és az Unió integer részeivé tegyék azokat a területeket, amelyek ugyan a korona kontrollja alatt állnak, de még nem képezik részét vagy egyik, vagy másik gyarmatnak. Ez viszont csak akkor történhetett meg, ha az adott gyarmat törvényhozása előzőleg már így döntött. Minden új, leendő tartományt megilletnek azok a jogok, amelyek az Unió eredeti tagjait.⁵⁶³

A South Africa Bill szövegéből véleményem szerint nagyon jól kirajzolódnak a Carnarvon-i koncepció manifeszt elemei és nem látható élei, körvonalai is. Az egész dél-afrikai egység tervének egyik legfőbb távlati célja az erős, egységes, fehérek, de leginkább britek által ellenőrzött, az anyaországhoz lojális dél-afrikai állam létrehozása volt, amely a Brit Világrendszer védelmi struktúrájának egy rendkívül fontos pontján (Jóreménység foka, Simon's Bay) jelentene stabil erősítést és a brit érdekek helyi (Afrika déli része) és világszinten (brit világrendszer) történő biztosítását rövid és hosszú távon is szavatolná. A törvény alapján Carnarvon több úton (három lépcsős módon: anyaország, uniós közös intézmények, tartományok) próbálta az imént vázolt célkitűzéshez vezető utat kikövegni. Az első módszer, hogy a koncepció kivitelezése szempontjából legfontosabb területeket a koronánál tartotta, vagy legalábbis London kontrollját meghagyta ezekben a kérdésekben. Ilyen például a hadsereg, a haditengerészet. Ebbe a körbe tartozik még az afrikaiakkal kapcsolatos politika is, amely az egész koncepció egyik kulcseleme volt. Carnarvon szerint az őslakosok és telepesek közti viszony az egyik Achilles-sarka a térségben a béke stabilitásának, amelyet csak lokális eszközökkel nem lehet távlatokban megoldani. Az Unión belül egységes, közös őslakos politika valósult volna meg, mivel a South Africa Act a közös parlament jogköreibe sorolta ezt a területet. Ráadásul mindezek fölött az anyaország gyakorolt volna ellenőrzést. Hasonló logika mentén történt a többi feladat megosztása, is és az említett elemek állhattak annak háttérében is, hogy a törvény alapján egy, a jelentősebb területeket leginkább az anyaország, de legfeljebb az uniós közös intézmények jogkörében tartó Unió vázolódnak fel.

⁵⁶² Ez a rendelkezés főleg a rendkívül eladósodott Transvaal miatt érdekes. In *uo.*, 11.

⁵⁶³ *Uo.*, 13–14.

A külső kontroll, Nagy-Britanniáé megmarad. Az anyaország számára legfontosabb kérdésekben, azokban, ahol Carnarvon úgy érzi, hogy a leginkább sebezhető a birodalmi védelmi koncepciója, ott az anyaország nem engedheti el a gyarmatok, az Unió kezét, az a bennszülött és védelem politika. Ennek az ellenőrzésnek a kiterjesztése, így a koncepció létrehozása is komoly érdekütközéshez vezetett Fokfölddel, amelynek önkormányzati jogainak szélesítésére a közelmúltban került csak sor. Ebből az aspektusból nézve a gyarmat számára a koncepció kivitelezése visszaesést jelentett volna.

Transvaal és a Dél-afrikai Unió

A carnarvon-i egység koncepció, ellentétben a korábbi egységtervekkel (Earl Grey vagy Sir George Grey elgondolásai), elhagyta a tervezőasztalt, és a brit gyarmatpolitika komoly erőfeszítéseket tett arra vonatkozóan, hogy kivitelezze. Az Unió létrehozásának, gyakorlatban történő megvalósításának elemzésére Transvaal kínálja a legjobb lehetőséget. 1877 és 1881 között Transvaal közvetlen brit irányítás alatt állt, ezért remek alkalmat jelentett a Colonial Office és az egész brit gyarmatpolitika gépezetének arra, hogy véghezvigye a dél-afrikai egység tervét.

Az annexió előzményit a Dél-Afrikai Köztársaságban 1876-ban lezajlott események közt találhatjuk meg. A pedi törzzsel Transvaal északi részén vívott háború sikertelensége és az üres kincstár⁵⁶⁴ vezette a Volksraad-ot arra, hogy kérje Őfelsége Kormányát: vegye át országuk kormányzását.⁵⁶⁵ A Colonial Office számára ez egy történelmi és meg nem ismétlődő lehetőségnek tűnt az 1852-es sand riveri konvenció eltávolítására, és a terület vérnélküli anektálásának elérésére. Carnarvon a kormányzónak, Sir Henry Barklynak írt levelében világosan kifejtette álláspontját: *„A jelen helyzetben, csak úgy, mint más esetben is,*

⁵⁶⁴ A Dél-afrikai Köztársaság pénzügyi problémái nem az 1870-es évek közepén kezdődtek. 1865-ben Marthinus Wessel Pretorius, aki ekkor a transvaali kormány feje volt, új pénz (ricksaler) kibocsájtásával kísérletezett. Majd 1867-ben, amikor a Volksraad vizsgálóbizottsága az ország pénzügyei felől vizsgálódott, kiderült, hogy a kincstár felügyeletéért felelős H. van Linden nem vezetett könyvelést a Dél-afrikai Köztársaság bevételeiről és kiadásairól. Amikor feltették neki azt a kérdést, hogy honnan tudta, hogy melyik tisztviselő az, aki megkapta a fizetését és melyik nem, akkor azt a választ adta, hogy megbízott a memóriájában. Van Linden az esetet követően börtönbe került. Burgers elnöklése alatt a papírpénz értéke jóval névérték alatt volt. A helyzet oly kritikussá vált, hogy 1872. február 6-án Burgers arról tájékoztatta a Volksraad-ot, hogy a kormány bizonyos dokumentumokat nem tud kinyomtatni a papír hiánya miatt. In ENGELBRECHT: 76–78.

⁵⁶⁵ GOODFELLOW: 114.; A búr politikai elit kezdeményezése előtt a Sekhukhune-val vívott háború sikertelensége miatt veszélyes helyzetbe került kelet-transvaali, főleg angol nemzetiségű aranyásók félelmükben nyomás alá próbálták helyezni a Dél-afrikai Köztársaság kormányát, azzal a céllal, hogy Burgers kérje Transvaal annexióját. In SMITH, K. W.: *The Fall of the Bapedi of North–Eastern Transvaal*. The Journal of African History 10. no. 2. (1969), 241.

Őfelsége Kormánya számára szükségszerű, hogy kitartson e háború gyors lezárása mellett, és megfelelő garanciákra/biztosítékokra tegyen szert bármely a brit érdekeket fenyegető hasonló jövőbeli veszéllyel szemben. Nincs kétség afelől, hogy amennyiben a helyi háborúk elcsöndesednek, a Köztársaság [Transvaal] biztonsága és fejlődése a brit gyarmatokkal való egyesülése által volna a legjobban biztosítva. [...] a jelen események megváltoztatták korábbi álláspontomat és nyilvánvaló, hogy abbéli hajlandóságom, miszerint az együttműködést Transvaalal, mint különálló állammal folytassuk, módosításra szorulhat.”⁵⁶⁶

Sir Theophilus Shepstone 1877. január 4-én már, mint rendkívüli biztos (Special Commissioner) lépett Transvaal területére.⁵⁶⁷ Elsődleges feladata a Volksraad meggyőzése volt az annexió szükségszerűségéről, mivel azonban Burgers elnök és a helyi politikai vezetés nem mutatott sok hajlandóságot ez irányba, Shepstone 1877. április 12-én Transvaalt brit gyarmatként proklamálta.⁵⁶⁸

Politikai eszközök és módszerek

Carnarvon earlje, Sir Michael Hicks-Beach és Lord Kimberley az 1877–1881 közötti gyarmatügyi miniszterek széles politikai eszköztárral rendelkeztek annak érdekében, hogy Transvaalt bevonják a Dél-Afrikai Konföderációba (1877-től az Unióba).

Konferencia és tárgyalás

A Colonial Office törekedett arra, hogy megszervezzék egy konferenciát, amelyet a gyarmatügyi miniszter elnökölné. A „dél-afrikai államok és gyarmatok” küldöttségei döntést hoznának a dél-afrikai egység létrehozásáról, és sor kerülne az egyesülés részleteinek megtárgyalására. Bár a forrásokban évről-évre felmerül a konferencia, mint potenciális megoldási lehetőség a konfliktusokra, de a Colonial Office nem tudta összehívni az összes érintett terület képviselőit.⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ „It would then, in any case, be necessary for Her Majesty’s Government to insist upon this war being brought to a speedy close, and to take sufficient guarantees against any similar danger to British interests in future. There can be no doubt that the safety and prosperity of the Republic would be best assured by its union with the British Colonies, when no occasion for local wars would continue to exist. [...] But the course which events have taken leave me no longer in the same position, and it is obvious that my inclination in favour of continuing to co-operate with the Transvaal as a separate State may have to be modified.” In Carnarvon to Barkly 22 Sept. 1876. In Correspondence respecting the war between the Transvaal Republic and neighbouring native tribes, and generally with reference to native affairs in South Africa. HCPP [C. 1748], 103.

⁵⁶⁷ SCHREUDER: The Scramble for, 13.

⁵⁶⁸ The Times no. 28953 (28 May 1877), 9.

⁵⁶⁹ Barkly, Letter addressed to the Presidents of the Republics and to Lieutenant-Governors of South African Colonies 25 Jun. 1875. In Correspondence respecting the proposed conference of delegates on affairs of South

Carnarvon 1874-ben és 1875-ben kísérletet tett arra, hogy Transvaalt és az ország elnökét, Burgerst különböző ígéretekkel vonja közelebb Nagy-Britanniához. A miniszter megpróbálta kiaknázni a transvaaliak területéhségét és terjeszkedési vágyát a Keate Award terület és a Zuluk⁵⁷⁰ rovására.

Burgers rég dédelgetett álma a Pretoria és Delagoa-öböl között tervezett vasútvonal megépítése is fontos szerepet töltött be Carnarvon taktikájában. Az említett pálya a tengeri kijárat mellett Transvaal számára nyitást jelentett volna a világ felé és kitörési lehetőséget a brit gyűrűből. Arra az esetre, ha Transvaal készségesen részt vállal az egység létrehozásában, Carnarvon a vasútvonallal kapcsolatban brit tőkét és kivitelezőket, míg a területi kérdésekben határmódosításokat helyezett kilátásba. Bár az 1875-ben, Londonban lezajlott tárgyalásokon Burgers nyitottnak tűnt Carnarvon terveire⁵⁷¹, a kísérlet azonban, hogy a transvaaliakat a föderális egység támogatóivá tegyék ezen a módon, megbukott. Az erőfeszítések, hogy Transvaalt brit építésű vasúton keresztül kössék szorosabban Nagy-Britanniához, hiábavalóknak bizonyultak – a búrok ugyanis a kontinensen kerestek beruházókat, így például Belgiumban, Hollandiában és Németországban.⁵⁷² Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ebben szerepet játszhatott az is, hogy Carnarvon lenézte, sőt megvezethetőnek tartotta Burgers-t. Erről árulkodik a transvaali elnökkel 1875. május 8-án folytatott tárgyalásokról szóló naplóbejegyzése is, amelyben Burgers-re vonatkozóan ez a sokat mondó félmondat található: „*Nem tűnik számomra túl ügyesnek*”.⁵⁷³ A gyarmatügyi miniszter a találkozók után meg volt győződve afelől, hogy a vasútépítés finanszírozásának ígéretével, valamint az öslakos fenyegetés emlegetésével, amely az ő elgondolása szerint közös nevezőre hozhatta a briteket és a búrokat, sikerült maga mögött tudnia a Dél-afrikai Köztársaság vezetését. Carnarvon magabiztossága, mind azt az annexiót követő események, a brit kontroll transvaali elutasítása bizonyítják, elhamarkodott volt.⁵⁷⁴

Africa. HCPP [C. 1399], 13.; Carnarvon to Bulwer 14 Oct. 1877., in Further correspondence respecting the proposed confederation of the colonies and states of South Africa. HCPP [C. 1980], 29. Abban, hogy a konferencia összehívása zátonyra futott, nagy szerepe volt természetesen a fölköldi (főleg nyugati) politikai elitnek és a miniszterelnöknek, Molteno-nak, aki törekedett arra, hogy megakadályozza a carnarvon-i koncepció megvalósulását. In *A South African Confederation*. The Times no. 28497. (13 Dec. 1875), 4.

⁵⁷⁰ Egészen pontosan Utrecht környéke.

⁵⁷¹ ENGELBRECHT: 124.

⁵⁷² DE KIEWIET: *The Imperial Factor*, 97–98.

⁵⁷³ „*He does not seem to me a very able man*”. In GORDON: 250.

⁵⁷⁴ Uo.

Men on the Spot

Lord Carnarvon és Sir Michael Hicks-Beach egyaránt nagymértékben támaszkodtak a helyszínen lévő gyarmati tisztviselőkre, a kormányzókra és főbiztosokra (the men on the spot). Transvaal esetében két személyt érdemes kiemelni. Az egyik James Anthony Froude, akinek dél-afrikai tevékenységéről már korábban szó esett. Carnarvon elsődleges információforrása és tanácsadója a Dél-afrikai Köztársasággal kapcsolatos kérdésekben vitathatatlanul a történész volt. A másik gyarmati tisztviselő, akire Carnarvon nagyban támaszkodott, a natali őslakos politika irányítója, Theophilus Shepstone volt.

Sir Theophilus Shepstone egyike volt azoknak a kulcsfiguráknak, akiknek döntő szerepe volt Transvaalnak az egységes dél-afrikai gyarmatba való integrálásában. 1877-re Shepstone az afrikaiakkal kapcsolatos politika terén tapasztalt és megbízható gyarmati tisztviselőként volt ismert. Korábban Natal bennszülött politikájáért volt felelős, és megpróbálta megoldani a zuluk és Transvaal közötti területi vitát, elsősorban az előbbieik javára.⁵⁷⁵ Tudását és rátermettségét Carnarvon 1877. április 23-án a felsőházban megtartott, a Dél-Afrika törvényjavaslattal kapcsolatos beszédében elismerte: „[A kormány] *csapatokat mozgósított a határra és egy rendkívüli biztost küldött Sir Theophilus Shepstone személyében, felruházva őt azzal a hatalommal, amit csak kaphat. De nincs az hatalom, amelyet Őfelsége Kormányja adhat neki/De nincs az az Őfelsége Kormányától származó hatalom, amely el ne törpülne az ő bennszülöttekkel kapcsolatos óriási tapasztalata és képességei mellett. Több éve ismerem őt és meglelégedéssel mondhatom, hogy nincs Dél-Afrikában még egy másik ember, aki megfelelőbb volna a jelenlegi transvaali nehézségek megoldására.*”⁵⁷⁶

1877. április 12-én Shepstone brit gyarmatnak nyilvánította Transvaalt. A proklamáció szövegében az ország „*belső gyengeségére*” és a transvaali kormánynak az afrikaiakkal vállalt konfliktusában ejtett hibáira hivatkozik.⁵⁷⁷ A biztos az annexió szükségességét a búr

⁵⁷⁵ ETHERINGTON: 241–242.

⁵⁷⁶ „*They sent additional troops to the frontier, and they sent also as a Special Commissioner, and armed with the authority which they could give, Sir Theophilus Shepstone. But no authority which Her Majesty's Government could delegate to him is so great as that which his capacity, his knowledge of the Natives, and his great experience have given him. I have known him now for several years, and I am satisfied that there is no other man in South Africa more competent to deal with the difficulties of such a case as that which now exists in the Transvaal.*” In Hansard, 3rd Ser., CCXXXIII, col. 1649. Carnarvon in Lords, 23 Apr. 1877

⁵⁷⁷ Ugyanerre az érvrendszerre épül Shepstone kinevezésének irata, amelyet Carnarvon írt, kiegészülve azzal, hogy Transvaal gyenge helyzete a brit gyarmatokat fenyegeti. In Commission appointing Sir Theophilus Shepstone, K.C.M.G., of Natal to be a Special Commissioner for certain purposes. In Gazette Extraordinary, (12 Apr. 1877), NA CO 294/3

köztársaság sebezhetőségével és az öslakos támadás veszélyével próbálta igazolni.⁵⁷⁸ Shepstone széleskörű autonómiát garantált Transvaal számára: „*Továbbá kinyilatkoztatom és ismertetem, hogy Transvaal különálló kormányzata megmarad, saját törvényeivel és törvényhozásával egyetemben, valamint Őfelsége Kormányának kívánsága szerint az ország körülményeihez és lakosságának értelméhez mérten teljes mentelmi jogot fog élvezni.*”⁵⁷⁹ Ez a garancia azonban konfliktusokhoz vezetett közte és a Colonial Office, valamint a saját koncepciója és a Carnarvon elképzelése között, amely Shepstone-val szemben egy központi, centralizált kormányban gondolkozott.

Az annexió kiváló esélyt biztosított számára, hogy megvalósítsa a munkaerő utánpótlással kapcsolatos terveit, amelyekre vélhetően nagy hatást gyakorolt a natali expanzionizmus /a natali expanziós törekvések.⁵⁸⁰ A körülmények lehetőséget kínáltak a szubkontinens belső területeinek a fejlesztésére. Ennek a folyamatnak a munkaerő kérdését tekintve, Shepstone progresszív bennszülött politikájának megfelelően, Transvaal egy fontos bázisa lehetett volna.⁵⁸¹ Shepstone alkormányzó királyként uralkodott az ország felett, amely helyzet viszont az adott politikai kondíciókból és nem személyiségéből eredt. Belebonyolódott a Transvaal és a zuluk közt kialakult konfliktusba, a korábbiakkal ellentétben most a búrokat támogatva. Mivel gyakran volt távol Pretoriától, ezért az alkormányzó az ideiglenes adminisztrációt titkárára, Melmoth Osbornera és tanácsadójára, Joseph Hendersonra hagyta. A zulu konfliktus szinte minden energiáját felőrölte, így nem tudott érdemben foglalkozni a konföderáció ügyével, amely a transvaaliak számára elfogadhatatlan volt a választott Volksraad helyreállítása nélkül.⁵⁸²

⁵⁷⁸ Proclamation. – By His Excellency Sir Theophilus Shepstone, Knight Commander of the Most Distinguished Order of St. Michael and St. George, Her Majesty’s Special Commissioner for certain purposes in South Africa. In *Gazette Extraordinary*, (12 Apr. 1877), NA CO 294/3; Érdekességként jegyzem meg, hogy az annexiót követően a proklamációt is közreadó *Staats-Courant Der Zuid-Arikaansche Republiek*, egészen a britek kivonulásáig két nyelven, angolul és hollandul jelent meg, címe *Transvaal Government Gazette/Transvaalsche Gouvernements Courant-ra* változott, a főcímben pedig a Dél-afrikai Köztársaság címerét a brit címer váltotta fel.

⁵⁷⁹ „*And I further proclaim and make known that the Transvaal will remain a separate Government, with its own laws and legislature, and that it is the wish of Her Most Gracious Majesty that it shall enjoy the fullest legislative privileges compatible with the circumstances of the country and the intelligence of its people.*” In *uo.*

⁵⁸⁰ ETHERINGTON: *Labour Supply*, 252.

⁵⁸¹ SCHREUDER: *The Scramble for*, 73.

⁵⁸² GODDFELLOW: 147.; Rádásul a transvaali politikai elit, élén Burgers elnökkel, szinte az annexió másnapján már tiltakozását fejezte ki Shepstone politikájával és lépéseivel szemben. In BURGERS, T. F.: *Protest*. *Transvaal Government Gazette/Transvaalsche Gouvernements Courant* 1. no. 1. (14 Apr. 1877), 2. NA CO 294/3; Burgers még egy proklamációt is közzétett a közlönyben, amelyben tudatta Shepstone-al és az ország lakosságával, hogy egy delegációt (Paul Kruger és E. P. Jorissen) indít útjára, amelynek célja, hogy a búrok elégedetlenségének szócsöve legyen Európában és Amerikában. In BURGERS, T. F.: *Proclamatie*. *Transvaal Government Gazette/Transvaalsche Gouvernements Courant* 1. no. 1. (14 Apr. 1877), 2. NA CO 294/3

Személyi uralma, a pénzügyi problémákhoz való hozzá nem értése és a Transvaallal kapcsolatos koncepciója egyaránt népszerűtlenné tették Pretoriában és Londoban, amely végül a visszahívásához vezetett.

A Dél-Afrika Törvény

Transvaal anektálásával majdnem párhuzamosan zajlott a brit parlamentben a Dél-Afrika törvény vitája.

Transvaal kapcsolatban a Dél-Afrika Törvény első tervezete a következőket tartalmazta: „*Abban az esetben, ha Oranje Szabad Állam és a Dél-Afrikai Köztársaság, más néven Transvaal Köztársaság, belép az Unióba, az összes olyan lakos, aki a belépés idején az említett állam és köztársaság területén él és polgárjoggal bír, és még nem brit alattvaló, ezentúl a tényből kifolyólag Királynő honosított alattvalóinak fognak nyilvánítani.*”⁵⁸³ Mindezek ellenére a honosítást a brit parlament alsóházában 1877. július 31-én lezajlott vita és a módosító indítványok eredményeképpen kivették a törvény szövegéből, és így Transvaal nem került említésre a South Africa Act végleges formájában.⁵⁸⁴

1876 végétől kezdve Carnarvon reménykedett abban, hogy Natal fogja anektálni Transvaalt. Ez az elképzelés a törvény 58. záradékában is tetten érhető, amely lehetőséget biztosít a brit gyarmatok számára, hogy gyakorlatilag bekebelezze a köztársaságot.⁵⁸⁵

Transvaalt nézve a dokumentum számos problematikus ponttal rendelkezett. Először is, mint ahogy azt Herbert, gyarmatügyi államtitkár, Carnarvon unokatestvére is kifejtette, Shepstone-nak a Dél-afrikai Köztársaság felé tett ígéretei több szempontból is gondot jelentettek. Ezek a biztosítékok ugyanis akadályokat gördítettek a föderális egységhez és az egyesítés transvaali elfogadásához vezető úton, továbbá gátját képezhetik annak, hogy Natal bekebelezhesse a köztársaságot. Bár rendkívüli biztos proklamációja garantálta, „[...] *hogyan Transvaal különálló kormányzata megmarad, saját törvényeivel és törvényhozásával*

Mindazonáltal Burgers heves tiltakozását némiképpen árnyalhatja a tény, mely szerint Burgers végkielégítésként 500 fontot kapott, a hivatalos brit statisztikában indoklásként pedig az annexió szót olvashatjuk. Az adatok szerint a volt elnök a pénzt 1877. április 12-én, Shepstone proklamációjának kihirdetésével egy napon kapta meg. In Blue Book of the Transvaal for the Year 1878, NA CO 476/1, 47.

⁵⁸³ „*In the event of the admission into the Union of the Orange Free State or the South African Republic, otherwise called the Transvaal Republic, all persons at the time resident in and enjoying the rights of citizenship within the said State and Republic respectively, and not being already British subjects, shall be and they are hereby declared to be henceforth ipso facto naturalized subjects of the Queen.*” In South Africa Bill [H. L.]. HCPP 12 Jun. 1877, 2.

⁵⁸⁴ Hansard, CCXXXVI, col. 649-650. Carnarvon in Lords, 9 Aug. 1877; Carnarvon to Frere 16 Aug. 1877. In HCPP [C. 1980], 23.

⁵⁸⁵ South Africa Bill [H. L.]. HCPP 1 Aug. 1877, 13.

egyetemben [...]”⁵⁸⁶, a törvény viszont felosztotta az Unión belüli törvényhozói hatalmat a bikamerális központi parlament (Legislative Council, House of Assembly) és tartományi törvényhozás között, csakúgy, mint a végrehajtó hatalom esetében a központi és a tartományi kormányzat között. A transvaaliak számára viszont az elsődleges politikai cél és bárminemű politikai együttműködés alapvető feltétele a választott Volksraad restaurációja volt.

A brit egységpolitika szimbolikus elemei

A Carnarvon-i stratégia számos szimbolikus jellegű elemmel is rendelkezett, amelyek elsődleges célja az volt, hogy a dél-afrikai egységet vonzóbbá, elfogadhatóbbá tegyék a transvaaliak számára. Owen Lanyon például, aki Shepstone-t követte Transvaal élén, az ország új zászlójának tervével próbálta lecsendesíteni a Transvaali Népi Bizottságot (Transvaal People’s Committee) és semlegesíteni követeléseiket. A gyarmat új lobogója a korábbi zászlót, a Vierkleurt kombinálta volna a brit Union Jackkel.

A nemzeti színeknél azonban a nyelv kérdése sokkal fontosabb volt. Shepstone proklamációjában ígéretet tett arra, hogy a holland nyelv és az angol nyelv használata közt egyenlőség lesz: *„Olyan intézkedések fognak születni, amelyek alapján a holland gyakorlati értelemben véve ugyanolyan hivatalos nyelv lesz, mint az angol; a törvények, nyilatkozatok és kormányzati közlemények hollandul fognak megjelenni; az Alsóházban [Legislative Assembly] a képviselők, akár csak most, mindkét nyelvet használhatják.”*⁵⁸⁷ A nyilatkozattal szemben a South Africa Act egyetlen egy helyen sem érinti a nyelvhasználat kérdését.

Carnarvon jól tudta, hogy tennie kell bizonyos engedményeket Transvaal irányába. Így például a South Africa Bill 1877. augusztusi változatában a tartományi végrehajtó hatalom vezetőinek felsorolásakor, a kormányzó, alkormányzó és az adminisztrátor között ott található az elnöki pozíció is.⁵⁸⁸ A tervezet előkészítői ugyanis figyelembe vették a transvaali lakosság erős republikánus érzelmeit, és ebből kiindulva vélhette úgy a Colonial Office, hogy az elnök elnevezés (építve a helyi hagyományokra és igényekre – az elnevezés a választott tisztviselő hatását kelti) sokkal elfogadhatóbb lesz a búrok számára, mint a kormányzó, vagy az alkormányzó.

⁵⁸⁶ Proclamation. – By His Excellency Sir Theophilus Shepstone, Knight Commander of the Most Distinguished Order of St. Michael and St. George, Her Majesty’s Special Commissioner for certain purposes in South Africa. In Gazette Extraordinary, (12 Apr. 1877), NA CO 294/3

⁵⁸⁷ *„That arrangements will be made by which the Dutch language will practically be as much the official language as the English; all laws, proclamations, and Government notices will be published in the Dutch language; in the Legislative Assembly members may, as they do now, use either language;”* In uo.

⁵⁸⁸ South Africa Bill [H. L.]. HCPP 1 Aug. 1877, 3.

Carnarvon koncepciójának összeomlása

A brit gyarmatpolitika Carnarvon-t követő vezetőinek már főként a transvaali krízis eszkalálódásának elhárítására kellett koncentrálniuk. Ez a hozzáállás az 1879. január 22-i Isandhlwananál a zuluktól elszenvedett megalázó vereség után lett meghatározó a Colonial Office berkein belül.⁵⁸⁹ A csatavesztésnek egy fontos következménye volt Sir Bartle Frere-nek, Dél-Afrika főkormányzójának bukása.

1879 tavaszán már úgy tűnt, hogy elkerülhetetlen egy nagyobb háború kirobbanása Dél-Afrikában. Jelentések informálták Frere-t arról, hogy a búr vezetők és embereik egy fegyveres táborban gyűltek össze, ahol zulu küldötteket fogadtak. Ez indította Frere-t arra, hogy a Transvaali Népi Bizottság követeléseit továbbítsa Londonba. Az említett dokumentum szerzői (többek közt a korábbi elnök, Marthinus Wessel Pretorius, M. J. Viljoen a bizottság elnöke és végül annak titkára, W. Edward Bok) szabadságot követeltek a királynőtől országuk számára. Ennek a célnak az elérése érdekében, nem szívesen ugyan, de a fegyveres harc megindítását is kilátásba helyezték: *„Mi egyebet tehetnénk? Kardot kell, hogy rántsunk? [...] Hadat kell viseljünk, Őfelsége? Ezt Ön nem akarhatja, csakúgy mi sem óhajtjuk.”*⁵⁹⁰ A konfliktus és a probléma eredőjeként a búr vezetők, csakúgy, mint Frere is, Shepstone politikáját jelölték meg: *„Hogyan volt képes Sir Theophilus Shepstone Őfelsége Kormányának támogatását megszerezni az annexióhoz? Hamis jelentésekkel, amelyek arról szólnak, hogy a nép [transvaaliak] többsége az annexió pártján állt.”*⁵⁹¹ Mindezek mellett fontosnak tartom megjegyezni, hogy a búr memorandisták a dokumentum végén kiemelték, hogy az adott körülmények ellenére nyitottak arra, hogy tárgyaljanak a dél-afrikai egységről: *„Őfelsége nem akarhat kellelten alattvalók felett uralkodni. Kellelten alattvalók, de hűséges szomszédok leszünk. [...] Három évvel ezelőtt pontosan a Dél-afrikai Köztársaság nyilvánította ki azon szándékát, hogy kész arra, hogy részt vegyen a közös dél-afrikai érdekek megtárgyalásáról*

⁵⁸⁹ A transvaali brit adminisztráció viszont 1880-ban is dolgozott azon, hogy a volt köztársaságot, ekkor már lassan három éve tartományt, átalakítsa, hogy valóban kormányozzon. Alátámasztja ezt, hogy Owen Lanyon irányításával a tartomány vezetése 1880 áprilisában átalakította a korábbi, a köztársaságtól megörökölt öslakos adózási rendszert, vagy például, hogy 1880 júliusában megszervezte a transvaali rendőrséget, de még olyan kevésbé fontosnak tűnő kérdésekkel is foglalkoztak ebben az évben, mint a dinamittal történő halászat betiltása. In No. 6, 1880, No. 20, 1880, No. 5, 1880, NA CO 292/1

⁵⁹⁰ *„What else can we do? Must we draw the sword? [...] Must it hen, your Majesty, come to war? It cannot be your will, just as it is not our wish.”* In Memorandum of the People's Committee to Queen Victoria, 16 Apr. 1879, in Sir Bartle Frere to Sir Michael Hicks-Beach, 17 Apr. 1879. In Further correspondence respecting the affairs of South Africa. HCPP [C. 2367], 99.

⁵⁹¹ *„Now, how Sir Theophilus Shepstone able to get Her Majesty's Government to approve of the annexation? By the untruthful reports that the very great majority of the people was for annexation.”* In uo., 98.

szóló konferencián, amelyet Lord Carnarvon azért hívott össze, hogy a konföderáció is megvitatásra kerüljön. Két évvel ezelőtt a Volksraad a fentebb említetteknek megfelelően döntött és a Dél-afrikai Köztársaság népének nevében ünnepélyesen megismételjük, hogy mindenben, ami a különböző dél-afrikai államok egységét és jólétét szolgálja most és mindenkor együtt fogunk működni.”⁵⁹²

Sir Garnet Wolsley⁵⁹³, Délkelet-Afrika főbiztosa, Natal és Transvaal kormányzójának (High Commissioner for South-East Africa and Governor of Natal and Transvaal) – Frere bukása után – javaslatai alapján, amennyiben a búrok nem mutatnak hajlandóságot a megegyezésre, a Colonial Office két út között kell, hogy válasszon: megtartani Transvaalt, ami viszont nagyobb katonai jelenléteket igényelne, vagy feladni a gyarmatot.⁵⁹⁴ Az elengedés, valamint a birodalmi csapatok visszavonásának gondolata nem volt idegen Hicks-Beach-től és a minisztérium más tisztviselőitől, mint például Edward Fairfield-től sem.⁵⁹⁵

A liberálisok 1880-as választási győzelmét követően, Gladstone és Kimberley, a következő gyarmatügyi miniszter még kísérletet tettek arra, hogy folytassák a konföderációs politikát. Bár a transvaali alsóház 1880. június 7-én határozatot fogadott el a föderális unió

⁵⁹² „Your Majesty cannot desire to rule over unwilling subjects. Unwilling subjects but faithful neighbours, we will be. [...] Three years ago it was the South African Republic that intimated its readiness to attend a conference for the purpose of discussing common interests in South Africa, which was invited by Lord Carnarvon, in order to discuss confederation. Two years ago Volksraad resolved as stated above, and in the name of the people of the South African Republic we solemnly repeat the assurance in everything that can conduce to the unity and welfare of the several States in South Africa we will co-operate now and ever.” In uo., 99–100.

⁵⁹³ Tipikus tűzoltóembere a brit gyarmatpolitikának (hasonlóan például Charles George Gordon-hoz), akit a Colonial Office előszeretettel küldött katonai fellépést igénylő krízishelyzetek megoldására. Erre nagyon jó példa Wolseley korábbi dél-afrikai küldetése. 1875 tavaszán, a Colonial Office és Carnarvon a natal-i brit adminisztráció vezetésével és a Langalibalele incidenst követő feszült telepes-afrikai viszony pacifizálásával bízta meg. Wolseley, a rá jellemző módon csapatokat kért Londontól, és a brit katonai jelenlét növelésétől várta a helyzet megoldását. Carnarvon számára teljesen egyértelmű volt, hogy 1879 tavaszán Wolseley-re ismét katonai okokból esett a választás és a brit kormány a zulu háború gyors és hatékony lezárását várja tőle. In GORDON: 261., 313.; LOW, Charles Rathbone (ed.): *General Lord Wolseley (of Cairo)*, G.C.B., G.C.M.G., D.C.L., LL.D., *A Memoir*, Richard Bentley and Son, London, 1883, 328.

⁵⁹⁴ Wolseley a dél-afrikai missziójától főleg dicsőséget és saját nimbuszának növelését várta. Erről tanúskodnak feleségének írott levelei, amelyekből kiderül, hogy megérkezését követően Cetshwayo zulu király minél előbbi kézrekerítésében reménykedett: „Boldog lennék, ha elkaphatnám, vagy valamiféle barát egy assegai-t [zulu fegyver, rövid lándzsa] dobna belé.” („If I could only capture him I should be happy, or if some kind of friend would run an assegai through him.”) In ARTHUR: *The Letters of Lord*, 41. Ezt az attitűdöt támasztja alá a Lady Wolseley-t az uralkodó elfogásáról informáló levele is: „Sikerült megszereznem Cetewayo [Cetshwayo] oroslánkarmokból készített nyakláncainak egyikét – csak a terület legnagyobb urai hordhatnak ilyen megkülönböztetést. Haza fogok küldeni néhányat ezekből a karmokból [...] És a szélükön körbe azt gravíroztatom, hogy: „CETEWAYO, 1879. augusztus 28.” („I have managed to secure one of Cetewayo’s necklaces of lion’s claws-only the highest in the land are allowed to wear such a distinction. I shall send home a few of the claws [...] And round the edge will be engraved, “CETEWAYO, 28th August 1879.”) In uo., 43.

⁵⁹⁵ GOODFELLOW: 178., 188.

mellett, ez csak a gyarmat angol kisebbségének véleményét tükrözte.⁵⁹⁶ Ráadásul 1880 telén Heidelbergben ötezer búr kiáltotta ki a Dél-afrikai Köztársaság újraalapítását, amely végül a transvaali felkeléshez vezetett, vagy máshogy nevezve, az első angol–búr háborúhoz. A transvaaliak a csatamezőkön aratott győzelmeiket a pretoriai konvencióban váltották politikai tőkére, amely helyreállította a köztársaság majdnem teljes függetlenségét. A brit kontroll Transvaal esetén mindössze három területen maradt meg. A britek fenntartották: „(a) a jogot, hogy időről időre a nevezett államba brit ügyvivőt nevezzenek ki, az alább meghatározott kötelességekkel és feladatokkal; (b) a jogot, hogy háború esetén csapatokat irányítsanak az említett állam területén keresztül, vagy abban az esetben, ha háború kitörése fenyeget bármely brit ellenőrzés alatt álló terület és bármely külország vagy bennszülött törzs között Dél-Afrikában; és (c) az említett ország külügyei fölötti ellenőrzést, beleértve a külső hatalmakkal megkötendő szerződéseket, diplomáciai kapcsolatok kezelését, amelyek Őfelsége külföldi diplomáciai és konzuli hivatalain keresztül kell végrehajtani.”⁵⁹⁷

A transvaali felkelés és a pretoriai konvenció két évtizedre a brit uralom végét jelentette Transvaalban. Ennek ellenére a konföderációs politika bukásában domináns szerepet a fokgyarmati kormány Carnarvon elképzelésével szembeni ellenállása játszotta, valamint az, hogy a helyi törvényhozás nemet mondott az egységre. Paul Kruger és Piet Joubert transvaali vezetők, így reflektáltak Leonard Courtney búrbarát brit alsóházi képviselőnek írott levelükben a Fokgyarmat parlamentjében lezajlott eseményekre: „Az utóbbi hat év politikája tegnap halálos ütést szenvedte el.”⁵⁹⁸

A transvaali katonai konfliktus ráirányította mind a közvélemény, mind a Kincstár figyelmét a birodalmi költségvetésre egyre jobban nehezedő „dél-afrikai teherre”. A dél-afrikai katonai kiadások az 1870–1871-es 143,561 fontról 1878–1879-re 1,532,392 fontra emelkedtek. Az óriási költségek és a brit vereségek váltották ki a hazai sajtó kritikáját, amely főképp az annexiót, és a korábbi dél-afrikai brit gyarmatpolitikát érték: „Az annexió még ha,

⁵⁹⁶ Uo., 193.

⁵⁹⁷ “(a) the right from time to time to appoint a British Resident in and for the said State, with such duties and functions as are herein-after defined; (b) the right to move troops through the said State in time of war, or in case of the apprehension of immediate war between the Suzerain Power and any Foreign State or Native tribe in South Africa; and (c) the control of the external relations of the said State, including the conclusion of treaties and the conduct of diplomatic intercourse with Foreign Powers, such intercourse to be carried on through Her Majesty’s diplomatic and consular offices abroad.” In Convention for the Settlement of the Transvaal Territory (Pretoria Convention), 1881. HCPP [C. 2998], 3.

⁵⁹⁸ „Yesterday, the Imperial policy of the last six years received its deathblow.” In Kruger and Joubert to Courtney, 26 June, 1880 (as published in the Zuid-Afrikaan and the Cape Argus, 3 July 1880), in Frere to Kimberley, 6 Jul. 1880. In Further correspondence respecting the affairs of South Africa. HCPP [C. 2655], 97.

*ami a búrokat illeti, indokolt lett volna, akkor is a legsúlyosabb baklövések sorozata volt.*⁵⁹⁹

A Carnarvon-i koncepció ezen a téren is kiemelkedik a korábbi egység elképzelések sorából. Amíg ugyanis Earl Grey vagy Sir George Grey tervei iránt a sajtó, sőt még a brit politikai közeg is alacsony érdeklődést mutatott, addig Transvaal anektálása, vagy a Colonial Office 1874 és 1881 közti dél-afrikai gyarmatpolitikájáról számos újságcikk, pamflet és beszéd született. Annak ellenére, hogy főleg a zuluktól 1879. január 22-én Isandlwana-nál, majd két évre rá a búroktól 1881. január 27-én Majuba hegyénél elszenvedett vereségeket követően hangosodtak fel a kritikus hangok a korabeli anyaországi sajtó és közvélemény különböző dimenzióiban, az ellenzők mellett az egység és az aktív gyarmati jelenlét politikájának támogatói is hallaták véleményüket. Közülük is kiemelkednek a filantróp szervezetek, mint például az Aborigines Protection Society⁶⁰⁰, vagy a British and Foreign Anti-Slavery Society. Ezek a humanitárius társaságok, a klasszikus, Earl Grey-re is jellemző megközelítés alapján elleneztek, hogy az anyaország kivonuljon a Dél-afrikai Köztársaság területéről. Ugyanis a filantrópok egyik alapvetése volt ugyanis, hogy a telepesek (a brit származásúak is) elnyomják az afrikaiakat és megakadályozzák az őslakosok civilizálódását és felemelkedését. Ez hatványozottan igaz volt az ő szempontjukból nézve a búrokra, akiket azzal gyanúsítottak, hogy a brit hatóságok kivonulásával gyakorlatilag visszaállították a rabszolgaságot.⁶⁰¹

Az ellentábor képviselői, az annexió ellenzői, azaz a Transvaal-ból történő kivonulás anyaországbeli támogatói között egy igen érdekes csoportot is találhatunk, mégpedig a

⁵⁹⁹ „*The annexation, even if it were justifiable as regarded the Boers, was the grossest of blunders.*” In *'The Transvaal'*. Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art, DII. no. 1344 (1881), 126.

⁶⁰⁰ Carnarvon politikáját az Aborigines Protection Society természetesen az afrikaiak oldaláról kritizálta. A társaság hiányolta a gyarmatügyi miniszter koncepciójából az őslakosok közvetlen képviseletének megoldását. A lobbiszervezet kiemelte, hogy nem a „civilizálatlan tömegeket”, hanem a tanult és kellő vagyonnal rendelkező őslakosokat szeretnék politikai hatalomhoz juttatni. In *The Transvaal*. The Times no. 29001. (23 Jul. 1877), 10.

⁶⁰¹ *The Native Policy of the Dutch Boers in the Transvaal. Statement of the Aborigines Protection Society*, P. S. King, London, 1881.; *The Boers and Slavery in South Africa. Statement of the British and Foreign Anti-Slavery Society*, British and Foreign Anti-Slavery Society, London, 1881.; Szintén az anyaország aktív dél-afrikai jelenlétét preferálók körébe tartozott a South African Association, melynek alelnöke, William G. Soper a következő gondolattal vélte alátámaszthatónak az annexióspolitikát: „*Véleményünk szerint egy olyan országnak, mint Angliának nincs szüksége arra, hogy Transvaal-hoz hasonló területeket anektáljon: van már igazgatni való bőven elég. Viszont jó indulatból és a legjobb célok által vezérelve megszerezni egy területet egyetlen egyszerű kötelességnek kell eleget tennünk a magunk, mint brit nemzet, Transvaal népe és az őslakosoké, akik mint Dél-Afrika domináns hatalmaként tekintenek ránk, valamint a gyarmat angolul beszélő lakosainak irányába, mégpedig a tulajdon és az élet védelmének kötelességének.*” („*In our opinion a nation like England has no necessity to annex such territories as the Transvaal: we have enough to manage. Both having taken the territory from good motives and for the best purposes, then to ourselves as a British nation, and to the people living in the Transvaal, to the Natives who look to us as the dominating power in South Africa and to the English speaking community in the Colony, we owe this simple duty—the duty of protection to property and to life.*”) In SOPER, William G.: *South African Association*, South African Association, 1881. 11.

búrbarát briteket. A búrok függetlenségének ügye számos pártfogóra talált a brit politikusok, gazdasági vezetők és a közbeszédben résztvevők körében. Ide sorolható Donald Currie⁶⁰² kereskedő, Sir John Swinburne⁶⁰³, a London–Limpopo Bányászati Társaság (London–Limpopo Mining Co.) elnöke, sőt 1881-től deklaráltnak James Anthony Froude is. A leghíresebb és leghangosabb azonban a már említett liberális parlamenti képviselő, Leonard Courtney volt.⁶⁰⁴ A politikai szférában a búrbarátok és Carnarvon egység elképzelésének kritizálói főleg az ír nacionalisták és a liberálisok köreiből kerültek ki. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy ennek fényében a kormányváltást követően a Gladstone kormány miért tartotta fent a carnarvon-i rendszert és miért nem szakított a korábbi irányvonallal? A kérdést a gyarmatok brit politikában elfoglalt klasszikus helyével lehet a leginkább megválaszolni. A liberális kormánynak egy sor komoly kihívással kellett szembenéznie. Az egyházi problémák, a keleti kérdés, az Afganisztánból történő kivonulás és Írország prioritást élveztek. Mindezek mellett Gladstone szemében Transvaal nem számított prominens témának. Ráadásul a gyarmatügyi tárca vezetését újra megszerző Kimberley nem készült arra, hogy a helyzet fegyveres konfliktussá kulminálódhat.⁶⁰⁵

A búrbarátok több szervezetet is létrehoztak, közülük az 1881-ben alapított The Transvaal Independence Committee volt a legbefolyásosabb, de érdemes még megemlíteni a birmingham-i Anti-Transvaal War Committee-t, amelyet a quaker Lewis Appleton⁶⁰⁶ elnökölt, de az említett törekvéseket támogatta a The Peace Society is, sőt több szakszervezet is petíciókat fogalmazott meg. A The Transvaal Independence Committee a pretoria-i konvenció megkötéséig 100–120 összejövetelt tartott, nagygyűléseket szervezett London,

⁶⁰² Currie 1872-ben tört be a dél-afrikai piacra. Kálvinista volt, amely szerepet játszott a búrok iránt érzett szimpátiájában, amely viszonzásra talált. Amikor a búr politikai vezetők (Burgers, Brand) Angliában jártak, ő látta a dél-afrikaiakat vendégül. Kruger-nek pedig segített abban, hogy Carnarvon-nal találkozzon. Currie Gladstone barátságát élvezte, amely kölcsönösen előnyös volt mindkét fél számára. Currie a kormányfő támogatását tudhatta a háta mögött, míg a kormányzat holdudvara a térség gazdasági életében komoly tényezőnek számító mágnással bővült. Ez nem egyedi eset volt, számos hasonló kapcsolatra van példa. A politikai elit több esetben különböző címek adományozásával fejezte ki háláját a gyarmatokon érdekeltiségekkel rendelkező üzletembereknek. In CAIN, P. J. – HOPKINS, A. G.: *British Imperialism: Innovation and Expansion, 1688–1914*, Longman, London, 1993. 357–358.

⁶⁰³ Swinburne a Tati környéki aranylelőhelyek felkutatásában volt érdekelt.

⁶⁰⁴ A századfordulóra, a búrbarátok már olyan neves személyiségeket is soraik között tudhattak, mint Herbert Spencer, Bertrand Russell, James Bryce és Hilaire Belloc. In DAVEY, Arthur: *The British Pro-Boers*, Tafelberg, Cape Town, 1978. 8, 13–14.

⁶⁰⁵ 1895-ben Montagu White, aki ekkor a Dél-afrikai Köztársaság konzulja volt Londonban megkérdezte Gladstone-t, hogy a liberális kormány miért nem adta vissza Transvaal-t a búroknak 1880-ban. Mire Gladstone „szikrázó szemekkel” azt a választ adta, hogy „Afrikáner-Holland” magánemberek és magas rangú dél-afrikai hivatalnokok befolyására döntöttek így. In uo., 22.

⁶⁰⁶ Appleton a korszak Angliájának neves békeaktivistája volt.

Birmingham, Manchester és Hastings városaiban.⁶⁰⁷ A mozgalmat támogató közszereplők, mint például Dr. Gavin Brown Clark⁶⁰⁸, vagy James Ewing Ritchie pamfletekben is tiltakoztak az annexió ellen.⁶⁰⁹

Transvaalt tekintve a bukásnak több oka volt. A Colonial Office nem tudott megfelelő választ adni számos esetben a Transvaalban kialakult politikai kihívásokra. Bár 1877–1881 között transvaali küldöttségek két alkalommal is tárgyaltak a brit gyarmatügyi miniszterrel. A britek nem tulajdonítottak kellő jelentőséget a búrok követeléseinek, és az új gyarmat felett gyülekező viharfelhőknek sem.⁶¹⁰ Carnarvon lenézte a búr vezetőket, Burgers-t és Kruger-t is. Úgy gondolta, hogy a már korábban említett ígéretekkel és az őslakos veszély elleni közös fellépés javaslatával meg tudja vezetni a búr politikai elitet. Fontos megjegyezni, hogy Carnarvon feltevése nem volt teljesen alaptalan. 1877. október 30-án, amikor például Kruger és politikai tanácsadója, Dr. Edward Jorissen felkeresték a minisztert a Highclere kastélyban⁶¹¹, a búrok „*ígéretet tettek, hogy hazatérésüket követően minden tőlük telhetőt megtesznek azért, hogy honfitársaikat jóra és a Királynő hűségese szolgálatára bírják.*”⁶¹²

Az egyik legjelentősebb tényezőt a transvaali brit kudarcban a helyi gyarmati hivatalnokok, a men on the spot hibái és inkompetenciája jelentette.⁶¹³ A kinevezett

⁶⁰⁷ Uo., 24–27.

⁶⁰⁸ Clark a The Transvaal Independence Committee tiszteletbeli titkára, 1885–1892 között pedig a Dél-afrikai Köztársaság londoni főkonzulja volt.

⁶⁰⁹ CLARK, Gavin Brown: *British Policy towards the Boers. An Historical Sketch*, William Ridgway, London, 1881.; RITCHIE, James Ewing: *Imperialism in South Africa*, James Clarke & CO., London, 1879.

⁶¹⁰ A brit erőknek és afrikai segédsapataiknak 1877-től kezdve több megmozdulást, kisebb felkelést el kellett fojtaniuk. A források szerint a „rendkívüli állapot, rendkívüli eszközöket kívánhatott”, ugyanis Owen Lanyon, aki Shepstone utódja volt Transval élén, 1880 áprilisában, rendeletben jelentette ki, hogy a rendteremtésben résztvevőket, bár több esetben a törvényes határokat túllépve cselekedtek, nem ér semmilyen retorzió a hatóságok részéről. In No. 3, 1880. NA CO 292/1 Egy másik példa 1879-ből, amikor is Sir Bartle Frere-t arról tudósította a potchefstroomi Landdrost, hogy október 400 környékbeli búr vonult (fegyvertelenül, ezt a levélírója fontosnak tartotta hangsúlyozni) a tanács épületéhez, hogy a nép nevében protestáljon az ország vezetőinek politikája ellen. In Potchefstroom Landdrost to Sir Bartle Frere, 31 Oct. 1879. In NA CO 959/1 Owen Lanyon pedig pár hónappal később, 1879. december 9-én, a transvaali fővárosból táviró segítségével informálta Frere-t a búrok gyűléséről, mozgolódásáról. In Owen Lanyon to Sir Bartle Frere, 9 Dec. 1879. In NA CO 959/1

⁶¹¹ Carnarvon a látogatás kapcsán vegyes, de inkább pozitív benyomásai voltak Kruger-el kapcsolatban. A vastagnyakú kálvinista búr archetípusának tartotta a búr vezetőt, aki „*csökönyös, szűklátókörű, goromba, műveletlen, előítéletes: ugyanakkor eszes, nem hazug, egyszerű és mindenképpen kedves, kivéve, ha bennszülöttekre terelődik a szó.*” („[...] obstinate, narrow, rough, unlettered, prejudiced: but shrewd, not untruthful, homely and except as regards natives by no means unkindly.”) Carnarvon feljegyezte még, hogy Kruger a miniszter lányára, Margaret-re „nyilvánvaló tisztelettel” tekintett és nagy érdeklődést mutatott a kastély lovainak felszerelésével kapcsolatban. In GORDON: 293.

⁶¹² „[...] promised to do all they could to influence their countrymen for good and to serve the Queen faithfully on their return.” In uo.

⁶¹³ Bár a sajtó egyes képviselői 1881-ben a transvaali kudarcért leginkább a Colonial Office elhibázott politikáját okolták. Például azt, hogy a CO meglengette a búrok előtt a független intézmények ígérését, majd addig

tisztviselők nem tudták a transvaaliak számára elfogadhatóvá tenni sem a brit fennhatóságot, sem a konföderációt. Shepstone uralma alatt a Volksraad épülete inkább emlékeztetett egy angol klubra, tele angol származású transvaaliakkal, mintsem a törvényhozás helyszínére. Ráadásul az annexió előtti befolyásos búr politikusok nem kaptak helyet az új gyarmat törvényhozó és végrehajtó testületeiben.⁶¹⁴ A búr politikai elit élén ekkoriban álló Kruger és Joubert nagymértékben hibáztatták a brit tisztviselőket, közülük is elsősorban Frere-t⁶¹⁵: „[...] és nincs olyan angol államférfi, aki ilyen mértékben irtózatot váltott volna ki a mi honfitársainkból a brit uralommal szemben, mint ahogy azt Sir Bartle Frere tette.”⁶¹⁶

Az 1874–1881 közötti rövid időszak alatt a Colonial Office vezetői és különösképpen Carnarvon kísérletet tettek a dél-afrikai brit gyarmatpolitikában korábban meghatározó tendenciák megtörésére. Ilyen például a gyarmati költségek csökkentése, amely prioritás az 1874 előtti miniszterek számára megkérdőjelezhetetlen volt. Ez a kísérlet szükségszerűen a

halogatta ennek betartását, mire a búrok körében annyira megerősödött a brit ellenesség, hogy veszélyes lett volna megadni számukra a várt és ígért mozgásteret. In *The Transvaal*. The Times no. 30245 (13 Jul. 1881), 5. Érdekes például, hogy Sir Bartle Frere visszahívásakor szintén a The Times, tompítva az egyébként éles kritikák élet, kihangsúlyozta, hogy Frere bukásában hibáinál jóval nagyobb szerepet játszott a hagyományosnak tekinthető brit gyarmati rendszer Afrika déli részén. In *The Recall of Sir Bartle Frere, who Landed in*. The Times no. 30005 (6 Oct. 1880), 7.

⁶¹⁴ Shepstone előszeretettel támaszkodott saját embereire, a transvaali angolokra, de ugyanakkor különböző testületekben, az annexió előtti állapotokkal összevetve jócskán kisebb számban, de búr származásúak is helyet kaptak. Például a köztársaság pénzügyi helyzetét vizsgáló háromfős bizottság elnöke ugyan Joseph Henderson volt, de a tagok közt találhatjuk J. F. Ziervogel-t. In *Government Notice–No. 4*. Transvaal Government Gazette/Transvaalsche Gouvernements Courant 1. no. 3. (28 Apr. 1877), 1. NA CO 294/3 Egy másik négyfős pénzügyi bizottság esetén szintén ugyanezzel az aránnyal találkozhatunk. In *Government Notice–No. 11*, 1877. Transvaal Government Gazette/Transvaalsche Gouvernements Courant 1. no. 3. (28 Apr. 1877), 1. NA CO 294/3 Shepstone transvaali kormányzatának egyik helyettes titkára pedig N. J. R. Swart volt. In *Government Notice–No. 2*, 1877. Transvaal Government Gazette/Transvaalsche Gouvernements Courant 1. no. 2. (21 Apr. 1877), 1. NA CO 294/3 A talán egyik legérzékenyebb (Shepstone számára pedig a legfontosabb) területet, az afrikaiakkal kapcsolatos ügyek irányítását saját fiára, H. C. Shepstone-ra bízta. In *Blue Book of the Transvaal for the Year 1878*, NA CO 476/1, 39.

⁶¹⁵ Frere politikája és személye nem csak Transvaal-ban, de az anyaországban sem aratott osztatlan sikert. Kimberley első earlje például a következőket jegyezte fel naplójában a kormányzóval kapcsolatban: „Az a benyomásom, hogy Sir Bartle Frere messze áll attól, hogy 'erős' ember legyen. Azok szerint, akik a legjobban ismerik, a bombay-i kormányzása kudarc volt, valamint, hogy Frere felfuvalkodott és semmi szín alatt nem mondható bölcsnek.” („My impression is that Sir Bartle Frere is far from a 'strong' man. Those who know him best say his administration at Bombay was a failure, that he is conceited, and not by any means wise.”) In HAWKINS – POWELL: 301. Érdekes azonban, hogy például a The Times fókvárosi tudósítója szerint Frere Fokföldön népszerű volt, amit meglátása szerint az is bizonyított, hogy a gyarmat törvényhozásának képviselői, pártállástól függetlenül fejezték ki ellenérzésüket a kormányzó leváltásával kapcsolatban. In *South African Confederation*. The Times no. 29991. (20 Sep. 1880), 6.

⁶¹⁶ „[...] there is certainly not one who has created a deeper impression of distrust than this writer; and there is no English statesman who has increased the aversion of our countrymen against British rule to such a degree, as Sir Bartle Frere has done.” In *The Transvaal Question*. Cape Argus (3 Jul. 1880), in Frere to Kimberley, 6 Jul. 1880. In *Further correspondence respecting the affairs of South Africa*. HCPP [C. 2655], 99.

Colonial Office és a men on the spot részéről nagyobb kezdeményező készséget, a politikai eszközök és módszerek terén pedig innovációt igényelt. 1880-ra ez a változtatásra tett kísérlet a ránehezedő külső (a gyarmatok ellenállása, a különböző gyarmati érdekek ütközése) és hazai (a megugrott dél-afrikai költségek) nyomás alatt összeroppant. Gladstone második kormányzati ciklusa alatt, 1881 után pedig már a korábbi tendenciák helyreállása figyelhető meg. Azaz a brit gyarmatpolitika a búr köztársaság és az egység kérdésében gyakorlatilag visszaállt a sand river-i és a bloemfontein-i konvenciók által meghatározott mederbe.⁶¹⁷

Carnarvon rendszere

Carnarvon második gyarmatügyi miniszteri ciklusa és az azt követő három év (1874–1881), több aspektusból nézve is az aktív gyarmati jelenlét és az egység tendenciájának, a dolgozatban vizsgált periódust tekintve a kicsúcsosodása. Ezen belül is kiemelkedik az a négy év, amelyet Transvaal brit uralom alatt töltött el 1877 és 1881 között. Először is ez volt az első alkalom, hogy a dél-afrikai egység koncepciója a térséggel kapcsolatos brit gyarmatpolitika hivatalos irányává vált. A Colonial Office ebben az esetben már megtett mindent, hogy ezt az elgondolást megvalósítsa.

A dél-afrikai egység kivitelezése mindezek mellett egybeesett a brit gyarmatpolitika ütemének megváltozásával. Ez a jelenség külső és belső tényezőkre vezethető vissza. Egyfelől ekkor indul meg a hatalmak gyarmatokért folytatott nagy versenyfutása, amely az ezen a téren vezető pozícióban lévő Nagy-Britanniát lépésre, reagálásra kényszeríti (ez csapódik le Carnarvon már-már paranoid védelmi koncepciójában). Ráadásul a gyarmatpolitika technikai háttere (távíró megjelenése, a Gyarmatügyi Minisztériumba beérkező információ mennyiségének megugrása) megváltozott, és a válaszok gyors kialakítására készítette a Colonial Office tisztviselőit.

Szintén a technikai fejlődésnek köszönhetően az anyaország lakossága is egyre több és frissebb információhoz jutott a gyarmatokról, amely azt eredményezte, hogy a brit közvélemény (politikai és civil egyaránt) egyre inkább és gyakrabban formált véleményt gyarmati kérdésekben (mint például a Transvaal anektálása és a búrokkal, valamint zulukkal vívott ütközetek generálta nagy tiltakozások).

⁶¹⁷ Gladstone-t természetesen a konzervatívok oldaláról hevesen támadták a kivonulás, Transvaal feladása miatt. In *The Gladstone A.B.C.*, W. M. Blackwood & Sons, Edinburgh & London, 1882. 20.

Mindezekon felül, az Afrika déli részét több évtizede (egy-egy esetben több évszázada) egyébként is jellemző, a brit gyarmatpolitika számára nagy kihívást jelentő törésvonalak (mint például az etnikai arányok) újjal bővültek ki (gyémántmezők felfedezése, munkamigráció).

Carnarvon politikája más szempontból is eltér az Earl Grey, Sir George Grey vagy Kimberley által a dél-afrikai egység érdekében tett lépésektől. Carnarvon ugyanis szemben elődeivel, nem várt a gyarmati kezdeményezésre. Tervét a birodalom védelmének érdekében, határozottan, már-már erővel is, ha kell, kívánta véghezvinni. Ehhez többek között hozzátartozott az a törekvés is, hogy a Dél-afrikai Uniót a lehető legkevesebb vitától övezve hozza tető alá. Transvaal anektálásával kapcsolatban 1876 szeptemberében például így fogalmazott: *„Nagyon reménykedem abban, hogy a Transvali Köztársaságot még a parlament összeülése előtt anektálhatom.”*⁶¹⁸

A carnarvon-i koncepció bukásához az említett tényezők mellett az előbbi megközelítés is hozzájárult. Amennyire a brit gyarmatpolitikát a határozottság előrevitte a dél-afrikai egység megvalósításában, később ugyanannyira vissza is vetette. Carnarvon attitűdje, az, hogy a Colonial Office nem várt arra, hogy a gyarmatok kezdeményezzék az egyesítést, hanem London maga dolgozta ki, és a tervet is maga kívánta véghezvinni, konfliktusokat eredményezett Fokfölddel, amely a legjelentősebb gyarmat volt a térségben. Az egyik legnyilvánvalóbb tanulság, amelyet a brit gyarmatpolitika vezetői levonhattak a történelemből, hogy Fokföld támogatása vagy egyetértése nélkül a dél-afrikai egység létrehozása lehetetlen.

⁶¹⁸ „I really begin to hope that I may be able to annexe the Transvaal Republic before the meeting of Parliament.” In GORDON: 23.

6. Tendenciák Nagy-Britannia dél-afrikai gyarmatpolitikájában

Tendenciák a tendenciákban

A kutatás abból a hipotézisből indult ki, hogy Nagy-Britannia dél-afrikai gyarmatpolitikája a 19. század második felében leírható különböző tendenciák és változások összességéként. Arra, hogy az Afrika déli részének vonatkozásában követett gyarmatpolitikát különböző tendenciák, bizonyos időközönként ismétlődő elemek jellemzik, már a vizsgált periódusban is többen felfigyeltek. Az egyik legjellegzetesebb példáját ennek James Anthony Froude kínálja. A gyarmati kérdésekben és különösen Dél-Afrikával kapcsolatban rendkívüli jártasságot és éleslátást szerzett történész 1880-ban rámutatott arra, hogy: *„Így nyilatkoztak a politikusok és az újságok huszonöt évvel ezelőtt, majd ez ismétlődött hét évvel ezelőtt; most pedig még csak kikászálódóban vagyunk a legnehezebb helyzetből, amibe Dél-Afrikában valaha belebonyolódtunk. A „kell” és „muszáj” ugyanannyira hatástalan a mi esetünkben, mint amennyire gyermekeinkében is lesz. Úgy ahogyan az évszakok is váltják egymást, újdonsült, de hasonló problémák sora folytatódni fog és újra visszaszáll ránk, amíg mi – a brit nép – hozzá nem fogunk a kérdés gyökerének megértéséhez.”*⁶¹⁹ A már a disszertáció elején is idézett sorokból jól látszik, hogy Froude felismerte, hogy a brit gyarmatpolitika Dél-Afrikában folytonosan ismétli önmagát, ugyanazon kihívások ugyanolyan válaszokat, majd a korábbiakkal megegyező eredményeket generálnak. Kicsit egzaktabb módon, de hasonló gondolatot fogalmazott meg William G. Soper, a South African Association alelnöke, aki az 1881-es Transvaal területéről történő brit kivonulással kapcsolatban vetette papírra meglátásait: *„Az egyik kormány annektál: a másik kivonul. 1834-ben, kemény harcok árán terjesztettük ki uralmunkat a Kei folyóig; majd 1835-ben feladtuk és visszavonultunk a Hal folyóig. 1848-ban harcoltunk a búrokkal Bomplatz-nál, majd 1852-ben megkötöttük a sand river-i konvenciót a mostani transvaali búrokkal, 1854-ben pedig elengedtük az Orange River terület búrjait, hogy saját államot alapítsanak. 1868-ban ellenőrzésünk alá vettük a baszútókat, hogy 1872-ben elfelejtsük őket. 1877-ben annektáltuk Transvaal-t, 1881-ben helyreállítjuk a függetlenségét”*.⁶²⁰ Röviden összefoglalva Soper-nek, Froude-hoz hasonlóan

⁶¹⁹ „So newspapers and politicians said five-and-twenty years ago, so they repeated seven years ago; yet here we are just emerging from the worst affair that we ever were engaged in there. Our 'shalls' and 'musts' are as ineffectual as the 'shalls' and 'musts' of children. As sure as the leaves come when summer comes, fresh troubles of the same kind will continue to return upon us, unless we – the British people – set ourselves to understand how they are brought about.” In FROUDE: Two Lectures, 3.

⁶²⁰ „One Government annexes: another Government restores. In 1834, after hard fighting, we extend our sovereignty to the Kei: in 1835 we abandon it and retire to the Fish River. In 1848 we fought the Boers at

az volt a benyomása, hogy a brit gyarmatpolitika Dél-Afrikában periódikusan ugyanazokat a mechanizmusokat produkálja. Jelen esetben ez az annexió, kivonulás, annexió, kivonulás váltakozását jelenti.

Milyen tényezők eredményezhették az említett tendenciákat, vagy máshogyan feltéve a kérdést: milyen elemek kényszeríthették az Afrika déli részével kapcsolatos gyarmatpolitikát mindig ugyanazon mederbe? A megvizsgált tendenciák, periódusok alapján úgy vélem, hogy ezeknek a folyamatoknak és trendeknek az alapvető gyökereit helyben, Dél-Afrikában találhatjuk meg. Véleményem szerint három olyan faktor különböztethető meg, amelyek mindegyike lokális eredetű:

- 1., az afrikaiak óriási létszámbeli fölénye, azaz a telepes – őslakos populáció aránya,
- 2., az európai eredetű lakosság fragmentált volta,
- 3., a Jóreménység fokának stratégiai helyzete.

Ennek a három tényezőnek az együttállása határozta meg alapjaiban az Afrika déli részével kapcsolatos brit gyarmatpolitika irányvonalát, menetét. A felsorolt elemek közül az első kettő a dolgozat elején bemutatott lokális repedések és törésvonalak közé tartozik. Az ebben a felsorolásban első, az afrikai lakosság létszámbeli fölénye az egyik olyan jelenség, amely a brit (és az összes európai) gyarmati jelenlétet folyamatosan végigkísérte és a gyarmatpolitikát alapjaiban befolyásolta. Ellentétben a britek olyan más gyarmatival, ahol jelentős számban éltek telepesek, mint például Kanada, Ausztrália és Új-Zéland. A dél-afrikai gyarmatok esetében nem ment végbe a területek „elfehéredése”. Természetesen voltak olyan térségek (főleg Fokföld esetén), ahol az afrikai populáció aránya visszább szorult, de messze nem figyelhető meg az említett nagy gyarmatokon végbementekhez hasonló folyamat, ellenben az őslakosok dominanciája folyamatosan fennmaradt Afrika déli részének társadalmában.

A második probléma szintén a lokális töréspontok körébe tartozik. A brit gyarmatpolitikának nem csupán a telepes–őslakos kettősséggel kellett szembenéznie a helyi társadalom tekintetében, hanem azzal a ténnyel is, hogy az európai eredetű lakosság sem homogén. A telepesek eredetük, kultúrájuk, nyelvük, gazdasági és politikai rendszereiket

Bomplatz: in 1852 we made the Sand River Convention with the Boers now of the Transvaal, and in 1854 abandon to the other Boers the Orange River territory of itself to form a separate State. In 1868 we took over the Basutos: in 1872 we forgot them altogether. In 1877 we annex the Transvaal: in 1881 we restore it". In SOPER: 11.

tekintve két nagy csoportra tagolódtak: angol (brit eredetű) és holland (később búr) nyelvű rétegre. Ráadásul, és ez volt a probléma másik, súlyosabb gyökere, hogy a térség telepes társadalmában a brit elem sosem tudott domináns pozícióba kerülni. Felmerülhet, hogy a Colonial Office számára ez nem volt új probléma, hiszen Kanada esetén a Quebec-ben élő franciák hasonló gondot okoztak. A különbség viszont igen könnyen észrevehető. Először is Quebec közvetlen brit irányítás alatt állt, míg a Gyarmatügyi Minisztérium számára a búrok által létrehozott független köztársaságok folyamatos fejtörést okoztak. Továbbá, amíg Quebec európai eredetű társadalmában dominált a francia elem, addig az egységes Kanada létrehozását követően az össz-kanadai lakosságot tekintve a britek álltak az első helyen. Afrika déli részét tekintve, viszont ha például sikerült volna megvalósítani bármelyik egység koncepciót, akkor a dél-afrikai egység társadalmát nézve is a búrok jelentős létszámbeli fölényével kellett, hogy számoljanak a brit gyarmatpolitika vezetői.

Mindez a két akut konfliktusforrás, probléma ráadásul egy a birodalmi stratégia, az egész Brit Világrendszer szempontjából kulcsfontosságú pont közvetlen szomszédságában található. A második Gibraltárként is számon tartott Jóreménység foka (Simon's Bay) fontosságához mérve a lehető legbiztonságosabb környezetet igényelt. Az a tény, hogy az említett két probléma folyamatosan fenyegette és veszélyeztette a brit érdekek világszintű érvényesítéséhez szükséges helyet, a brit gyarmatpolitikát tendenciaszerűen lépések megtételére kényszerítette. Pontosan, ezért bármilyen afrikai–brit, afrikai–búr, brit–búr konfliktus esetén, függetlenül attól, hogy az adott összeütközés helyszíne a Nagy-Britannia által ellenőrzött terület határain belül vagy kívül történt, aggodalommal töltötte el a Colonial Office vezetőit.

Úgy gondolom, ellentétben a térséggel foglalkozó korábbi kutatásokkal⁶²¹, amelyek hajlamosak voltak egy-egy tényezőt kiemelni és annak fontosságát hangsúlyozni, a brit gyarmatpolitika tendenciái mögött az említett három elem jelenléte állt és az olyan, egyébként valóban jelentős kérdés, mint például a gyémántlelőhelyek szerepe is abban a háromszögben nyer valódi értelmezést, amelynek csúcsait az afrikai fölény, az európai eredetű lakosság heterogenitása és a Jóreménység fokának fontossága adják.⁶²² Véleményem szerint a felsorolt

⁶²¹ Ronald Robinson, John Gallagher és Alice Denny esetében a geopolitikai helyzet, Etherington és Cope pedig a gyémántlelőhelyek felfedezésének, és a munkamigrációnak a fontosságát hangsúlyozza.

⁶²² Az elemzett források és a dolgozatban is ismertett adatok alapján úgy vélem, hogy a gyémántláz krízis során is a brit gyarmatpolitika elsődleges érdeke ahhoz fűződött, hogy a folyamatokat saját ellenőrzése alatt tudhassa, hogy az említett konfliktusforrások közül egyik se kulminálódjon, nem pedig a gyémántlelőhelyek közvetlen birtoklása.

három tényező folyamatos és együttes jelenléte a vizsgált korszakban eredményezett tendenciákat, köztük számos főbiát, amelyekre már Froude is felhívta a figyelmet.

Lokális töréspontok: Fokföld

Az egyik első jellegzetes tendencia a lokális töréspontok felszámolására tett kísérletekben érhető tetten. Az összes egységkoncepció Earl Grey-től Caranrvon-ig reflektált a térség etnikai, politikai, gazdasági, nyelvi és kulturális sokszínűségére és kísérletet tett arra, hogy ezen a magas fokú szétagoltságon változtasson. Ennek egyik legjobb példája a brit gyarmatokon belül mutatkozó ellentét, Kelet- és Nyugat-Fokföld konfliktusa, amellyel minden egyes egységkoncepció foglalkozott.

Fokföld megkérdőjelezhetetlenül a legjelentősebb brit gyarmat volt a térségben. Gazdasági potenciálja, a különböző struktúrák (politikai, oktatási) fejlettsége, etnikai összetétele (a brit telepesek aránya Afrika déli részén itt volt a legmagasabb) és az a tény, hogy a Jóreménység foka itt található, Fokföldet a régióban a többi brit gyarmat fölé emelte. Pontosan ezekből az okokból nézve az anyaország számára nem volt közömbös, hogy hogyan alakulnak a gyarmat belső politikai viszonyai. Ezt viszont hosszú évtizedekig egy kérdés határozta meg alapjaiban: Kelet- és Nyugat-Fokföld kapcsolata.

A nyugati–keleti ellentét feloldására tett kísérlet, vagy törekvés az összes egységkoncepcióban helyet kapott. Earl Grey például első Dél-Afrika tervében kedvezett a kelet-fokföldi szeparatisták törekvéseinek.⁶²³ Elképzelése szerint az új dél-afrikai gyarmat Fokföld, Natal, Brit Kafferföld és Orange River Sovereignty területeit egyesítette volna. Az így létrejövő egységen belül Western és Eastern Province külön tartományai lettek volna az új gyarmatnak.⁶²⁴

Sir George Grey koncepciója kapcsán szintén felmerült Fokföld nyugati és keleti tartományainak a szétválasztása. Grey meggyőződése volt, hogy, amennyiben *„a jelenlegi Fokgyarmat két vagy három ilyen államra [a tervezett dél-afrikai egység tagállamai] volna felosztva és ezek képviselőket küldenének törvényhozásaikból, azok közösen a kormánnyal minden problémát megoldának anélkül, hogy a velük kapcsolatos kérdések további gondot*

⁶²³ Adress from Colonists at Port Elizabeth on subject of separate Government, in Sir H. G. Smith to Earl Grey, 21 Oct. 1848. In HCPP [1059], 78–79.

⁶²⁴ WARD: 28–29.

*jelentenek az anyaország kormányának.*⁶²⁵ Fokföld kettéválasztásának gondolata a gyarmatügyi minisztertől, Sir Edward Bulwer-Lytton-tól sem állt távol. Sőt Sir George Grey-t megelőzve ő is felvetette ezt a kérdést⁶²⁶, és saját, brit gyarmatokat egyesítő koncepciójában helyet is kapott ez az elképzelés.

Nem volt kivétel ez alól a tendencia alól a Carnarvon által tervezett Dél-afrikai Unió sem. A keleti–nyugati ellentét megoldására és nem kis arányban kiaknázására a gyarmatügyi miniszter több stratégiája, lépése is épült. Amikor világossá vált (1875 nyaratól kezdve), hogy a fokföldi kormány, élén Charles Molteno miniszterelnökkel, féltve a gyarmat nem oly régen megszerzett széles önkormányzati jogait nem támogatja a Colonial Office egység elképzeléseit, a brit gyarmatpolitika vezetése a keleti tartományok szeparatistái felé fordult. Ez természetesen korán sem volt véletlen, hiszen a két csoport érdekei találkoztak. Az elszakadás pártiakat több évtizede vezető képviselő John Paterson reménykedett benne, hogy a Dél-afrikai Unió létrejöttével és az új egységes gyarmat közigazgatási egységeinek kialakításával Kelet-Fokföld önálló, külön tartománnyá válhat. Carnarvon pedig több ízben is támogatóan állt ehhez az elképzeléshez. Ebbe az irányba mozdították el részben a Froude-tól származó tanácsok, másfelől pedig az is, hogy helyben, főleg Molteno ellenállása miatt nagy szükségese volt támogatókra.⁶²⁷

Lokális töréspontok: őslakos-fóbia

Fokföld megosztottsága csak az egyike volt azoknak a lokális töréspontoknak, válaszfalaknak, amelyeknek feloldása tendenciaszerűen komoly kihívás elé állította a Gyarmatügyi Minisztériumot. Két helyi, már korábban is említett problémaforrás folyamatos fóbiaként volt jelen a térséggel kapcsolatos brit gyarmatpolitikában: az őslakos és a búr fóbia.

Earl Grey esetében az afrikai–telepes arány humanitárius megközelítésével találkozunk. A liberális gyarmatügyi miniszter a probléma megoldását semmiképp sem az

⁶²⁵ „[...] *the present Cape Colony would be broken into two or three of such states, and that representatives sent from the respective legislatures would, conjointly with the Governor, settle all matters of detail, without giving further trouble to the home Government in relation to them.*” In Sir George Grey to Sir E. B. Lytton, 19 Nov. 1858. In HCPP 1860 (216), 9.

⁶²⁶ „[...] *Fokgyarmat jelenlegi egysége elképzelhető, hogy hosszú ideig fönntartható, vagy gondolja, hogy a gyarmat keleti és nyugati tartományainak szétválasztása, amelynek megtételére a helyi érdekek igencsak sürgetik Őfelsége kormányát, jobb és elképzelhetőbb megoldás volna?*” („[...] *the present unity of the Cape Colony is likely to be long maintained; or do you think the separation of the eastern and western provinces, which has been often urged by local interests on Her Majesty's Government, a better and probable solution?*”) In Sir E. B. Lytton to Sir George Grey, 6 Sep. 1858. In HCPP 1860 (216), 33.

⁶²⁷ GOODFELLOW: 86.

európai betelepítés növelésében látta. Sőt, meggyőződése szerint végzetes kimenetelű volna, ha az őslakosokat a telepesekre bízna az anyaország kormánya, mivel az előbbi csoport tagjai zsarnoki módon viselkednének a kiszolgáltatott helyzetben lévő afrikaiakkal. Earl Grey meggyőződése szerint ennek a problémának az egyetlen lehetséges megoldása az lehet, ha a Korona hatalmát, a gyarmatok kiszélesített önkormányzati jogainak rovására is növelik a gyarmatokon, és Nagy-Britannia eleget tesz kötelességének és civilizálja az őslakosok tömegeit. Ehhez a legmegfelelőbb eszközt Earl Grey nem a már meglévő gyarmatok területének növelésében és az újabb gyarmatok megszervezésében látta, hanem egyfajta protektorátusi rendszerben, illetve az Ngami-tó kapcsán kialakított tervében szereplő őslakos konföderációk létrehozásában. A livingstone-i elvek mentén a gyarmatügyi miniszter hitt a kereszténység és a kereskedelem civilizáló hatásában, abban, hogy ez a két tényező, az anyaország kormányának ellenőrzésével és a misszionáriusok áldozatos munkájával párosulva fölemelheti az afrikai tömegeket, ezzel megoldva az akut őslakos–telepes konfliktust.

Sir George Grey politikájában szintén kiemelt helyet foglalt el az európai–telepes viszony rendezése. Az 1850-es évek derekára viszont az őslakos-főbia manifeszt jelei könnyen észrevehetőek a brit gyarmatpolitikában. Sir George Grey adminisztrációja alatt ezek az elemek főleg British Kaffraria és a saját egység koncepciója kapcsán mutatkoztak meg erősen. Grey Brit Kafferfölddel és a dél-afrikai egység létrehozásával kapcsolatos politikájának egyik gyökere az afrikaiak létszámbeli fölényéből eredő félelem volt. A kormányzó megalapozottnak vélte azt a felfogást, hogy a különböző őslakos csoportok egymással szövetségre lépve háborút indítanak és felszámolják az európai jelenlétet Afrika déli részén. Sir George Grey főként a fingo és a xhosa csoportok egyesülésétől tartott 1854 végén.⁶²⁸ Majd amikor Moshweshwe, a sotho király is gyanúsnak vélt lépéseket tett és közeledni látszott az említett népekhez, Grey komolyan elkezdte kongatni a vészharangot.⁶²⁹

Túl azon, hogy a kormányzó szinte biztosra vette a következő „*kaffer háborút*”, egy olyan összecsapást vizionált, amely végzetes lehet a britek, a búrok, és az afrikaiak számára egyaránt. A felelőst Grey az elhibázott brit gyarmatpolitikában látja, amely olyan „*hitet ébresztett a bennszülöttekben, hogy Nagy-Britannia közvetve a végső kiirtásukra törekszik és más nem, csupán az védheti meg őket, hogy idáig eljusson a helyzet, ha általános egységre*

⁶²⁸ Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 30 Dec. 1854. In HCPP 1854–1855 [1969], 36.

⁶²⁹ Uo., 39.

lépnek maguk közt.”⁶³⁰ Ebből eredően közeleg a „*bennszülött háború, a bennszülöttek általános felkelése*”.⁶³¹ Grey véleménye szerint a közelgő apokaliptikus háborút, amely az európai telepes közösségek és a „*veszélyes barbárok*” között fog dúlni, nem lehetetlen elkerülni. Ennek lett volna kiváló eszköze a brit gyarmatok és Oranje Szabad Állam föderális uniója, amely hatékony védelmet nyújtott volna a „*barbár népek*” ellen, és a „*törzseket*” is elindíthatta volna a civilizálódás útján.

Az afrikai kérdés megoldására való hivatkozást, az őslakos-fóbia elemeit Carnarvon politikájában is könnyen megtalálhatjuk. Ez az állítás igaz a gyarmatügyi miniszter politikai kommunikációjára és a politikai lépéseire, stratégiájára is. Az elsőt tekintve a legjobb példa Carnarvon 1877. április 23-án, a Lordok házában megtartott beszéde, amelyben a Dél-afrikai Unió létrehozása, a South Africa Bill elfogadása mellett sorakoztatta föl érveit, amelyek között a legfajszínűsabb az őslakos kérdés/fenyegetés volt. Carnarvon állítása szerint: „*a bennszülött törzsek, akik éljenek ezeknek a gyarmatoknak határain belül vagy kívül, a legnagyobb és legégetőbb problémát jelentik azok közül, amelyekkel Dél-Afrikában kell szembenéznünk.*”⁶³² A gyarmatügyi miniszter, hogy alátámassza és jelezze a probléma súlyosságát, az afrikaiak telepésekkel szembeni nagy létszámbeli fölényét emelte ki⁶³³, amely ráadásul folyamatos növekedést mutat: „*a bennszülöttek, számukat tekintve egy nap során többet gyarapodnak, mint a fehérek egy év alatt.*”⁶³⁴ A helyzetet Carnarvon interpretálásában tovább nehezíti, hogy az őslakosok közül egyre többen tesznek szert lőfegyverre. Sir George Grey-hez hasonlóan Carnarvon negyedik earljének érvkésztetésében is helyet kapott a telepes-őslakos háború víziója. A gyarmatügyi miniszter, a korábbi kormányzó által elmondottakat szinte visszhangozva úgy vélte, hogy ha a fennálló helyzeten a brit gyarmatpolitika nem változtat⁶³⁵, akkor Afrika déli részén egy nagy és végzetes őslakos háború fog a közeljövőben kirobbanni: „*ha van olyan csapás amelyet minden másnál jobban szeretnék elkerülni, az egy a bennszülöttekkel megvívandó háború kirobbanása, amely nem*

⁶³⁰ „[...] arose a belief amongst the native tribes, that Great Britain had determined to bring about, indirectly, their ultimate extermination, and that nothing but a general combination amongst themselves could prevent this result from being arrived at.” In HCPP 1860 (216), 5.

⁶³¹ „[...] a native war, a general uprising of the natives”. In *uo.*, 6.

⁶³² „[...] the Native tribes, who, within and without those Colonies, constitute the greatest and most pressing of South African problems.” In Hansard, 3rd Ser., CCXXXIII, col. 1647. Carnarvon in Lords, 23 Apr. 1877

⁶³³ A Carnarvon politikáját kritikával illetők a Kanadával, vagy Ausztráliával való összehasonlítást abból az okból tartották problematikusnak, hogy szemben az előző két terület őslakosaival, az Afrika déli részén élő afrikaiak száma nem mutat csökkenő tendenciát. In Cape Argus, 22 Jun. 1875, in Henry Barkly to Lord Carnarvon, 25 Jun. 1875, NA PRO 30/6/32, 197–198.

⁶³⁴ „[...] the Natives increased more in one day than the Whites did in a year.” In Hansard, 3rd Ser., CCXXXIII, col. 1648. Carnarvon in Lords, 23 Apr. 1877

⁶³⁵ Jelen esetben a Transvaal és a pedik közti háború kulminálódásától tartott Carnarvon.

csupán anyagiakban és emberéletben okozna nagy veszteséget és a dél-afrikai határvidék civilizációját vetné vissza évekre, de beláthatatlan nagyságú kötelezettséget és nehézséget tenne eme ország vállára.”⁶³⁶ Azért, hogy elkerüljék ezt a háborút (rövid távú cél), Nagy-Britannia közbe kell, hogy avatkozzon a Transvaal és a pedik közti konfliktusba. Erre a legjobb eszköz a dél-afrikai egység, amelyen belül az őslakos politika és olyan problémás pontok, mint a fegyverkereskedelem központi ellenőrzés alá kerülne. Így az Unió szavatolná a békés jövőt Afrika déli részén (hosszú távú cél). Mindezek tükrében nem véletlen, hogy Carnarvon az őslakos kérdést a térséggel kapcsolatos legjelentősebb problémájának tartotta, „amely régóta egy olyan pont, amelyen évek múlva a dél-afrikai politika irányt fog változtatni.”⁶³⁷

Az afrikaiak jelentette kihívás nem csupán Carnarvon nagy nyilvánosság előtt tett megnyilatkozásaiban, hanem politikai manővereiben is tetten érhető. Amikor például a gyarmatügyi miniszter 1875. május 8-án Burgers-el találkozott, Carnarvon felhívta a transvaali elnök figyelmét arra, hogy a dél-afrikai egység létrejöttének egyik fontos kitétele, hogy az őslakos kérdésben lépéseket tegyenek, azaz Nagy-Britannia szeretné növelni ellenőrzését ezen a téren.⁶³⁸ Ez a törekvés nagyon jól megmutatkozott a South Africa Bill szövegében is. Például a törvény, az őslakosokkal kapcsolatos törvénykezést az Unió parlamentjének hatáskörébe sorolta.⁶³⁹ Továbbá minden olyan törvényt, amely az őslakosokat érintette a főkormányzó a korona felé kellett, hogy továbbítsa ellenjegyzésre.⁶⁴⁰ A források alapján amikor Shepstone kapta Transvaal anektálásának feladatát⁶⁴¹, akkor a natal-i politikus kiválasztásában óriási szerepet játszott az őslakosokkal kapcsolatos tudása.⁶⁴² Azt pedig, hogy az afrikaiak jelentette fenyegetés Carnarvon számára a térség vonatkozásában az

⁶³⁶ „[...] but if there is any calamity which I more deprecate than another it is the breaking out of a Native war, which would not only involve vast loss of life and property, and throw back for years to come the civilization of the South African frontier, but would impose liabilities and difficulties which it is hard to measure upon this country.” In Hansard, 3rd Ser., CCXXXIII, col. 1650. Carnarvon in Lords, 23 Apr. 1877

⁶³⁷ „great native question which has long been, and must be for many years to come, the hinge upon which South African policy must turn.” In Hansard, 3rd Ser., CCXXXIII, col. 1646. Carnarvon in Lords, 23 Apr. 1877

⁶³⁸ GORDON: 250.

⁶³⁹ South Africa Bill [H. L.]. HCPP 1 Aug. 1877, 8.

⁶⁴⁰ Uo., 13.

⁶⁴¹ Cornelis Uys szerint Shepstone-nak sosem állt szándékában az, hogy a rossz anyagi kondíciókban lévő Dél-afrikai Köztársasággal bármilyen fajta egység létrejöjjön. Az annexiótól a natali politikus egyedül a veszélyesnek tekintett főnökök megrettenését várta. In UYS: 338.

⁶⁴² „They sent additional troops to the frontier, and they sent also as a Special Commissioner, and armed with the authority which they could give, Sir Theophilus Shepstone. But no authority which Her Majesty's Government could delegate to him is so great as that which his capacity, his knowledge of the Natives, and his great experience have given him.” In, 1877. ápr. 23., in Hansard, 3rd Ser., CCXXXIII, col. 1649. Carnarvon in Lords

egyik legfontosabb kérdés volt jól mutatja, hogy az 1887-es dél-afrikai útja során készített naplójában feljegyezte, hogy a fokföldi kormányfővel Gordon Sprigg-el folytatott beszélgetés kapcsán is komoly teret kapott ez a téma.⁶⁴³

Lokális töréspontok: búr-fóbia

Az afrikai–telepes ellentét, az őslakosok esetleges szövetsége, konföderációja mellett volt egy másik, lokális töréspontból származó tendenciaszerűen megjelenő fóbia, amely számottevő módon befolyásolta a brit gyarmatpolitikát és a vizsgált összes egység koncepció foglalkozik vele. Ez a búr kérdés.

Afrika déli részének holland nyelvű telepesei több szempontból is komoly kihívások elé állították a Gyarmatügyi Minisztériumot és a helyi brit gyarmati adminisztrációt. Az egyik fóbia, amelynek lényege a búr közösségek kontrollátlansága, a nagy trek után vert gyökeret a brit gyarmatpolitikában. A búrok exodusa nem elsősorban azért jelentett gondot a briteknek, mert több mint 10 ezer fokföldi telepes döntött úgy, hogy a gyarmat határain túl szeretne élni. A problémát az okozta, hogy mindezt brit ellenőrzéstől mentesen akarták végrehajtani, hogy kikerüljenek az anyaország és a gyarmati hatóságok ernyője alól. Mindebből pedig az is következett, és ez egy sor kellemetlenség és bonyodalom rémképét vetítette elő Londonban és Fokvárosban egyaránt, hogy a búrok kivándorlása és új államaik létrehozása tovább rontja a már eddig is sok konfliktussal terhelt őslakos–telepes viszonyt, és olyan háborúk sorát indíthatja el, amelyek veszélyt jelentenek a brit érdekekre, a gyarmatokra.

Ezzel a fóbiával a vizsgált korszakban először az Earl Grey által vezetett gyarmatpolitika szembesült. A liberális gyarmatügyi miniszter esetében az említett jelenség leginkább a Ngami-tó kapcsán figyelhető meg a legjobban. Amikor a búrok megközelítették az Ngami-tó régióját, a brit gyarmatpolitika a környékbeli afrikai népek szövetségével kívánta elzárni a mozgásteret az „*emigránsok*” további vándorlása elől. A főnökök meggyőzésében Grey elképzelésének megfelelően döntő fontosságú volt a búrokkal való riogatás, félelemkeltés: *„Hangsúlyozni lehetne számukra (a törzsfőnökök számára), hogy abban az esetben, ha a mostani állapotokhoz hasonlóan nem egyesülnek és az egymás közötti háborúságaik folytatódnak, akkor nincs kétség afelől, hogy a búrok gyorsan*

⁶⁴³ Notes on Travels, South Africa & Australia, 1887–8. Carnarvon Papers, BL Add. 60809, 13.

győzedelmeskednek felettük és lehet, hogy kipusztulnak.”⁶⁴⁴ A miniszter, a rá jellemző humanitárius gondolkodásmódból kiindulva nem csupán a búrok kontrollálatlanságának felszámolását, de az afrikaiak védelmét is várta ettől a lépéstől, mivel úgy gondolta, hogy a holland nyelvű telepesek akár ki is irthatják az őslakosokat: „*A bennszüllött törzsek arról való meggyőzésében, hogy saját javukra, saját érdekükben van nagy szükség arra, hogy alárendeljék magukat az európaiak irányításának, az olyan ellenség, mint a búrok terrorja jelenti a fő indokot. Ez az indíték nagyon hatékony volna azoknak a bennszüllött fajoknak a meggyőzésében, akiket még nem támadtak meg ezek a betolakodók, hogy elfogadják a tanácsot, amely útmutatás szerint kormányzatot hoznának létre és birtokába kerülnének a búrokkal szembeni ellenálláshoz szükséges erőhöz, akik pedig így a civilizáció terjesztésének eszközeivé válnának Afrikának ezen részén.*”⁶⁴⁵

A búr–afrikai háborúk sohasem csak a köztársaságokat és az adott afrikai közösségeket érintették. Nagy-Britannia tartva a konfliktusok kiteljesedésétől minden összeütközésben valamilyen módon részt vett (lásd Oranje Szabad Állam és a baszútók közti összecsapást 1865-ben, vagy Burgers pedik ellen indított hadjáratát 1876-ban).

A másik ok, amely folyamatos fenyegetést jelentett a brit érdekekre, az a holland nyelvű telepes közösségek összefogása volt. Mivel a 19. században és így a vizsgált periódusban is végig Afrika déli részének európai eredetű lakosságának etnikai arányait tekintve a britek csak második helyen álltak, ezért a domináns szerepet betöltő holland eredetű populáció politikai mozgásaira megkülönböztetett módon figyelt a Colonial Office. Nagy-Britanniának a térségben betöltött pozíciójára nagy veszélyt jelentett volna, ha a különböző holland nyelvű csoportok (Fokföld, Natal és a búr köztársaságok) között bármilyen szövetség, vagy egység létrejött volna. Hasonlóan az afrikaiak esetében jelentkező félelmekhez, itt is megjelent az az aggodalom, hogy egy esetleges búr konföderáció képes lenne kiszorítani Nagy-Britanniát a szubkontinens területéről. Ezek az aggodalmak természetesen nem voltak teljesen alaptalanok. Az egység gondolata többször megfogalmazódott a búr politikai elit köreiben is. Részben Sir George Grey dél-afrikai kormányzóságának ideje alatt, még ha rövid időre is (és rendkívül törekeny módon), de a Dél-

⁶⁴⁴ „*It might be pointed out to them that if they remain disunited, as they are represented now to be, and allow their wars with each other continue, there can be no doubt that they will all speedily be overcome by the Boers, and probably be exterminated [...]*” Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In HCPP [1360], 92.

⁶⁴⁵ „*But the chief inducement of the native tribes to submit themselves to the guidance of Europeans to the extent necessary for their good is the terror of such enemies as the Boers. This motive would be very powerful in persuading native races who have not yet been attacked by these invaders to receive the advice under which they might create a government and a power capable of resisting the Boers, who might thus, in fact, be the means of planting civilization in this part of Africa.*” In Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In HCPP [1360], 93.

afrikai Köztársaság és Oranje Szabad Állam elnöke egy ugyanazon személy volt, Marthinus Wessel Pretorius (1860–1863) személyében. A Pretorius ellen folyamatosan mozgolódó korábbi oranjei elnök, Jacobus Nicolaas Boshoff (1855–1859) a britek támogatását is maga mögött tudhatta. Nagy-Britanniának ugyanis elemi érdeke volt, hogy fenntartsa a búrok politikai fragmentáltságát és megakadályozzon minden, az említetthez hasonló egységtörekvést.

Búr részről a dél-afrikai egység legnagyobb propagálója a korszakban Thomas François Burgers transvaali elnök volt. Burgers önálló, dél-afrikai zászló alatt kívánta egyesíteni a búr köztársaságokat és a brit gyarmatokat Nagy-Britannia ellenőrzésétől függetlenül.⁶⁴⁶ Carnarvon természetesen mindent megtett ennek megakadályozásáért. 1876 februárjában, amikor olyan hírek kaptak lábra, hogy Oranje Szabad Állam hajlandóságot mutat abba az irányba, hogy a csőd szélén álló és a pedikkel komoly konfliktusba keveredő Transvaal számára segítséget nyújtson, a gyarmatügyi miniszter a következő utasításokat adta a fokföldi kormányzónak, Sir Henry Barkly-nak. Barkly tudassa Brand oranjei elnökkel, hogy amennyiben Szabad Állam vezetése segít a Dél-afrikai Köztársaságnak, akkor a gyémántmezők ügyében beígért 90 ezer fontos kárpótlásnak búcsút inthet a búr állam.⁶⁴⁷

A búr egység rémképe pár évvel később 1880–1881-ben, a transvaali felkelés (vagy más néven az első búr háború) kapcsán is felsejlett Carnarvon szeméi előtt. Az annexió és a háború kapcsán ugyanis megnőtt az oranjei és a fokföldi búrok, holland nyelvű telepesek körében is a Dél-afrikai Köztársaság iránt érzett szimpátia. 1881 márciusában a következőképpen fogalmazott: *„az egyetlen amit tudok, hogy a Dél-Afrika hollandus lakosságának háromnegyede, vagy talán inkább négyötöde keservesen utál bennünket, és ha egyszer megszűnnek rettegni hatalmunktól, akkor az nagy gond lesz.”*⁶⁴⁸

Nagy-Britannia célja mindegyik ilyen esetben az volt, hogy a lehető leghatékonyabb ellenőrzés alatt tartsa a búr csoportokat, megakadályozzon minden szövetséget közöttük és konzerválja ezeknek a közösségeknek a politikai széttagozottságát. Ennek érdekében kereste a szövetségeseket a búrok köréből is, ilyen volt például Brand oranjei elnök, akit a brit gyarmatpolitika közvetítőként szeretett volna használni. Továbbá, hasonlóan az őslakosok irányában sugárzott attitűdhöz, a brit gyarmatpolitika törekedett arra, hogy a búrok bizonyos értelemben Nagy-Britanniát tekintsék anyaországnak, hozzá forduljanak probléma esetén

⁶⁴⁶ ENGELBRECHT: 81.

⁶⁴⁷ Carnarvon to H. Barkly, 22 Feb. 1876. NA PRO 30/6/32, 365.

⁶⁴⁸ „[...] one thing only I know, and that is that three-fourths or probably four-fifths of the Dutch population in South Africa bitterly dislike us, and that if once they cease to dread our power there may be great trouble.” Carnarvon-t idézi HARDINGE: *The Life of Henry III.*, 61.

segítségért.⁶⁴⁹ Ez a stratégia több ízben is működött. Elég, ha arra gondolunk, hogy Sir George Grey esetén az egység kezdeményezése a baszútókkal folytatott háború miatt bajba kerülő Oranje Szabad Állam, míg Carnarvon esetében, részben, a pedi törzsszel szemben elbukott Transvaal oldaláról fogalmazódott meg. A sikeres elszigetelés érdekében azonban a briteknek nem csak a lokális politikai tényezőkre kellett koncentrálniuk, hanem más európai hatalmak a búrok és a térség iránt mutatott esetleges érdeklődésre is.

Más hatalmak megjelenése a térségben

Az említett két faktor mellett, más főbiák is tendenciaként befolyásolták Nagy-Britannia gyarmatpolitikáját Afrika déli részén. Ebbe a körbe tartozott a Colonial Office abbeli aggodalma, hogy egy másik hatalom (vagy hatalmak) megjelenése a szubkontinensen sértheti az anyaország érdekeit. Leszoríthatja Nagy-Britanniát a térség politikai erőviszonyait tekintve betöltött abszolút első helyéről, sőt akár hosszú távon ki is szoríthatja Afrikának ebből a szegletéből a briteket. A dolgozatban vizsgált negyven éves periódus során ez a félelem, problémaforrás három módon, három kérdés vonatkozásában ütközött ki:

- 1., a gyarmatosítók által még nem ellenőrzött területek kapcsán,
- 2., valamelyik búr közösséget, köztársaságot támogatva,
- 3., afrikai közösség(ek), törzs(ek) mögött állva.

A más gyarmatosító hatalmak térségben történő megjelenésétől való félelem különösen az 1870-es években erősödött fel. Ez több okból sem annyira meglepő. Egyfelől ekkor vette kezdetét az ún. *scramble*, a gyarmatosító hatalmak versenyfutása a még ellenőrzés nélküli területekért, a térkép fehér foltjaiért. Másfelől a Jóreménység fokának biztosítása, az aggodalom, hogy a világrendszer törékenyebb, mint amilyennek tűnik, jelen volt a brit gyarmatpolitikai gondolkodásban (lásd Carnarvon). Ez a megközelítés több ízben került ellentétbe az anyaország politikai elitjében szintén nagy népszerűségnek örvendő másik felfogással, mely szerint Nagy-Britanniának nincs szüksége arra, hogy további területeket vonjon ellenőrzése alá.⁶⁵⁰

Nagyon jó példát kínál az alábbiakban vázolt jelenségnek az illusztrálására a Delagoa-öböl birtoklása kapcsán kialakult vita. Délkelet-Afrika partvidékének egyik kulcsfontosságú

⁶⁴⁹ ENGELBRECHT: 140.

⁶⁵⁰ Nagy-Britannia nem mindig és nem mindenhol vette fenyegetésnek, ha egy másik hatalom megjelent gyarmatai szomszédságában. A liberális gyarmatügyi miniszter, Earl Granville (1868–1870) üdvözölte annak a gondolatát, hogy a németek megvessék a lábukat Fidzsin, vagy a Maláj-félszigeten. In GOODFELLOW: 40–41.

öble 1870-ben került (még a Colonial Office berkein belül is) disputák közé. Az állandó gyarmatügyi titkár, Sir Frederic Rogers (1859–1871) ugyanis úgy vélte, hogy a kormány jó döntést hozott akkor, amikor az öböl birtoklása fölötti vita eldöntését a francia elnökre bízta. Utódja, Herbert viszont nem értett Rogers nézeteivel egyet és sikerült meggyőznie a minisztert, Kimberley-t is. A gyarmatügyi miniszter, aki korábban támogatta az eredeti brit álláspontot, 1871 augusztusában Herbert nyomására utasította a Foreign Office-t, hogy tegyen meg mindent, hogy a francia elnök a britek számára ítélje meg a Delagoa-öblöt.⁶⁵¹ A döntés négy évvel később született meg és nem a briteknek kedvezett. 1875. június 13-án, MacMahon elnök a portugáloknak ítélte oda a területet. Az ekkor már gyarmatügyi miniszter Carnarvon-t roppant mód dühítette, hogy liberális elődei ilyen könnyedén lemondtak az öbölről: „Ez a nagy öböl [...] képezte a Portugáliával folytatott disputánk tárgyát, az ügy döntőbira elé küldetett és csakúgy, mint máskor általában, ha Anglia így cslekszik, számunkra kedvezőtlen döntés született. [...] Sajnos [...] a lehetőség elszállt és a politikában ilyen alkalmak ritkán adódnak.”⁶⁵² Carnarvon a probléma megoldására, a veszély elhárítására a tőle telhető legtöbbet megtette. A lisszaboni brit követen keresztül sikerült ígéretet kicsikarnia a portugál kormánytól arra vonatkozóan, hogy abban az esetben, ha Portugália a jövőben meg kíván válni a területtől, akkor Nagy-Britanniának elővásárlási joga van.⁶⁵³

Carnarvon számára a Delagoa-öböl kérdés nem csupán és nem elsődlegesen a portugál délkelet-afrikai gyarmati terjeszkedése miatt volt problematikus. A brit gyarmatügyi miniszter a búrok és ebben az esetben kimondottan Transvaal terveitől tartott. A búrok több évtizede dédelgetett álmai között előkelő helyen szerepelt az a gondolat, hogy a britektől független tengeri kijáráshoz jussanak, amely segítségével kitörhettek volna abból a külpolitikai cellából, amelyet Nagy-Britannia alakított ki körülöttük. Mindezen okokból eredően a búr közösségek támogatásában megjelenő idegen hatalom Afrika déli részén történő előretörésétől való fébia kicsúcsosodása figyelhető meg a Delagoa-öböl kapcsán.

Az említett félelem a vizsgált periódusban két alkalommal, két kérdés vonatkozásában jelentkezett határozottan. Az első az 1860-as években, amikor a Delagoa-öböl hovatartozása még korántsem tűnt eldöntött kérdésnek. A transvaali külpolitikai tevékenységet és aktivitást tekintve ambiciózusnak mondható Marthinus Wessel Pretorius elnök a rendelkezésére álló

⁶⁵¹ Uo., 41.

⁶⁵² „This great harbour [...] was in dispute between ourselves and Portugal; it was referred to arbitration, and, as generally happens when England submits to arbitration, the decision was adverse to our claims. [...] Unfortunately [...] the opportunity was lost, and such opportunities in politics do not often recur.” In HARDINGE: The Life of Henry II., 179.

⁶⁵³ GOODFELLOW: 79.

minden eszközt megragadott azért, hogy országát a brit kontrollon kívül eső kikötőhöz juttassa. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a brit gyarmatpolitika irányítói közül nem mindenki fogadta elítélő módon Pretorius törekvését. Buckingham és Chandos hercege, aki Carnarvon-t követve, 1867–1868 között vezette a Gyarmatügyi Minisztériumot, a következőképpen reagált a búrok önálló kikötővel kapcsolatos törekvéseire: „*Miért ne? De hiszen ez tiszta játszma.*”⁶⁵⁴ Pretorius, hogy támogatást szerezzen tervéhez a britek ellenében a német, illetve ekkor még porosz orientációt választotta. A transvaali elnök 1868-ban, hogy megnyerje ügyének a poroszokat, levelet küldött I. Vilmos porosz királynak és a *Geographische Mittheilungen* folyóiratnak, amelyekben kifejtette, hogy: „*Kilátásaink vannak arra, hogy megszerezzünk egy öblöt [...] és ezt követően reménykedem benne, hogy láthatom ott a baráti német zászló kibontását.*”⁶⁵⁵

A másik kérdés, amelynek kapcsán a transvaali német közeledés felmerült, szintén a Delagoa-öbölhöz köthető. Burgers elnök egyik fő célja (maradva a hagyományos transvaali külpolitika sodrában), a britektől független tengeri kikötő megszerzése volt. Annak ellenére, hogy a terület a portugálok kezére került Burgers nem mondott le teljesen a Delagoa-öbölről. Tervében egy vasútvonal szerepelt, amely Pretoriát kötötte volna össze a kikötővel. Az elnök mindenféleképpen szerette volna a briteket távol tartani és lehetőleg más európai befektetőket keresni a megvalósításhoz. Így az elnök 1875 késő tavaszán tett európai körútján többek között ezért is kereste fel Hollandiát, Belgiumot és Németországot.⁶⁵⁶

Buckingham és Chandos hercegeivel ellentétben, Carnarvon számára a búrok tervei nem tartoztak a fair play kategóriájába. A gyarmatügyi miniszter természetesen Pretorius és Burgers elképzeléseit a brit érdekekre leselkedő komoly veszélyként kezelte. Ráadásul, ha a búrok saját kikötőhöz jutottak volna, vagy a vasútvonalat például német tőkéből építhették volna meg, az a carnarvoni egység koncepció sorsát is megpecsételte volna. Továbbá Carnarvon igen nyugtalanító levelet kapott Froude-tól is, aki 1875 tavaszán arról tudósította a minisztert, hogy Transvaal és Németország közelednek egymáshoz. Ennek olyan szimbolikus elemei is voltak, minthogy a Dél-afrikai Köztársaság kapott Berlintől ajándékba egy ágyút, amelyet a poroszok 1870-ben a franciáktól zsákmányoltak.⁶⁵⁷ Carnarvon a diplomáciai csatornákat kihasználva 1875 júniusában Odo Russell berlini brit nagyköveten

⁶⁵⁴ „*Why not? This is but fair play.*” Buckingham hercegeét idézi uo.: 26.

⁶⁵⁵ „*We have prospect of obtaining a harbour, and [...] thus I hope later on to see the friendly German flag unfurl itself there.*” Pretorius-t idézi DE KIEWIET: *British Colonial Policy*, 260.

⁶⁵⁶ DE KIEWIET: *The Imperial Factor*, 97–98.

⁶⁵⁷ Ez az ajándék ahhoz kapcsolódott, hogy a transvaali kormány német segítséget kért ahhoz, hogy saját tüzérségét megszervezze. In HARDINGE: *The Life of Henry II.*, 180–181.

keresztül megnyugtató információkhoz jutott. Russell biztosította Carnarvon-t, hogy a németeknek nem áll szándékukban Afrika déli részén bármilyen konfliktusba bonyolódni, a német kormány nem fogadná el Transvaalt, „*még akkor, sem ha ajándékba kapná [...] nem hagyja magát terhelni azzal, hogy bármilyen távoli ország fölött protektorátust vállaljon, vagy azzal, hogy gyarmatokat tart, addig, amíg Bismarck herceg él, vagy hivatalban van.*”⁶⁵⁸ Carnarvon ezeken a berlini és a korábban említett lisszaboni követi jelentéseken keresztül érezte biztosítottnak, hogy a dél-afrikai egység létrehozásának esetleges megakadályozói kívülről, a németek, vagy a portugálok részéről nem fognak segítségben részesülni. Ráadásul Froude-on keresztül tudatta Burgers elnökkel is, hogy tud arról, hogy a transvaaliak a németekhez fordultak segítségért, sikertelenül. A cél természetesen nem volt más, mint, hogy a britek konzerválják a Dél-afrikai Köztársaság elszigeteltségét. Carnarvon német-fóbiája az 1880-as években is megmaradt, sőt a német gyarmatosítás megindulásával fokozódott. A gyarmatügyi miniszter dél-afrikai útinaplójában is megjegyezte, hogy Bismarck (akit Carnarvon „okos embernek” tartott), és Németország veszélyt jelent Afrika déli részén a belső területek brit kontrolljára.⁶⁵⁹

Ha a búrok esetében a németek térségbeli térnyerésétől való félelemtől beszélhetünk, akkor az afrikai közösségek esetén is be lehet azonosítani egy hatalmat, amelynek esetleges föltűnése a szubkontinensen több alkalommal, aggodalommal töltötte el a Colonial Office vezetőit. Talán elsőre furcsának tűnhet, de ez a hatalom Oroszország volt.

Az oroszok Afrika déli részén történő megjelenésétől a brit gyarmatpolitika a krími háború (1853–1856) idején tartott a leginkább. Ennek elsődleges oka az lehetett, hogy a háború egybeesett a xhosák és a telepések, Fokföld közti konfliktus kiélesedésével. Érdekesnek tűnhet, de a brit gyarmatpolitika komolyan tartott attól, hogy az oroszok támogathatják a háttérből a britek által rettegett alakulófélben lévő őslakos konföderációt. Ezen felül azzal az eshetőséggel is számoltak a Colonial Office falain belül, hogy a közalgó, őslakosok és a gyarmatosítók közt kirobbanó háború esetén Oroszország az afrikaiak oldalán avatkozik majd be.⁶⁶⁰

Azt, hogy a britek az őslakosok vonatkozásában valóban figyelmet fordítottak a krími háborúnak és az oroszoknak, véleményem szerint alátámasztja, hogy J. Reeve százados (73. ezred), a kama főnökhöz delegált megbízott, J. Maclean ezredesnek, alkormányzónak tett

⁶⁵⁸ „*even as a gift [...] the German Govt. wd. not allow itself to be burdened with the protectorate of any distant Country or with the possession of Colonies so long as Prince Bismarck lived or was in office*”. Odo Russell-t idézi GOODFELLOW: 79.

⁶⁵⁹ Notes on Travels, South Africa & Australia, 1887–8. Carnarvon Papers, BL Add. 60809, 11–12.

⁶⁶⁰ PRICE: 288–289.

jelentése alapján a katonatiszt Nate és Lama (Kama unokaöccsei) xhosa vezetőkkel folytatott tárgyalása során alaposan beszámolt a britek krími háborúban aratott győzelméről: „*Úgy tűnik, hogy nagy érdeklődés övezte az Oroszországgal vívott háborút. Nagy figyelmet fordítottam arra, hogy a történeteket elmagyarázzam, eléjük tártam, hogy bár Anglia sok embert veszített, az oroszok sokkal többet és a csatáinkat győzelemmel vívtuk meg. Azt is kifejtettem nekik, hogy egy olyan nagy főnök, mint a Királynőnk számára, még ilyen sok katona elvesztése is kevés következménnyel bír, mivel még többen állnak rendelkezésére, akik szívesen átveszik az elesettek helyét. Úgy gondoltam, hogy a legjobb, ha ezzel kapcsolatban a teljes igazságot elmondom, mivel tudom, hogy a "harci gyógyítók" ördögi szándéktól vezérelve hamis információkat terjesztenek a háborúról.*”⁶⁶¹ Az idézett sorokból az is látszik, hogy a britek szerint a „*harci gyógyítók*”, akik alatt a jószág-mészárlásért felelős és az afrikaiakat telepések ellen hangoló varázslókat értette Reeve százados, azzal a hívó szóval buzdították az őslakosokat a britek ellen, hogy az anyaország nagy veszteségeket szenved el az oroszoktól és most adódik alkalom az európaiak kiűzésére.

Carnarvon második gyarmatügyi minisztersége alatt az orosz kérdés újra előkerült az Afrika déli részével kapcsolatos gyarmatpolitikában. Az 1850-es években a krími háború, 1877–1878-ban az orosz–török háború apropóján került újra előtérbe az orosz veszély. Például 1877 júniusában Sir Bartle Frere informálta Carnarvon-t egy esetről, amely a kormányzó emlékezete szerint két évvel korábban történt, amikor Sándor cárevis, a későbbi III. Sándor cár Fokföldön járt. Sándor, karöltve krími háborús orosz katonatisztekkel meglepődött azon, hogy egy ilyen kulcsfontosságú terület, mint a Jóreménység foka milyen gyengén védett. A trónörökös még jóízűen azt is megjegyezte, hogy könnyű volna „*elrabolni Sir Henry Barkly-t és Mr. Molteno-t, vagy a vendéglátó családjaikat, és követelni egy vagy két milliót készpénzben, majd felégetni az összes szenet, amelyet saját hajóik már nem tudnak felvenni.*”⁶⁶² Carnarvon-t két következtetés rémisztette el, amelyeket Frere leveléből vont le. Az egyik, hogy a világrendszer védelme szempontjából meghatározó Jóreménység foka sebezhető, a másik pedig, hogy erről Nagy-Britannia riválisai is tudnak. Ezért kérte Disraeli-t,

⁶⁶¹ „*Much interest seems to be felt about the war with Russia. I took care to explain this matter to them, showing them that although the English had lost many men, the Russians had lost vastly more, and that in all our engagements we were victorious. I also explained to them, that to so great chief as our Queen, the loss of even a large number of her soldiers was of little consequence, as there were always many more who would gladly take their places. I considered it best to speak fully and with truth upon this subject, as I know that the "war doctors" spread false reports about the war with an evil purpose.*” In J. Reeve to Colonel Maclean, 7 Mar. 1856, in Sir George Grey to Henry Labouchere, 22 Mar. 1856. In HCPP 1857 Session 1 [2202], 17.

⁶⁶² „*[...] carry off Sir Henry Barkly & Mr. Molteno, or their hospitable families, besides requisitioning a million or two in cash, & burning all the coals they did not want for their own ships*” In Sir Bartle Frere to Lord Carnarvon, 11 Jun. 1877. NA PRO 30/6/33, 167.

hogyan fordítsanak nagyobb figyelmet ennek a kérdésnek és fejlesszék minél hamarabb Afrika legdélebbi pontjának védelmi adottságait.⁶⁶³

Véleményem szerint jogosan merülhet fel a kérdés: a Colonial Office illetékesei, mint például Carnarvon nem csupán az anyaország politikai elitjében igen elterjedt oroszofób érzületre akartak rájátszani, hogy ezt kihasználva nyerjenek támogatást saját egységkoncepciójuk megvalósításához? A vizsgált források alapján ez a feltevés nem támasztható alá. Carnarvon számára a világrendszer, vagy birodalom sebezhetősége az egyik legégetőbb kérdés volt. A gyarmatügyi miniszter valószínűnek tartotta, hogy ha Oroszország támadást intézne a britek ellen, akkor a gyarmatoknak az orosz invázió lehetőségével kell szembenézniük – bár valójában az oroszok és a franciák sem készültek támadást intézni az Afrika déli részén található brit területek ellen. Carnarvon negyedik earlje szerint egy ilyen, akár az oroszokkal, akár a franciákkal megvívott háború Nagy-Britannia számára gyarmatok elvesztését eredményezné, amely dominóként egy olyan folyamatot indítana el, amelynek végén az anyaország elvesztené nagyhatalmi státuszát, sőt további külső és belső veszélyeknek volna kitéve.⁶⁶⁴

Tervezés és kivitelezés

A fejezet elején említett három tényező (1., afrikaiak létszámbeli fölénye a telepésekkel szemben; 2., az európai eredetű lakosság szétagoltsága; 3., a Jóreménység fokának stratégiai fontossága) permanens jelenléte Afrika déli részén, tendenciózusan reagálásra, válaszok kialakítására kényszerítette a brit gyarmatpolitika irányítóit. Véleményem szerint, a vizsgált periódus kapcsán nem támasztható alá az a feltevés, hogy a Colonial Office kizárólag „futott az események után”. Pontosabban ellenkezőleg, bár a felsorolt három faktor folyamatos jelenléte miatt a Gyarmatügyi Minisztérium és a men on the spot képviselői szinte folyamatos lépéskényszerben voltak. A gyarmatpolitikában folyamatosan jelentkezett az az igény és megközelítés, hogy az állandósult kihívásokat a Colonial Office nagy ívű koncepciókon keresztül oldja meg.

Ezeknek, az értekezés korábbi fejezeteiben bemutatott terveknek több közös vonásuk könnyen felfedezhető. Az egyik első közös jellemzője a brit gyarmatpolitika Afrika déli

⁶⁶³ GOODFELLOW: 137–138.

⁶⁶⁴ CLARKE: 167–168.; Ronald Hyam álláspontja szerint ez a fajta attitűd, félelem attól, hogy egy kompetitív szituáció hatalmi státuszukat veszélyezteti, a korszak európai vezetőinek jellemzője volt. HYAM, Ronald: *Understanding the British Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 129.

részének vonatkozásában kialakított elképzeléseinek, hogy a Colonial Office vagy a gyarmati adminisztráció berkein belül megszületett elgondolások mindegyike a térség problémáira (aktuális és akut gondok egyszerre) rövid és hosszú távon is megoldást kínált. Earl Grey, Sir George Grey és Carnarvon tervei ugyanúgy ígérték az őslakos kérdés békés stabilizálását, mint a búrok okozta konfliktusforrás kioltását, és a Jóreménység-fokának védelmét is.

A második közös pont, hogy a terveket előkészítő gyarmatpolitikusok a felsorolt problémahármas megoldásaként mindannyian a dél-afrikai egység koncepcióját nevezték meg. Természetesen találhatunk különbségeket aközött, hogy például Earl Grey és Carnarvon milyen területek egyesítésében gondolkozott. A kiindulópont azonban mindegyik esetben megegyezik: hosszú- és rövidtávon megoldani azokat a kihívásokat, amelyek elé a térség a Gyarmatügyi Minisztériumot állította.

Ebben a felsorolásban a harmadik hasonló jellegzetessége a koncepcióknak a költséghatékonyságra való törekvés. Amíg például Carnarvon esetében ez csak a politikai kommunikáció szintjén mutatkozott meg, addig Earl Grey, vagy Sir George Grey vonatkozásában az elgondolások magvát képezte ez az elem. A tervek kidolgozói minden esetben fontosnak tartották hangsúlyozni, hogy koncepciójuk alkalmazásának esetén az anyaország a gyarmati kiadások okán a vállára nehezedő terhek enyhülését várhatja.⁶⁶⁵

A gyarmati költségek (főleg az ebben a legnagyobb tételt képző katonai kiadások) csökkenését ígérte Earl Grey az Ngami-tó körüli afrikai népek egyesítésének kapcsán. A gyarmatügyi miniszter fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a terv kivitelezése: „*kevés, vagy egyáltalában nem is járna kiadással.*”⁶⁶⁶ Sir George Grey pedig azt emelte ki az afrikaiak civilizálását és az európai telepítést megcélzó tervében, hogy az európai telepesek létszámának növelésével a gyarmatokon csökkenhetne az anyaország katonai jelenléte, amely Nagy-Britannia kiadásainak számottevő redukálódását eredményezné⁶⁶⁷: „*vállalni fogom a*

⁶⁶⁵ A költséghatékonyság folytonos hangsúlyozásának háttérben álló okokat az anyaország politikai elitjének és közéletének gyarmatokkal kapcsolatos attitűdjében találhatjuk meg. Az „*egy katonát és egy shillinget sem*” gondolat rendkívül népszerű volt az anyaország véleményformálói között. In DE KIEWIET: Imperial Factor, 12. A dolgozatban vizsgált időszakban végig az Egyesült Királyságban a gyarmatok vonatkozásában folyó diskurzus egyik legtöbbet emlegetett pontja volt a kiadás kérdése. Nem meglepő tehát, hogy az összes bemutatott koncepció foglalkozik ezzel a témával.

⁶⁶⁶ Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In HCPP [1360], 93.

⁶⁶⁷ A kormányzó ugyanezeket az érveket hozta fel a brit telepesekkel és a német légió Dél-Afrikába történő átcsoportosításával kapcsolatban. A németek esetén például úgy érvelt, hogy a migráció: „*megszabadítja Nagy-Britanniát egy, évente jelentkező nagy kiadástól és az ország [Brit Kafferföld] tökéletes biztonságának megteremtése által szünteti meg a jövőbeli kaffer háborúk jelentette rendkívüli költségeket.*” („[...] relieving Great Britain from a vast annual charge, have also done away with all future extraordinary expenditure on Kafir wars, by placing this country in a state of perfect security.”) In Sir G. Grey to H. Labouchere, 26 Dec. 1857. In HCPP 1857–58 (389), 14.

*felelősséget ennek az országnak jövőbeli békéjéért és fejlődéséért, valamint a brit kincstárat hosszú ideje terhelő nagy költségek gyors és folyamatos csökkenéséért.*⁶⁶⁸

Carnarvon pedig a parlamentben az egység terv mellett úgy érvelt, hogy abban az esetben, ha az anyaország nem lép semmit, akkor a küszöbön álló (a transvaali–pedi konfliktusból kialakuló) őslakos–telepes háború nagy terheket fog Nagy-Britanniára róni.⁶⁶⁹

Sajátos hasonlóság, hogy az őslakosok okozta problémaforrás hosszútávú megoldásának egyik kulcsfontosságú eszköze Earl Grey, Sir George Grey és Carnarvon elgondolásait vizsgálva is a munka volt. A cél természetesen az afrikaiak civilizálása volt és az ehhez vezető leggyorsabb út, mindhárom felfogás szerint a munkán át vezetett. A gyarmatpolitikusok ez alatt természetesen a telepesek számára, vagy legalábbis az európaiak ellenőrzése alatt végzett tevékenységet értették. Earl Grey az Ngami-tó körül élő közösségeket első körben földművelésre szeretne rávenni. Távlati terveiben pedig már az őslakosok dolgoztak volna az építkezéseken, sőt a feldolgozóiparban is: *„Idővel a bennszülöttek birtokában lennének azoknak az eszközöknek, amelyekkel részt tudnak majd venni utak építésében, iskolák, kórházak és patikák létrehozásában [...] Szem előtt kell tartani az ipar új területeinek, mint a gyapottermesztésnek a propagálását.*⁶⁷⁰ Sir George Grey nevéhez egy igen komoly és modern közmunkaprogram kötődik, amely a munkavégzés jellegének megfelelően osztályozta az őslakos munkásokat (a bérezés és a koszt disztribúciója is ez alapján történt).⁶⁷¹ Itt már komoly eredményeket is fel tudott mutatni a tervet kidolgozó Sir George Grey, hiszen több száz afrikai munkás foglalkoztatásával készültek el különböző infrastrukturális beruházások (utak, csatornák).⁶⁷² Carnarvon második adminisztrációjának idejére az őslakosok tradicionális rendszereinek felszámolása igen előrehaladott állapotban volt, amelyben jelentős szerep jutott a gyémántmezők feltárásának és a xhosákat tekintve Sir George Grey politikájának. Ekkor az őslakosok tömegei, közösségeiket elhagyva és nagy

⁶⁶⁸ „[...] I will hold myself responsible for the future peace and prosperity of this country, and for the rapid and continuous reduction of the heavy cost which it has for so long a time entailed upon the British treasury.” In Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 7 Mar. 1855. In HCPP 1854–55 [1969], 54–55.

⁶⁶⁹ Hansard, 3rd Ser., CCXXXIII, col. 1650. Carnarvon in Lords, 23 Apr. 1877. Carnarvon esetében ez inkább csak a politikai kommunikáció egyik eleme volt, hiszen láthattuk például Froude írtmánye esetén nem foglalkozott komolyan a költségekkel.

⁶⁷⁰ „In the course of time the natives would have the means of contributing towards making of roads, the establishment of schools, hospitals and dispensaries [...] The promotion of new branches of industry, such as the cultivation of cotton, should also be kept in view.” In Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In HCPP [1360], 94.

⁶⁷¹ Sir George Grey to Lord John Russell, 19 Sep. 1855. In HCPP 1856 [2096], 9.

⁶⁷² Sir George Grey to Sir William Molesworth, 16 Jan. 1856. In HCPP 1856 [2096], 34–37.; Sir George Grey to Henry Labouchere, 3 Apr. 1856. In HCPP 1857 Session 1 [2202], 17–19.; Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 22 Feb. 1856. In HCPP 1857 Session 1 [2202], 5–7.;

távolságokat megtéve már nem csak például útépitéseken, hanem a bányászatban is dolgoztak.⁶⁷³

A munka természetesen „csupán” a civilizálás⁶⁷⁴ eszköze volt, amely folyamat kezdőpontján a gyarmatosítók szempontjából a barbár, babonáktól vezetett, kuruzslók által kihasznált afrikaiak álltak, akikből a munka, a keresztény hit terjesztése, a gyarmatok által kivetett adók fizetése, az európaiakkal folytatott kereskedelem hatására, a telepésekkel és az anyaországgal egyaránt kooperatív, tradicionális közegükből kiszakított munkásréteg lesz.⁶⁷⁵

Magától értetődően torz lenne egy olyan kép, amely azt mutatja, hogy mindegyik terv mindegyik elemében és kivitelezésében teljesen megegyezett. Főleg ez utóbbiban, a koncepciók megvalósításában fedezhetők fel jelentősebb differenciák. Nagyon jól illusztrálja ezt az őslakos kérdés gyakorlati kezelésének összehasonlítása Sir Harry Smith (Earl Grey adminisztrációja alatt) és Sir George Grey, vagy Theophilus Shepstone esetében. Például Earl Grey meggyőződése volt, hogy a telepéseket jobb távol tartani az afrikaiak tömegeitől, mivel az őslakosok ki vannak szolgáltatva az európaiak túlkapásainak, sőt még azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy a búrok kiirthatják a belső területek csoportjait. Szerinte a legjobb megoldás, ha a civilizálást az anyaország misszionáriusokon keresztül tenné meg. Az őslakosok a misszionáriusok segítségével, a kereszténység, a munka és az európaiakkal folytatott kereskedelem útján válnának civilizálttá. Sir Harry Smith kormányzó, a filantróp Earl Grey misszionáriusokon és a rábeszélésen alapuló rendszerével szemben teljesen más eszközökhöz nyúlt. Az afrikaiakkal való kommunikációjának egyik eleme a félelemkeltés volt. Nagyon jó példa erre, amikor Smith az 1846–1847-es háborút lezáró békekötés alkalmával egy székér felrobbantásával ijesztgette a főnököket.⁶⁷⁶ Sir George Grey viszont más módszert választott. A kormányzó tudta, hogyan kell egy nyelvet beszélni az őslakosokkal. Ez részben azt jelentette, hogy személyes kapcsolatot tartott fent a főnökökkel, köztük ment, találkozott velük. Ráadásul Grey megtanulta a xhosák nyelvét, amely által

⁶⁷³ Természetesen ennek a folyamatnak is voltak a telepésekre és Nagy-Britanniára nézve negatív hatásai. Az őslakosok ugyanis a Nyugat-Griqua-földön megszerzett bérükön fegyvereket vásároltak, amelyben a gyarmatosítók nagy veszélyt láttak. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy 20 évvel korábban Earl Grey még szorgalmazta, hogy az őslakosok minél több fegyverhez jussanak, hogy képesek legyenek felvenni a harcot a búrokkal szemben. In Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In HCPP [1360], 93.

⁶⁷⁴ Az őslakosok civilizálása megdönthetetlen toposzként szintén az összes vizsgált koncepció fontos eleme volt.

⁶⁷⁵ Erre a jelenségre a brit sajtó is felfigyelt. A Tait's Edinburgh Magazine publicistája összevetve a különböző gyarmatokat kihangsúlyozta, hogy Fokföld és Natal „angolosabb, vagy skótabb” lehet a jövőben más gyarmatoknál (kivéve az észak-amerikai brit gyarmatokat és Új-Zélandot), egy kivétellel, hogy Afrika déli részén a munkásság zömét afrikaiak fogják adni. In *The Golden Colony*. Tait's Edinburgh Magazine (Aug. 1859), 481.

⁶⁷⁶ SMITH – SMITH: *The Autobiography of Lieutenant-General*, 231.

jócskán közelebb került az őslakosokhoz, mint Smith, vagy más elődei. Így gyakran sikeresen tudta manipulálni a főnököket.⁶⁷⁷ Sőt Sir George Grey nem ritka, hogy maga is az őslakosokat oktató és nevelő pedagógus szerepébe helyezkedik. 1855 szeptemberében például Sandilli felkereste Sir George Grey azért, hogy a kormányzótól pénzt, takarókat és gombokat kérjen, mivel a négy feleségének „új kabátjai lettek, de nincsenek gombjaik hozzá”. A kormányzó válasza az volt, hogy ő nagyon szívesen olyan pozícióba helyezi Sandilli-t, ahol a főnöknek „stabil és állandó fizetése lesz, így meg tudja majd venni mindazt, amit szeretne anélkül, hogy a kormányzó aktuális kedvétől és jóakaratótól függne.”⁶⁷⁸ Mire Sandilli lakonikusan annyit válaszolt, hogy: „Jó.”⁶⁷⁹ Az afrikaiaknak Grey meglátása szerint a civilizáció előnyeit kell megmutatni és ezek megtapasztalásával az őslakosok maguk fognak a fejlődés útjára lépni,

⁶⁷⁷ Szemléletes példa erre az a találkozó, amely Sir George Grey és a gaikák vezetői, „Sandilli, Anta és Macomo” között 1855 elején zajlott le. A beszámoló szerint a tárgyalás nem ment egyszerűen, sőt a főnökök igen bizalmatlanok és zavartak kezdtek lenni. Amikor Grey erre ráértett és stratégiát váltott: „A válasz láthatóan nagyon nyugtalanította őket és a zavartság légköre telepedett mindegyik törzsfőre. Ezért a beszélgetés irányát gyorsan a marhák és lovak közt mostanában terjedő betegség felé tereltem, és pár percen belül azzal, hogy számukra elfogadható gondolatok felé tereltem őket, vidám és boldog társalgás támadt. Ábrázatuk pedig komor helyett, örömteli és derűs lett. Néhány tulkot, dohányt és takarót ígértem nekik, és négy nyerget is, mindegyik főnöknek egyet. Sandilli kérte, hadd kaphasson egy ekét, úgy találja ugyanis, hogy biztos használni fogja, ígértem egyet neki, majd hamarosan a gyűlés a legnagyobb jókedvvel ért véget. Ezt követően láttam elmenni a főnököket, akik boldognak és elégedettnek tűntek.” („This answer evidently discomposed them much, and an air of embarrassment spread over all the chiefs. I therefore rapidly turned the conversation to the subject of a disease now spreading amongst cattle and horses, and in a few minutes, by leading them to thoughts agreeable to them, a cheerful and merry conversation sprung up; their countenances changed from gloom to mirth and animation. Some brillocks, tobacco and blankets were promised to them, as also four saddles, one to each of their principal chiefs. Sandilli begged to have a plough given to him, and finding he would really use it, I promised him one, and the assembly soon broke up in the highest good humour, and as I met the chiefs moving about afterwards all looked happy and contented.”) In Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 14 Feb. 1855. In HCPP 1854-55 [1969], 53.; A főnökök megajándékozását tekintve nem Grey volt az első, hanem már Smith is próbálkozott vele. Nagyon érzékletes példája ennek, amikor Smith brit katonai díszegyenruhát küldött az afrikaiak vezetőinek, akik később John Maclean biztosnál panaszkodtak a ruha alkalmatlansága miatt: „A fiatal törzsfő kérte, hogy lássam el alkalmi öltözéssel, kérését megfontolásra küldöm Őexcellenciájának. Szeretném továbbá megjegyezni, hogy a katonai egyenruha (arany zsinóros ellenző nélküli sapka, nagyon szoros szabású vörös kabát és vörös stráfós nadrág), amelyet a főnökök Sir Harry Smith-től kaptak, és amely még mindig náluk van, teljesen alkalmatlan viselet. Őexcellenciája ezért kérem, hogy talán végeztessen el némi változást, hogy az alkalmi viselet jobban illeszkedjen a főnökök karakteréhez és az általuk betöltött pozícióhoz.” („The young chief has requested me to furnish him with a dress of honour, which I submit for the favourable consideration of his Excellency. I beg, however, to state, that the military dress which the chiefs received from Sir Harry Smith, and which they still have (a forge cap with gold lace, red jacket, a very tight, and trowsers with red stripe is not an appropriate dress. His Excellency may, therefore, possibly be pleased to make some change in the dress of honour more suitable to the position and character of the chiefs.”) In John Maclean to Sir George Grey, 6 Jan. 1855. In HCPP 1854-55 [1969], 40.

⁶⁷⁸ „[...] he could have a fixed and regular salary, that he might then be enabled to purchase for himself whatever he required, without depending on the casual favour and goodwill of the Governor”. In Charles Brownlee feljegyzése, 24 Sep. 1855, in HCPP 1856 [2096], 27.

⁶⁷⁹ „It is good.” In uo.

megspórolva ezzel a háborúkat, amelyeket a Smith által is gyakorolt félelemkeltő attitűd generál.

Grey telepesekre alapozó rendszerével ellentétben a korszak egyik legjelentősebb gyarmati tisztviselője, aki Carnarvon koncepciójának meghatározó figurája volt, Theophilus Shepstone. Az ő afrikaiakkal kapcsolatos politikája más alapokon nyugodott. Sőt, kettejük között komoly konfliktus is kialakult ezekben a kérdésekben. A natali őslakosokkal kapcsolatos ügyekért felelős Shepstone, Sir George Grey-től és Earl Grey-től is eltérő módon, az afrikai népeket saját kultúrájukban, saját hagyományaik között hagyta volna meg. Az őslakosok és az anyaország közti kapcsolatot pedig a misszionáriusok és a gyarmati tisztviselők képezték rendszerében. Politikájának gyökere kettős. Shepstone abból a nézőpontból indult ki, hogy Natal rendkívül kiszolgáltatott helyzetben van. Egyfelől a telepes lakosság aránya csekély, másrészt az erős Zulu Királyság folyamatos veszélyforrást jelentett.⁶⁸⁰ Ezért Shepstone arra az álláspontra helyezkedett, hogy jobb az afrikaiakat nem provokálni, mert akkor Natal és a többi brit gyarmat is egy általános afrikai invázió áldozatául eshet. A másik ok, hogy Shepstone egy metodista misszionárius gyermeke volt, politikusként előnyben részesítette a missziók munkáját az őslakosok civilizálásában. Shepstone, Grey-hez hasonlóan szintén beszélt a xhosák nyelvét (többek között Smith⁶⁸¹ és D'Urban tolmácsa is volt) és jól ismerte az afrikai csoportok kultúráját, szokásait. Mindezekből az óvatos, és az őslakosok kultúráját tiszteletben tartó rendkívül taktikus lépésektől eltekintve Theophilus Shepstone politikájának célja is az volt, hogy valamilyen előnyt kovácsoljon az afrikaiak jelenlétéből. Először is rendszere az önfenntartásra törekedett, bevételét a közösségektől évente beszedett „*kunyhóadó*” képezte, amelyet a főnökök az irányításuk alatt álló családok, azaz háztartások, kunyhók száma alapján fizettek. Az adóból származó jövedelemből nem csak a rendőrség és a tisztviselők bérére futotta, hanem szinte a teljes natali kormányzat költségeit fedezte. Shepstone úgy igazgatta a rendszerébe tartozó csoportokat, mint a legfőbb „*törzsfőnök*” (*supreme chief*), a kooperatív vezetők pedig kvázi hivatalnokai voltak, akik beszédtek a gyarmati kormány számára az adót, és közösségeiken belül, saját törvényeiknek és szokásaiknak megfelelően fenntartották a rendet.⁶⁸² A natali ültetvényes gazdálkodás

⁶⁸⁰ HAMILTON – MBENGA – ROSS: 359.

⁶⁸¹ Smith és Shepstone szoros kapcsolatot ápol, amelynek családi aspektusai is voltak. Shepstone Smith fokvárosi otthonában kötött házasságot és a kormányzó felesége a későbbi natali politikus első gyermekének keresztanyja volt. Thomas McClendon kutatásai alapján úgy véli, hogy Smith hatással volt Shepstone politikájára. In MCCLENDON, Thomas: *The Man Who Would Be Inkosi. Civilising Mission's in Shepstone's Early Career*. Journal of South African Studies 30. no. 2. (2004), 354.

⁶⁸² STOREY: Guns, Race, and Power, 146–147.

(elsősorban a partvidék cukornád ültetvényei) felfutásával viszont már a megnövekedett munkaerőhiány utánpótlásának megszervezése is fontos szemponttá vált számára. Ráadásul a térség munkaerejét felszippanította a gyémántbányászat beindulása. Ez a natali ültetvények számára erős konkurenciát jelentett.⁶⁸³ Ezért Norman Etherington arra a következtetésre jutott, hogy Carnarvon egység tervében Shepstone saját munkaerő migrációs rendszerének megvalósítását látta, amelyen belül a szubkontinens belső területei felől az őslakos munkások az európai munkaadókhoz áramolhattak volna.⁶⁸⁴ Látható, hogy a munka Shepstone politikájában is előkelő helyet foglalt el a probléma megoldásához, a koncepciók végrehajtásához felhasznált eszközök pedig eltéréseket mutattak.

Az egyesíteni kívánt területek, gyarmatok és köztársaságok kormányzati, hatalmi struktúráját tekintve az összes koncepció a Sir James Stephen által 1843-ban kidolgozott új-zélandi piramis modellel⁶⁸⁵ operált. A rendszer az egyesített területek törvényhozási szisztémáját egy három lépcsős szerkezetben oldotta meg, amelynek legalsó fokán a helyhatósági, következőn a tartományi, legfelsőn pedig a közös szövetségi parlament foglalt helyet. Earl Grey, Sir George Grey és Carnarvon egység koncepciója is az új-zélandi megoldás egy-egy variánsát vázolta fel, Carnarvon esetén meghagyva a transvaali Volksraad-ot, de az eredeti jogköröket átszabva, a tartományi – közös törvényhozások között megosztva.

A koncepciók kivitelezése mindegyik esetben belső és külső problémákba ütközött. A Brit Világrendszeren kívül eső, de a tervek kivitelezése során érintett területek, politikai entitások oldaláról mutatott ellenkezésre jó példa az 1880–1881-es transvaali felkelés, vagy más néven az első búr háború, amely eredményeképpen helyreállt a köztársaság függetlensége. A belső körbe, a Világrendszeren belül kialakult összeütközések tartoznak. Ezek közül az egyik legkomolyabb gócpont, a terv kidolgozói és a gyarmatok, elsősorban Fokföld között alakult ki. A gyarmat vezetői a vizsgált összes koncepcióval szemben a saját, széles önkormányzati jogukat féltő álláspontra helyezkedtek és elutasították ezeket a terveket. Az egyik nagy tanulság a Colonial Office számára pontosan az volt, hogy a fokföldi politikai elit támogatása nélkül szinte képtelenség új irányvonalat vinni a térséggel kapcsolatos brit gyarmatpolitikába. Az gyarmatpolitika és a koncepciók végrehajtásának kerékkötői között természetesen anyaországbeli tényezőket is találhatunk bőven. A brit politikai elit, főleg a gyarmati kiadások növekedésétől és további feleslegesnek ítélt kötelezettségektől (újabb

⁶⁸³ Nem szabad elfelejteni, hogy Shepstone-nak személyes érdeke is fűződött ehhez a rendszerhez. Shepstone két fia ügynökként tevékenykedett és őslakos munkásokat toborzott. In *uo.*, 149.

⁶⁸⁴ ETHERINGTON: 252–253.; Hasonló következtetéseket vont le D. M. Schreuder is. In SCHREUDER: *The Scramble for*, 73.

⁶⁸⁵ WARD: 22.

háborúk, gyarmatok – ez a faktor szintén fóbia jelleggel jelent meg) tartva akadályozta meg több terv kivitelezését. Earl Grey koncepciói még saját minisztériumán belül sem élveztek osztatlan támogatást. A kormányfő, John Russell pedig kimondottan az ellenzők táborába tartozott. Sir George Grey a gyarmatügyi miniszterrel, Bulwer-Lytton-nal és többek közt az akkor még államtitkár Carnarvon-nal került összeütközésbe.⁶⁸⁶ Carnarvon politikáját is kemény kritikák érték Nagy-Britanniában. Mindegyik ilyen konfliktusnak a gyökere abban található meg, hogy a brit politikai elit megosztott volt ezekben a kérdésekben, de inkább az mondható, hogy nem támogatott semmilyen olyan koncepciót, amelyben a brit költségvetésre nehezedő terhek növekedését látta, vagy amelyik az anyaország felhatalmazása, jóváhagyása nélkül eredményezett volna új költségeket, problémákat generált volna.

Visszarendeződés

A fentebbiekben felsorolt folyamatok, a koncepciók végrehajtására tett kísérletek, majd a rendszeren belülről és kívülről tanúsított ellenállás korábbi tendenciák felerősödését és visszarendeződést, vagy más szavakkal, a kiindulási helyzethez való visszatérést eredményezett. Ennek lehetünk tanúi akkor, amikor Earl Grey egység terveit követően, Nagy-Britannia előbb 1852-ben⁶⁸⁷ a sand riveri konvencióval a transvaali búrok függetlenségét ismerte el, majd 1854-ben⁶⁸⁸, a brit gyarmatpolitika feladta Orange River Sovereignty területét és a bleomfonteini konvencióban deklarálta, hogy nem avatkozik Oranje Szabad Állam ügyeibe. Hasonlóan ért véget a Carnarvon-éra alatt 1877-ben végrehajtott annexió Transvaalban. Ennek az 1880–1881-es transvaali felkelés vetett véget, amely után az 1881. augusztus 3-án megkötött pretoriai konvenció szinte teljesen helyreállította a búr köztársaság függetlenségét.

A visszarendeződés alól egyedüli kivételt az őslakos politika jelentett. 1881-re ugyanis, részben pontosan a dolgozatban bemutatott koncepciók és a szubkontinens társadalmi és gazdasági viszonyaiban végbement változások (például munkaerő migráció a gyémántbányák és az ültetvények irányába) eredményeként a hagyományos afrikai társadalmi

⁶⁸⁶ Sir George Grey bukásához hasonló jelleget öltött Sir Bartle Frere dél-afrikai pályafutásának a vége is. Mind a ketten úgy vélték, hogy az adott helyzet, amellyel szembe kellett, hogy nézzenek (Sir George Grey esetében ez az Oranje Szabad Állam részéről kinyilvánított csatlakozási szándék volt, Sir Bartle Frere-nél pedig a zulu fenyegetés, amely végül a zulu háborúba torkollott) sürgős lépéseket követelt meg tőlük és nem húzhatták az időt London válaszára várva. Ez természetesen ahhoz vezetett, hogy mindkettejük körül a túlzott önállóság miatt elfogyott a levegő.

⁶⁸⁷ 1852. január 16.

⁶⁸⁸ 1854. február 23.

struktúrák, berendezkedések felbomlóban voltak. Óslakosok tömegei dolgoztak az európaiak által kontrollált gazdaságban a zulu háborút követően pedig a térség legerősebb független afrikai királysága is brit ellenőrzés alá került.

A különböző koncepciókhoz igazodó visszarendeződés egyik jellegzetes eleme a passzív gyarmati jelenlét és a kivonulás tendenciájának a megerősödése volt. Azok számára, akik a birodalmi adminisztráció Afrika déli részének belső területeiről történő kivonását sürgették, az afrikaiakkal vállalt konfliktusok összefonódtak a térség gazdasági hátrányaival. Ezeknek a kritikáknak a jelentős része a dél-afrikai gyarmatok kérdését, problémáit katonai és pénzügyi szempontból közelítette meg. A kiadásközpontú gondolkodású politikusok, mint például William Gladstone, számára a katonai költségek csökkentése egy megkerülhetetlen és megdönthetetlen tétel volt.⁶⁸⁹ Az ehhez a csoporthoz tartozók érvelése szerint az óriási teher, amelyet a brit csapatok dél-afrikai állomásoztatásának magas költségei jelentenek, nem szabad, hogy a brit adófizetők vállaira nehezedjenek.⁶⁹⁰ Ennek a gondolatmenetnek a mentén úgy vélték, hogy Fokföld (telepes) lakossága már kellőképpen „érett” és vagyonos ahhoz, hogy átvállalja az említett katonai kiadások teljesítését, és maga szervezze meg saját határainak védelmét.⁶⁹¹ A hazai kritikák hangvétele az 1860-as évek második felében élesedett ki, amikor Fokföld évről évre közelebb jutott az önkormányzati jogok eléréséhez.

A kivonulás tendenciájának története könnyen visszavezethető az 1810-es évekig. Csupán négy évvel a Bécsi Kongresszust követően, amely megerősítette Nagy-Britannia tulajdonjogát Fokfölddel kapcsolatban, már megjelentek az első kritikus hangok a Birodalmi Parlamentben. 1819. június 10-én Joseph Hume, skót radikális képviselő a gyarmati intézményekről folyó vita során a birodalmi katonai kiadások csökkentését javasolta „az

⁶⁸⁹ GALBRAITH: *Reluctant Empire*, 5.; Gladstone és a gyarmati konfliktusok viszonyával kapcsolatban a miniszterelnök attitűdjé úgy foglалható össze, hogy voltak olyan szituációk, amelyeket nem tudott elkerülni (mint például az egyiptomi konfliktus), más esetekben viszont, ha volt rá lehetőség, akkor az összecsapás lehetőségét elhárította volna, mint például a mahdista felkelés, vagy a transvaali felkelés esetében. In SCHREUDER, D. M.: *Gladstone and Kruger. Liberal Government and Colonial 'Home Rule' 1880–85*, Routledge & Kegan Paul, London, 1969. 5.

⁶⁹⁰ Az említett teher a rendelkezésre álló adatok szerint nem volt csekély mértékű. Herman Merivale számításai szerint 1852-ben 13122 brit katona állomásozott a térségben, 1835 és 1851 között az anyaország törvényhozása több mint 2 millió fontot szavazott meg az afrikaiak elleni háborúkra, 1861-ben pedig az összes brit gyarmati kiadás kétötödét Fokföld termelte ki. In TYLER, W. B.: *Sir George Grey, South Africa and the Imperial Military Burden, 1855–1860*. *The Historical Journal* 14. no. 3. (1971), 582.

⁶⁹¹ Bruce A. Knox, véleményem szerint túlzó állítása szerint, a brit gyarmatpolitika elsődleges célja 1850 és 1870 között az anyaország gyarmati katonai és politikai jelenlétének csökkentése. In KNOX, Bruce A.: *The Rise of Colonial Federation as an Object of British Policy*. *The Journal of British Studies* 11. no. 1. (1971), 92.

újonnan szerzett ceyloni, mauritiusi, jó reménység foki, máltai és jón-szigeteki gyarmatok⁶⁹² kapcsán. Három, majd négy évvel később Hume újra kísérletet tett arra, hogy képviselőtársai figyelmét erre a kérdésre irányítsa: „*Olyan időkbén, mint a mostani, minden shilling, amelyet megtakaríthatunk, meg is kellene, hogy takarítsunk. Miért kellene e ország lakosait felszólítani arra, hogy többet fizessenek a kanadai, vagy a Jó Reménység Fokánál található helyőrségek miatt, mint a Jamaicán állomásoztatott csapatokért?*”⁶⁹³ Hume véleményét Sir Robert Wilson, egy másik radikális képviselő is osztotta. Sir Robert, korábbi Fokföldön tett látogatásán tapasztaltakra hivatkozva azt javasolta a brit törvényhozás képviselőinek, hogy az anyaországnak „*a gyarmatról kellene a helyőrség fenntartásához elegendő adót szednie, [...] anélkül, hogy ez az anyaországnak egy shillingjébe kerülne*”, úgy ahogyan a területet korábban ellenőrző hollandok is tették.⁶⁹⁴ A birodalmi gyarmati kiadások csökkentését szorgalmazó későbbi retorika és érvrendszer központi, meghatározó elemei szinte megegyeznek a Hume és Wilson által 1820-as évek elején megfogalmazott véleményével.

A vizsgált időintervallumban, 1846, (amikor Earl Grey, Dél-Afrika föderális átalakításának első kezdeményezője megkezdte gyarmatügyi miniszteri ciklusát) és 1881 (a széttagolt szubkontinens egyesítésére tett első nagy brit kísérlet bukásának időpontja) között a kivonulás tendenciáján belül három nagy mérföldkövet, csúcspontot különíthetünk el. Kronológiai sorrendben az elsőhöz az 1852-es sand riveri és az 1854-es bloemfonteini konvenciók tartoznak. Az előbbi a „*Vaal folyón túli emigráns farmerek*”⁶⁹⁵ (Transvaal), az utóbbi az Oranje és Vaal közti telepések, a későbbi Oranje Szabad Állam Nagy-Britanniától való teljes függetlenségét deklarálta.⁶⁹⁶ A második állomáshoz az 1860-as évek végének brit gyarmatpolitikai törekvései tartoznak, amikor a Colonial Office jelentős mértékben kívánta csökkenteni a Brit Birodalom gyarmati kötelezettségeit. A harmadik mérföldkő az 1881-es pretoriai konvenció, amely négyévnyi brit uralmat követően szinte teljes mértékben visszaállította Transvaal függetlenségét.⁶⁹⁷

Az alfejezet hátralévő része az alábbi felsorolás második elemeivel foglalkozik, a brit dél-afrikai gyarmatpolitika jellemzőivel, irányvonalával az 1860-as évek második felében.

⁶⁹² „[...] *newly acquired colonies of Ceylon, the Mauritius, the Cape of Good Hope, Malta, and the Ionian Islands.*” In Hansard, 1st Ser., XL, col. 1077–1078. Hume in Commons, 10 Jun. 1819

⁶⁹³ „*In a time like this, every shilling that could be saved ought to be saved. Why should individuals in this country be called on to pay for the garrisons of Canada or the Cape of Good Hope, any more than for the troops employed in Jamaica?*” In Hansard, 2nd Ser., XIV, col. 1127. Hume in Commons, 6 Mar. 1826

⁶⁹⁴ „[...] *to levy sufficient in the colony, for the maintenance of the garrison, &c, without calling for a shilling from the mother country.*” In Hansard, 2nd Ser., XIV, col. 1127. Wilson in Commons, 6 Mar. 1826

⁶⁹⁵ The Sand River Convention. NA CO 879/18 no. 237, 1.

⁶⁹⁶ The Bloemfontein Convention., in EYBERS: 281–285.

⁶⁹⁷ Convention for the Settlement of the Transvaal Territory. NA CO 879/18 no. 235.

Ebben az időszakban négy gyarmatügyi miniszter követte egymást: Edward Cardwell (1864–1866), Carnarvon negyedik earlje (1866–1867), Buckingham és Chandos hercege (1867–1868), Earl Granville (1868–1870). Bár a Fokföld védelmi rendszerének átalakításáról szóló vita már jóval hivatalba lépése előtt kezdetét vette, Earl Granville-nek komoly szerepe volt a Brit Birodalom Dél-Afrikában állomásozó csapatainak csökkentésében. A tény, hogy ebben az időszakban Edward Cardwell a Birodalom gyarmati kiadáscsökkentésének egyik legnagyobb támogatója és hangadója vezette a hadügyi tárcát, jelentős hatást gyakorolhatott Granville gyarmatpolitikájára.⁶⁹⁸

Granville kísérletet tett az említett irányelvek gyakorlatba történő átültetésére: *„Őfelsége Kormánya arra a döntésre jutott, hogy brit csapatokat gyarmati célok okán nem lehet a gyarmaton tartóztatni; és jelenleg egyetlen, Simon’s Bay fontosságára és birodalmi célokra való tekintettel Fokföldön hagyni kívánt regiment kivételével fokozatosan visszavonja a brit csapatokat.*

*Annak ellenére, hogy különböző körülmények elnapolták e döntés végrehajtását, az 1870–1871-es év során a kormány egy regimentet von vissza, az 1871–1872-es évben pedig a még egyet. A Fokföldi Dragonyos Alakulatot pedig minél hamarabb fel fogja oszlatni.”*⁶⁹⁹

Érdeemesnek tartom megjegyezni, hogy Granville kiemelte: a vörös kabátosok Afrika déli részén történő állomásoztatása főleg gyarmati célokat szolgált, amelyek ellentétesek a birodalmi érdekekkel.

A kérdés felvetése heves vitákat váltott ki Fokföld és a Colonial Office között. A telepések ellenállása, amelyhez Sir Philip Wodehouse, Fokföld kormányzója és Főbiztos (1862–1870) aggályai is társultak, komoly akadályt gördítettek a csapatkivonásokra vonatkozó birodalmi kezdeményezés kivitelezésének útjába. A telepések álláspontja szerint, amennyiben Nagy-Britannia kivonja csapatait Afrika déli részéről, az rövid időn belül katasztrofális következményekkel járna és háborút eredményezne az egyre jobban (európai puskákkal) felfegyverzett⁷⁰⁰, szervezett és az európaiakat számban jelentősen felülmúló

⁶⁹⁸ GOODFELLOW: 25.

⁶⁹⁹ „Meanwhile, Her Majesty’s Government have come to the conclusion that British troops cannot be retained in the Colony for colonial purposes, and should be gradually withdrawn, with the exception of a single regiment, to be left in the Colony for the present, with reference to the importance of Simon’s Bay, for Imperial purposes.

Circumstances have postponed the execution of this decision. But one regiment will be removed in the year of 1870–71, and a second in the year 1871–72. The Cape Mounted Rifles will be disbanded as speedily as possible.” In Earl Granville to Sir P. H. Wodehouse, 9 Dec. 1869. In Correspondence Regarding the Establishment of Responsible Government at the Cape of Good Hope and the Withdrawal of Troops from that Colony, HCPP (181), 16.

⁷⁰⁰ ATMORE, Anthony – MARKS, Shula: *Firearms in Southern Africa*. The Journal of African History 12. no. 4. (1971), 517–530.

öslakosokkal: „*A brit katona dél-afrikai jelenléte a béke letéteményese, kivonása pedig jeladás egy olyan brutális háborúra, amelyet még nem látott a világnak ezen háborgatott sarka. A bennszülöttek az újabb és újabb összetűzések során minden egyes alkalommal egyre jobban szervezett, felfegyverzett és elszántabb állapotukat mutatták. [...] Afrika egészének érdekei fognak sérülni, a bennszülöttek civilizálása lelassul, nem is szólva az utóbbi időkben elkövetett kegyetlenkedésekről és vérontásról.*”⁷⁰¹ A sajtóban megjelenő tiltakozó hangok egy része szerint az anyaország pusztán kereskedelmi és pénzügyi érdekei mentén alakítja ki gyarmatpolitikáját. Így fordulhat elő az, a telepések álláspontja szerint, hogy a Földközi-tengeren keresztülhaladó kereskedelmi útvonalak ellenőrzéséhez szükséges Gibraltár és Málta feladása nem képezte részét a Colonial Office terveinek: „*[...] Eleddig sosem hallottunk arról, hogy Britannia tervbe vette volna, hogy elhagyja Gibraltárt, vagy Málta szigetét. Miért valószínű, hogy ezeket az erődket fenntartják? Mert a brit kereskedelemnek érdekében áll - ez az egyetlen válasz, amely erre a kérdésre adható.*”⁷⁰² Ezen felül a fokföldi telepések azzal is érveltek, hogy még mindig olcsóbb Nagy-Britannia számára továbbra is Afrika déli részén katonákat állomásoztatni, mintsem egy, az anyaország csapatainak kivonulását követően valószínűsíthető az afrikaiak és az európaiak közti kegyetlen háborús konfliktust megoldani: „*[...] Addig, amíg Anglia nem változtat azon az álláspontján, mely szerint semmi esetben sem avatkozik bele a telepések és a bennszülöttek viszonyába, jöjjön bármi, olcsóbb lesz elviselni a katonák itt állomásoztatását, mintsem visszacsoportosítani a csapatokat azt követően, hogy az öslakosok és a telepések egymás torkának esnek.*”⁷⁰³

Érdekesnek tartom megjegyezni, hogy hasonló érvekkel élt a gyarmatokról való kivonulás ellen (a kivonulás tendenciájának a vizsgált időintervallumban kimutatott első

⁷⁰¹ „*The presence of the British soldier in South Africa means peace; his withdrawal is the signal for war, of such violence as means peace; his withdrawal is the signal for war, of such violence as has not yet been experienced in this disturbed part of the world. Each renewal of hostilities has found the Natives better organized, better armed, and more resolute than before. [...] But the interests of Africa would suffer on the whole, and the civilization and christianization of the Natives be deferred, not to speak of fresh cruelties perpetrated and rivers of blood shed.*” In *The Military Defence of South Africa: A Collection of Documents and Correspondence in Reference to the Proposed Withdrawal of the Troops from South Africa*, Pike & Byles, Cape Town, 1867. 59.

⁷⁰² Érdekes megközelítés, főleg annak ismeretében, hogy még a Szezei-csatorna megnyitását követően is jelentős mennyiségű és értékű árut szállított a brit kereskedelem a Jöreménység fokának megkerülésével az Indiai-óceán térségébe. „*We have never heard as yet that it is the design of Britain to abandon Gibraltar or the island of Malta. Why are these strongholds likely to be resumed? The only answer that can be given is—the interests of British commerce.*” In *uo.*, 60.

⁷⁰³ „*Unless the mind of England is finally made up on no account to interpose between the Colonist and the Native, come what may, it will be cheaper to suffer the soldiers to stay than bring them back after the Natives and Colonists have commenced to cut one another's throats. Prevention is better than cure all the world over.*” In *uo.*

csúcspontján) az 1850-es évek elején Earl Grey is. Earl Grey többször hangoztatta, hogy amellett, hogy ellenzi, hogy az anyaország aktívan beleavatkozzon a gyarmatok gazdasági viszonyaiba, teljességgel elvetette a gyarmatokról való kivonulást.⁷⁰⁴ Érvéle szerint a gyarmatok Nagy-Britannia nagyságának letéteményesei, és ha az anyaország kontroll tevékenysége megszűnne a gyarmatokon, akkor az anarchiához és háborúhoz vezetne. Ennek a gondolatnak a mentén az új-zélandi, ceyloni, vagy jamaicai tapasztalatokra hivatkozva több szempontból is veszélyesnek tartotta az anyaország gyarmati jelenlétének csökkentését és a gyarmati önkormányzati jogok (belső politikai autonómia) bővítését Afrika déli részével kapcsolatosan is. Earl Grey meg volt arról győződve, hogy ez a folyamat rövidtávon vagy a telepések őslakosok feletti zsarnokoskodását, vagy a politikában való részvételhez még semmiképpen sem elég „érett” őslakosok uralmát eredményezné. Ezen felül, hasonlóan a fokföldi telepésekhez, ő is egy, a térség európai eredetű és őshonos lakosai közti kegyetlen és beláthatatlan következményekkel járó háborút vizionált.⁷⁰⁵

A brit katonai alakulatoknak a fokföldi telepések akarata ellenére történő kivonása nehéz kihívás elé állította a Gyarmatügyi Minisztériumot, főleg azt követően, hogy a gyarmat 1872-ben önkormányzati jogokhoz jutott.

A kivonulás és a passzív gyarmati jelenlét tendenciája a brit gyarmatpolitikában mindig Nagy-Britannia által vállalt (a búrokkal, vagy az afrikaiakkal vívott) dél-afrikai fegyveres konfliktusokat követően erősödött meg. A háborúk jelentős mértékben megemelték a britek gyarmati katonai kiadásait. A brit ellenőrzés alatt álló területek fokozatos növekedésével pedig a birodalmi kötelezettségvállalások korábbi évtizedekben megjelölt korlátait kitágították lényegesen. Ezek a folyamatok a térségre irányították az anyaországbeli sajtó és közvélemény figyelmét, a kivonulási politika parlamenti és azon kívüli támogatói számára pedig hivatkozási alapot jelentettek. Például, főleg a zulukkal vívott háborúnak köszönhetően Nagy-Britannia dél-afrikai hadi kiadásai, amelyek az 1870–1871-es évben 143561 fontot tettek ki, 1878–1879-re 1532392 fontra duzzadt.⁷⁰⁶ Az aktív gyarmati jelenlét politikáját kritizálók a Colonial Office aktuális irányvonalát célzó bírálatai csak tovább erősödtek az első angol–búr háborúban 1880 végén és 1881 első hónapjaiban a búroktól elszenvedett megalázó vereségek után. Reginald Statham, az említett véleménycsoport egyik ismert alakja, 1881-ben a *Forthnightly Review* hasábjain a következőképpen fogalmazott: „*Felszabadítani egész Dél-Afrikát a brit lobogó alól és szerződéses alapon csak simon's bayi*

⁷⁰⁴ EARL GREY: *The Colonial Policy*, 12.

⁷⁰⁵ Hansard, 3rd Ser., CCXXXIII, col. 1662–1663. Earl Grey in Lords, 23 Apr. 1878

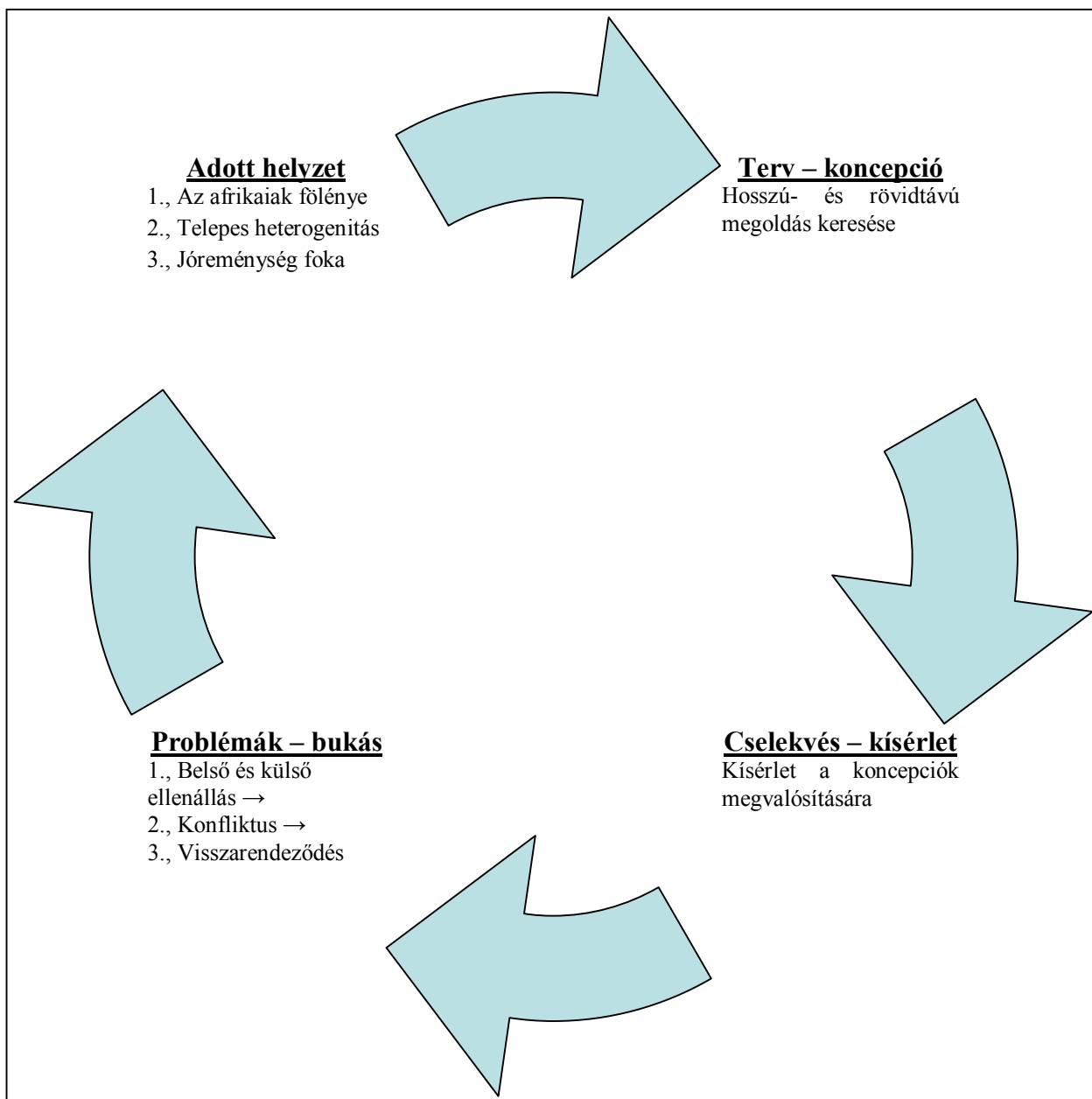
⁷⁰⁶ GOODFELLOW: 179.

*haditengerészeti kikötőhöz szükséges néhány négyzetkilométernyi területet megtartani, magyarán mondván ez az amit tenni kellene.*⁷⁰⁷ Az 1880-as évek elején ezek a folyamatok a brit gyarmatpolitika irányát az aktív gyarmati jelenlét és a beavatkozásról, a kivonulás felé fordították.

⁷⁰⁷ „In other words, what has to be done is to set the whole of South Africa free of the British flag, only retaining for ourselves, by treaty, the few square miles necessary for the existence of our naval port at Simon's Bay.” In STATHAM, F. Reginald: *How to get out of the South African Difficulty*. *Fortnightly Review* no. 29. (1881), 297-298.; A szerző előszeretettel foglalkozott ezzel a témával, amit jól mutat, hogy egy másik terjedelmes cikkben Transvaal annektálását és Sir Bartle Frere politikáját ostromozza. In STATHAM, F. Reginald: *A Story of Annexation in South Africa*. *Fortnightly Review* no. 28. (1880), 617–634.

Következtetések

Az Afrika déli részével kapcsolatos brit gyarmatpolitika az 1846 és 1881 közötti időszakban leírható különböző tendenciák és változások összességéként. Kísérletet tettem arra, hogy egy ábra segítségével modellezem a dolgozatban vizsgált folyamatokat és jelenségeket, amelyen keresztül bemutathatóak az elemzett kérdések, szakaszok, koncepciók.

1. ábra: Tendenciák és változások Nagy-Britannia dél-afrikai gyarmatpolitikájában, 1846–1881

A kutatás során görcső alá vett tendenciák elsődleges eredőjét három helyi tényező folyamatos meglétében találhatjuk meg: 1., Az afrikaiak óriási létszámbeli fölénye; 2., A telepes lakosság heterogenitása; 3., A Jóreménység fokának stratégiai helyzete. Ez a hármas a vizsgált korszakban (sőt még tovább is) folyamatosan jelen volt és kihívást jelentett Nagy-Britannia számára. A felsorolt három faktort rendkívül nehéz és problémás elválasztani egymástól. Hiszen az őslakos kérdés, számbeli fölényüktől való félelemhez jelentős mértékben járult hozzá az a tény, hogy az afrikaiakhoz mérten jócskán vékonyabb réteget képező európai eredetű lakosság kulturális, etnikai és legfőképpen politikai értelemben széttagolt volt. A telepes társadalom politikai, kulturális és etnikai fragmentáltsága és az afrikaiak jelentette fenyegetés jelentőségét csak tovább növelte, hogy mindezek a veszélyforrások egy, az egész Brit Világrendszer számára megkérdőjelezhetetlen fontossággal bíró stratégiai pont, a Jóreménység fokának szomszédságában található.

Az ábrán adott helyzetként megjelölt stációhoz, kiindulóponthoz minden esetben ez a három tényező tartozik. Earl Grey gyarmatügyi miniszterségének idején a xhosákkal vívott háborúk (1846–1847, 1850–1853) kihívást jelentettek az őslakos kérdéssel kapcsolatban. Míg a második faktorhoz, azaz a telepesek vonatkozásában megjelenő problémák körébe a nagy trek, a búrok kivándorlása és kisebb részben az erősödő Kelet- és Nyugat-Fokföld közti ellentét (mind lokális töréspont) tartozik. Ezekre a kérdésekre a gyarmatpolitika két módon válaszolt. A helyi brit adminisztráció vezetője, Sir Harry Smith anektálta az elvándorló búrok által lakott területek egy részét (Orange River Sovereignty), az afrikaiakkal szemben pedig szintén határozottan, esetenként a megfélemlítés eszközeit is használva lépett fel. A másik válasz Londonhoz, egészen pontosan Earl Grey-hez kötődik, aki grandiózus koncepciókon keresztül kívánta megoldani a térség problémáit. Az őslakos, búr, kelet-fokföldi kérdés megoldását, és Simon's Bay biztonságának szavatolását keresve született meg a gyarmatügyi miniszter két dél-afrikai egység terve, és az Ngami-tó környéki afrikai népek föderációját megcélzó elgondolása. Az elképzelések kivitelezése azonban több körben is ellenállásba ütközött. Grey politikáját nem támogatta a kormányfő, Russell, sőt még saját minisztériumán belül sem mindenki, és a telepes lakosság (Smith támogatását élvezve) is nemtetszését fejezte ki. Mindezekből eredően a tervek elbuktak. A bukást az eredeti állapotokhoz történő visszarendeződés, a kivonulás tendenciájának felerősödése követte. Ez a folyamat Orange River Sovereignty feladásában, a búr köztársaságok függetlenségének elismerésében, az 1852-es sand riveri és az 1854-ben megkötött bloemfonteini konvenciókban öltött testet, amelyek az egység tendenciájába tartozó törekvésekkel szemben Afrika déli részének politikai széttagoltságát fixálták.

Sir George Grey esetében az adott problémaforrás hármas első elemét a xhosák és a fingo esetleges európai ellenes szövetségétől, konföderációjától való félelem adja. A háború, amelyet Grey vizionált Nagy-Britanniát akár a Jóreménység fokának feladására is kényszeríthette volna. A második az Oranje Szabad Állam helyzete, kezdeményezése a Fokfölddel való egyesülésre. Ez a tényező nem választható el az elsőtől, ugyanis a Szabad Állam a Moshweshwe vezette sotho törzsszel vívott háborúja miatt került olyan szituációba, hogy a brit gyarmattal történő egyesülésben lásson megoldást. A kormányzót ezek az események több olyan terv kidolgozására sarkallták, amelyek egyszerre jelentettek volna gyógyírt az aktuális és az akut problémákra is. Ebbe a körbe tartoznak a British Kaffria fejlesztésére, az európai telepítésre és természetesen a dél-afrikai egységre vonatkozó tervei. A kivitelezésre tett kísérleteket követően, Earl Grey-hez hasonlóan, a kormányzó elképzelései is elbuktak. Terveinek egy része, valamint habitusa számos ellenfelet szerzett számára a Colonial Office berkein belül, akik nem akartak kitérni a gyarmatpolitika megszokott medréből. Így az eredeti állapotoknak megfelelően a szubkontinens politikai fragmentációja megmaradt.

Carnarvon esetében is a már sokat említett három probléma keveredésével találkozhatunk. A gyarmatügyi miniszter tartott attól, hogy a széttagolt, az afrikai–telepes háborúkban megtépzott szubkontinens instabil szomszédját adná az egész Brit Világrendszer védelmében megkerülhetetlen Jóreménység fokának. Az adott helyzet Afrika déli részén tehát sebezhetővé teheti az anyaország által fenntartott globális struktúra egészét. Transvaal katasztrofális meggyengülése a pedikkel vívott háborúban Carnarvon szempontjából, ha a britek nem lépnek helyesen, akkor London számára rendkívül fájó lavina kezdete lehet. A megoldást mindhárom kérdés (öslakos, búr, Simon's Bay) a gyarmatügyi miniszter elődeivel megegyező módon, a dél-afrikai egység létrehozásában látta. A terv megvalósítása viszont, hasonlóan Earl Grey, vagy Sir George Grey koncepcióihoz, az anyaországban és Afrika déli részén is falakba ütközött, sőt további problémákat is generált. Otthon a carnarvoni koncepció (a zulu háború, a transvaali felkelés és az általuk eredményezett költségnövekedés) a politikai ellenzék és a közvélemény rosszállását váltotta ki, Míg a szubkontinensen Fokföld politikai vezetése, a miniszterelnökkel, Charles Molteno-val az élen, később pedig a transvaali búrok ellenkezésén bukott el. A visszarendeződést az 1881-ben megkötött pretoriai konvenció pecsételte meg.

Véleményem szerint a fejezet elején megjelölt három tényező folyamatos jelenléte eredményezte a vizsgált tendenciák létrejöttét és változásait. Ezeknek a faktoroknak és

tendenciáknak az elemzésével kíván értekezésem egy új keretet adni a térséggel kapcsolatos brit gyarmatpolitika értelmezéséhez.

Felhasznált források

Források a National Archives (NA) és a British Library (BL) gyűjteményében

Notes on Travels, South Africa & Australia, 1887–8., Carnarvon Papers, BL Add. 60809

No. 3, 1880. NA CO 292/1

No. 6, 1880, NA CO 292/1

No. 20, 1880, NA CO 292/1

No. 5, 1880, NA CO 292/1

Trade in Arms. NA CO 879/17 no. 222.

Telegrams to and from South Africa, from April 27th to 31st December, 1880. NA CO 879/17 no. 223.

Convention for the Settlement of the Transvaal Territory. NA CO 879/18 no. 235.

The Sand River Convention, NA CO 879/18 no. 237

Government Notice–No 29, 1877. Transvaal Government Gazette/Transvaalsche Gouvernements Courant 1. no. 5. (12 May 1877), 1. NA CO 294/3

Commission appointing Sir Theophilus Shepstone, K.C.M.G., of Natal to be a Special Commissioner for certain purposes. In Gazette Extraordinary, (12 Apr. 1877), NA CO 294/3

Proclamation. – By His Excellency Sir Theophilus Shepstone, Knight Commander of the Most Distinguished Order of St. Michael and St. George, Her Majesty's Special Commissioner for certain purposes in South Africa. In Gazette Extraordinary, (12 Apr. 1877), NA CO 294/3

Government Notice–No. 4. Transvaal Government Gazette/Transvaalsche Gouvernements Courant 1. no. 3. (28 Apr. 1877), 1. NA CO 294/3

Government Notice–No. 11, 1877. Transvaal Government Gazette/Transvaalsche Gouvernements Courant 1. no. 3. (28 Apr. 1877), 1. NA CO 294/3

Government Notice–No. 2, 1877. Transvaal Government Gazette/Transvaalsche Gouvernements Courant 1. no. 2. (21 Apr. 1877), 1. NA CO 294/3

BURGERS, T. F.: *Proclamatie.* Transvaal Government Gazette/Transvaalsche Gouvernements Courant 1. no. 1. (14 Apr. 1877), 2. NA CO 294/3

Blue Book of the Transvaal for the Year 1878, NA CO 476/1

Potchefstroom Landdrost to Sir Bartle Frere, 31 Oct. 1879. In NA CO 959/1

Owen Lanyon to Sir Bartle Frere, 9 Dec. 1879. In NA CO 959/1

Cape Argus, 22 Jun. 1875, in Henry Barkly to Lord Carnarvon, 25 Jun. 1875, NA PRO 30/6/32

Carnarvon to H. Barkly, 22 Feb. 1876. NA PRO 30/6/32

Sir Bertle Frere to Lord Carnarvon, 11 Jun. 1877. NA PRO 30/6/33

Hivatalos dokumentumok: Colonial Office List

Colonial Office List 1862

Colonial Office List 1874

Colonial Office List 1875

Colonial Office List 1876

Colonial Office List 1877

Colonial Office List 1878

Colonial Office List 1879

Colonial Office List 1880

Colonial Office List 1881

Hivatalos dokumentumok: House of Commons Parliamentary Papers (HCPP)

Cape of Good Hope. Return of the white and coloured population of the Cape of Good Hope, in the several districts of the eastern and western divisions; and also of British Kaffraria. HCPP 1852 (124)

Governors of Colonies. Return of the Names of all Governors, Lieutenant-Governors, and Persons administering the Governments, of all different Colonies, stating their Salaries, in British Money, the Dates of their Appointments, the Places of their Residence, and the Countries or Districts over which they preside, distinguishing those who serve in the Army and Navy. HCPP 1854–55 (164)

Earl Granville to Sir P. H. Wodehouse, 9 Dec. 1869. In Correspondence Regarding the Establishment of Responsible Government at the Cape of Good Hope and the Withdrawal of Troops from that Colony, HCPP (181)

Sir G. Grey to Lord Stanley, 5 Jul. 1858; Sir G. Grey to Bulwer Lytton, 14 Aug. 1858; Bulwer Lytton to Sir G. Grey, 6 Sep. 1858; S. Boshof to Sir G. Grey, 5 Jan. 1859; Sir G. Grey to S. Boshof, 13 Jan. 1859; Sir G. Grey in the House of Assembly of the Parliament of the Cape of Good Hope, 17 Mar. 1859; Bulwer Lytton to Sir G. Grey, 4 Jun. 1859; Sir G. Grey to Bulwer Lytton, 20 Jul. 1859; Duke of Newcastle to Sir G. Grey, 4 Aug. 1859. In Cape of Good Hope. Copies or extracts of all correspondence which has taken place between the Colonial Office

and Governor Sir George Grey, respecting his recall from the Cape of Good Hope, and his subsequent re-appointment to the government of that colony. HCPP 1860 (216)

Sir George Napier to John Russell, 23 Oct. 1841; Agricultural Society of Swellendam, in Sir George Napier to Stanley, 27 Nov. 1842; Sir George Napier to Stanley, 27 Nov. 1842; Gladstone to Sir P. Maitland, 17 Jun. 1846; Elliot to Earl Grey, 8 Feb. 1849; Earl Grey to Sir H. G. Smith, 2 Marc. 1849. In Transportation.--Convicts. Transportation (Cape of Good Hope). Copies of correspondence with the governors of the Cape of Good Hope and Ceylon, respecting the transportation of convicts to those colonies; and correspondence with the Governor of Bermuda, on the removal of convicts from that station to the Cape. 1849 HCPP (217)

New Zealand Government. A bill to grant a representative constitution to the colony of New Zealand. HCPP 1852 (314)

F. Dammler to Lord Panmure, 3 Nov. 1856; F. Dammler to Lord Panmure, 13 Nov. 1856; H. Labouchere to Sir George Grey, 5 Jun. 1857; J. Maclean to Sir George Grey, 26 Nov. 1857; Report from Emigration Commissioners to H. Merivale, 27 Nov. 1856; Sir G. Grey to H. Labouchere, 26 Dec. 1857; H. Labouchere to Sir George Grey, 4 Feb. 1858; Lord Stanley to Sir George Grey, 1 Jun. 1858. In German emigration (cape of Good Hope). Copies and extracts of despatches concerning German emigration to the Cape of Good Hope, from the Secretary of State for the Colonies and the Governor of the Cape of Good Hope, from December 1856 up to the present date; also, of despatches, since those last presented, concerning the German military settlers at the Cape of Good Hope, up to the presentdate. In HCPP 1857-58 (389)

Convict Discipline and Transportation, HCPP 1847 [785]

Adress from Colonists at Port Elizabeth on subject of separate Government, in Sir H. G. Smith to Earl Grey, 21 Oct. 1848. In Correspondence relative to the establishment of the settlement of Natal, and the recent rebellion of the Boers, HCPP [1059]

The Petition of the Undersigned Inhabitnats of Port Elizabeth and the surrounding District, in the Colony of the Cape of Good Hope. In Sir H. G. Smith to Earl Grey, 26 Marc. 1849; Sir H. G. Smith to Earl Grey, 30 Nov. 1849. In Despatches relative to the reception of convicts at the Cape of Good Hope, 1850 [1138]

Barkley to Carnarvon, 1 Dec. 1874. In Further Correspondence respecting the Affairs of Griqua-Land West and the Diamond Fields. HCPP [C.1342]

Smith to Earl Grey, 26 Marc. 1849; Proclamation by his Excellency Lieut.-General Sir Henry George Wakelyn Smith, Regulations for the Future Government of the Sovereignty beyond

the Orange River, in Sir H. G. Smith to Earl Grey, 26 Marc. 1849; Sir H. G. Smith to Earl Grey, 12 Jul. 1850; Earl Grey to Sir H. G. Smith, 26 Jul. 1850; Sir H. G. Smith to Earl Grey, 19 Aug. 1850; Earl Grey to Sir H. G. Smith, 9 Nov. 1850; Earl Grey to Sir H. G. Smith, 12 Nov. 1850. In Cape of Good Hope. Correspondence with the Governor of the Cape of Good Hope relative to assumption of sovereignty over the territory between the Vaal and Orange Rivers. HCPP 1851 [1360]

Sir H. G. Smith to Earl Grey, 21 Jan. 1851; Copy of the Report of the Committee of Resident Householders of Port Elizabeth appointed to consider the „Franchise,“, in Sir H. G. Smith to Earl Grey, 21 Jan. 1851. In Further papers relative to the establishment of a representative assembly at the Cape of Good Hope. HCPP 1851 [1362]

Sir George Cathart to Duke of Newcastle, 14 Feb. 1854; Lieutenant-Governor Darling to Sir George Grey, 4 Nov. 1854; Lieutenant-Governor Darling to Sir George Grey, 14 Nov. 1854; Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 9 Dec. 1854; Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 12 Dec. 1854; Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 19 Dec. 1854; Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 22 Dec. 1854; Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 30 Dec. 1854; Umgwagwa nyilatkozata, Fort Murray, 1855. jan. 6; John Maclean to Sir George Grey, 6 Jan. 1855; Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 14 Feb. 1855; Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 7 Mar. 1855. In Cape of Good Hope. Further papers relative to the state of the Kaffir tribes. HCPP 1854–1855 [1969]

Sir George Grey to Henry Labouchere, 14 Jul. 1855; Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 17 Sep. 1855; Sir George Grey to Lord John Russell, 19 Sep. 1855; Charles Brownlee feljegyzése, 24 Sep. 1855; Sir George Grey to Lord John Russell, 17 Nov. 1855; Sir George Grey to Sir William Molesworth, 18 Dec. 1855; Sir George Grey to Sir William Molesworth, 16 Jan. 1856. In Cape of Good Hope. Further papers relative to the state of the Kaffir tribes. HCPP 1856 [2096]

Sir George Grey to Sir George Grey. Bart., 22 Feb. 1856; J. Reeve to Colonel Maclean, 7 Mar. 1856, in Sir George Grey to Henry Labouchere, 22 Mar. 1856; Sir George Grey to Henry Labouchere, 3 Apr. 1856; Sir George Grey to Henry Labouchere, 14 Jul. 1856; J. P. FitzGerald to Sir George Grey, 3 Aug. 1856. In Cape of Good Hope. Further papers relative to the state of the Kaffir tribes. HCPP 1857 Session 1 [2202]

Class A. Correspondence with the British commissioners at Sierra Leone, Havana, the Cape of Good Hope, and Loanda; and reports from British Vice-Admiralty Courts, and from British naval officers, relating to the slave trade. From April 1, 1854, to March 31, 1855. HCPP 1854–55 (0.3)

Class A. Correspondence with the British commissioners at Sierra Leone, Havana, the Cape of Good Hope, Loanda, and New York; and reports from British Vice-Admiralty courts, and from British naval officers, relating to the slave trade from January 1 to December 31, 1867. HCPP [4000]

E. L. Layard to Lord Stanley, 1868. október 1. In Class A. Correspondence with the British commissioners at Sierra Leone, Havana, the Cape of Good Hope, and Loanda; and reports from British vice-admiralty courts, and from British naval officers, relating to the slave trade. HCPP 1868–69 [4131]

Barkly, Letter addressed to the Presidents of the Republics and to Lieutenant-Governors of South African Colonies 25 Jun. 1875, in Correspondence respecting the proposed conference of delegates on affairs of South Africa. HCPP [C. 1399]

Carnarvon to Barkly 22 Sept. 1876. In Correspondence respecting the war between the Transvaal Republic and neighbouring native tribes, and generally with reference to native affairs in South Africa. HCPP [C. 1748]

South Africa Bill [H. L.]. HCPP 12 Jun. 1877

South Africa Bill [H. L.]. HCPP 1 Aug. 1877

Carnarvon to Frere 16 Aug. 1877; Carnarvon to Bulwer 14 Oct. 1877. In Further correspondence respecting the proposed confederation of the colonies and states of South Africa. HCPP [C. 1980]

Memorandum of the People's Committee to Queen Victoria, 16 Apr. 1879, in Sir Bartle Frere to Sir Michael Hicks-Beach, 17 Apr. 1879. In Further correspondence respecting the affairs of South Africa. HCPP [C. 2367]

Kruger and Joubert to Courtney, 26 June, 1880 (as published in the Zuid-Afrikaan and the Cape Argus, 3 July 1880), in Frere to Kimberley, 6 Jul. 1880, The Transvaal Question. Cape Argus (3 Jul. 1880), in Frere to Kimberley, 6 Jul. 1880. In Further correspondence respecting the affairs of South Africa. HCPP [C. 2655]

Convention for the Settlement of the Transvaal Territory (Pretoria Convention), 1881. HCPP [C. 2998]

Hansard's Parliamentary Debates

Hansard, 1st Ser., XL, col. 1077–1078. Hume in Commons, 10 Jun. 1819

Hansard, 2nd Ser., XIV, col. 1127. Hume in Commons, 6 Mar. 1826

Hansard, 2nd Ser., XIV, col. 1127. Wilson in Commons, 6 Mar. 1826

Hansard, 3rd Ser., LXIII, col. 516. Viscount Howick in Commons, 13 May. 1842

Hansard, 3rd Ser., CII, col. 752. Earl Grey in Commons, 15 Feb. 1849
Hansard, 3rd Ser., CIII., col. 1373. Adderley in Commons, 27 Mar. 1849
Hansard, 3rd Ser., CXVIII., col. 712. Derby in Lords, 22 Jul. 1851
Hansard, 3rd Ser., CXVIII., col. 1317–1318. Adderley in Commons, 22 Jul. 1851
Hansard, 3rd Ser., CXVIII., col. 1318. Russell in Commons, 22 Jul. 1851
Hansard, 3rd Ser., CXLVIII., col. 464. Adderley in Commons, 10 Dec. 1857
Hansard, 3rd Ser., CCII, col. 484. Granville in Lords, 20 Jun. 1870
Hansard, 3rd Ser., CCIX, col. 1630. The Earl of Kimberley in Lords, 8 Mar. 1872
Hansard, 3rd Ser., CCIX, col. 1636. Earl Grey in Lords, 8 Mar. 1872
Hansard, 3rd Ser., CCXIV, col. 1065. Brown in Commons, 27 Feb. 1873
Hansard, 3rd Ser., CCXXIV., col. 923–924., McArthur and Lowther in Commons, 27 May 1875
Hansard, 3rd Ser., CCXXVII, col. 1478–1479. Hardy in Commons, 6 Mar. 1876
Hansard, 3rd Ser., CCXXXIII, col. 1646–1650. Carnarvon in Lords, 23 Apr. 1877
Hansard, 3rd Ser., CCIX, col. 1662. Earl Grey in Lords, 23 Apr. 1877
Hansard, 3rd Ser., CCXXXVI, col. 649–650. Carnarvon in Lords, 9 Aug. 1877
Hansard, 3rd Ser., CCXXXIII, col. 1662–1663. Earl Grey in Lords, 23 Apr. 1878
Hansard, 3rd Ser., CCXXXVII., col. 436–446. Carnarvon in Lords, 4 May 1883
Hansard, 3rd Ser., CCXCIII, col. 1538. Carnarvon in Lords, 13 Nov. 1884

Kiadott források, forrásgyűjtemények

ARTHUR, George [ed.]

1922 *The Letters of Lord and Lady Wolseley, 1870–1911*. London: William Heinemann

CLARKE, Sir George Sydenham [ed.]

1897 *The Defence of the Empire*. London: John Murray

EYBERS, G. W. [ed.]

1918 *Select Constitutional Documents Illustrating South African History, 1795–1910*. London: George Routledge & Sons

GORDON, Peter [ed.]

2011 *The Political Diaries of the Fourth Earl of Carnarvon, 1857–1890: Colonial Secretary and Lord Lieutenant of Ireland*. London: Cambridge University Press

HAWKINS, Angus – POWELL, John [eds.]

1997 *The Journal of John Wodehouse First Earl of Kimberley for 1862–1902*. London: Royal Historical Society, Cambridge University Press

HERBERT, Sir Robert [ed.]

1902 *Speeches on Canadian Affairs by Henry Howard Molyneux, Fourth Earl of Carnarvon*. London: John Murray

LIVINGSTONE, David

1858 *Dr Livingstone's Cambridge Lectures*. Cambridge: Deighton, Bell and Co.

RAMM, Agatha [ed.]

1998 *The Gladstone-Granville Correspondence*. Cambridge: Cambridge University Press

WHEELER, David H. [ed.]

1883 *Historical and Other Sketches. By James Anthony Froude*. New York and London: Funk & Wagnalls Company

Források Eybers Select Constitutional Documents Illustrating South African History, 1795–1910 c. gyűjteményében

Proclamation. – By His Excellency Major-General Sir George Thomas Napier, K.C.B., 1841

The Humble Petition of the Inhabitants of Cape Town and its Vicinity, 20 Dec. 1841

Treaty between Sir Pereregrine Maitland and Adam Kok, Chief of the Philippolis Griquas, 1846

Grant for establishing a legislative power in the district of Natal, 1847

Instructions to the Field-Cornets, 1849

Volksraad. In Resolution of the Volksraad, 19 Sep. 1853

The Cape of Good Hope Constitution Ordinance, 1852

Constitution of the Orange Free State, 1854
Instructions to the Field-Cornets of the Orange Free State, 1854
The Bloemfontein Convention, 1854
Resolution of the Volksraad, 18 Jun. 1855
Charter of Natal, 1856
Resouliton of the Volksraad, Sep. 1858
The Grondwet of the South African Republic, 1858
Act to make provision for the Incorporation of British Kaffraria with the Cape Colony of the Cape of Good Hope, and to increase the number of the Members of both Hosuses of Parliament of the said Colony, 1865
Law.– Disqualifying certain Natives from exercising Electoral Franchise, 1865
Constitution Amandment Law, 1875

Pamfletek, politikus biográfiák, memoárok

ABORIGINES PROTECTION SOCIETY

- 1837 *Report of the Parliamentary Select Committee on Aboriginal Tribes, (British Settlements)*. London: Aborigines Protection Soicety
- 1838 *The First Annual Report of the Aborigines Protection Society. Presented at the meeting in Exeter Hall, May 16th, 1838: with list of officers, subscribers and benefactors*. London: Aborigines Protection Society
- 1881 *The Native Policy of the Dutch Boers in the Transvaal*. London: P. S. King

CLARK, Gavin Brown

- 1881 *British Policy towards the Boers: An Historical Sketch*. London: William Ridgway

COLLIER, James

- 1909 *Sir George Grey. Governor, High Commissioner, and Premier – An Historical Biography*. London: Whitcombe and Tombs

COURTNEY, W. L. – COURTNEY, J. E.

- 1918 *Pillars of Empire*. London: Jarrolds Publishers

COX, George W.

- 1888 *The Life of John William Colenso, D.D. Bishop of Natal II*. London: W. Ridgeway

EARL GREY

- 1853 *The Colonial Policy of Lord John Russell's Administration I-II*. London: Richard Bentley
- 1879 *Past and Future Policy in South Africa*. *The Nineteenth Century* 5., 583–596.
- 1880 *South Africa*, *The Nineteenth Century* 8., 933–954.
- 1887 *The Prospect in South Africa*, *The Nineteenth Century* 21., 428–451.

FROUDE, James Anthony

- 1879 *History of England from the fall of Wolsey to the Death of Elizabeth*. New York: Scribner, Armstrong, and Co.

GREY, SIR GEORGE

- 1855 *Polynesian Mythology and Traditional History of the New Zealand Race, As Furnished by Their Priests and Chiefs*. London: John Murray
- 1904 *Maori Lore: The Traditions of the Maori People, with More Important of their Legends*. Wellington: John Mackay

HARDINGE, SIR ARTHUR

- 1925 *The Life of Henry Howard Molyneux Herbert Fourth Earl of Carnarvon, 1831–1890. I-III*. London: Oxford University Press

ISMERETLEN

- 1867 *The Military Defence of South Africa: A Collection of Documents and Correspondence in Reference to the Proposed Withdrawal of the Troops from South Africa*. Cape Town: Pike & Byles
- 1882 *The Gladstone A.B.C*. Edinburgh & London: W. M. Blackwood & Sons

FROUDE James Anthony

- 1880 *Two Lectures on South Africa*. London: Longmans, Green and Co.

KRUGER, Paul

1902 *The Memoirs of Paul Kruger*. New York: The Century Co.

LOW, Charles Rathbone [ed.]

1883 *General Lord Wolseley (of Cairo), G.C.B., G.C.M.G., D.C.L., LL.D.: A Memoir*. London: Richard Bentley and Son

MILNE, JAMES

1899 *The Romance of a Proconsul. Being the Personal Life and Memories of the Right Hon. Sir George Grey, K.C.B.* London: Chatto & Windus

MOLTENO, P. A.

1900 *The Life and Times of Sir John Charles Molteno, K. C. M. G., First Premier of Cape Colony, Comprising a History of Representative Institutions and Responsible Government at the Cape and of Lord Carnarvon's Confederation Policy & of Sir Bartle Frere's High Commissionership of South Africa II.* London: Smith, Elder & CO.

PAUL, Herbert

1905 *The Life of Froude*. New York: Charles Scribner's Sons

REES, William Lee

1892 *The Life and Times of Sir George Grey, K.C.B. I.* London: Hutchinson & Co.

RITCHIE, James Ewing

1879 *Imperialism in South Africa*. London: James Clarke & CO.

SMITH, Harry George – SMITH, George Charles Moore

1902 *The Autobiography of Lieutenant-General Sir Harry Smith, Baronet of Aliwal on the Sutej, G.C.B. II.* London: John Murray

SOPER, William G.

1881 *South African Association*. South African Association

Sajtóforrások

EBDEN, J. D.

- 1849 *Address of the Anti-Convict Association to the People of the Cape of Good Hope. Cape Town, June 22, 1849.* The South African Commercial Advertiser XXVI. no. 2301., 1.

ISMERETLEN

- 1848 Port Elizabeth Telegraph and Mercantile Gazette I. no. 2., 3.
- 1851 The Graham's Town Journal XX. no. 1045., 224.; Port Elizabeth Telegraph III. no. 125., 232.; Port Elizabeth Telegraph and Mercantile Gazette III. no. 142., 249.
- 1852 Cape Monitor no. 131., 276.; Port Elizabeth Mercury III. no. 99., 175.
- 1853 The Graham's Town Journal XXII. no. 1124., 411.
- 1854 *The New Cape Governor.* The Leader 5. no. 227. (1854), 707.
- 1856 *The German Legion and the Cape.* The Manchester Guardian (30 Aug. 1856), 4.
- 1859 *The Golden Colony.* Tait's Edinburgh Magazine (Aug. 1859), 481–488.
- 1859 *Motives for the Recall of Governor Grey from the Cape.* The Observer (5 Sep. 1859), 2.
- 1860 *Prince Alfred at the Cape.* The Manchester Guardian (27 Sep. 1860), 3.
- 1875 *A South African Confederation.* The Times no. 28497. (13 Dec. 1875), 4.
- 1877 The Times no. 28953 (28 May 1877), 9.
- 1877 *The Transvaal.* The Times no. 29001. (23 Jul. 1877), 10.
- 1880 *South African Confederation.* The Times no. 29991. (20 Sep. 1880), 6.
- 1880 *The Recall of Sir Bartle Frere, who Landed in.* The Times no. 30005 (6 Oct. 1880), 7.
- 1881 *The Transvaal.* The Times no. 30245 (13 Jul. 1881), 5.
- 1881 *'The Transvaal'.* Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art, DII. no. 1344, 126.

STATHAM, F. Reginald

- 1880 *A Story of Annexation in South Africa.* Fortnightly Review no. 28., 617–634.
- 1881 *How to get out of the South African Difficulty.* Fortnightly Review no. 29., 297–298.

Bibliográfia

ADAMS, Henry

- 1894 *The Tendency of History*. Annual report of the American Historical Association, 17–23. http://www.historians.org/info/aha_history/hbadams.htm
(letöltés ideje: 2013. február 14. 14:41)

ADE AJAYI, J. F. [ed.]

- 2000 *General History of Africa VI. Africa in the Nineteenth Century until the 1880s*.
Párizs: Heinemann

ATMORE, A. – MARKS, S.

- 1971 *Firearms in Southern Africa*. The Journal of African History 12. no. 4.,
517–530.
1974 *The Imperial Factor in South Africa in the Nineteenth Century: Towards a
Reassessment*. The Journal of Imperial and Commonwealth History 3. no. 1.,
105–139.

BAYLEY, C. A.

- 1989 *Imperial Meridian: The British Empire and the World, 1780–1830*. London:
Longman

BENIANS, E. A. [ed.]

- 1936 *The Cambridge History of the British Empire VIII. South Africa, Rhodesia and
the Protectorates*. Cambridge: Cambridge University Press

BLAKELY, Brian

- 1972 *The Colonial Office, 1868–1892*. Durham: Duke University Press

BOAHEN, A. Adu [ed.]

- 2000 *General History of Africa VII. Africa under Colonial Domination 1880–1935*.
Párizs: Heinemann

BOLT, Christine

- 1984 *Race and the Victorians*, in ELDRIDGE, C. C. [ed.]: *British Imperialism in the Nineteenth Century*, Hong Kong: Macmillan, 126–147.

BÚR Gábor

- 2004 *Az 1905-ös konzervatív-liberális őrsekváltás és a brit gyarmatpolitika változásai Dél-Afrikában*, in FRANK Tibor [szerk.]: *Angliától Nagy-Britanniáig*. Budapest: Gondolat Kiadó, 238–255.
- 2011 *Sík Endre, Afrika történetírója*, in BÚR Gábor: *Afrika-történeti tanulmányok*. Budapest: Mundus Novus, 269–277.

CAIN, P. J. – HOPKINS, A. G.

- 1993 *British Imperialism: Innovation and Expansion, 1688-1914*. London: Longman

COPE, R. L.

- 1986 *Strategic and Socio-Economic Explanations for Carnarvon's South African Confederation Policy: The Historiography and the Evidence*. *History in Africa* 13., 13–34.
- 1987 *Local Imperatives and Imperial Policy: The Sources of Lord Carnarvon's South African Confederation Policy*. *The International Journal of African Historical Studies* 20. no. 4., 601–626.
- 1989 *C. W. de Kiewiet, the Imperial Factor, and South African 'Native Policy'*. *Journal of Southern African Studies* 15. no. 3., 486–505.

DARWIN, John

- 2010 *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World-System, 1830–1970*. Cambridge: Cambridge University Press

DE KIEWIET, C. W.

- 1929 *British Colonial Policy and the South African Republics, 1848–1872*. Cambridge: Cambridge University Press
- 1937 *The Imperial Factor in South Africa. A Study in Politics and Economics*. Cambridge: Cambridge University Press

DAVENPORT, T. R. H.

1987 *South Africa: A Modern History*. Toronto and Buffalo: University of Toronto

DAVEY, Arthur

1978 *The British Pro-Boers*. Cape Town: Tafelberg

DOW, Derek A.

1999 *Maori Health & Government Policy 1840–1940*. Wellington: Victoria University Press

ENGELBRECHT, S. P.

1946 *Thomas François Burgers*. Cape Town: H.A.U.M. v/h J. DUSSEU & Co.

ETHERINGTON, Norman A.

1970 *Labour Supply and the Genesis of South African Confederation in the 1870s*.
The Journal of African History 20. no. 2., 235–253.

FLINT, J. E. [ed.]

1976 *The Cambridge History of Africa V*. Cambridge: Cambridge University Press

GALBRAITH, John S.

1960 *Turbulent Frontier*. Comparative Studies in Society and History 2. no. 2.,
150–168.

1978 *Reluctant Empire: British Policy on the South African Frontier 1834–1854*.
Westport: Greenwood Press

GALLAGHER, John – ROBINSON, Ronald – DENNY, Alice

1961 *Africa and the Victorians. The Official Mind of Imperialism*. London:
Macmillan & Co LTD

GOODFELLOW, Clement Francis

1966 *Great Britain & South African Confederation*. Cape Town: Oxford University
Press

GUMP, James

- 1998 *The Imperialism of Cultural Assimilation: Sir George Grey's Encounter with the Maori and the Xhosa, 1845–1868*. *Journal of World History* 9. no. 1., 89–106.

HAMILTON, Carolyn – MBENGA, Bernard K. – ROSS, Robert [eds.]

- 2010 *The Cambridge History of South Africa I. From Early Times to 1885*. Cambridge: Cambridge University Press

HYAM, Ronald

- 2002 *Britain's Imperial Century, 1815–1914*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave/Macmillan
- 2010 *Understanding the British Empire*. Cambridge: Cambridge University Press

HOBSON, John A.

- 1902 *Imperialism: A Study*. London: James Nisbet & Co.

KENDLE, John

- 1997 *Federal Britain*. New York: Routledge

KENNEDY, Paul

- 1984 *Continuity and Discontinuity in British Imperialism 1815–1914*, in ELDRIDGE, C. C. [ed.]: *British Imperialism in the Nineteenth Century*, Hong Kong: Macmillan, 20–38.

KNOX, Bruce A.

- 1971 *The Rise of Colonial Federation as an Object of British Policy*. *The Journal of British Studies* 11. no. 1., 92–112.

LAMBERT, John

- 1995 *Chieftship in Early Colonial Natal, 1843–1879*. *Journal of Southern African Studies* 21. no. 2., 269–285.

LE CORDEUR, B. A.

1966 *Natal, the Cape and the Indian Ocean, 1846–1880*. *The Journal of African History* 7. no. 2., 247–262.

LEGASSICK, Martin Chatfield

2010 *The Politics of South African Frontier: The Griqua, the Sotho – Tswana, and the Missionaries, 1780–1840*. Basel: Basler Afrika Bibliographien

LEŚNIEWSKI, MICHAŁ

2014 *Chronology of the Kip River Affair of 1847*. *Werkwinkel* 9. no. 1., 23–41.

MACMILLAN, William M.

1963 *Bantu, Boer, and Briton: The Making of the South African Native Problem*. Oxford: Clarendon Press

MARTIN, Ged

1973 *Empire Federalism and Imperial Parliamentary Union, 1820–1870*. *The Historical Journal* 16. no. 1., 65–92.

MCCLENDON, Thomas

2004 *The Man Who Would Be Inkosi. Civilising Mission's in Shepstone's Early Career*. *Journal of South African Studies* 30. no. 2., 339–358.

MCNAB, David

1977 *Herman Merivale and the Native Question, 1837–1861*. *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies* 9. no. 4., 359–384.

MORRIS, Alan G.

1997 *The Griqua and the Khoikhoi: Biology, Ethnicity and the Construction of Identity*. *Kronos* no. 24., 106–118.

OKIHIRO, Gary Y.

1984 *Precolonial Economic Change among the Tlhaping, c. 1795–1817*. *The International Journal of African Historical Studies* 17. no. 1., 59–79.

PAKENHAM, Thomas

1992 *The Scramble for Africa 1876–1912*. London: Abacus

PEARCE, Malcolm – STEWART, Geoffrey

1996 *British Political History, 1867–1995. Democracy and Decline*. London: Routledge

PEIRES, J. B.

1984 *Sir George Grey versus the Kaffir Relief Committee*. *Journal of Southern African Studies* 10. no. 2., 45–169.

PORTER, Andrew

1981 *Britain, the Cape Colony, and Natal, 1870–1914: Capital, Shipping, and the Imperial Connexion*. *The Economic History Review New Series* 34. no. 4., 554–577.

PRETORIUS, Fransjohan

2010 *Toiletpraatjies Stink*. *Die Burger* (3 Jul. 2010); *The White Concentration Camps of the Anglo Boer War: A Debate without End*. *Historia* 55. no. 2., 34–49.

2013 *Kampboek kyk nuut, maar nie elke insig kop*. *Beeld* (2 Jun. 2013)

PRICE, Richard

2008 *Making Empire. Colonial Encounters and the Creation of Imperial Rule in Nineteenth-Century Africa*. Cambridge: Cambridge University Press

ROLAND Oliver – SANDERSON, G. N.

1997 *The Cambridge History of Africa VI*. Cambridge: Cambridge University Press

ROSS, Robert

1976 *Adam Kok's Griquas: A Study in the Development of Stratification in South Africa*. Cambridge: Cambridge University Press

2003 *A Concise History of South Africa*. Cambridge: Cambridge University Press

SCHAPER, Isaac

1960 *Livingstone and the Boers*. African Affairs 59. no. 235., 144–156.

SCHREUDER, D. M.

1969 *Gladstone and Kruger. Liberal Government and Colonial 'Home Rule' 1880–1885*. London: Routledge & Kegan Paul

2009 *The Scramble for Southern Africa, 1877–1895*. New York: Cambridge University Press

SÍK Endre

1964 *Fekete-Afrika története I*. Budapest: Akadémiai Kiadó

1964 *Fekete-Afrika története II*. Budapest: Akadémiai Kiadó

1972 *Fekete-Afrika története III*. Budapest: Akadémiai Kiadó

1973 *Fekete-Afrika története IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó

SMITH, K. W.

1969 *The Fall of the Bapedi of North–Eastern Transvaal*. The Journal of African History 10. no. 2., 237–252.

STOREY, William Kelleher

2004 *Guns, Race, and Skill in Nineteenth-Century Southern Africa*. Technology and Culture 45. no. 4., 687–711,

2011 *Guns, Race, and Power in Colonial South Africa*. Cambridge: Cambridge University Press

SUTTON, I. B.

1979 *The Diggers' Revolt in Griqualand West, 1875*. The International Journal of African Studies 12. no. 1., 40–61.

THOMPSON, Leonard

1990 *A History of South Africa*. New Haven: Yale University Press

TURELL, Rob

- 1981 *The 1875 Black Flag Revolt on the Kimberley Diamond Fields*. *Journal of Southern African Studies* 7. No. 2., 194–235.

TYLER, W. B.

- 1971 *Sir George Grey, South Africa and the Imperial Military Burden, 1855–1860*. *The Historical Journal* 14. no. 3., 581–598.

UYS, Cornelis Janse

- 1933 *In the Era of Shepstone. Being a Study of British Expansion in South Africa (1842–1877)*. Lovedale: Lovedale Press

VAN HEYNINGEN, Elizabeth

- 2010 *A Tool for Modernization? The Boer Concentration Camps of the South African War*. *South African Journal of Science* 106. no. 5/6., 58–67.; "Fools Rush in": *Writing a History of the Concentration Camps of the South African War*. *Historia* 55. no. 2., 12–33.
- 2013 *Concentration Camps of the Anglo–Boer War: A Social History*. Auckland Park: Jacana Media

WALKER, Eric A.

- 1957 *A History of Southern Africa*. London: Longmans, Green and Co

WARD, John

- 1957 *The Third Earl Grey and Federalism, 1846–1852*. *The Australian Journal of Politics and History* 3. no. 1., 18–32.

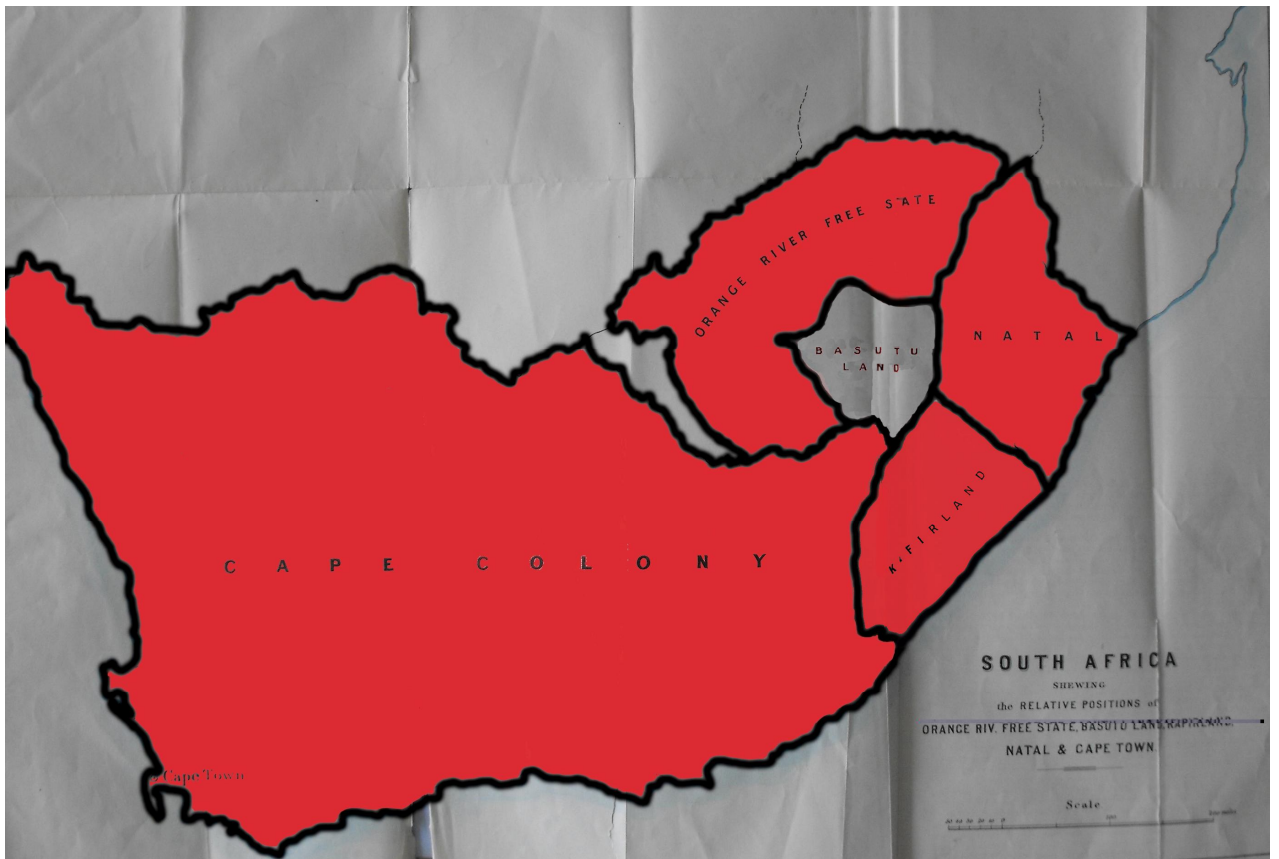
WILSON, Monica – THOMPSON, Leonard

- 1969 *The Oxford History of South Africa I-II*. Oxford: Clarendon Press

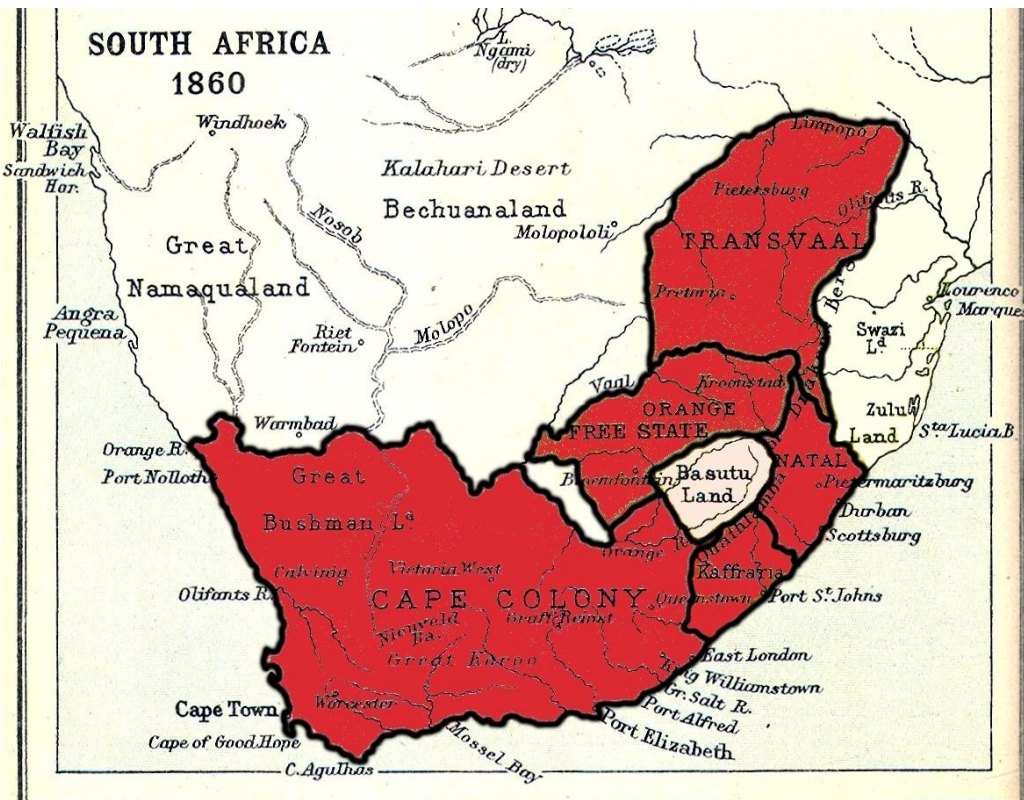
WINKS, Robin W. [ed.]

- 1999 *The Oxford History of the British Empire V. Historiography*. Oxford: Oxford University Press

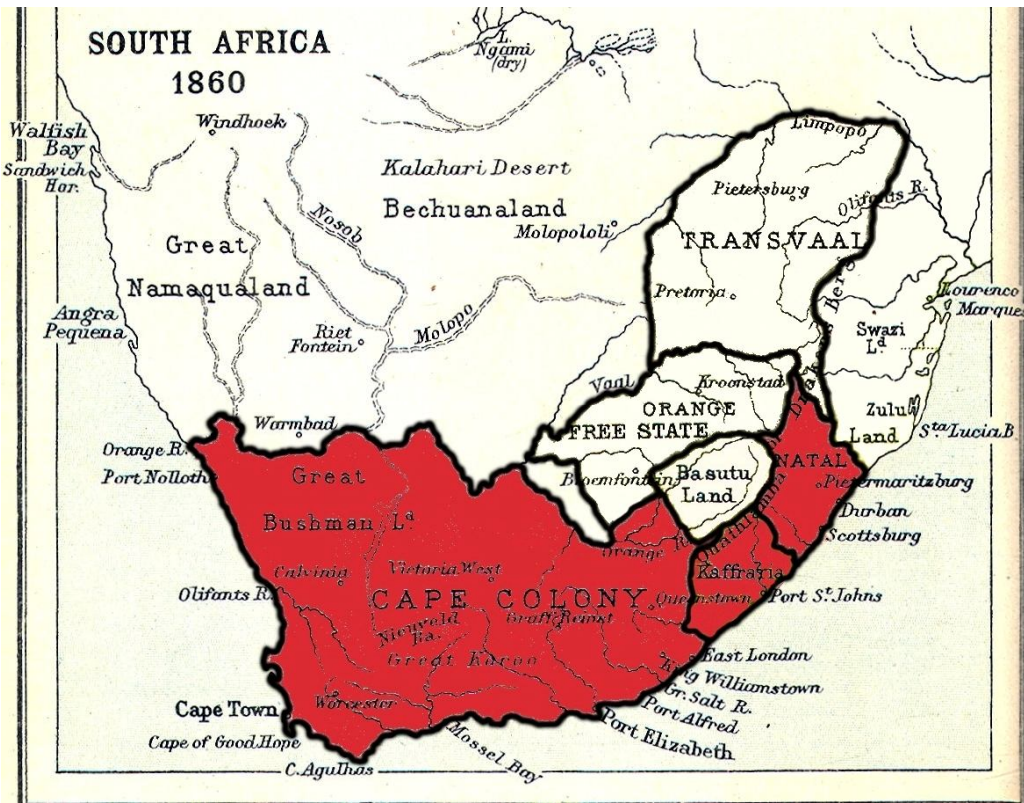
Térképek

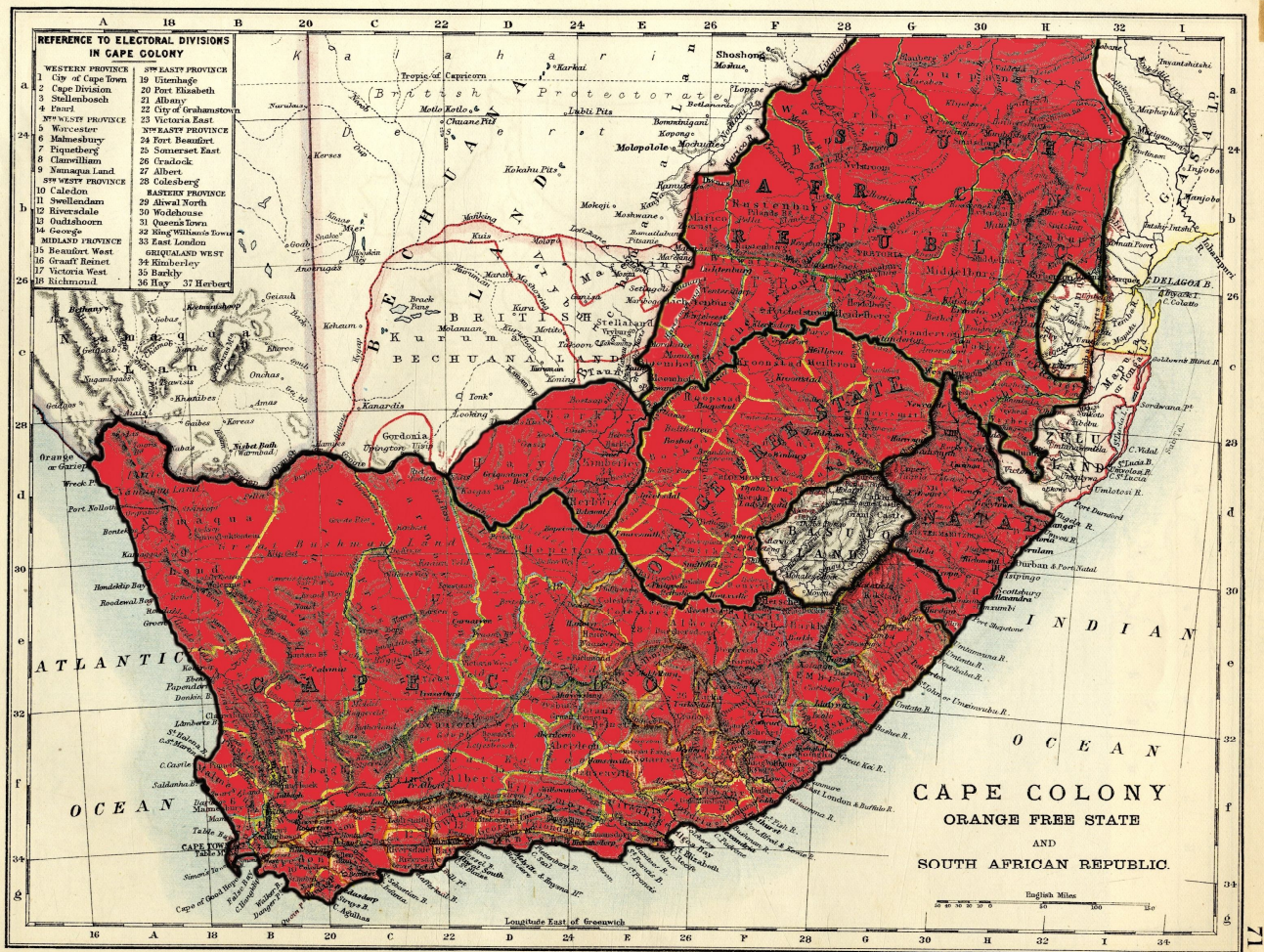
1. térkép: Earl Grey első és második egységterve

2. térkép: Sir George Grey dél-afrikai egységterve

3. térkép: Sir Bulwer-Lytton koncepciója

4. térkép: Carnarvon negyedik earlje által megálmodott Dél-afrikai Unió

A térképeket saját magam szerkesztettem, eredeti anyagok felhasználásával. Az eredeti változatok forrásai:

1. térkép: NA CO 879/2

2-3. térkép: <http://www.heritage-history.com/maps/lhafrika/africa010b.jpg> (letöltés ideje: 2015. június 20.)

4. térkép: a terv saját tulajdonú térképen

Absztrakt

Afrika déli része a 19. század második felében etnikai, gazdasági, kulturális és politikai határok által gazdagon tagolt terület volt. Ez a magas fokú heterogenitás Nagy-Britannia gyarmatpolitikájára komoly hatást gyakorolt. Másik aspektusból nézve a térséggel kapcsolatos brit gyarmatpolitika reflektált a régió sokszínűségére és széttagoltságára. A disszertáció alapjául szolgáló hipotézis szerint Nagy-Britannia dél-afrikai gyarmatpolitikáját különböző tendenciák és változások jellemezték. Ezek közül az egyik trendet azok az elképzelések alkotják, amelyek a brit gyarmatok és a búr köztársaságok union jack alatt történő egyesítését és egy egységes, fehérek (de főleg britek) által dominált, az anyaországhoz hűséges dél-afrikai gyarmat létrehozását tűzték ki célul. Továbbá az ezeket a terveket kidolgozó politikusok zöme meg volt győződve arról, hogy a brit érdekek védelmének érdekében Nagy-Britanniának aktív szerepet kell vállalnia a gyarmatokon. Népes volt viszont azoknak a tábora a brit politikai elit körein belül, akik a gyarmati kiadások csökkentésére sarkallták a Gyarmatügyi Minisztérium vezetőit. Sőt, többen közülük a gyarmatokról történő teljes kivonulást tartották a legkívánatosabbnak. A disszertáció középpontjában a felsorolt tendenciák bemutatása mellett két kérdés áll. Kimutatható-e kontinuitás Nagy-Britannia Afrika déli részével kapcsolatos gyarmatpolitikájában? Milyen tényezők állhatnak a brit gyarmatpolitika kontinuitása, tendenciái, vagy a változásai, diszkontinuitása mögött? A brit gyarmatpolitika tendenciái három periódus kapcsán kerültek górcső alá és ezek: harmadik Earl Grey gyarmatügyi és hadügyminisztersége (1846–1852), Sir George Grey fokföldi kormányzósága (1854–1859, 1860–1861), Carnarvon negyedik earljének második gyarmatügyi miniszteri ciklusa (1874–1878). Earl Grey volt a Gyarmatügyi Minisztérium vezetői között az első, aki a dél-afrikai egység létrehozását javasolta. Sir George Grey a brit gyarmatok és Oranje Szabad Állam egyesítésére tett kísérletet. A dél-afrikai egység Carnarvon második gyarmatügyi minisztersége alatt lett a brit gyarmatpolitikai hivatalos irányvonala. A tendenciák okát három tényező folyamatos jelenlétére lehet visszavezetni: az afrikaiakra, akik létszámukat tekintve jelentős mértékben felülmúlták az európaiakat, az európai népesség heterogenitására, a Jóreménység-fokának stratégiai helyzetére. Az említett tervek kivitelezése különböző akadályokba ütközött, mint például a búr köztársaságok, vagy Fokföld részéről tanúsított ellenállás.

Summary

Southern Africa was divided by ethnical, economic, cultural and above all political borders and barriers during the 19th century. That high level of heterogeneity had a tremendous impact on Great Britain's colonial policy. In other words and from another aspect one can say that the policy pursued by the British regarding the subcontinent reflected for the diversity of the said region. According to the hypothesis of the dissertation the Britain's South African colonial policy was characterized by different tendencies and changes. One of these trends is formed by the schemes designed to unify the British colonies and the Boer communities, republics under the union jack into a white (and especially British) dominated South African colony which would be loyal to the mother country. Furthermore, bulk of the politicians who elaborated these plans were convinced that Great Britain should take an active role in the colonies in order to secure the British interests there. Opposite to them there were in a great numbers among the British politicians, MPs who urged the leaders of the colonial office to reduce the colonial expenditures, moreover some of them found the total abandonment the best way. Did continuity ever exist in Great Britain's South African colonial policy? What sort of factors stood behind the continuity, tendencies, changes and discontinuity of the British colonial policy? These issues stand at the centre of the present dissertation. The said tendencies were examined in case of three periods: the Third Earl Grey's term of office as a Secretary of State for War and Colonies (1846–1852); governorship of Sir George Grey (1854–1859, 1860–1861); administration of the Fourth Earl of Carnarvon (1874–1878). Earl Grey was the first among the leaders of the Colonial Office who proposed the South African unity. Sir George Grey attempted unite the British colonies and Orange Free State. The South African unity became the main direction of the British colonial policy during Carnarvon's second term office as a Secretary of State for the Colonies. The root of the tendencies can be traced back to the constant presence of three factors: the fact that the Africans tremendously outnumbered the Europeans in the region; heterogeneity of the European population; strategic importance of the Cape of Good Hope. The execution of the said planes was stopped by several factors, for example the resistance of the Boer republics or Cape Colony.